

MEGYE-RENDSZER

HAJDAN ÉS MOST.

TÖRVÉNY-TÖRTÉNET-OKLEVELEK- ÉS EGYÉB
ROKON KÚTFÖK UTÁN

ELŐADVA

IFJ. PALUGYAY IMRÉTŐL.

ELSŐ KÖTET:
MEGYE - ALKOTMÁNY.

PEST,
HECKENAST GUSZTÁV TULAJDONA.
MDCCCXLIV.

MEGYE-ALKOTMÁNY.

ELŐADVA

IFJ. PALUGYAY IMRÉTŐL.

A' megyék' municipalis jogaik alkotmányunk' alapját, nemzetiségünk' kezességét teszik, annyira, hogy míg megyei szerkezetünk megmarad, érjen bár bennünket akármilyen csapás: alkotmányunkat mindig ismét visszaszerezhetjük. Ezer más tekinteteket mellőzve, ez az egy ok elég arra, hogy minden magyarországi ezen kincsnek megőrzését vegye politikai credojának első ágazatjává.

X Y Z.

I. „Világ“ 1841-ik évi 72. sz.

PEST,
HECKENAST GUSZTÁV' TULAJDONA.
MDCCCXLIV.

Hazánk' egyik szebb vidékén egyszerű sirnak om-
lanak be hantjai, — a' sirban szent hamvak, ó a'
fiúnak legszentebbek, porlanak! atya és nő-testvér
és öcs, e' kettő egy 's mind hárman alig három
nap alatt áldozatai a' tizenkét év előtt váltást nem
ismerő köz halál-adónak! — Boldog, ki a' vész' e'
napjaiban nem veszte kedves övéi' számából, —
kétszer szerencsétlen, kit sorsa illy gyász-dúsan 's
büntelent lakoltatott! — Élők! ha igényelhetni van
jogotok tiszteletünket; a' sírban hamvadóknak ezt
megadnunk: hála-tartozás! rólatok, kik velünk
fogyasztljátok az élet' öröm- 's bú-tarka napjait, rit-
kán 's csak kevesekről, de kik már az örök álmát
alusszák, ezekről öntudatunkévá lön: kik voltak 's
kik érdemes tárgyai tisztelet- 's hálánknak! Szent

hamvak! engedjétek hála- 's szeretet zálogul folyni
e' szemeknek könyeit! e' szemeknek, mellyekkel
a' nagy napon — mert nem látszott eléggelni a' ti-
teket elragadó enyészet, a' mind egyenlőn kedves
magzatiban számra is egyenlőn megosztotatott szü-
lőnek keserveit! — sírotokhoz sem kísérheténk!
Nyugodjatok! nyugodjatok! mig ismét együlhetünk
ott, hol a' hazája' szerencsétlen helyzetét kesergő
római nagy szónok' szavai' ellenében: „az erény
botránkozás' tárgyává nem lesz a' vétek'
idejében, mint a' bűn borzalom' tárgya
az erény' idejében!“

Pest január, 1843.

P. I.

Alkotmányos nemzetek' életét, — melly nem az egy napos virág' színvegyülete' fel- és elröppenésében áll, — azoknak nyilvános tanácskozásai, — az ezeket éltető szellem — 's nélkülözhetlen belsejében — a lélek és test közti viszonyból — eredő irány feltételezik; minden mi ezekben jó vagy rossz, tartós vagy csak ideiglenes, törvényszerűleg vagy törvény ellen költ intézkedéskint tűnik fel utóbb a' nemzet' hamisíthatlan évlapjain, tanúsítja egy részről a' ki nem oltott 's szükség-mutatta hiányokat koronkint pótolgató nemzeti élet' éber jelenségeit; midőn más részről jellemzi annak a' többi egykorú 's társ-nemzetek' sorábeli műveltsége' fensőbb vagy alsóbb fokozatát. „Die Spiele der Kinder zeigen, was sie werden können; die Spiele der Nationen, was sie waren“ mond ide alkalmazólag Fesslerünk. ¹⁾ — Európa' alkotmányos nemzeteinek egyikévé lételünket — akará a' nemzetek' sorsa felett egyedül 's egyre örökös végtelen bölcsesség. És Európa' alkotmányos népei között a' kilencedik év-századot éli nemzetünk; midőn a' vele egy században született szinte szabad nemzetnek fiai kiirtvák sorából az őket már már feledő 's gyász sorsukon nem okúlt élőknek! — és talán folytonos béke tartá meg annyi századokon keresztül e' hont — avagy éppen győzhetlen harci erő? — — béke' élveinek — mondhatjuk vérrel írott történet-tábláink' nyomán -- csak jelenünk kezdi ismerni üdvét; — 's századon túl durva pogánynak uralta jármát őseinknek mindent, utóbb a' régi szabadságot is csak így visszaszerző kitűrnitűdása. — —

¹⁾ I. Marc Aurel. I. köt. 71. lap.

Nem, nem! Nemzetünknek harcz 's béke egyiránt változó, vész-öröm-tarka napjai közben, hazánk' testét alkotó egyes vármegyéink' hatósági rendszere volt az életető szellem, melly vajmi sokszor száz meg száz-felé szakadozott testében fentartá az életerőt' 's Isten volt, ki e' hatósági rendszernek — Vegetiuskint ¹⁾ — késő évszázadokon túl is egyre üdv-dús eszméjét gondos, hazánkat alkotó apáink' füleibe sugallá; és megyehatóságaink' rendszere volt 's leendhet nemzeti életünk' leghatalmasabb tényezője. — Őseinknek irántunk gondoskodása hatalmat adott kezeinkbe, szépet és fonségest: kormányozni önmagunkat, örködni a' gyámságunk alá adott, nálunknál sokkal számosabb néposztály' mindene — élete vagyona felett, védeni ennek személyét, mentő paizsul lenni hol sértetnének jogai, megóvni javait önkény-zsarolta adóztatások ellen, szigor gazdálkodást vinni a' közszükségekrei adózásokkal; — másrészt a' nyilvánosság mindenfelől környező formái között születvén, neveltetvén, büszke öntudattal lépve fel a' körülményeink alkotmányilag előnkbe szabta ösvényre, azon ösvényre, mellyen mindenki nézeteit, az állomány- 's magánosokat illető dolgokról, előadhatja, a' szinte gyarló emberekből szerkezett kormánynak cselekvései okozhatta sérelmeinket legnagyobb nyilvánossággal, a' magunk 's kormányunk közt multhatlanúl kellő viszonyt soha sem feledő férfiakhoz illő vitázat' tárgyaivá tchetni, 's irántok panaszt emelve, elöterjesztéseinket a' bizalom' őszinte szent hangján magához a' koronás főhöz közvetlen intézhetni — vajjon nem a' feladatok' legszebbike 's fenségesbbike? — „Tér nyilik megyehatósági életünkben a' szívnek és észnek,“ — azonban csak ha, 's vajha csak! törvény és igazság vezérli egyítve mindkettőt; — szívnek: ha az igazság elle-

¹⁾ „Quod de Romanarum legionum instituto Vegetius dixit, idem profecto de majoribus quoque nostris dici potest, nimirum: Deum ipsum fuisse, qui eis Castrorum et Comitatum instituta inspiraverit“ mond Kollár A. F. „Hist. Jur. Publ. regni Hung. Amoenitates“ czimű könyve II. füz. 24. lap

nébe vetett keztyü küzdeni szólít; — észnek: ha a törvény férfias föllépést követel; — szivnek ott: hol az ész a törvény felett örködik, 's észnek: hol a sziv igényei teljesíthetők.

Minden, mi gyarló embernek 's embereknek műve, bélyegét viseli ezek' — mindnyájunk' közgyarlóságának; — lehet jó, lehet célirányos is, és sükerthozó, de javítást nélkülözö tökélyéről mit sejtenuk sem szabad. — Igy vagyunk meggyehatósági rendszerünkkel is; — ,és mi gyakran megtörténik a közéletben, hogy midön valamely institutiónak árnyékoldala ötlik szemünkbe, feledjük annak fényoldalait és az egészet elátkoznók; de meg nem fontoljuk mi várna reánk, ha elvesztenök.' „Van ki megolvashván, Athene' történeteit — mond a Pesti Hirlap' számainakegyike — elborzad a népszabadságtól, melly olly kegyetlen, olly igazságtalan tudott lenni, de elfeledi, milly gyönyörű jeleneteket idézett e szabadság más részt elő, és elfeledi mennyivel kegyetlenebbek, mennyivel igazságtalanabbak voltak ugyanazon korban a Dionysiusok 's Artaxerxesek. Italia' középkori szabad statusainak szemlélete borzadásra gyujt, 's feledjük képét azon tartományoknak, mellyek nem voltak szabad statusok.“ — A' vármegyék' belkormányzása' szép jogai — Sréterkint¹⁾: — „a' helyhatósági kormány' jogai, századokon által sértetlen, sőt mindig függetlenebbül kifejtve általjöttek reánk a' nélkül, hogy a köteleességek' sulyát eléggé éreztük volna. 'S így a' korral változott, a' kor' kívánataihoz simult más kormányformák között állnak helyhatósági intézeteink, ugymint egy elmúlt kor' hagyományai, de élve 's több élet-erővel mint valaha, a' legkiterjedettebb és sehol másutt nem lehető szabadságok' elemeivel. És ezen intézetek fenállhatnak és a' belkormány' gépe mehetett századokon által a' nélkül, hogy a' belhelyzetek' ismérteinek szüksége mutatkozott, a' nélkül, hogy azok iránt legki-

¹⁾ I. Nógrád megye' beligazgatása' állapotjáról hivatalos jelentés a' másod alispán által. Pest 1842. 5. lap.

sebb nyomozgatások tétettek volna. De nem többé. Ezek nemzeti létünk' gyermek-évei voltak, hosszabbak mint minden erős természetnél, azon gyermekévek, melyeket nem az ész, de csak a' maga megtartás' állati ösztönei vezetnek 's óvnak a' veszedelmek ellen. Mióta e' gyermekkor' határaiból kiléptünk, minden léptünkön közelebb áll önhelyzetünk' ismeretének szüksége előnkbe. — Tíz évnél többet kívánó iskolai pályánk' utó éveiben taníttatik ugyan a' honi közjog, — de kérдем: lerázván az iskolai port, ismerjük-e hazánk' különféle municipiumait? holott ezeknek tudása legelső kötelességei közzé tartoznék a' hon' polgárának; korább ismerjük 's részletesebben a' külső országok' viszonyait mint hazánkét; — és valóban igaz publicistáinkról — miként ezt a' vezérczikkek' írója önmagáról is megvallá: hogy mi többnyire, ha megyeiek vagyunk a' megyéknek, ha városiak a' városoknak szerkezetén túl tanulmányainkban nem igen terjeszkedünk, miből osztán még országgyűlésen is, de azonkívül még gyakrabban káros tévedés és sok balítélet származik; vagy mint a' Századunk' egyikében ¹⁾ mondatik: „megyéink' teremeiben eddig néha — a' kecske' gyapjáról is történtek viták;“ — „mindezek a' nemzet' erkölcsi egységét nagyon gátolják, a' javítva haladást nagyon nehezítik, 's azon osztályzatos különzárkozást szülik, mely valamint minden egybeolvadást lehetlenné, úgy az errei törekvést is feleslegessé teszi.“ — Mit mondjunk azokról, kik megyéink' belkormányát közvetlen kezelik? — hány van ezek között — hogy ismét Sréter' arany igazságaival éljünk: „ki saját hivatalát érdeklő dolgokról, kimerítő tudósítást lenne képes adni, kinek ugyanazon hivatalt illető dolgokról kívánt ismeretei a' hivatal' kormányába lett jutásánál valamivel előbbre terjednének? — a' tisztviselőnek hivatala' helyzetéről való ismeretei jóformán csak a' hiva-

¹⁾ l. 1842-ik évi 58-ik számot.

talbalépés' idejétől vehetik igaz számításokat.“

Szeretjük állítani: miként a' törvényhatósági életnek eleme a' nyilvánosság. 'S valóban az; mert jaj azon honpolgároknak, kiknek nyilvános polgári életök nincs; 'Cicero tanúja volt honja' szerencsétlenségének; midőn az erény botránkozás' tárgyává lön a' vétek' idejében, mint a' bűn borzalom' tárgya az erény' idejében; — midőn az elfajult romaiak a' Scipiók' nyelvét arra fordíták: hogy az állhatatosságot macacsnágnak, a' nagylelkűséget bolondságnak, a' polgár' bátorságát oktalanságnak kereszteljük 's a' legbecsületesebb cselekvéseknek vétkes rugókat kiáltanak, nehogy azon fájdalom érje őket, hogy legyen ember az ég alatt, kit becsülni legyenek kénytelenek; — midőn Tacitus szerint: egy barátságban ejtett szó, vagy sohajtás, vagy Róma' állapotja felett hullatott köny, vétek volt; — — maga Athene sem volt egyéb, miként a' lelkes történetíró Xenophon írja: a' harminczok' kormánya' idejében, mint egy roppant ravatal, melyet a' néma hallgatás lakott. A' tagjáratás, a' tekintet, sőt maga a' gondolat is veszélyt hárított a' szerencsétlen polgárookra. — De a' nyilvánosságnak is a' közdolgok' és köztörténetek' közönséges ismeretében kellene állani. „És ezt — megyei életünkben — egy szűk körre látjuk szorítva, azokéra, kik közgyűléseinkre jární szoktak. És ezeknek ismeretei azon kevés időre terjedvék, melylyet közgyűléseink' néhány napjain töltenek, és azon kevés napok alatt szerezhetett ismeretek azon tárgyakra vannak szorítva, mellyek iránt különösebb részvétellel viseltetnek. Így van tehát, hogy egy megye' közönségében csak kevesen találkoznak, kik, ne mondjunk egy — két év előtt történeteket, de csak a' legközelebb elmúlt közgyűlés' történeteit 's az abban hozott végzéseket ismernek“ 1). Így van továbbá az is — mellözve gyűlési végzéseink' elvkövetkezetességét — hogy nem ügyelve

1) Sréter i. m.

a' hivatalt viselendőkben bizannyal figyelmet érdemlő életkor, tudomány, erkölcs, 's gyakorlati képesség' igényeire, a' megyei többség' nevében választott tisztviselők többször nem akarva lesznek hivatalukkal visszaélésck- törvényteleniségek' eszközlőivé 's ekként a' megye' méltóságának soha díszét nem nevelő, 's kellemetlenségeket okozó panaszok' ok-adóivá. Valamint pedig ezen a' mult 's a' jelen helyzetek' nem ismeréséből eredtek számos intézkedéseinknek össze nem függése 's következetlenségei; — úgy azok' kellő ismerése által tárulnak fel szemeink előtt a' beligazgatásunk' minden ágazatában — ha létet és maradáást óhajtunk: minél sürgetőbb orvoslást kívánó hiányok. „Most van beligazgatási atkotmányunk' próbaideje; — a' következő évek' tapasztalásai fogják eldönteni a' kérdést: vajjon képesek vagyunk-e hivatásunkat teljesíteni, 's mind azon köteleességeket, mellyek a' rendes igazgathoz tartoznak? vajjon fenállhat-e ezen belkormányozás kezeinkben, vagy nem kívánja-e a' közjó azt tőlünk elvételni 's ügyesebbeknek szorosabb felelőség alatt tartathatóknak átadatni?“ 1).

Baráti meghítt, az előadottak iránti szócsere közben született az eszme jelen dolgozatunkkal megyehatósági rendszerünk' mult és jelen helyzetének ha nem épen is — ismerve erőnk' gyengeségét — teljesen hű tükörét előállítani, de legalább másokat, a' nálunknál erősbeket hasonra ébresztetni; — elég merészek valánk megkezdeni a' nagy vállalatot, nem rettegve az értelem- 's a' hon' férfainak komoly bíráló szavától, sőt inkább ő bennök veténk reményeinket: szívesen hódolandók a' szak-értők 's nálunknál értelmesbek' tévedéseinkre figyelmeztető szavainak! — Dolgozatunk' előterve kész volt: midőn a' lelkes gr. Andrásy Károlynak az 1842-i évi „Századunk“ 55-dik számában „Magyarország' megyéinek szerkezete és statutumai“ czim alatti felszólítása megjelent; mellyben a' nemes gróf a' megyei Statutumok' és szokások' egybe-

1) l. u o

gyűjtésére pályadíjt nyitott; — kitűzött elvei, melyek szerint feltételezé a pályázó dolgozatokat, — részletekben egyeztek sajátjainkkal; de valamint korább fogazott agyunkban az eszme — mintsem a felszólítás közrebocsátva lön — jelen dolgozatunkra serkentő; úgy, a pályázásra különben is elégteleneknek érezők magunkat, utat akartunk inkább törni a pályázóknak, remélve: hogy mit azt találandnak igénytelen sorainkban, mi a pályázás' terén elővezetendheli, csupán hazánk' jólétét, virágzását sovárgó 's főleg ezért pályázó hazafi keblüket. Hazánk' egyes megyei' statutumai- és szokásainak gyűjteményét mi is felette ohajtható — 's megbecsülhellen kincsnak tartanók: „de a munka — hogy a' fent tisztelt grófnak saját szavaival éljünk — az országnak teljes ismerését sok tudományos előkészültséget, gyakorlatot, és összeköttetéseket kíván meg, 's épen ezért egyes tollból nehezen várható a' megkívántató tökélyben.“ —

Mi vala tehát jelen dolgozatunk' feladata? a' már mondottakból — úgy hisszük: — eléggé kitűnik; 's részletesen előmutatja tárgy tartalmunk. „A' jövendőnkrol való gondoskodás a' jelen- és mult helyzetek' ismeretétől függ 's ezek' hiányossága volt az, mi sok szép hazafiúi törekvés' sikerét elenyészttette;“ ez elv tette szükségessé — nézetünk szerint: az első kötetben előadott *megyei alkotmány*: mult 's jelen helyzetünk 's népo szótályaink' ismertetését; ez elvben kulcsa a' második kötetben tárgyalandó *megye hivatali életpálya*: a' megyei tisztikar' személyzete 's ennek helyzetviszonyai 's kötelességei' részletes előadásának, mert „a' beligazgatási rendszer' folytonos javításának lehetősége, mint jövönk' feltételezője, egyedül a' saját helyzet' történeti és gyakorlati tökéletes ismerésén alapszik; 's állapotunk' tökéletes ismerete nélkül minden mozgalmunk setélni tapogatódzás; és ha állapotunkat ismernők, ismernők úgy, hogy alaposan összeállított számokban kifejezhetnők: nem egy tárgy van azoknak sorában, mikre nézve min-

den jobb szivben feldobog a' javítás' szükségének érzete, melyet egyetlen statistikai táblácska tükörképen közelebb hozna nemzetünk' akaratában a' cselekvéshez, mint minden ékes szó, melyeket a' sejtelmeken merengő lelkesedés honfi ajkakon zengésbe hoz;" — „számokban ellenállhatlan erő rejlik, melly előtt a' forrongó düh szóttan elnémul, az átalkodott balitéletek szétfoszlanak, 'smelly még a' lajhár tespedést is helyből költi fel," — e' nézetek vezérlének a' 3-ik kötet I. részében a' *megyék' kiadási rendszeréből* merített *statisticus* adataink' táblákba is szerkezett közrebocsátásában főleg akkor: midőn országos teendőink' sorában „ha két szükséges dolog közt kellene választanunk, azt mondanók: vállaljuk el a' megyei közkölségek' viselésébenei arányos részesülést“¹⁾ ugy szinte ennek második részében: miután mi többnyire ha megyeiek vagyunk a' megyéknek, ha városiak, a' városoknak szerkezetén túl tanulmányainkban nem igen terjeszkedünk; egyes *municipiumaink'* — függetlenül pedig Erdély 's egyéb, szent koronánkhoz tartozó országok állomány ismertetésének tárgyyszerű terjedelemben oklevél-szerűleges előadását. Végre a' negyedik kötetben *megyei adó rendszerünk'* kifejlése, 's egyéb ide tartozók, az előbbiek nyomán, tárgyalatnak. — Mennyire felelt meg gyenge erőnk a' nagy-szerű feladatnak? nem eredetiség babérjáért, mint inkább a' felhasznált kútfőkben itt-ott elszórtakból, egy egésznek összeállításával foglalkozó igénytelen dolgozatunk' érdeke mérlegezend. „Egy statust minden viszonyaiban lerajzolni, sokoldalú ismereteket feltételezván, igen nehéz feladat“ mond Fényesünk²⁾ hazánk iránti tisztünket teljesítő tevének, mit tehetünk. „Ki építeni nem ért is, vihet egy két követ a' csarnokhoz“³⁾.

¹⁾ Egyik vezércikk.

²⁾ I. Magyarország' Statistikája Előszó.

³⁾ Fáy András' keletnépe nyugoton.

ELSŐ KÖTET TARTALMA.

I. Mult-Jelen megyei helyzetünk' 's néposztályaink' ismertetése.

Előszó IX. lap.

Elő z m é n y e k.

1. §. Vármegyéink' eredete	1 —
2. §. Szó-származtatás	7 —
3. §. Vármegyéinknek latán nyelveni neveztetése előko- runkban	
a) „Comitatus“	9 —
b) „Parochia“	11 —
c) „Provincia“	13 —
4. §. Vármegye 's megye közti különég	
a) Kovachich'-	14 —
b) Horváth Mihály' nézete	15 —
c) Ellennézetek	16 —
5. §. Előkori vármegyéink' száma	18 —
6. §. Határaik	21 —
7. §. Alkrészeik	28 —

N é p o s t t á l y o k.

1. §. Zászlósok	29 —
2. §. Egyházfiak	30 —
3. §. Természetes 's hivatali országbárok	— —
4. §. A' vármegyéinkben lakozók' osztályozása	33 —
5. §. Nemességünk' eredete 's annak a' Feudumoktóli különbözösége	34 —
6. §. Nemesség' osztályzata	35 —
7. §. a) Práy-	36 —
8. §. b) Horvát István-	— —
9. §. c) Perger-	37 —
10. §. Botka szerinti ellennézetek	38 —
11. §. A' minister szó- és Servientes Regis ki- kítétel' jelentősége	39 —

12. §.	Ugyanazonossága	43 lap.
13. §.	Nemesség közti rangfőbbtség	44 —
14. §.	Pergernek ugyan e' tárgy körüli elmélete	48 —
15. §.	Várjobbággy	50 —
16. §.	A' „jobbággy“ szó' származtatása	— —
17. §.	Várjobbággyok' külön nemei	54 —
18. §.	A' várjobbággyok' nemességéről	57 —
19. §.	Jobbággyo-knak hajdan az országnagyok is nevez- tettek	60 —
20. §.	Várkatonák	61 —
21. §.	Várjobbággy 's várkatona közti különység	— —
22. §.	Várkatonából várjobbággygyá létel	62 —
23. §.	Szolgák. Rabszolgák	64 —
24. §.	Rabszolgává lét	— —
25. §.	Szolgaságra juttatás	66 —
26. §.	Felszabadítás 's szabadosok	68 —
27. §.	Szolgák' nemei	69 —
28. §.	Királyi udvarnokok	— —
29. §.	Egyháziak' udvarnokai	70 —
30. §.	Magánosok' udvarnokai	72 —
31. §.	Paraszságunk' története	73 —
32. §.	Az utóbbi két országgyűlés' intézkedéseinek som- mája: adó- alap, és örök bérlőség	83 —
33. §.	Paraszságunk' érdekében teendőink' sommája	88 —
34. §.	Paraszt- 's jobbággyhelyzet közti különység	89 —
35. §.	Népképviselés	90 —
36. §.	Zsidóink	92 —
37. §.	Polgárosítás	94 —
38. §.	Zsidóinknak a' többi néposztály iránti viszonya	97 —

V á r o s a i n k r ó l.

1. §.	Városaink' eredete	99 —
2. §.	Királyi városaink' száma	104 —
3. §.	Osztályzat: tárnoki 's személynöki városaink	— —
4. §.	Városi szerkezet	105 —
5. §.	Városaink' jogai	106 —
6. §.	Szavazatjog	107 —
7. §.	Szavazat-arány	110 —
8. §.	Városaink' szavazatának aránya	112 —
9. §.	Mezővárosaink	114 —
10. §.	A' külön néposztályok' elsorolásának oka 's érdeke	— —

Tekintet Vármegyéink' hajdankori szerkezetére.

1. §.	115 —
-------	-----------	-------

2. §. A' hajdani szerkezet' megváltoztának okai 's körülményei 117 lap.
 3. §. Áttérés jelen megye-rendszerünkre 122 —

II. Jelen Helyhatósági életünk.

1. §. Jelenkori vármegyéink' szám- 's névsora . . . 127 —
 2. §. Vármegyéink' értelmezése ; Karok és Rendek . . 129 —
 3. §. Vármegyéink' hatásköre — —

I. Országgyűlés. 130 —

II. A' vármegyék' intézkedései felett örökös legfőbb politikai kormányzók:

- a) A' főméltóságú magyar királyi udvari Cancellaria 156 —
 b) a' nagyméltóságú magyar királyi Helytartó Tanács 160 —

Általános megyei sajátságok.

1. §. Egyes vármegyék' felosztása: járások, kerületekre.
 Járas- kerületi tisztviselők 163 —
 2. §. Megyeház, levél-pénztár. Tömlöcz. Pecsét . . . 164 —
 3. §. Vér- 's nyomban büntető hatalom 166 —
 4. §. Helyhatósági jog 's statutarius jogkérdés . . . 175 —
 5. §. Megyei határozó 's végrehajtói testület közötti viszony 178 —

Vármegyékbeni ügykezelés.

1. §. Megyei ügykezelés' módjai — —
 2. §. Politikai uton elintézendő tárgyak 179 —

Megyei közgyűlések:

1. §. Megyei gyűlések' értelmezése 's történeti eredete 180 —
 2. §. Közgyűlések' alkrészei, elnök, rendszer, nyilvánosság, széksértés 181 —
 3. §. Közgyűlések' hatósága 's határozási mód 182 —
 4. §. Közgyűlési tárgyak 183 —
 5. §. Közgyűléseinkbeni átalánosságot tervező javaslatok 's tanácskozási tárgysorozat 185 —

Kisgyűlések:

1. §. Kisgyűlések' tárgyai, tartásának ideje, alkrészei, elnök 's egyéb sajátságai 188 —

2. §. Kisgyűlések' eltörlése iránti indítvány . . . 189 lap.
 3. §. A' gyűléseken felvett tárgyak' végrehajtása, Jegyzőkönyvek 190 —

Megyei küldöttségekről:

1. §. Küldöttségek' osztályzata 's általános feladata . 191 —
 2. §. Árvák-ügyére örökös küldöttség' feladata . . 192 —
 3. §. Országgyűlési tárgyakkal foglalkozó- . . . 193 —
 4. §. Megyebeli utakról gondoskodó- 194 —
 5. §. Közterhek' felosztására ügyelő- 195 —
 6. §. Egészségre vigyázó állandó küldöttségek . . . 196 —

Megyei törvényszékekről:

1. §. Megyei törvényszékek' eredete 197 —
 2. §. Törvényszékek' osztályzata, szerkezete . . . 198 —
 3. §. Fenyítő törvényszék' hatósága 199 —
 4. §. A' polgári törvényszékek' feladata 200 —

Számvevő-, Rovást-igazító- és adókönyvecskéket összeillesztő székéről:

1. §. Számvevőszék' rendeltetése 205 —
 2. §. Rovást-igazító szék' feladata 206 —
 3. §. Adókönyvecskéket összeillesztő szék' feladata . 208 —

Uriszékekről:

1. §. Uriszékek' ismertetése 110 —

Megye-ügykezelési rendszerünk' némely árnyék-oldalai 's e' részbeni teendőink körül egy-két javaslat:

1. §. A' megyei beligazgatás' 's végrehajtói hatalom' gyengesége 211 —
 2. §. Vidékieknek közgyűléseinkbeni jelenléte . . . 213 —
 3. §. Gyűlések', Törvényszékek' 's állandó törvénykezési szak' összeesése 219 —
 4. §. Közgyűlési tárgyak' sorozata 220 —
 5. §. Statutumkönyv 221 —
 6. §. Törvényszékeink' szerkezetébeni hiány . . . 222 —
 U t ó h a n g : 223 —

MULT-JELEN

MEGYEI HELYZETÜNK 'S NÉPOSZTÁLYAINK'

ISMERTETÉSE.

Előzmények.

1. §.

Vármegyéink' eredete.

Árpád a' Zalánon vett győzelem után, Béla királyunk' névtelen Jegyzője szerint, egyetértve a' nemzettel, részint általjában a' közigazgatást, 's alkotmányt, részint a' magánosokat, 's ezek' vétségeit illető törvények' alkotásával foglalkozott. ¹⁾ 'S noha e' törvényeket saját épségük- 's kiterjedésükben ugyan nem, de nyomaikat majd a' mondott névtelen Jegyzőnél majd törvénykönyveinkben itt ott elszórva feltalálhatjuk. Megállapított ekkor a' Fejedelemnek mindenek feletti tekintete és biráskodása, egybekötte a' jutalmazás és büntetés', hadi és polgári fők', követek' kinevezése, háború indítás', békekötés', szomszédokkali alkudozás', és szövetségzés' jogával. Továbbá az egész ország, jobb igazgatás' és oltalmazás' tekintetéből bizonyos apróbb részekre, tartományokra, leginkább természet, folyóvizek, 's hegyek szabta határok szerint felosztott. — Minden ilyen kisebb tartományban volt egy-egy, egyedül a' Fejedelmet illető vár, mellytől a' tartomány (vártól Vármegye) rendesen nevezetét vette; minden Vármegyében — a' nemzetségek' régi kapitányai, ezeknek maradékai, vére

¹⁾ „Dux Arpad et sui milites adepta victoria (de Salano) hinc egressi venerunt usque ad stagnum, quod dicitur Curtuelto, et manserunt ibi juxta sylvam Gemelseu triginta quatuor diebus, et in illo loco Dux et sui milites ordinauerunt omnes consuetudinarias leges, et omnia jura ejus, qualiter seruirent Duci, et Primatibus suis, vel qualiter iudicium facerent pro quolibet crimine commisso. Et locum illum ubi haec omnia fuerunt ordinata, Hungari juxta suum idioma nominauerunt Scerii eo, quod ibi ordinatum fuit totum negotium regni.“ Cap. XL.

vagy a' vitézségükről illyrangot újabban érdemelték közül — egy egy Főigazgató (Primates), kiknek tiszte volt békesség' idején a' Fejedelem' nevében igazságot szolgáltatni, a' közcsendességre ügyelni, hadban a' zászlójok alá gyülekezett megyei katonaságot vezetni. — Ez az általános tan Vármegyénk' eredete felől, írónknál. ¹⁾ — A' történetek' figyelmes olvasásából kiviláglik; 's nem csekély nyomaira akadhatni a' régi oklevelekben is annak: hogy némelly várkatonák a' vár' birtokaihoz tartozott javakat, az ország' elfoglalása, letelepedés' idejétől fogva mint sajátjaikat bírták; bizonyítja ezt a' váradi tüzes probákról szóló lajstromzat 368-ik §-a is, mellyben ezek olvashatók: „Villani de Ny r qui sunt pistoris Castris de Zolnuk impetierunt quosdam liberos homines eiusdem villae — dicentes eos extorres; illi autem e contra dixere se habere terram communem cum Castrensibus a prima occupatione sui generis“ ²⁾ 's jóllehet azt sem lehet tagadni: miszerint hazánkban épen úgy mint más országokban ³⁾ némelly vármegyék saját kormányzók — Főispányaiktól vették első nevezetüket, mint p. o, a' híres, szent István első királyunk alatt hazánkba költözött Hunt és Páznán testvér, régi germán nemzetségből származott vitézekről — kik szent István királyt, az akkor divatozott lovagi szokás szerint, a' Garan vizénél vitéznek ütötték. ⁴⁾ Hont és Poson Vármegyéink; — így tovább a' régi híres Dubuka és Sunád vitéz nemzetségektől Doboka és Csánád; — 's Beszprém historiai emlékü hőstől Veszprém vármegyék vették maiglan ép nevezetjüket ⁵⁾; azonban valamint egy részről fentebb érintett névtelen Jegyzőnk, Kollár' igen valónak talált megjegyzése szerint: „is scriptor, qui saeculi decimi tertii initio scripsisse videtur, persaepe ex more ac consuetudine sui temporis de primis Ungarorum institutis loquitur“ ⁶⁾; úgy ezen eddigelé senki által meg nem czáfolt környülménynél fogva lehet, nem épen alaptalanul, következett-

¹⁾ I. Péczely József: a' Magyarok' történetei: Debreczen, 1837. első kötet; 25. 26. lap.

²⁾ I. Ritus explorandae veritatis, quo Ungarica Natio in dirimendis controversiis ante annos trecentos et quadraginta usa est, et ejus testimonia plurima in Sacratio summi templi Varadien: reperta, Colosvarii 1550.

³⁾ I. az 1821ik évi Tudományos Gyűjtemény 3ik kötete 48-ik lap.

⁴⁾ „Hunt et Páznán, qui S. Stephanum regem in flumine Garan gladio theutonico accinxerunt.“ I. Thuróczi Chron. P. II. C. 13.

⁵⁾ I. Scriptoris rerum Hung. Tyrnaviae 1765. P. 1. 48. 52 l.

⁶⁾ i. m. 10. lap.

ni azt is: miszerint a' magyar nemzetségek némelly általa el-
sorolt Zabolch ¹⁾ Csongrád ²⁾ Zolyom 's Bars ³⁾ Ko-
márom ⁴⁾ és Borsod ⁵⁾ várakat, vármegyéket, 's azoknak

¹⁾ „Tunc Sobolsu, vir sapientissimus, considerat quemdam locum juxta Thysciam, et cum vidisset qualitatem loci, intellexit esse munitissimum ad Castrum faciendum. Communi ergo consilio sociorum suorum, congregatione facta Civium, fecit fossatam magnam, et Castrum fortissimum aedificavit de terra, quod nunc Castrum Zobolsu nuncupatur. Tunc Zobolsu et socii sui de incolis terrae ad Castrum illud multos ordinaverunt servientes, qui nunc Civiles vocantur. Et dimissis ibi militibus, sub quodam nobilissimo milite, nomine Eculsu se longius ire praeparaverunt“ 'sat. Cap. 12.

²⁾ „Postea vero transactis temporibus Ethe filius Oundu congregata multitudine Sclavorum, fecit inter Castrum Olpár et portum Beuldu aedificari castrum fortissimum de terra, quod nominaverunt Sclavi secundum idioma suum Surungrad, id est nigrum Castrum.“ 'sat. Cap. 40.

³⁾ „Tunc hi quatuor Domini inito inter se consilio, per petitionem incolarum sibi fidelium, constituerunt, ut tertia pars de exercitu cum incolis terrae irent in sylvam Zouolon, qui facerent in Confinio regni munitiones fortes, tam de lapidibus, quam etiam de lignis, ut ne aliquando Böemii vel Poloni, possent intrare causa furti et rapinae in regnum eorum. Tunc communi consilio hac de causa missus est Borsu filius Bunger, cum suis militibus, et cum equitarent juxta fluvium Gron, cervus fuga lapsus ante eos, cacumina montium ascendit, quem Borsu celerrimo cursu persecutus, ictibus sagittarum in vertice montium interfecit, et tunc Borsu, cum montes illos in circum aspexisset, in memoriam duxit, ut ibi Castrum construeret, et statim congregata multitudine civium, in vertice unius altioris montis castrum fortissimum construxit, cui nomen suum imposuit proprium, ut Castrum Borsu nuncupatur, et inde cum exercitibus suis, usque ad sylvam Zouolum perexit, et maximam munitionem de lapidibus facere praecepit, quod nunc Castrum Borssed Zouolon vocatur.“ 'sat. Cap. 34.

⁴⁾ „Dux Árpád subjugata sibi tota terra Pannoniae, pro servitio suo fidelissimo, eidem Ketel dedit terram magnam juxta Danubium, ubi fluvius Wag descendit, ubi postea Oluptulma filius Ketel castrum construxit, quod Camarum nuncupavit; ad servitium cujus castri tam de populo secum ducto, quam etiam a Duce aquisito duas partes condonavit“ 'sat. Cap. 15.

⁵⁾ „Missus est Borsu, filius Bunger cum valida manu versus terram Polonorum, qui confinia regni conspiceret, et obstaculis confirmaret usque ad montem Tatur, et in loco convenienti castrum construeret, causa custodiae regni. Borsu vero accepta licentia egressus felici fortuna, collecta multitudine rusticorum juxta fluvium Buldua castrum construxit, quod vocatum est a populo illo Borsod, eo quod parvum fuerit. Bors vero acceptis filiis incolarum in obsides, factis metis per montes Tatur reversus est ad ducem Árpád, et de reversione Borsu factum est gaudium magnum in curia ducis. Dux vero pro beneficio suo, Borsu in eodem Castro comitem constituit, et totam curam illius partis sibi condonavit.“ Cap. 18. — és ismét: „ibi etiam Dux dedit Bungerek, patri Borsu terram magnam

földjeit a' haza' elfoglalása alkalmával osztályképen mint tulajdon örökségeiket nyerték; mert azon felül, hogy szent István' uralkodása alatt 's utána folyvást több új Vármegyék' nevezeteire akadhatni a' régi oklevelekben, hol találandjuk legkisebb nyomát is annak: hogy azon általa nevezett Várat, sajátlag Vármegyéket valaha az ugyan csak általa nevezettek, mint tulajdon vagyonukat, birták légyen? és a' Vármegyék' eredete felöli saját hitünket kifejezőleg, Pergerünk' nézeteit 1) sajátlva bátran állíthatjuk: „hogy ámbár a' magyar nemzetségeknek még a' királyi uralkodás előtt is, a' Fejedelmek alatt, kétségkívül voltak tulajdon váraik, mindazáltal a' királyi váraknak, vagyis Vármegyéknek helyes elrendelgetése, ha mindjárt azok mint nemzeti Feudumok már az előtt is megvoltak, egyedül a' királyi uralkodástul fogva kezdődik.“ 2) „Gloria compositi in mirabilem illam formam Comitatum Systematis — mond czáfolhatlanul B o t k a 3) — quam, dum laetissime florerent, habuere, Proto Regi S. Stephano omni jure tribui debet.“ Kétségtelenítik ezen állítást a' több oklevelek, és XI-ik századbéli törvényeken kívül II-ik Endre' aranybullájának, 's IV. Béla törvényeinek törvénytárunkba feltalálható előszavai, —

a fluvio Topulueca usque ad fluvium Souyon, qui nunc vocatur Miscouey et dedit ei Castrum quod dicitur Geuru, et illud castrum filius suus Borsu cum suo Castro, quod dicitur Borsod, unum fecit Comitatum“ 'sat. Cap. 31.

1) I. A' magyar és hazája régente. Pest 1831. 102-ik lapon.

2) „Comitatus ad prima, quod passim defenditur — Genti regnique nostri Instituta referre, magnus in historia Juris domestici error. Antiquissima enim subdivisione, quam politicam vocare solemus, Hungaria in „Descensus“ genuina scilicet avitarum in Asia Provinciarum ectypa dispertiebatur. Erat quippe Hungaria, uti veteres geographi dixerunt Magna, dum nostri illam desererent Antenati, in „Centum Octo“ provincias divisa, quarum singula singulo „Generi“ parebat; ut dein ipsa etiam natio Centum octo tantum generibus ceu membris absolveretur. Transfusus iste in Europam populus non quidquam minus norat, quam novam Rempubliam a venis Institutionibus constituere. Quare, quod omni illa aetate Genti proprium fuit, nostri etiam illi tenaces veterum morum Hungari, domestica potius consilia observaverunt, et totam armis partam Regionem pro Generum numero principaliter in CVIII partes — has Diplomata et Historiae „Descensus“ vocant, — se inter divisere.“ — „Neque florentibus jam Comitatus prima illa orientalis Institutio ignota aut ingrata nostris videbatur; datum enim est susceptis adhuc saeculo XIII. in Hungariam Cumanis „ut juxta septem genera in totidem Descensibus“ avitam retinerent, colerentque constitutionem.“ — Ezek nézetei B o t k a Tivadar-nak, Vármegyéink' eredete felől. I. „Notitia diplomatica veteris Constitutionis Comitatum. Pestini, 1831.“ 1. § 1-ső 's 2-ik lapon.

3) I. i. m. 5 §. 21. 22. lapon.

végre ugyan csak IV-ik Béla királyunknak 1267-ik évben költ, 's a' Kovachich „Sylloge Decretorum Comitatum“ című munkájának I-ő kötete' 11-ik lapján közölt Decretuma' előszava. — Dicső emlékü első királyunknak, Vármegyénk felőli intézkedéseit azonban, mellyek később „Legenda Sancti Stephani“ nevezet alatt összegyűjtetve, — mint egykor Róma' iratai a' Nymphák' templomában, — a' bold. szüz' nevének szentelt Székes Fejérvári Egyházban, az ottani káptalan' felügyelése alatt őriztettek, — részletesen birhatnunk, az olly sok okleveleinket, 's ezekben nemzetiségünk' kincseit megemésztő idők' visszályai nem engedék; — mert ugyanis a' nagybecsű gyűjteményt Róbert Károly' parancs szava Fejérvárról Visegrádra áttétette, hol az még 1359-ik év előtt végkép elveszett. 1)

2. §.

Szószármaztatás.

Mi már most a' „Vármegye“ nevezetnek szóbeli eredetét illeti, úgy látszik: íróink közösen e' két szónak „Vár“ és „Megye“ összetételéből kívánják származtatni. — Pergerkint 2) minden esetre kétségtelen; hogy a' Vár szó, mely erősséget fejez ki, valóságos magyar szó, — tanúsítják ezt szerinte az Avar Varchuni, Varangi, Vardei 'sat.'sat. Szittha eredetű népeknek honos szavaik; — úgy szinte azt, hogy a' „Megye“ szó alatt a' Várhoz tartozott földek, javak értettek, hosszasan bizonyítgatni nem kell: „Ungari idiomate suo Comitatum dicunt Vármegye, idest: Castri agrum, territorium, vel regionem certo limite definitum“ mond Kollár. 3) — A' megye szót mind a' mellett többen többféleképp származtatják: Pergerkint ezen igétől Megyek vagy menni, melly mintegy azt jelentette, hogy a' várhoz tartozott földeknek határai, 's az abban létezett bíróságok' hatalma mennyire ment, vagy terjedett légyen? — „a slavis — Comitatus dictus est Sztolica, id est sedes scilicet Judiciaria, a praecipuo Comitatus officio ita vocata“ — és ismét: „ad hunc usque diem Comitatus in Ungaria slavice appellatur Sztolicz a quod vocabulum significat — tribunal sive sedem judiciariam; juridi-

1) I. Kovachich Sup. ad Vest. Com. 2. k. 285. l.

2) i. m. 99-ik lapon.

3) I. Historiae Jurisque Publici Hungariae Amoenitates Vindobonae Volumen II. pag. 16.

cundo destinatum, quod praecipuum quoque Comitatum nostrorum munus est.“¹⁾ — Mások ellenben a' határt jelentő „medza“ tót, vagy azettől származtatott Mezsgye szavaktól akarják eredtetni; (mint med-er me-gyer, med-dig me-d-ig, me-l-et, me-g-et, me-g, mé-g) „me gae id est limites: nam medza Slavis quoque limitem notat, quo agri alii ab aliis distinguntur“²⁾. Azonban — mint ezt Perger helyesen megczáfola³⁾ — e' tévedés főleg onnan eredhetett: hogy a' Megye szó a' régi oklevelekben 's törvényekben néha eldiakosítva, vagy az akkori írásmód szerint Mega nevezettel is említetik, így például Kálmán Király törvényei 1-ő könyvének 12-ik fejezetében ezeket olvassuk: „Ducis ministri, qui in Mega sunt, ante Comitum et Judicum; minores vero ante Judicum delitigunt,“ itt csakugyan kétségtelen, hogy a' Mega

¹⁾ l. u. o. 17-ik lapon.

²⁾ l. u. o. 16-ik lapon.

³⁾ „Ha meg gondoljuk azt — ezek Perger' szavai — hogy a' régi időben a' g betű' lágyításához az y betű nem ragasztatott: úgyszinte, hogy több magyar szavak régenten nem is úgy végződtek, mint mostani időben azokat végződni tapasztaljuk, p. o. házban, rütság, lapos sippal, 's ünnep helyett; valamint továbbá, ha azt is felgondoljuk, hogy régenten a' magyar eredetű szavakat az oklevelekben el is diakosították p. o. Jobb ági szót Jobbagio; az ör vagy Eur szót Örii deák végzetekre által változtatták, azonnal eloszolhatik minden kétségünk az eránt, hogy a' Mega vagy Megye valóságos magyar 's nem tót eredetű szó legyen, annyival is inkább; mivel a' tótok régenten a' Vármegyék' Főispánját eldeakosítva Juppanusnak, a' Vármegyéket pedig vagy Juppánnak, vagy Juppanatusnak nevezték. — Midőn Stetopolch horvát országnak polgári alkotmányt adott 875. azon oklevélbe olvastatik: „Una quoque autem in Provincia Banu m ordinavit, id est Ducem — et Juppano id est Comitum et Sedricos id est Centuriones ex nobilioribus earundem Provinciarum.“ Ismét egy 892-ki oklevélben ezeket láthatni: „Signum mei Budumiro Juppano Palatii (azaz Comes Palatii) signum mei Zellivero Juppano Cleoniae; ismét egy 1070-ki oklevélben ezeket olvashatni: „Cusma Juppanus de Licca testis Adamiro, Nonae Juppanus,“ 's a' t. (lásd Codex dipl. Hun. T. I. p. 191. 223. 407.) — továbbá Kálmán királynak egy 1111-ik oklevelében ezeket: „Juppani Lichae, Juppani Buchani, et Bochachi“ 's a' t. Nem különben Béla királynak a' Spalatonai Eklésia' részére kiadott 1244-ki oklevelében ezeket: „Totam terram Juppanatus de Cetina,“ 's a' t. mely előszámáltaikból eléggé át láthatni: hogy a' tót eredetű nemzetek régenten a' Vármegyék' nevezeteire nem a' Mega magyar szót, hanem inkább a' Juppa vagy Juppanatus szót használták.“ l. Perger' i. m. 100-ik lapon.

szó alatt maga a vármegye értetik; nem különben a 37-ik fejezet ezen szavaiban: „in qualicumque Comitibus Mega Rex digrediat; ibi iudices duo Megales cum eo conjungentur, qui et dissensiones populi illius discreto examine, dirimant; et ipsi, quum clamor populi ingravescit, a Comite Palatino dijudicentur,“ a saját főispánjának alávetett vármegyéről, 's minden egyes vármegye két bírájáról tétetik említés. —

3. §.

Vármegyéinknek latán nyelven neveztetése előkörunkban.

a) „Comitatus.“

A vármegye nevezet latánnelven „Comitatus“ szóval fejeztetik ki, mi magyarul annyit tesz, mint követés és alatta legrégebb időkben vagy főispányi zászló alá tartozott, 's azt követő katonaság, vagy pedig azon népcsoport értetett, melly valakinek kormányja alá tartozván azt követni is tartozott. ¹⁾ Mások ellenben a Comitatus nevezetet a latán Comes ²⁾ szóból hiszik származottnak, minthogy mindenik vármegyének saját főigazgatója, vagyis főispánja volt, kit Comes-nek neveztenek ³⁾, „ex eo vocabulo (Comes) apud nos regiones et provinciolas, quibus Comites praeerant, Comitatus sunt appellatae,“ jegyzé meg ide alkalmaztatólág Kollár is. ⁴⁾

Törvénykönyveinkben is leggyakrabban használtatik a Comitatus kitétel; így — hogy az utóbbi törvényeket ne említsük, — már sz. István király II. könyve 35 ⁵⁾ Kálmán király I. könyve 23 ⁶⁾ 36 ⁷⁾ 's 78-ik ⁸⁾ fejezetében, sőt már

¹⁾ l. Perger i. m. 101-ik lapon.

²⁾ „Comes vocabulum fuit olim et adhuc est perinde in Ungaria, atque olim in Imperio orientali Graeco officii et muneris nomen, non axiomatis, aut dignitatis titulus.“ l. Kollár i. m. 16-ik lapon.

³⁾ l. Puky Politikai Igazgatás. Pest 1828. 4-ik lapon.

⁴⁾ l. i. m. 6-ik lapon

⁵⁾ „Consensus igitur petitioni totius Senatus, ut unusquisque dominetur propriorum similiter et donorum Regis, dum vivit; excepto quod ad Episcopatum pertinet et Comitatum.“

⁶⁾ „Si Pristaldus Judicis pro Causa dijudicata ab aliquo verberabitur, verberatus ad Comitem Comitatus mittatur, et quidquid deliberatum est, totum auferatur vi Judicis.“

⁷⁾ „Quando Rex vel Dux in Comitatum aliquem intraverit, tunc regalis (megalis) eques exercitialis praestetur.“

⁸⁾ „Quisque Comitum, in Comitatu suo tertiam ubique partem

sz. István 1001-ik évben költ oklevelében, melly által a' pannonhegyi apátságot szent Benedek nevét viselő szerzetnek adományozá, — ezen kitéttel használja: „volente Comitatu quodam nomine Sumegiense paterna me sede repellere“¹⁾ így szinte az 100J-ik évről költ, 's Veszprém vármegyében kebelezett Szent Mihályi egyházat alapító oklevelében: „villam unam nomine Can in Veszprimiensi Comitatu — atque tres villas, nomine Osi, Cari et Beren in Comitatu Albensi sitas²⁾, és később I. Gézának a' fentebb említett szent Benedek szerzet' egyik apátságát (de juxta Gron) alapító, 1075-ik évről költ oklevelében is „Comitatus Cseringradiensis említetik.³⁾

Mi értetett pedig hajdanában sajátlag a' Comitatus szó alatt? legjobbban kifejezettnek látszik Botka Tivadar' következő szavaiban: „Erant partes regni per constitutionem Proto Regis in singillativa organa militaria efformatae, hocque scopo determinatos, ast variae indolis, juriumque qualitibus discrepantes terrarum tractus, ac plures populi classes diversis obsequiis et sub accommodo magistratu ad communem finem unitas complectentes;“⁴⁾ és ismét: „Organa militaria determinatos, ast variae indolis et jurium qualitibus discrepantes terrarum tractus complectentia.“⁵⁾ Jelen helyzeti viszonyainkat tekintve pedig legkimerítőbbnek hisszük a' vármegye szónak, Kassich Ignác által követező, noha latán értelmezését (definióóját): „hodie nomine Comitatus venit Collegium seu Universitas, Praelatorum, Baronum, Magnatum et Nobilium intra ambitum sui territorii ad praescriptum Patriae legum, publicam exercens jurisdictionem, quae in objectis ad publicam administrationem spectantibus directioni Consilii Regii Locumtenentialis, in Judicialibus vero Cancellariae Regiae Hungarico Aulicae immediate subest.“⁶⁾

Régenten azonban a' Comitatus szónak az eddig mondott értelmén kívül más is sajátítatott, tanúsítják ezt a' fentebb érintett oklevelek' tartalmai; ugyanis a' már idézett 1009-ki évben költ oklevél' eme' szavaiban: „Donamus —

habeat de tributo: Rex vero ad plenum de tributo omnium similiter duas partes habeat.“

¹⁾ Eredetije a' pannonhalmi apátság' levéltárában őriztetik.

²⁾ I. Róka János veszprémi püspökök' élet-leírását.

³⁾ I. Fejér. Codex Diplomat. Hung. Eccl. et Civ. I. köt. 434. lap.

⁴⁾ I. i. m. 2 §. 3. l

⁵⁾ I. u. o. 5. §. 16. l.

⁶⁾ I. Praxis Politica Civilis. Posonii, 1841. I. R. 23. l.

in Comitatu Visegradiensis Civitatis villam unam,“ a' Comitatus szó alatt az említett várhoz tartozott javak értetnek; — így szent László király' II. törvénykönyve 17-ik ¹⁾ 's III. t. k. 15-ik ²⁾ fejezeteiben nem más mint maga a' főispányi hivatal értendő. — Gyakran pedig a' több birtokokból álló uradalom' fejéhez (mit eddigi törvényeink' nyelvén „Caput bonorum“ -nak nevezünk) tartozott javak kifejezésére használtatott, midőn t. i. ezek birtokosainak egyszersmind a' „Comitum Perpetuorum et Liberorum“ czim- és jogokkal illetés is sajátíttaték ³⁾. Ez értelemben III. Béla király által „Modrus,“ és II. Endre király által „Wynodol“ nevű javak tartozmányaikkal együtt a' Frangepán családnak ⁴⁾ így ugyancsak II. Endre királyunk által 1218-ik évben a' „Wodicha“ nevű uradalom „Comitatus“ kitétel alatt Baboneg és István grófnak adományoztattak. ⁵⁾ Szinte hasonló „Comitatus de Luchman“ nevezet alatt jutottak a' Sopron Vármegyében kebelezett „Lanzér“ nevet viselt várhoz tartozott javak Aba' nemzetségéből származott Lőrincz gróf sajátjává 1263-ik évben. ⁶⁾ — Ez értelemben kell talán venni a' zágrábi püspök által máiglan is használt, 's Timothy, — egykori zágrábi püspök által, 1277-ik évben nyertt „Comitatus de Gerencze“ (ma Berzence) főispánsági czimet is. ⁷⁾

b) „Parochia.“

Törvénykönyveink- 's régi okleveleinkben, vármegyéinknek, a' majdnem mindeddig egyedül divatozott latán nyelven, a' mondott Comitatus kitételen kívül még több más nevezet is sajátíttaték; — így olvassuk törvényeinkben vármegyéinket „Parochiák“ -nak ⁸⁾ neveztetni: „Unusquisque Judex in Parochia sua judicet, id est nemo iudicium

¹⁾ „Comites Confiniorum, si equos vel boves ultra fines hujus Patriae sine licentia Regis vendere permiserint, Comitatus honore priventur.“

²⁾ „Quicumque ergo Regis vel Principum decreta fregerit, si Episcopus est, secundum voluntatem Regis dijudicetur, si Comes a Comitatu degradetur.“ 'stb.

³⁾ I. ezeket e' részbeni kútfőnkül használt Botk a i. munkájában 3. §. 5. l.

⁴⁾ I. Katona Hist. Crit. IV. köt. 419 lap. és V. köt. 291 lap.

⁵⁾ U. o. V. köt. 244 lap.

⁶⁾ I. Fejér Codex Dipl. Hung. IV. köt. 3 füz. 148 lap.

⁷⁾ Balt. Kerchelic Hist. Eccl. Zagrab. 89 lap.

⁸⁾ „Parochiae — quasi unius curae creditae regiones.“ I. Kolár. i. m. 16-ik lapon.

extra suam Jurisdictionem judicet. Parochia hic accipitur pro Comitatu,“ ezek szavai szent László törvényei' 3-ik könyve' 16-ik fejezetének.

A' Parochia szó származik ezen görög szavakból Παροικια-lakom (habito), Παροικια-lakás (incolatus, accolatus) 's Παροικος-lakó (accolla); miért is szószerinti értelme törvénykönyvünk' szerkesztői által következő szavakkal magyaráztatik: „sicut Parochia est locus, in quo degit Populus alicui Ecclesiae deputatus, certis limitibus constitutus; ita Comitatus est locus in quo degit populus Provinciali pedaneo magistratui subjectus certis limitibus circumscriptus.“¹⁾

Ez értelemben használtatik a' Parochia szó több régi oklevélben is: így a' szent László által a' veszprémi egyház' részére kiadott kegylevelében is Zala és Veszprém parochiák említettnek; — így a' „Chatar“ nevű monostort, 1137-ik évben alapítói oklevélben is a' zágrábi parochiáról tételik emlékezet.²⁾ 'S Martirius egykori esztergami Érsek 1156-ik évben az esztergami káptalannak bizonyos LXX. villában tized-szedhetési jogot ajándékozván e' szavakkal él: „in Parochia Strigoniensi quum prope est et Archiepiscopus ibi saepius conversatur, decem tantum villas concessi. — — In Parochia Nitriensi de villis, quas Georgius decimat, decem — — in Parochia Bors — — In Parochia Hunt.“³⁾ — Egy későbbi 1192-ik évről költ oklevélben ezek olvashatók: „Ego Haholdus miles Religiosus de Parochia Zala die nsi.“⁴⁾ Imre királyunknak, Lőrincz gróf' részére, ki által Máramarosban, lóróli leeste' alkalmával, a' haláltól mentetett meg — 1199-ik évben költ adománylevelében pedig. „Nos igitur propter hoc — — contulimus sibi terram in Parochia Supruniensi juxta Fertew a nostris Udvarnicis exemptam ad quinque aratra Pakha nomine“⁵⁾ 'stb. — I. Endrének 1230ik évben gróf Chak Mikló's' részére — kitől a' jeles Kisfaludy család származik — kiadott kegylevelében egyszer a' Comitatus, 's többször a' Parochia a' kitétel kölcsönösen használtatik: „Praefatus itaque Rex B... quosdam terras ab eo recepit, quosdam vero eidem libere et pacifice possidendas reliquit. Haec sunt autem quas recepit: In Parochia Cenadiensi villam Besseneu,

1) A' Hármas Törvénykönyv III. része 6-ik czime alatt.

2) I. Fejér i. m. II. köt. 91. lap.

3) I. U. o. II. köt. 141. lap.

4) U. o. II. köt. 277. lap.

5) U. o. II. köt. 347. lap.

Pony, Geneu, Teluky, et Chunej. In Comitatu Orodienſi villam Anha, Zehund, et Hude. In Comitatu Temus villam Zanad. In Comitatu Zarand Alba Cracou, et Scerbeth. In Comitatu Abenſi, Timod, Sobora, Boinka, Zuld, et Dad. Reliquit autem eidem in Comitatu Chenadienſi terram Ekeud, Ivad. Sceleus, et quod dicitur Honyfalu. In Comitatu Orodienſi alſu Woyla. In Comitatu Zarand Wars et Wary. In Comitatu vero Albenſi Bodoct et Welg. In Comitatu Suprunienſi Petlend, et in ſupradicto Comitatu Chenadienſi villam Baatur.“¹⁾ Nem egyszer használtatik a' parochia, a' Comitatus kitétel helyett a' váradi tűz próbáról szólló lajstromban is,²⁾ ugyan az értelemben vételik az 1191-ik évi végzemény 4-ik czikke' 2-ik §-ban, hol ezek mondatnak: „Nec vices suas sive judicatus in Parochia conferri ignobilibus patiemur.“³⁾

Azonban a' Parochia szó' értelmezésére törvényeinkben nemcsak az összes vármegye, hanem annak egyes járásai is értettek, kitetszik ez az 1729-ik évi 35-ik czikk' 7-ik §-a' ezen szavaiból: „Caeterum, Judicatus Judicis Nobilium uniuscujusque quoad juridica ad omnes promiscue provincias seu processus Comitatus extendetur.“

c) „Provincia.“

Továbbá a' Vármegye szó' értelmezésére többször e' szó „Provincia“ is használtatott törvényeinkben 's a' régi oklevelekben; így szent László' törvényei' III. könyve' 13-ik fejezetében: „rerum fugitivarum collector, quem vulgariter Jokergech dicunt, quidquid collegit, ad Civitatem ejusdem Provinciae congreget“ 's a' t. — III. Béla Királynak 1186-ik évben költ, 's a' vajkai nemeseket előbbi jogaikban megerősítő oklevelében: „Quod Job Archi Episcopus Strigoniensis, terrarum quosdam homines de Posoniensi Provincia Marcum et Petrum in nostram praesentiam.“ (adtraxerit)⁴⁾ Ugyanezen Királynak 1190-ik évről a' pécsi egyház' részére költ oklevél-

¹⁾ Közzötetett ez oklevél a' Kisfaludy család' nővérei felperessége alatt a' Horváth család ellen folytatott kir. táblai perben. I. ezeket is Botka i. m. 8-ik lapján.

²⁾ I. Math. Belius, apparatus ad Hist. Hung. Dec. I. mon. V. 323, 346, 368. §.

³⁾ I. Jos. Nic. Kovachich Sylloge Decret. Comit. Pestin¹ 1818. I. köt. 15. lap.

⁴⁾ I. Fejér i. m. II. köt. 228. lap.

ben: „Quod Congregatio regni etiam particularis cu juscu-
 que Provinciae a Comite Palatino vel Comite Parochiali seu
 Provinciali, vel quocunque Barone etiam de latere Regis Rec-
 sissio indicta nunquam possit fieri in Civitate Quinque Eccle-
 siensi, vel in aliqua villa ipsius Ecclesiae Quinque Ecclesien-
 sis sine licentia et expressa permissione ipsius Episcopi.“¹⁾
 III. Endre' 1191-ik évben költ Végzeménye 14-ik Czikkében:
 „Et, si monetam nostram in Regno nostro currere facere volueri-
 mus, de qualibet Provincia quatuor boni homines cum
 Comite Parochiali ipsam monetam nostram curere faciant, et
 quambiri:“ ugyan ott a' 16-ik czikkben: „Item: si Palatinus in
 Regno nostro in faciendum Judicium processerit, in quolibet
 Provincia quatuor Judices cum Comite Parochiali ire,
 et judicare debeant.“ — Végre az 1298-iki Decretum' 32-ik
 czikkében ezek olvashatók; „§. 1. Statuimus etiam — — po-
 tentum, vel impotentum aliquas Provincias commetaneas,
 duas vel plures, aut etiam unam committat judicandas. §. 2.
 Sed omnes causae ad Palatinum, dum Provincias judicat,
 vel tunc dum non judicat, ad Parochiales Judices, referan-
 tur §. 3. Et, si aliqui hujusmodi Provincias judicandas as-
 sumpserint, sententia Excommunicationis ex nunc allata inno-
 dentur“;²⁾ — a' többször idézett váradi tűzpróbákról szóló laj-
 stromban sem egyszer kerül elő a' Provincia szónak jelen
 értelembeni használata.³⁾ Végre
 d) Bonfin és Ranzanus által „Conventus“-nak is nevez-
 tetnek Vármegyéink.⁴⁾

4. §.

Vármegye 's Megye közti különség.

a) Kovachich nézete.

A' fáradhatatlan szorgalmú 's honi történetünkben örökre
 hallatlan emléket kivivolt Kovachich György Márton
 egyik a' Vármegyékről irt — „Notio Comitatum“ czimű
 munkájában következő két kérdést tűzvé ki megfejtés' tár-
 gyául u. m. a) „fuerant ne illi Comitatus, — hogy tulajdon
 szavaival éljünk; — de quorum notitia Kollár toto sui ope-
 ris (Amoenitates Historiae Jurisque Publici Hungariae, Vindo-

¹⁾ I. Jos. Koller Episc. Quinque Eccles. 2. köt. 293. lap.

²⁾ I. Kovachich i. m. 20 és 38-ik lapjain.

³⁾ I. Bél Mátyás i. m. Dec. I. mon. V. 193 207. 212. 277. 323. 'sat. §.

⁴⁾ I. Math. Benesik, „novissima Dieta 1722. 73 lapon.

bonae 1783. két kötet) volumine II. agit, iudem cum hodiernis Comitibus nostris? — és b) „An Comites Castri alii, alii autem Comites Comitatum ab illis distincti fuerint?“¹⁾ mindkettőnek a' XI. XII. és XIII. századbeli számtalan törvények' különböző magyarázatára épített hosszas vitatgatása után, állításainak végeredményét következőkben pontosítá össze: nevezetesen az első kérdés' főgyámokát: a' magyar nemzetségeknek mindjárt kezdetben tulajdon — a' királyainkétől egészen különbözött 's ezekhez nem tartozott birtokaik lévén, valamint ezek nem eszi vagy mint Kovachich nevezi: Provinciales — úgy a' sajátlag királyi birtokot tett javak Királyi — Castrenses — Vármegyéknek nevezettek. —

b) Horváth Mihály nézete.

Ugyan ez értelemben nyilatkozik, legújabbán Horváth Mihály²⁾ következő szavaiban: „az igazgatás' megkönnyítése végett István az Országot néhány politikai kerületre, Megyékre osztotta,“⁽²⁾ alatt:) „a' 62 vagy 72 szám nem ezen polgári Megyék, hanem az alább említendő Vármegyék,“ — Alább valamivel „3. Lényegesen különbözött e' politikai Megye intézettől a' hadi jellemű Vármegyeyi intézet, mit István szám szerint hatvankettőt vagy hetvenkettőt alapított“ —⁽³⁾ alatt) — „nagy hibát követnek el abban eddigi történetíróink, hogy a' Vármegyeyi intézetet a' megyeivel összezavarván, azt már Szent István alatt olyannak ábrázolják, minő csak pár század mulva lett. A' Vármegyeyi intézethez a' nemesség eleinte semmi tekintetben sem tartozott, mint az több törvények- 's oklevelekből világosan kitünik, még II-ik Endre alatt is csak pénz és tized ügyekben volt a' Vármegyey' Ispánjának a' nemesség feletthatósága (l. 1222, 5. Decr.); sokáig a' megyék határai sem egyeztek meg a' Vármegyékével: így Nyitra Vármegyének Pozson Megyében, Pozsony Vármegyének Vass Megyében is voltak jóságai. (l. Fejér Cod. Dipl. II-ad an 1212 és Tom. V. vol. 1. 104) sőt voltak Vármegyék, p. o. Galgócz, Luchman, Ryuche, (Fejér; u. o. Tom. IV. vol. 2, 54. vol. 3, 149. Tom. V, vol. 2, 544.), melyeknek nevei is igen különböztek a' megyékéitől.“ —

¹⁾ l Notio Comitatum 40. 41. 42 §§.

²⁾ l „A' magyarok' története.“ Pápa 1842. 36 — 37. lapon.

c) Ellennézetek.

Mindezek ellenében Botka ¹⁾ e' részbeni nézeteinek inkább hódolva, tagadhatatlannak hiszük, hogy noha az előkori nemzetségeknek — mint ez már fentebb érintve volt — saját, egyik királyi várhoz sem tartozott, birtokaik voltak; ezek azonban épen úgy nem képezhettek külön nemesi Vármegyéket, mint a' csupán királyi kettős minémüségü Vármegyéken kívül még nagyság — mint jogokra szintolly egyenlő 's teljesen független egyházi birtokoknak is, tisztelt Kovachich 's Horváth' állításainak engedve, a' mondott kettős minőségü Vármegyéktől egészen különböző, 's független hatóságokat, mintegy harmad rendü egyházi Vármegyéket kelle vala alakítaniok; — vajmi igen megczáfolja tudós Kovachichunknak e' részbeni tanját 's Horváth Mihálynak ezen fentebb idézett állítását: „sokáig a' Megyék' határai sem egyeztek meg a' Vármegyékéivel, így Nyitra Vármegyének Pozson Megyében, Pozson Vármegyének Vass Megyében is voltak jöszágai;“ a' mondottakon kívül főleg a' régi oklevelekből ismert, 's mind eddig meg nem czáfolt azon körülmény is: miszerint a' királyi várakhoz tartozott javak nem csupán 's egyedül azon Vármegyében, mellyben a' királyi vár helyeztetve volt, — hanem több 's más Vármegyékben szétszórva léteztek, így Béla Király' 1237-ik évben költ oklevelében olvassuk: „*Contulimus eidem Ecclesiae — — inter alia terras quasdam ad Castrum Bodrog pertinentes in Comitatu Bachiensi propter longinquitatem eidem castro inutiles,*“ ²⁾ — itt nyilván a' B á c h megyében, vármegyében, kebelezett B o d r o g nevü királyi várhoz tartozott, de attól igen távol létezett bizonyos földek adományoztattak. — Így a' keresztrend' részére 1238-dik évben költ oklevélben: „*item concessimus eidem Domui — — les donationes temporibus piae memoriae an — in Comitatu Szaladiensis duo praedia, quae ambo vocantur Vasvár, quae quondam ad Castrum ferreum pertinebant*“ ³⁾ — továbbá ugyanezen királynak 1239-ik évről adott oklevelében: „*Quamdā terram nomine Anala ad quinque aratra sufficientem in Comitatu de Kamarum existentem, ad Castrenses de Zulgageur et de Banna, et ad Castrenses praedicti Kamarum communiter pertinentem... quam Judices... ad revocanda*

¹⁾ l. i. m. 4-ik. §. 10. — 16 lapon.

²⁾ l. Fejér i. m. IV. köt. I. füz. 69. lap.

³⁾ l. u. o. IV. köt. I. füz. 108. lap.

jura Castrorum constituti Castris restituerunt antedictis.“¹⁾ Simon és Bertrand spanyol grófoknak 1243-ik évben tett adományozás' szavai ezek: „Terram igitur Gadundorf ad decem aratra a Castro Musuniensi, cui etiam in revocatione perpetuitatum restitui feceramus, exemptam, et terram Zolontha ad quatuor aratra a Castro Posoniensi exemptam, et terram nomine Pucyn ad sex aratra a Castro Soproniensi exemptam, quae omnes sunt in Comitatu Soproniensi.“²⁾ Hason tartalmu az Aba nemzetségből származott Sándor' részére 1246-ik évben költ adománylevél is: „quasdam possessiones seu villas unam scilicet terram Castri nostri de Walko Adrian vocatam, et aliam Castri de Budulogh Csatar nuncupatam in Comitatu de Baranya juxta locum, qui Vörösmarth vocatur, vicinas et contiguas ejusdem.“³⁾ — Végre IV. Béla királynak Bana András gróf' részére 1265-ik évben kiadott oklevelében: „Quamdum terram Castri Albensis (Belad appellatam in Comitatu Barsiensi) existentem, prope Castrum ipsius nomine Gymes.“⁴⁾ 'S noha mindezek kétségtelenitik: miszerint mindkét fentebb nevezett jeles tudósaink a' kettős vármegyei minőség felőli állításukban felette tévedtek, legyen szabad e' részben még Horváth Mihály' azon állítása' ellenében: „Voltak vármegyék p. o. Galgócz, Luchman, Ryuche 'stb. mellyeknek nevei is igen különböztek a' megyékétől,“ azon fentebbi mondottjainkat ismételni: miszerint a' Comitatus kitétel több birtokokból állott uradalom' fejéhez tartozott javak' kifejezésére használtatott; így — az általunk maga helyén felhozott példákból csak egyet, ép azt, mellyre t. Horváth Mihályunk is utal: — „Comitatus de Luchman“ nevezet alatt jutottak Sopron vármegyében kebelezett Lanzer nevet viselt várhoz tartozott javak Aba' nemzetségből származott Lőrincz gróf' sajátjává 1263-ik évben“ (l. Fejér Cod. Dipl. Hung. IV. köt. 3. füz. 148—149. lap.) egyébkint a' Horváth Mihály által felhozott 1222-ik 5. t. czikk iránt lesz szinte alkalmunk szólani. —

Következik a' felállított kérdések másodikika: „an Comitatus Castri alii, alii autem Comites Comitatum ab illis distincti fuerint?“ e' részbeni igenlő állítását következő sajátnézetein alapítja Kovachich: — ugyanazon

¹⁾ l. u. o. IV. köt. I. füz. 156. lap.

²⁾ l. u. o. IV. köt. I. füz. 275. lap.

³⁾ l. u. o. IV. köt. I. füz. 419. lap.

⁴⁾ l. u. o. IV. köt. III. füz. 257. és 477. lap.

időben — szerinte — főispánok (Comites Provinciales), a lispánok (Vice Comites), szolgabírák (Judices Nobilium), 's esküdtek (Jurati electi), — úgy más részről várogrófok (Comites Castri), hadnagyok (Hadnagyok), századosok (Centuriones) és várnagyok (Castellani) tizedesek (Decuriones) létezték, valamint e' mondott két rendű hivatali minőségek egymástól egészen különbözők, — úgy kelle a' vármegyéknek is — mellyekben hivataloskodának, — külön minőségűeknek lenni. — Ez állításra elég leend csak annyit megjegyeznünk: miszerint az úgy nevezett Comites Castri ugyanazok voltak, a' másként „Comites Parochiales“ nevezet alatt létezett, 's jelenleg is létező vármegyei főispányokkal, kik minden személy vagy hatósági különbség nélkül bíraskodának a' vármegyékben lakozott al-só népség felett. — Ugyanez értendő a' többi hivatalt viselt személyekről is, ¹⁾ mint ezt saját helyén előadandjuk.

5. §.

Előkori vármegyéink' száma.

A' vármegyék' hajdani száma meghatározásában különböznek iróink, — 's talán legelső volt Timon ²⁾ ki ezzel foglalkozott; — szerinte 74, ³⁾ Otto Frisingensis szerint ⁴⁾ 70 volt a' hajdani vármegyék' száma. — Ugy szinte a' tatárok által 1242-ik évben feldult Magyarország' siralmas helyzetét az utókornak verseiben átadó nagyváradi kanonok Roger ⁵⁾ 72 vármegyéről emlékeznek: „est omnibus non ignotum, quod septuaginta duos habet Ungaria Comitatus.“ — Ugyanezt bizonyítják III. Béla király korából költ oklevélnek következő szavai is: „Idem (a' király) habet de sua tertia parte de septuaginta duos Comitatus suis de reditu annuo XXV. millia marcarum“ ⁶⁾ végre Bonfin ⁷⁾ Mátyás' korában 75 vármegye' lételetét tanusítja; — ellenben Pethő Gergely ⁸⁾ szent István első királyunk' ko-

¹⁾ I. Botka i. m. 4. §. 10 -16 lap.

²⁾ I. Imago Ungariae novae. C. II.

³⁾ u. o.

⁴⁾ I. Hist. Frideri. I. Imp. I. k. 31. fej.

⁵⁾ Carmen miserabile I. Scriptores rerum Hungar. I. köt. 491. l.

⁶⁾ I. Codex Diplom. Hung. V. köt. 218. lap.

⁷⁾ I. Decad. lib. 4. 564. lap.

⁸⁾ I. Chron. Ung. ad ann. Christi 1038.

ráról csak 65 — nem különben Verböczynk is csak 63 — törvénytárunk' 2-ik kötete' végén királyaink' névsora után feltalálható — vármegyék' neveit sorolja elő. — 'S miután ez utóbbi, a' hazánkbeli megyéktől — melyek között az alsó tót országi Posega, Verőcze, Szerém vármegyék is foglaltatnak — a' horvátországi vármegyéket egészen különítve említi; — nem érthetünk egyet Kollárral vármegyecink' Verböczy számítása' tekintetében nyilvánított ama' — különben a' Roger általi számításra nézve, az ugyan csak általa felhozott oknál fogva, szinte általunk is osztott véleményében, miszerint állítja: hogy „non de Ungaria proprie dicta, sed de omnibus Ungaricis regnis et provinciis hic esse locutum (Rogerium) nemo negaverit, qui sciat duos et septuaginta Comitatus saeculi decimi tertii medio, in sola Ungaria omnino reperiri non posse. Hanc Comitatus numerandi rationem secutus etiam est Verböczyus ipse — Dalmaticos, Croaticos, Slavonicos, Transylvanicosque unius Ungariae appellatione complexus. '.) — Mert ha a' Verböczyféle vármegyei név-sort végig tekintjük, tapasztalándjuk:

a) Hogy a' napjainkban „alsó tótországi vármegyéknek“ nevezni szeretett Posega, Verőcze 's Szerém vármegyék, 2) úgy nem különben

1) I. Amoenitates II köt. 8. lap.

2) Hogy a' nevezett vármegyék eredetileg Magyarország' kiegészítő részei voltak, Rátkay 's többek ellen, tanúsítja Timon, (Imago Ung. novae 19—22 l.) Verböczy vármegyék' névsora, 's Broderik váci püspök a' mohácsi vésznek szemtanú leírója, — tanúsítja továbbá az 1478-ik 7. 's Ulászló' 3-ik decretuma 12. és 16-ik czikkjei, mely utóbbinak következők szavai: „Demptis certis Comitatus partium inferiorum, videlicet Posega, Valko, Sirmiensi.“ 'stb. — 'S valóság Bárándynak legújabbán kiadott tábláin, e' részben mint a' nevezett megyék' történetét tárgyozó előadása szerint: „A' Szerém, Verőcze, Posega vármegyékből, 's a' szeremi végezerdi végvidékből álló (most hibásan Szilványiak nevezetett) tartomány az 1498: 7 1448: 16. 1525: 30. 36. 's 37-ik t. cz. szerint M. o-nak Valkó (40) Verőcze (10) Posega (20) 's Szerém (40 portákkal ellátott) vármegyékből álló drávántúli kerületét képezé, valamint ez az 1715-ki országgyűlésen az ő felsége és a' rendek megegyezésével készült országos összeírási tervben is „Circulus Transdravanus Hungariae“ -nak nevezetvén, az 1722-ki országgyűlésen javasolt 5. t. czikkelyben a' magyar rendek, 's az 1723-ki febr. 18. költ. kir. válszban maga a' király azt elismeri, hogy a' kérdéses vármegyék Magyarországnak kiegészítő részei, 's oda visszacsatlandók. Midőn pedig 1702-ikbe a' broodi, gradiskai, 's péterváradí végezerdek felállítottak, ezt akkor a' főhaditáncs' irományaiban is „Ungarische Militär-Grenze“ -nek nevezettek, 's csak 1750—1760. kezdék a' péterváradí hadi-kormányzás-

b) az 183 $\frac{1}{6}$: 21-ik t. cz. által visszakapcsolt Kraszna, közép Szolnok, 's Zaránd vármegyék már Verbőczy korában hazánk' kiegészítő részei valának; mert különben e' két rendbeli vármegyéket is a' hazánkbeli vármegyéktől ép oly különítve sorolta volna el, — mint a' sajátlagos tót-, 's erdélyhoni vármegyéket, székelyi, 's szász székeket; — 's e' szerint:

c) Kollár' állítása legfeljebb is némelly dalmát, jelenleg török iga alatt nyögő, vármegyékre alkalmaztatható.

Íróinknak ezen vármegyéink' hajdani száma' meghatározása körüli, egymástól különböző állításaik, kétségtelenül csak azt tanúsítják, miszerint vármegyéink' számát a' közben jött politikai metamorphosisok' következtében majd az ország' területének nagyobbodása, majd kisebbedése, — 's e' szerint vagy új vármegyék' támadta, vagy némelly addig létezőeknek enyészete — avagy mint nem egyszer történt, többeknek egymással összekapcsolása, feltételezése. — Ekként született a' XIV. században Thuróczi vármegye is, melly egész a' most mondott időszakig Zólyom vármegyéhez tartozó királyi birtok volt, ¹⁾ ellenben több más vármegyék, p. o. Kewé ²⁾, Valkó ³⁾, Borov ⁴⁾, Beren ⁵⁾, Sever ⁶⁾, Ho-

ket (a' magyar hadi kormányzektól megkülönböztetve) Slavonisch-Syrmisch-nek nevezni, melly nevezet az ide tartozó katonai végvidékre azonnal alkalmaztatott, 's mivel a' péterváradai hadi kormányzék hadi kormányzati köre a' kérdéses vármegyékre is kiterjedő, a' dívalba jött „Slavonia“ nevezet ezekre is rá ruháztatott, melly az óta rajtok talán megis rozsdásodott.

A' Körös, Varasd, Zágráb vármegyékből, és a' károlyvárosi, báni varasdi katonai végvidékből álló (most Croatiának nevezetett) tartományrégi oklevelekben 3 részre u. m. 1. Croatia interamnensis. 2. Mediterranea. 3. Croatia maritima, osztva találjuk. A' két első Croatia, számtalan adomány, 's más kiváltságos levelek' f. cz. útmutatása szerint, hajdan diplomate Slavoniának nevezetett, még pedig a' folyóközi Croatia felső, a' középső Croatia alsó Slavonia-nak, mi szerint Horváthon szorosán véve csak a' károlyvárosi végvidéken 's a' (mai) török Croatiában volna igazán föllelhető. — Horvátországról saját helyén tárgyyszerű terjedelemben szállandunk.

¹⁾ I. Botka i. m. 5. §. 17. l.

²⁾ „Koviensis, Köviensis, Kewiensis Comitatus“ egyenlőségű kitételek; Istvánffy szerint (lib. 6.) a' Duna' partján Száva és Morva folyók közötti, Belgrádot magában foglaló tájrész volt.

³⁾ Valkó

⁴⁾ Borov } hajdan magyar megyék voltak Verbőczy szerint.

⁵⁾ Beren }

⁶⁾ Másként „Zewriniensis“ vagy „Szörényiensis“ vármegyének is nevezetük; az Ister' partján létezett Zewrin magyarul Szörény vártúl, nem messze a' Traján hid omladványaitól, hajdan bánág volt (I. Ver-

ron ¹⁾, Maczo ²⁾, Orbácz ³⁾, Zebernek ⁴⁾, vármegyék, vármegyéink' névsorából végkép kitöröltettek.

6. §.

Határai k.

Hazánk' politikai egén ismételve nehéz borúk tornyosultak; 's ezek okozta politikai metamorphosisok' következtében hozattak ama' számtalan törvények, mellyek vármegyéink' határai körül nem egyszer eredt villongások' megszüntetése iránt törvénytárunkban olvashatók; legrégibb ugyan is az ebben foglalt törvények között a' II. Endre király' arany bullájának 16-ik czikke, mellynek szavai: „Integros Comitatus vel dignitates quascunque; in praedia seu possessiones non conferemus perpetuo.“ — Ezután pedig az 1500. 28-ik t. cz., mellynek hozatalát ama' körülmény eszközlé: miután t. i. Utánszülött (Posthumus) László király Fejér vármegyé' egyik részét — noha mivel mint oklevele tartja ⁵⁾ — „quae Sedi Iudiciali Comitatus Pestiensis propin-

bőczy I. 94.) „Urbem simul Severinum a latinis vocatam adiecto Castro Septimius Pannoniorum et Illyrici Proconsul. In hac Provincia etiam erat Karansebes elegans cum arce civitas. Hodie vili a passim Valachorum, et Rascianorum visuntur mapalia.“ (I. Szegedy Tirocinium Juris Ung. Trip. 3. köt. 7. l.)

¹⁾ Másutt: Haromensis sajátlag Haramensis Comitatus (mint Haramia, Haran Basa). Thuróczynál (Cronic. l. 63. fej. 72. l.) a' vár, mellytől neveztetett Haram várnak mondatik: „misit Imperator Graecorum exercitum ingentem in Hungariam ad Haram — et Hungari venientes pugnaverunt cum Graecis ultra rivulum Karasso (mellytől Kraszó vármegye neveztetik) versus Boron. Et rivulus humano sanguine in tantum mixtus fuerat, ut omnino sanguis esse putabatur. Jacobant loricati homines in fluvio tanquam trunci, super quibus fugientes transibant rivulum, quasi super ponte.“

²⁾ Máskép „Machoviensis Comitatus“ szomszédja volt Kewé vármegyének, hajdan bánság, bizonyítják Verbőczy' szavai (I. 94.) „Machoviensis Banus per Turcas nostro aevo deletus est.“

³⁾ Vagy Obrac vármegye a' Szava és Drina folyók mellett; Machó vármegyével határos.

⁴⁾ Bosnia' része, hajdan erős vár, tanúsítja az 1507: 5. mellyben Zeherni k várnak neveztetik. I. Timon Imago Ung. novae 23—27. l.

⁵⁾ „Nos Ladislaus Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Rex, Austriaeque et Stiriae Dux, Marchio Moraviae etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod Nos tum ad humillimae et devotae supplicationis instantiam pro parte Religiosarum Dominarum Sanctimonialium Claustris beatae Margarethae Virginis de Insula Leporum Nobis propterea porrectae, tam et-

guior quam Sedi Albensi fore perhibebatur“ — Pest vármegyéhez csatolá, nehogy jövöre, a' vármegyék' határainak önkénytes változtatgatása-, vagy területeik' korlátozására alkalom nyujtassék; — csak hamar — 47 év mulva — szükségösnek véllék e' részben is gondos eldődeink, II. Ulászló alatt az 1500 : 2. t. cz. hozatalát; — kimondván ebben : „Quod universae Civitates, oppida, possessiones quorumcunque Dominorum Praelatorum et Baronum, caeterorumque Regni nobilium, quae alias de medio aliquorum Comitatum aut per Litteras exemptionales serenissimorum Principum Regum Ungariae, aut alio quovis quaesito colore, ad alios Comitatus, ad haec usque tempora quomodolibet translatae et deductae rursus et iterum in medium illorum Comitatum, de quorum corpore abstractae fuissent, et translatae, reducantur.“ 'stb. — És e' törvényben lön megvelve alapja — miután már előbb az 1231 : 26. t. cikkben kimondaték, hogy „integros Comitatus vel dignitates in praedia vel possessiones non transferemus“¹⁾, úgy nem különben az 1291 : 2. t. cikkben.

iam ob spem et devotionem, quam ad ipsam gloriosam Virginem Sanctam Margaretham habemus, quamdam possessionem ipsarum *Varsan* vocatam in Comitatu Albensi existentem; quae sedi iudiciariae Comitatus Pestiensis propinquior, quam praectactae Sedi Albensi fore perhibebatur, de ipso Comitatu Albensi ad praelatum Comitatum Pestiensem, cum cunctis suis iuribus, et pertinentiis, de nostra regia potestate et gratia speciali duximus transferendam, a Iudicioque et Iudicatu Comitum vel Vice Comitum et Iudicum Nobilium praectacti Comitatus Albensis eximendam (duximus) imo transferimus et eximimus praesentium per vigorem. Quo circa Vobis fidelibus Nostris Magnificis Palatino et Iudici Curiae Nostrae, Vestrisque in Comitatu Vices-Gerentibus, item Comiti vel Vice Comiti et Iudicibus Nobilibus praectacti Comitatus Albensis, aliis etiam Regni nostri Iudicibus et Justitiariis praesentibus et futuris, praesentes visuris, firmiter praecipimus et mandamus, quatenus a modo in posterum contra formam praemissae Nostrae Gratiae praefatas Dominas Sanctimonialias, aut earum Jobagiones in memorata possessione *Varsan* residentes, in aliquibus factis et negotiis, praetextu ejusdem possessionis *Varsan* in annotato Comitatu Albensi et ejusdem Comitatus Sedibus Iudiciariis iudicare, aut Vestro adstare Iudicatu compellere nequaquam praesummatis, nec sitis ausi modo aliquali Gratiae Nostrae sub obtentu; praesentesque post earum lectionem reddi volumus semper praesentanti. Datum Viennae Sabatho proximo post Festum ad vincula Beati Petri Apostoli. Anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo tertio, Regni autem nostri anno quarto decimo. Manus Domini Regis.“ — Találtatik ez oklevél a' hevenesi-féle oklevél-gyűjteményben. V. köt. vagy is B. alatt 436. lap. l. Botka i. m. 5. §. 17—19. lap.

¹⁾ Kovachich Sylloge Decretorum Comitatum 1818. I. k. 8. l.

„§. 1. Item quod nullum Comitatum Regni nostri Ecclesiis, vel earum Praelatis, Baronibus vel Nobilibus, alicui vel aliquibus in perpetuum conferemus. §. 2. Imitantes in hoc Sanctorum Progenitorum nostrorum, Regum illustrium Hungariae vestigia pro modulo, et pro posse“¹⁾ — az egyes vármegyék' határai, 's az azokat kiegészítő részek felett magának az országgyűlésnek mindenkorra fentartott, 's korunkig lehozott törvényeink' nyomán, a' legnyomasztóbb körülmények között is egyre gyakorlott intézkedésnek; ugyanis csak az imént idézett t. czikk' költe után alig tiz évvel később, az ország' rendei, az 1518 : 32. t. czikk' által, Temes megyében kebelezett Monostor, Sagya és Morsina kerületeknek, mint különben is e' megyéhez tartozóknak, a' most nevezett — úgy nem különben Lika s-Egy ház' helységének (2. §.) Csongrád vármegyéhez visszacsatolását rendelék; a' következő évben hozott 33-ik t. cikkben ugyanazon temesi kerületeknek visszacsatolását ismételve parancsolván.²⁾

Az 1542 : 36-ik t. cikkben meghagyatik a' vármegyék' főispányainak : hogy a' vármegyék' egészéhez tartozott 's csak az előbbi években erőszakkal elfoglalt, 's a' szomszéd vármegyék' valamelyikéhez csatolt részeket hivatalaik vesztése alatt visszacsatolják; és mindjárt a' sorban következő 37-ik t. cz. tartalmából tanuljuk, hogy Nyáry Ferenc és Balassa Menyhért grófok, kik erőszakoskodásaikkal különített Nagy- és Kis-Hont vármegyékben gyakorolták zsarnokoskodásaikat, az idézett t. cz. által a' nevezett vármegyék' egyesítése parancsoltatik, az említett grófok különben mint lázadók büntettetni rendeltetvén.

A' 3 évvel később hozott 1545 : 49-ik törvényben olvassuk : „Quod Comitatus Zempliniensis et Unghvariensis in plures partes distracti uniantur, et singuli singulos Comites habeant,“ — mindjárt a' következő

1546-ik évi 53-ik t. cz. által az imént felhozott 1542 : 36-ik t. cz. rendelete megújítatik.

Az 1595-ik 56-ik t. cz. 5. §-ában Szabolch, Ugocha, és Szathmár vármegyék, a' magyar kormányzás alá tartozóknak nyilvánítatnak.

¹⁾ I. u. o. 16-ik lapon.

²⁾ „Quod Districtus Monostor (Szadya) Zagya et Morsina, alias ad Comitatum Temesiensem pertinentes, qui nunc nec Transylvaniae nec Hungariae deserviunt, rursus ad Comitatum Temesiensem remittantur, et reducantur, quia exinde plurima damna et pericula inferuntur.“ I. Kovachich Sylloge Dect. Com. I. köt. 287. l.

Az 1596-ik 41-iki t. cz. által Somogy vármegye: „qui exceptis arcibus Baboltha et Komár, totaliter sub deditione Turcica est, in ipsoque Comitatu nulla hactenus judicia celebrata sunt;“ 'stb. Zala vármegyéhez csatoltatik.

Az 1608-iki 20 (k. e.) törvényben, a' Zsigmond király által elidegenített lublyói vár, 's a' Szepesi 13 városnak visszakapcsolását eszközöltetni kéri az ország' rendei; — ugyanezt ismételvén, 's ez iránt intézkedvén, részint biztosságokat rendelvén az 1608: 8. (k. u.) 1609: 38. 1618: 10. 1622: 61. 1630: 26. 1635: 66. 1647: 72. 1649: 28. 17¹/₆₅: 15. 'stb. t. czikkekben. — Hasonlóul. —

Az 1608: 7 (k. u.) t. cz. által Babold, Kőszegh, és Borostyánkő Ausztriától Magyarországhoz visszacsatoltatni rendeltettek. Ellenben

Ugyanez évi 22 (k. u.) t. czikkben az 1596: 41. t. cz. rendeletét ismételve olvassuk: „Comitatus Sümeghiensis prout ante, ita deinceps jura sua in Sede Comitatus Szaladiensis prosequatur.“

Az 1618-ik évi 71. t. cikk a' fentebb idézett 1542: 36. és 1546: 53 t. czikkekre hivatkozva, a' szomszéd vármegyék határbeli egyenetlenségeinek elítélését a' Nádor' kötelességévé teszi.

E' határbeli egyenetlenségek' gyászos emlékei örökítenek az 1635: 19. t. cz. ezen szavaiban: „Differentiae ratione metarum et limitum complurium Civitatum, oppidorum, pagorum et praediorum in regno situatorum infinitae propemodum sunt et adeo periculosae ut propterea complures annuatim videre sit caedes, homicidia, et pecorum abactiones — §. 1. Quia tamen nonnullae talium differentiarum inter Comitatus vigere deprehenduntur, quales sunt.“ 'stb. 's ez okon a' 2-ik §-ban azoknak a' Nádor — vagy ennek biztosa által eszközözendő kiegyenlítése az 1618-ik évi 71. t. cikk' nyomán ujabban meghagyatik, 's a' nyomban következő 20-ik t. cikk az e' részbeni eljárást szabályozza.

Az 1647: 21. t. czikkben egy részről ezeket olvassuk: „Status et Ordines hoc loci cautum esse volunt, ne in posterum Sua Majestas vel etiam Successores ejusdem Comitatus regni, et Privatorum Dominorum ac Nobilium Arces et Dominia concedant“ midőn ellenben más részről

Az ugyanazon évi 72. t. cz. által Szathmár, Szabolch, Ung, Beregh, Zemplén, Borsod 's Abauj vármegyék Rákóczy György erdélyi fejedelemnek élte' fogytáiglani birtokába hocsátatván, Magyarországtúl elszakasztattak. Végre a'

108-ik t. cz. által Csongrád vármegyéhez, a' szomszéd Borsod ellenség kezében levén, Heves vármegye csatoltatott. Az 1659: 65. t. cikkben Malatina helység' mellyik vármegyéhez tartozásának elitélése a' Nádorra bizatik.

Hasonlólag az 1715-ik évi 40-ik t. cz. által, Somogy és Baranya, Bihar és Békés, Tolna és a' szomszéd vármegyék között fenforgott határbeli villongások' elitélésére a' Nádor ollylag küldetik ki: hogy (1. §.) a' feleket 's netalán szinte érdekelt királyi ügyészt is kihallgatván, az újjolag megerősített 1635: 19. és 20. t. cz. nyomán intézze el; egyszersmind (2. §.) Borsod és Heves vármegyék között Egervárosa, és Felnémeti helység iránt támasztott határkérdésnek, barátságos egyezkedés' nem sikerülte' esetében, a' régi határok szerinti eldöntésével bizatván meg.

Azon évi 86-ik t. cz. által Somogy vármegye, Zala vármegyétől elkülönítetvén, előbbi független hatóságába visszaállítatik.

Ugyanazon évi 92-ik t. cikkben az ország' rendeinek Posega, Verőcze, Szerem, Valko, Csongrád, Arad, Békés, Zaránd, Torontal, Szörény, úgy továbbá Maramaros, Kraszna, Kövár, és közép Szolnok vármegyéknek, mind törvénykezés' mind politikai kormányzás' tekintetében visszacsatolása iránt nyilvánított kérelmét a' Felső, a' szent korona' régi jogain alapítottanak elismervén, miután (1. §.) azonban e' kért visszacsatolás, előzőleg nemcsak a' politikai 's katonai hatóságoknak egymástól elkülönítését, hanem egyszersmind 's főleg magok a' vármegyék' eddigelé bizontalan határainak megismerését és elkülönítését multhatatlanul feltételeznék; — ez okon, az e' részben foglalkozó biztosság teendő jelentése előtt is ollylag intézkedendőnek igéri magát a' Felső: „ut publicae utilitati et servitio suo nihil deesse possit.“

Ugyanez kéretik, és ígértetik az 1729: 7. t. cikkben: „Sacra Caesarea et Regia Majestas clementissime resolvere est dignata: ut ordinata iam eo fine aulica Commissio proxime reassumatur, et terminetur.“ — mint szinte

Az 1741: 18-ik t. cikkben is, hol egyszersmind Erdélynek magyarországhoz kapcsolása kéretvén „Publicis etiam Constitutionibus Regni inserendum resolvit benigne Sacra Regia Majestas; §. 1. Quod Transylvaniam, veluti ad Sacram Regni Hungariae Coronam pertinentem, tam Eadem, quam Successores sui, qua Reges Hungariae possidebunt et gubernabunt.“ §. 2. Quod item Comitatus, Kraszna, mediocrem Szolnok, et Districtum Kövár — Comitatum Zarandiensem — — — Jurisdictioni Regni istius reddi,

et restitui, ac integraliter effectiveque Regno reincorporari curabit.“ stb.

Az 1780 — 90-ki korból e' helyett csak annyit említünk: miszerint több megyék nevezetesen Árva és Liptó, Győr és Moson — Beregh és Ugocsa, Abauj és Torna — Thuróc és Zolyóm, Komárom és Esztergom — Csongrád, Csanád, és Temes Vármegyék egymással egyítetvén, e' nevezett megyék is, a' többi visszahívott kormányi rendeletek' következtében szinte visszahelyeztettek előbbi, egymástoli függetlenségükbe.

Az 1802: 8-ik t. cz. által a' már hosszasabb idő óta együtt kormányzott Bács, és Bodrogh Vármegyék egyítetnek.

A' 29-ik. t. cikkben a' Heves és Borsod Vármegyék közötti, Eger városa iránti határkérdés' elintézése újabban meghagyatik.

Ugyanezen évi 30-ik t. cikkben Bács, Verőcze 's illetőleg Szerém Vármegyék között Zsitva tája 's némelly Duna szigetek iránt támasztott határbeli villongások elintézésére biztosság neveztetik.

Az 1807-ik: 4. t. cikk Fiume Városát a' magyar tenger vidékkel Magyarországhoz visszacsatolván egyszersmind a' Kormányzónak a' Főrendi — 's a' nevezett városnak a' KK. 's RR. táblájánál ülést és szavazatot ad.

Az 1812-ik évi 5-ik t. cz. által a' Borsod és Heves Vármegyék közötti határbeli csere törvénybe igttatatik.

Az 1827: 28-ik t. cz. Liptó Vármegyébe szegellet, 's eddig Szepes Vármegyéhez tartozott Felső Szunyava helységnek Liptó Vármegyéhez csatolása iránt országos biztosság neveztetik.

Azon évi 29ik t. cz. által Podolin és Lubló Uradalmak (ide nem értve a' külön országgyűlési tárgyalás alatt létezett hasonló nevű 's Gnezdá nevezetű városokat) Szepes Vármegyéhez visszacsatoltatnak.

Az 1830: 11. t. cz. által rendeltetik: hogy a' kiküldött határbeli biztosságok időről időre, a' következő országgyűlésre eljárásaik felől, 's netalán ennek mulasztása okairól is, jelentést tegyenek.

Az 1832: 21. t. cikkben Kraszna, közép Szolnok, Zaránd Vármegyék 's Kővár vidéke hazánkhoz visszacsatoltatnak.

Ezen évi 28ik t. cz. Somogy és Veszprém Vármegyék közt Siófok helység iránt fenforgó beszegellés' tárgyát ujonnan felvéteni rendelí.

A' 29-ik t. cz. által Tarpa mező Városának Beregh

Vármegyéhez és Falu Dobos helységének Szathmár Vármegyéhez csatoltatása törvénybe iktattatik.

A' 30-ik t. cz. által Pest Vármegye' saját kívánságára István Megye helysége és határa Bács Vármegyéhez csatoltatik.

Azon évi 10-ik cikkben az eddig külön hatóságot képezett 's „kis Szepes Vármegyé-nek nevezett Szepesség 10. Lándzás nemes Községek közigazgatási költségek' megkímélése' tekintetéből sértetlennek hagyván, a' mondott nemesi községek jogait 's kiváltságait — Szepes Vármegyéhez kapcsolattak.

Ugyanazon évi 12-ik t. cz. által Hont és Zólyom Vármegyék közötti csere, mellynél fogva az első részére Domanyik és Rákóczi, — a' második részére Bozok, Lehotka helység jutott, törvénybe iktattott; — továbbá

A' 13-ik cikkben eddigelé Sopron Vármegyéhez tartozott Ilmitz helység közigazgatás könnyítése' tekintetéből, az azon helységhez közelebb eső Moson Vármegyéhez csatoltatott; — végre

Ugyan azon évi 14-ik t. cz. által a' már ezelőtt is egyébkint Szabolcs Vármegyéhez tartozott Polgár mező város, a' köz adó' könnyebb kezelése végett eddigelé Heves Vármegyéhez tartozott portáira nézve is, jövőre egészen Szabolcs Vármegye' hatósága alá rendeltetett.

Az 1807: 25. t. cikkben Drenovbok, Krapje, Jeszenovacz, és Puszka helységek a' banátusi Véghatárszéli hatóság alá rendeltetnek.

Ezen évi 28-ik t. cikkben pedig, nem különben az 1827: 16. 183²/₆ 27. t. cikkben a' több Vármegyékbe beszegellett 's e' szerint több Vármegyék hatósága alá tartozott helységeknek, közigazgatás 's kezelési könnyítése' tekintetéből elintézése végett, az illető földes uraság, községek, és illető hatóságokkal értekezendő, 's eljárásáról a' következő országgyűlésnek jelentést teendő országos biztosság nevezetik, s ennek tagjai időről időre az elhaltak, vagy törvényes okból meg nem jelenhető személyek helyett másoknak nevezésével pótoltnak, mint ez legújabbán az 183²/₆: 22-ik 's 1840: 35-ikt. cikkekben olvasható.

A' 31-ik t. cikkben Krassó Vármegye, Erdélyország, és a' Véghelyi vidék közt fenforgó határbeli villongások iránt országos biztosság rendeltetik.

Az 1840: 32. t. cikkben Moson Vármegye, és Bruck városa közötti — 's

azon évi 32. t. cz. Máramaros Vármegye és gallicizai Kuti Uradalom között Ignatyás a havas felett, —

a' 34-ik cz. Bihar Vármegye és Erdélyország' határai felett fenforgott kérdések' elintézésére biztosságot nevez.

Ugyanazon évi 36 t. cz. szerint Zsiva tájéka, és Cseb, máskép Kis Nesztyn, úgyszinte Butykovác máskép Vukovár szigetek Bács Vármegyéhez kebeleztetnek.

7. §.

Alkrészeik.

A' hajdani Vármegyék főleg ¹⁾ háromféle birtok öszvegei valának, ugyanis

a) a' sajátlagos királyi várak, 's ezekhez tartozott egyéb javaknak;

b) a' nemes nemzetségek ősi-vagy később adományozás-képen nyert birtokainak; — végre

c) az egyháziak, 's egyházak, szinte adományozás' útján szerzett javainak.

Ezeken kívül „még számos olyan kisebb nagyobb bérbirtokokat is osztott ki István a' szabadok, 's a' kereszténység' behozatalával felszabadítottak közt, mellyekhez nem vár őrizet, hanem csak a' királyi seregbeni táborozás' kötelessége volt kapcsolva;“ „ezekből származtak később legalább egy részben az úgynevezett praediaiások.“ ²⁾

Valamint pedig az országhatalombani részesülés birtok-jog, és személyszabadság olly szoros kapcsolatba tétettek a' honvédelemmel mindjárt alkotmányunk' első szabályozásakor, hogy ama' jogok kivétel nélkül magok után vonták emennek kötelességét; úgy más részről a' Vármegyékben lakozott különféle népfelkezetek, kivéve az épen minden föld nélküli 's udvari szolgálókat, általában katonai szolgálatot tévő emberek voltak, ezt kívánván alkotmányunk' eredeti szelleme, mellynek olly igen következetes elve szerint mindenki, a' ki csak hazánkban földet birt, a' hazát fegyver által védelmezni tartozott, ha fejedelme által személyesen vezetett, — különben harczolni nem tartozván. Egyébkint ezen kötelesség egyedül a'

¹⁾ Részletes történeti előadását a' javak' eredeti felosztása, 's ezt később követett adományozásoknak, mint szinte ezek phásiainak saját helyeikre hagyván, — a' csak általános említését azoknak jelen dolgozatunk' egészéhez tartozónak véljük.

²⁾ Horváth Mihály i. m. 12. lap.

meglámadott ország' védelmére volt szorítva, támadó háborúkban az országon kívüli részvét, zsold nélkül nem köteleztették. — Kik voltak pedig ezen Vármegyékben lakozott néplekezetek? körünkhöz tartozólag lássuk a' következőkben.

N é p o s z t á l y o k.

1. §.

Z á s z l ó s o k.

Azon nemzetségek, mellyek a' haza' elfoglalása' alkalmával birtokrészt osztálykép kaptak, 's utóbb saját zászlójuk alatt vezették seregeiket az ellenség ellen, Szabad Zászlósok, máskép Bárók, Főnemeseeknek (Proceres, Magnates) neveztettek. — Európának e' korbéli sajátságaihoz tartozott: miszerint mind azok, kiknek saját seregeik, vasallusaik voltak, Báróknak neveztettek; így olvassuk: „Du Fresne“ Glossiariumában: „Franci Barones appellant, qui vexilla in praeliis educunt, et cum Vasallis suis praesentibus iisdem vexillis in proelio pro Rege pugnant.“¹⁾ Illyen szabad zászlósok, bárók voltak a' kereszténység' terjedése óta részint egyedül, részint seregeikkel hazánkba költözött számos úgy nevezett szerencse-lovagok, kiknek István, mint szinte több Magyar származásuaknak is, a' királyi várakhoz tartozott terjedelmes birtokokból gazdag bérbirtokot adományozott: mellyeket azok örökösen ugyan, de olly feltétel alatt bírnának, hogy a' királyt had' meneteiben egy egy fegyveres csapatral kísérik: így p. o. az általunk fentebb érintett Hunt, és Páznán testvéreken kívül, IV. Béla királyunk' egyik 1263-ik évben költ oklevele szerint, Deodatus, ki már Geiza herceg, szent István királyunk' Atyja' idejében jött Magyarországba, szinte valóságos magyar nemessé lett.²⁾

¹⁾ I. Horvát István a' magyar gyöker. régi nem: a' 101. lapon és Pergeri m. 85. lap.

²⁾ I. Horvát István a' gyökeres magyar nemzet: 27. l. és Pergeri m. 79-ik. lapon.

2. §.

Egyházfiak.

Előkorunkban: a' főbb papok püspökök is Bároknek nevezettek, bizonyítja ezt II. Endre király' 1235-ik évről költ oklevelében következő mondata: „Cum enim venerabilis Pater Dominus Bartholomaeus Quinque Ecclesiensis Episcopus noster fidelissimus.“ ¹⁾ Ez utóbbiakra nézve azonban nem birunk első királyunk korából bizonyító világos adattal: hogy a' főpapság is köteleztetett volna a' honvédelemre saját zászlója alatt sereget állítani; de még is a' megvívhatlan tények között sorozhatjuk ezt, mihelyt meggondoljuk, hogy II. Endre' törvényeiben, mellyekkel ő csak a' régi szabadságot állítá helyre, a' főpapság' személyes táborozása mint már régi szokás 's kötelesség említették ²⁾ 's ha meggondoljuk: hogy törvénynye csak az válhatott, miben mind a' három (egyházi fő- 's köz nemesi) rend megegyezett, 's ennek következtében a' királytól megerősítettett; 's e' szerint mind a' három rendnek egyenlők lévén jogai, egyenlők tehát az ezekkel nélkülözhetlen kapcsolatú kötelességek is; többé e' részben kétkednünk nem szabad, 's kétkednünk polgári bűn leendene azon egyházfiak' tiszteletünket igénylő hamvai ellen, kik előbb és utóbb a' haza' e' mindenkinek közös javaért a' harcztéren elestének!

3. §.

Természetes 's hivatali országbárok.

Kezdetben a' mondott zászlósok' minősége' tekintetében mi különbféleség sem létezett, utóbb azonban, midőn a' fő hivatalban lévők mintegy rang főbbséget kezdettek magoknak sajátítani a' többiek felett, 's midőn már az ország' főbb hivatalaira a' nemzetségek' mellőztével más alsóbb származású emberek, 's nem egyszer idegenek emeltettek; sértve ekkép a' születési aristocratia, a' bárósági minőség is két osztályú lön: természetes bárók (naturalis barones), kik már születésüknél fogva bárók voltak; és hivatalbeli bárók (barones ex officio tales), kik az ország főbb hivatalait viselték: millyenek a' Nádor, Országbiró, Tárnok, Főispánok, Bán, Vajda

¹⁾ I. Fejér. Cod. Dipl. Hung. Tom. IV. p. 130 — és Perger i. m. 89. lap.

²⁾ I. Horváth Mihály a' magyarok' története, Pápán, 1842. 1. k. 43. lap.

'stb. ez utóbbiak később Ország Báróinak neveztek. Legelőször van emlékezet ezen „ex officio bárókról“ I. Mátyás királynak 1487-ik évről költ oklevelében: „Item Barones ex officio in Hungaria D. Palatinus Hung. D. Comes Curiae Regiae Majestatis. D. Magister Tavernicorum R. Maj. D. Thesaurarius R. Maj. D. Marschallus. Item Principes in Hungaria, Dominus Banus Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, D. Despotus Serviae. D. Banus Bosniae. D. Vajvoda Valachiae Vajvoda Austriae. D. Banus Machoviensis. D. Banus Nándor Albensis. D. Banus Zevriniensis. D. Comes Temesiensis. D. Comes Posoniensis. Item Barones Naturales in Hungaria. D. Dux Laur. de Ujlak. Domini Comites de Frangepanibus. D. Comes Scepusiensis, Domini Comites de S. Georgio et de Bozin, Domini Comites de Corbavia, Comini Comites de Zrinio, Domini de Losoncz, Domini de Perin, Dom. de Rozgon.“¹⁾

Hogy régenten minden főispán az ország-bárók között számláltatott; Béla királynak egy 1238-ki okleveléből kitetszik, hol ezek olvastatnak: „Praesentibus Andrea Posoniensi Comite, Dominico Magistro Tavernicorum nostrorum, et Comite Nitriensi, Nicolao Csongradiensi, Renoldo Veszprémiensi Comitibus, Thoma Comite Capellae nostrae, — aliisque compluribus Regni nostri Baronibus“²⁾ és innen igen jól jegyzé meg Perger³⁾ hogy nem kell azt gondolni, mintha az Országbáró nevezet alatt régenten csak a Werbőczy' 1-ő Rész 94-ik czimjében említettek értetődtek volna⁴⁾ 's Werbőczy' e' részbeni tévedése leginkább onnét eredhetett: mivel régenten az oklevelek' végezetein leginkább az ország' és a' király' főbb emberei, 's vég-helyeket kormányozó Ispánoknak neveik, kik a' véghelyek' kormányzásának tekintetéből az udvar előtt kedvesebbek voltak, említetttek.

Az ország-bárók között következő a' sorozat:

1-ső és legfőbbik a' Nádor (Sz. László' 3 k. 3. — II. Endre 8. 30, — 1439: 2. — I. Mátyás' 6-ik Decret. — II. Ulászló' 1. Dec. 33, 35. 3 D. 43. 70. — 1485: 1. 2. 5. 6. 7. 8. 10. 11. 12. — 1518; 5. — 1526: 22. — 1536: 5. — 1542: 28. — 1555:

¹⁾ I. Schwartzner Introd. in rem diplom. Budae 1802. 267. I. és Perger i. m. 90-ik lapon.

²⁾ I. Perger i. m. 90. lap.

³⁾ I. o. u.

⁴⁾ Werbőczy Országbáróknak nevezi: a' Nádort, Országbirót, Bánokat, Vajdákat, Tárnok-, Királyi Ajtónok-, Pohárnok-, Asztalnok-, és Lovász-Mestereket, továbbá a' temesi és posoni grófokat. — Lásd az idézett I. R. 94. czimét.

1. — 1585 : 3. — 1608 : k. e. 3. — 1608 k. u. 2. — 1609 : 21. 27. 66. 67. — 1613 : 7. 29. — 1618 : 4. — 1622 ; 2. 3. 31. — 1635 : 15. — 1638 : 1. 32. — 1647 : 61. — 1649 : 8. — 1655 : 101. — 1659 : 1. 30. 76. — 1681 : 1. — 1715 : 4. 33. — 1723 : 4. 26. — 1741 : 9. 26. — 179°/₁ : 24. 'stb. utána következik :

2. Az ország' birája (I : 29. 30. — II : 13. — III: 13. — Ulász. III: 43. 70. IV: 6. — 1574 : 16. 18. — 1608: 3. k. e. — 1609 : 31. — 1655 : 23. 101. — 1681 : 40. — 1715 : 29. — 1723 : 26. 'stb.)

3. Horvát-, Tót-, 's Dalmát országi bán. — Ulász. III. 70. — 1518 : 21. — 1538 : 9. — 1559 : 48. — 1609 : 27. 28. 67. — 1618 : 31. 1625 : 61. — 1630 : 25. — 1635 : 32. 1647 : 51. 'stb.

4. A' Tárnok (III: 8. 10. 11. — Zsigmond' II-ik Dec. 4. 12. — III-ik D. 11. — 1608: 3. k. e. — 1741 : 12. — 179°/₁ 24. 'stb.)

5. Ajtónok. — (Zsigmond II. D. 13. Ulász. II. D. 25. 'stb.)

6. Lovász mester. — (III: 34. Zsigmond II-ik D. 13.)

7. Asztalnok.

8. Pohárnok.

9. Szoba- 's

10. Udvarmesterek. ¹⁾ — végre

11. A' nemes magyar Testőrsereg' Kapitánya; ki az 176°/₃ 6. t. cz. által „Regni etiam Baronatu, iisdemque quibus reliqui Regni Barones fruuntur Juribus, Praerogativis, et immunitatibus gaudeat: ordinemque praecedentiae juxta senium collati officii seu Diplomatis, eatenus pari cum reliquis regni Baronibus modo per Cancellariam Hungarico Aulicam expedendi, inter reliquos Barones regni eundem ordinem observare solitos, habeat.“

Mind ezen ex officio Bárók, nyert hivatalaik utáni elsőbbség szerint foglalnak az országgyűlési főrendi táblánál ülést ²⁾; utánok nyomban következik

1. a' két koronaőr (Ulász. III : 25. — IV: 23. — 1608 k.e. 4. 1608 : k. u. 16. — 1613 : 9. 18. — 1618 : 39. 40. — 1622 : 34. — 1625 : 25. 26. — 1630 : 6. — 1635 : 4. — 1638 : 8.

¹⁾ Ez utóbbiak' alapítását tanúsítja II. Bélának 1136-ki oklevele, mellyben bizonyos Kujár, mint Sz. István' Udvarbirája — Comes Curialis — emlittetik. —

²⁾ Az Országbárók' kötelességeiről I. Bél Mátyás „Apparatus ad Hist. Hung.“ Docum I. — 's fának Bél Károlynak „de Archi officiis regni“ értekezését.

— 1647: 4. 30. — 1649: 96, — 1655: 18, 45, — 1681: 36. — 1715: 38. 'sat.)

2. a' posoni (1687: 10. 'sat.) — és

3. a' temesi grófok. I. 94. 'sat.

Mind ezek', valamint az egyháziak' viszonyainak, részletes elsorolását feladatunk' körét haladónak tartván, elég legyen egy részről ismételnünk, hogy e' három rend, úgymint: az egyháziak — főnemesség (kikhez tartozó főispányokról saját helyé n szólандunk) — 's az alább felhozandó köznemesség vett részt az ország hatalom' egyik fő ágában, a' nemzeti gyűlésen gyakorlott törvényhozásban; — más részt meg kell jegyeznünk: miszerint a' korunkban számosított czimzetes mágnási minőség, ha rang főbbséget sajátító hivatal által nem ékítettik, a' sajátlagos nemességtől czimre csak, de jog' tekintetében miben sem különbözö. —

Most tehát a' Vármegyék' sajátlagos lakóinak részletes előadásával foglalkozandunk.

4. §.

A' Vármegyéinkben lakozók' osztályozása.

Valamint az öországnak' — úgy az egyes vármegyék' lakosainak sajátlag két nagy osztálya különböztetett, nemesség és pórság. A' nemességnek, mint már a' mondottakból is látható, ismét három külön osztálya létezett, a' papság, főnemesek és köznemesek, — rangban különbözök csak, de jogra mind hárman egyenlök, 's magasabb értelemben Werböczy szerint egyedüli nép, Populus. — Pórság (plebs) alatt pedig értendök egy részről azok, kik a' falukon szélyelszörva a' királyi vagy nemesi földeket mivelték, robotoztak, adót, 's termésaikből tizedet vagy huszadot, elébb a' fejedelemnek, utóbb szent István' adományozásából a' püspököknek, fizettek; úgy más részről az első osztályos magyarok közül azon nem kevesek, kiket ama' legelső magyar törvény, melly szerint közfelkeléskor a' hon' védelmére örökös fogság vagy halál' büntetése alatt meg kellett jelenni, megfosztva nemesi szabadságaiktól szolgaságra taszítván, e' pórság' osztályozatába sorozott. — Ez utóbbiaknak törvényeinkből, 's egyéb használhatott kútfökből meritendő előadása, — jelen dolgozatunk' illetö helyére tartozand; — mindenek előtt tehát a' nemességről.

5. §.

Nemességünk eredete, 's annak a' feudumoktói különbözősége.

Az ó világ' politikai intézkedései között alig találunk csak egyre is, melly a' történetíró, publicista, jogtudós, sőt magok' a' köllőknek is inkább igényelte volna figyelmét 's fárasztotta tollát, mint az úgy nevezett feudalismus; — a' harcaikból győzelmesen megtérő hatalmasok, hódított tartományait megoszták harcztársaikkal, ezek viszont kötelességöknek fogadák: hogy vezéreiket hűn követendik, ha kívánandják, hadakozásaikban; — és eme egymás' lételét kölcsönösen feltételező viszony Ancillonként: „bildete eine Kette von Unterthänigkeit und Herrschaft, oder vielmehr eine Menge untergeordneter Ketten, die in wenige Ringe ausliefen, und die wieder alle an einen obersten starken Ring befestiget waren.“¹⁾

Tulajdonképen a' magyar nemesség is e' korból veszi eredetét, a' midőn a' szittha nemzettéle százyolcz nemzet-ségből származott 's e' honba költözött eldödeink²⁾ az akkoriban itt létezett népeket meghódítván, mostani hazánkat fegyverrel elfoglalták, 's legelőször bizonyos főhelyek, 's azokhoz tartozó vidékeket, (várad 's vármegyéket) az ország' igazgatás- és oltalmára szükséges tisztségek és zászlóaljak' fenntartására, kijelölván, 's ezeknek mint el nem idegenithető nemzeti közbirtoknak birását, 's jövedelmeinek az ország' 's országlás' szükségeire leendő fordítását, a' nemzet' választott fejére bizván, a' többi földdel egymás között megosztottak, 's a' meggyőzetett népeket megfosztván javaiktól, szolgaságba helyezték; és ez volt a' magyar nemességnek első eredete, — de a' melly valamint lényegben különbözött a' feudumoktól, úgy teljesen független volt annak minden békóitúl; ugyanis a' mondott oszlály' következésében nyervén birtokát a' magyar nemes, az nem levén fejedelmi adomány, ezért ebben már eredetileg sem volt, mi csak távolról is az e' korban egész Európában hatalmassá lett feudumhoz hasonlított volna. Eldödeink együtt osztóznak meg a' fejedelemmel; — a' fejedelemnek épen úgy mint a' nemzet' többi nemzetségeinek kiadatott saját része, még pedig olylag,

¹⁾ I. „Über die Verdienste des Mittelalters.“

²⁾ „Centum enim et octo generationes pura tenet Hungaria et non plures, alii autem si quae ipsis sunt conjunctae, advenae sunt, vel ex captivis oriundi.“ I. Kéza' kronikája (Horányi kiadás 35. lap. 1.) 's Perger i. m. 77. lap.

hogy az, örökre az ország 's országlás' szükségeire levén határozva, elidegeníteni ne lehessen, 's így az ország' alapítása' idejében a' fejedelem csak saját javait ajándékozhatta el, melyeket nemzetsége a' nemzeti köz osztályból kapott sajátjaúl; — ellenben a' feudum csak ott létezhetett, hol minden birtok a' fejedelem' tulajdona volt, 's ennek saját önkényétől függött annak kiosztása; 's Béla' névtelen Jegyzője szerint elődeinknek az ország' alapításával mondott eskü' második ágazata szerint kimondva lőn, hogy: „quidquid boni per labores eorum acquirere possent, nemo eorum experts fieret.“ — És ez volt a' nemességnek állapota a' fejedelmek' ideje alatt — de a' melly a' bekövetkezett királyi uralkodás alatt némileg más alakot nyert, a' mennyiben a' nemzet a' királyi kormányzás' elfogadása' következtében, eddigelé senkivel meg nem osztott nemesi előjogának másokra is ruházhatását, nemesítési jogot, a' magyar szent koronára ruhásván, ettől az időtől fogva már királyi adomány által, később pedig czimeres levél mellett is lehetett nyerni nemességet; — mert a' kinek a' király örökös joggal birandó „jure haereditario“ czim alatt adományozott, az, ez által mind birtoka mind személyére nézve nemesi jogokkal felruházta, a' többi nemesek' sorába igtattatott, a' mint is mindjárt sz. István királyunk alatt több külhoni nemzetségek örökös joggal birandó javakkal elláttatván, a' magyar nemesség' tagjaivá avattak, — így a' már általunk fentebb előadott Hunt és Páznán testvéreken kívül IV. Béla királynak 1263-ik évről költ 's Práy által kiadott oklevelében olvashatjuk: „partem Regni Hungariae tradiderunt (sz. István' ideje értetik) et contulerunt perpetue possidendam (és pedig szabad örökös joggal) ut cuicumque vellet alteri vendendam, aut gratis pro Deo libere donandam, liberam habeat facultatem.“ —

6. §.

A' nemesség' osztályzata.

E' mondottakból kitetszik ugyan: hogy hazánkban a' királyi uralkodás' kezdete után csak hamar a' magyar nemességnek mintegy két osztálya kezdett létezni, u. m.

a) törzsökös osztályos nemesek, kik a' hazai elfoglalása korától léteztek, 's ezeknek jogait semmi, ha csak későbbben a' királyoktól kért nemesség bizonyító adománylevél, nem feltételezé; — és az

b) illy királyi adománylevél által lett nemesek, kiknek nemesi jogaikkal élhetésre, az ezt megadó királyi adománylevél elkerülhetlenül szükséges volt; azonban: valjon e'

két osztályú nemességen kívül voltak e' még utóbb a' királyi kormányzás' következett éveiben többféle szabadalmakkal ellátott más nemesi felekezetek is? — elágazók a' vélemények; ugyanis:

7. §.

a) P r á y —

P r á y hazai történetei' első kötetében a' magyar nemesség' többféle nemeit következőleg sorolja elő: „Primi videntur illi fuisse, qui genus suum ad illos referebant, per quos Arpadus electus est, et jam tunc eam conditionem pacti erant, ne a consilio Ducis exclusi honore regni privarentur, quosve Belae Notarius speciali nobilitatis praerogativa ornat, primisque officiis in Republica adhiberi solebant. — His proximi fuere Servientes regales vexillo Regis adscripti; utriusque quidem ab omni alio, si militiam demas, onere exempti, ac in caeteris immunitatibus pares, illi tamen dignatione et externi characteris praerogativa his superiores. — Tertium genus nobilium istis inferius fuit, qui in servientium quidem regalium coetum recepti erant, sed non pure et simpliciter ut Regum litterae solent exprimere, cum praeter onus militiae Servientibus Regis commune, quaedam alia etiam onera, nisi Regum beneficio diserte eximerentur, praestare debuerint. Atque hi cum plerumque minoris annui census essent, saepe fundos, a potentioribus in feudi morem colendos accipere solebant, cum onere solutionis, aut praestandi servitii, quemadmodum nempe per pacta utrisque convenerat: hoc olim inter Servientes Regis et alios Nobiles discrimen erat. Sed cum serius post hujus causa inter utrosque similitates et dissidia Reipublicae noxia fuissent orta, sensim usu ipso sublatum est.“¹⁾

8. §.

b) Horvát István —

Horvát Istvánunk ellenben²⁾ csak két osztályra osztván a' magyar nemességet, mellynek elsejébe sorolja a' hont ere-

¹⁾ I. Hist. Reg. Hung. Pars I. not. Praev. §. XXIII.

²⁾ I. Magyar Ország' Gyökere régi nemzetségeiről. 33. §. 90. és 91. lap.

detileg Árpáddal egymás közt megosztott száz nyolcz, és a későbbi időkben honosított 's nemesi birtokaikat királyi adományozás' következtében birt külföldbeli 's a régi oklevelekben „Magnates, Barones Primi, Puri, Veri, Naturales“ és „aurea libertate gaudentes nobiles“ kitétel alatt nevezet, nemzetségeket. — A második osztályba pedig csak Kálmán király alatt létesített, 's a mondott osztálybeliektől mind birtokaik', mind eredetük' tekintetében alsóbb sorsú „Servientes Regales“ nemességet; — végre

9. §.

c) Perger —

Perger János ¹⁾ is, hazánk' vármegyéi' lakóit szabadok és szolgákra különöznvén, miután a' szabadokközzé „minden katonai szolgálatot viselt emberek“-et, mint a' királyi Serviensek, kik későbbben a' vár' jószágokból is birtak jószágokat, 's későbbben nemesi nevezetet is nyertek ²⁾ — tartozottaknak állítván, ezekről értekezésében ezeket mondja: „a' régibb időkben, ugymint Serviensek, ha csak nemzetségből nem származtak, Nemesek nem voltak.“ Ez állítása bebizonyítására a' nemzeti Museum kézírata között lévő II. Endrének egy 1228-ik évről költ, 's Kun László királynak 1284-ről másolatában tatáltató oklevélét hozza fel ³⁾, mellyben szinte az mondatik, hogy jóllehet oklevélileg nevezett Aragoniai Simon, már ez oklevél születése előtt régi királyi Serviens volt, de azért csak utóbb, ezen oklevélnél fogva, tétellett nemessé. — „Utóbb — folytatja Pergerünk — midőn a' királyok 's az országoknak régibb osztályos nemesei, kik akkor Jobbágio-k-nak nevezettek, ezen Servienseknek szabadságait némi némü határok közzé szoritották volna, II. An-

¹⁾ I. A' magyar és hazája régenten. Pesten 1831. 150. lap.

²⁾ I. a' 120-ik lapon.

³⁾ Az oklevél idézett szavai ezek: „Quod cum dilectus et fidelis noster Simeon Comes ab extrema (extranea talán) gente profectus, non necessitatis aut alicujus inediae causa, sed solius benignitatis nostrae fama deremotis Regionibus, scilicet de Aragonia — Nos visitaturus accessit, petitionibus et donariis ipsum ad hoc induximus ut in Regno nostro commoraretur, et se nostro manciparet servitio. Qui cum se in omnibus voluntati nostrae inclinasset, et in longum Servitii nostris se applicasset, et ad beneplacitum nostrum in cunctis servivisset, postulavit a Nobis, ut locum Descensionis in Regno nostro sibi et Cognatis suis, qui cum eo aderant, Jure haereditario possidendum coferremus eosdem titulo et privilegio libertatis, quo caeteri hospitem Nobilium ex gratiosa Donatione Praedecessorum nostrorum obtinuerunt.“

drás király alatt a' Vár Jobbagiakkal együtt sok nyughatatlanságokat tettek az országban annyira: hogy kénytelen volt a' nevezett király ezeknek szabadságait arany pecsétetes oklevele által megerősíteni, melly oklevélről sokan mind e' mai napig is azt tartották, mintha az által az országban lévő minden nemességnek szabadsága megerősített volna, holott, a' mint azon oklevél' szavai 's czikkelyei is mutatják, azon oklevélben adott szabadság egyedül a' Servienseket 's Várjobbágyokat, nem pedig a' régi nemességet — kik a' magok' szabadságaikból akkoriban semmit sem vesztek, illetve ¹⁾. Ezen időtől fogva azonban a' Serviensek' szabadsága annyira nevedett, hogy már II. András 's IV. Béla királyok által világos szavakkal nemességeknek is neveztek ²⁾, mindazonáltal még ekkor sem birtak egyforma szabadsággal a' régibb nemzettségből való nemességgel, egyedül a' későbbeni időben, midőn a' hazának sok rendbeli viszontagságai a' nemesi jussokat zavarba hozták, lettek egymáshoz hasonlókká, a' mint ez Werbőczy' I. Részének 2-ik czimjéből megtetszik. ³⁾

10. §.

Botka szerinti ellenzétek.

Mi előtt az itt felhozottak' czáfolgatásába ereszkednénk, többször használt Botka ⁴⁾ szerint multhatatlanul szükséges eleve arról értesülnünk, hogy a' XI. XII. és XIII-ik Századokban a' többes számban ejtett latán *Ministri* szó egyjelentőségű volt a' *Servientes Regis* kitételvel, és azt, hogy valamint a' *Ministri* latán szó alatt korántsem a' mai jelentőség (királyi ministerek), mint azt Bél és Szászky akarják, hanem mint szinte a' „*Servientes Regis*“ kitétel alatt is hazánk' sajátlagos nemessége (*Ordo Equestris seu Nobilium*) értelmeztek. — Voltak ellenben mások, kik a' *Ministri Regis* kitétel alatt a' *Libertinusokat*, mint a' királyjainknak kézi szolgálatra rendelteteket, kívánták érteni.

¹⁾ „Hogy azon arany pecsétetes oklevél csak leginkább a' Serviensek' szabadságait illette, kitetszik azon oklevélnek czikkelyeiből, a' holott csak kevés czikkelyek emlékeznek másokról.“ (Perger jegyzése.)

²⁾ „IV. Béla király 1267. Törvénykönyvébe (Lásd *Sylloge Decretorum Comit.*) az elő-beszédben ekképen szól: „*significamus, quod Nobiles Hungariae Universi, qui Servientes Regales dicuntur.*“ 'sat. (Perger jegyzése).

³⁾ I. a' 82 — 83-ik lapon.

⁴⁾ i. m. 43 — 51. lapokat.

Igy a' régi oklevelekről legtöbb érdemet sajátított Kovachich György Márton is, e' hitét tanúsítja a' vármegekről írt „Notio Comitatum“ czimű munkájában, midőn a' ministri Regis kitétel' hibás felfogása' következtében Kálmán király' törvény könyveit hiányosnak (mendosum) állítja főleg azért, mivel azokban a' „nobili um“ vagy „Servientium Regis“-rol, mi emlékezet sem tétetik.

11. §.

A' minister szó' és Servientes Regis kitétel' jelentősége.

A' „serviens, minister“ szavaknak már sz. István királyunk' korábani kölcsönös használatát tanúsítják, csak rövid elmélkedés után is, nevezett királyunk' II. t. könyve' 21-ik fejezetének ezen szavai: „ut unusquisque senior suum habeat militem, idest servientem;“ úgy szinte a' pécsváradi szerzetesek' részére 1015. évben költ oklevél következő szavai. „Idem monasterium ex donativis nostris dotavimus terris . . . item ministris, qui serviunt cum equis . . . ministris hostium . . . Ministris infirmorum“ ¹⁾ Valamint pedig a' mágnásoktól függött Servientesek vagy Ministerek alatt ezeknek alattvalói — úgy a' „Ministorum Regis“ kitétel alatt csupán a' királytól függő nemesek értendőek; kezességük ez állítás' valósága felől sz. László királyunk' törvénykönyve' 21-ik fejezetének 1-ő §-a.: „Interdicimus etiam ut nullus recipiat Servum alterius vel lixas, si quispiam autem receperit, si comes fuerit sciat se dupliciter 55 pensis redditurum, si minister dupliciter cum 25 pensis, si Plebejus dupliciter cum 5 pensis,“ mellyből kétségtelenné válik, miszerint az úgy nevezett Ministri Regis, a' Comites és Plebejusok között középrendüek voltak; ellenben hosszasan bizonyítgatni nem kell: hogy csak a' hivatali minőség' következtében felsőbb fokon álló Comes's plebejusok közben, csupán a' Servientes Regales kitételekkel is nevezett nemesség létezett; — így ha Kálmán I-ő t. k. 9-ik fejezetét: „Majores Ministri Regis vel Ducis et Cappellani, quorum personis indignum est coram Judice inferiori se sistere in eadem Synodo judicentur,“ — a' 11-ik fejezet' ezen szavaival: „Si Majores Ministri Regis vel Ducis, vel inter se vel cum majoribus contenderent, et ad Judicem venire contempserint, Comes Parochianus cum Judice eorum causas

¹⁾ I. Koller J. Hist. Epp. Q. Eccles. I. köt. 74. lap.

discutiati;“ tapasztalandjuk: hogy az úgy nevezett *Majores Ministri Regis* kevéssel voltak légyen alsóbb rendűek azon *Majoreseknél* — mint a' törvény által nevezettek, — kikkel pereltek. Avagy ugyanezen király' I. k. 38-ik fejezetének következő szavaiból: „*Si Rex forte cuiquam Comiti vel Ministro aliquem de civibus dimiserit, solus in expeditionibus pergat, sin autem ad populum, ubi egit, revertatur*“ — ki nem fogja önkényt megérteni: miszerint a' *ministri* szó alatt a' *Comitesek* után nyomban következő fokozaton álló nemesség értendő? — Törvényeinken kívül hasonló tanúságot tesznek a' régi oklevelek; így az 1055. évben költ tihanyi apátság alapítványlevelében olvasható: „*Arbusta autem quam plurima per circuitum jacentia eidem domo Dei de parte praenotati Regis per Ministrorum suorum manus sunt designata. — Ex alia parte est locus et terra arabilis cum pratis, qui ibi similiter designata est a Ministris Regis.*“ ¹⁾ Magyarazzák ezen tételt az oklevél' végén több grófok' nevei után nyomban látható mintegy aláírást pótoló ezen szavak: „*Signum Celu Ministri*“; hogy ezen „*Celu Minister*“ csak *Serviens Regalis*, és sem felsőbb sem alsóbb rangú nem volt, kétségteleníti azon körülmény, miszerint ez oklevél' aláírásánál valamint a' főbb ranguk között az elsőbbségi sor, az akkori *Zache* nevű Nádornak, a' többi grófokat megelőző, aláírása által szentül megtartoltnak tapasztalható, úgy az, felvett állításunk' valótlanúsága' esetében, a' nevezett *Celu Minister*-re nézve legott meg lett volna sértve:—hogypedig kisebb rangú nem volt, mint *Serviens Regalis*, hinnünk kell csak azért is: mivel különben aláírásra sem bocsátatott volna, annál inkább: mint-hogy ez oklevél' végszavai: „*et ut haec descriptio rata atque inconcussa permaneat, Sigilli nostri impressione signamus, fidelibusque nostris tradidimus*“ minden e' részbeni kétséget elenyésztetnek. Azonban „*contraria penes invicem posita magis inclarescunt*“ mond egyik latin axioma, 's e' szempontból kiindulva nem leendő felesleg ideiglatni még a' következőket: I. Geiza a' gróni (*S. Benedicti de juxta Gron*) czimzetű apátságot 1075 k. évben költ alapító levelében olvassuk: „*Juxta Bichary terram in qua manent 20 domus ministrorum dedi, istis autem et aliis supra dictis villis statui, ut foenum secant Abbati, cumulationem colligant, (ad) Curiam et domos currū panem et vinum portent, in hyeme duos Abbatibus equos*

¹⁾ I. Koller i. m. I. köt. 143 lap.

nutriant“¹⁾. Itt a' ministri szó alatt a' nevezett apátság' feltételezettes (conditionarii) emberei értetnek. Sz. László király a' pécsi egyházi megye' napkeleti határait kijelelendő 1093-ik évben ezen szavakkal élt: „Cujus controversiae executores Comitibus duo praesint et Kazmer, Capellani Thimotheus et Laurentius, Ministri Regis Petrus et Simon existentes supremam sententiarum administrarunt.“ — És ismét alább: „authorisantibus Episcopo Fabiano Cosma Stephano, Comitibus vero Spiguen Grab Guth, Capellanis, Stegvindi, Erdew Sampson, Ministris autem Pethes, Sella, Constantino“²⁾. Igy a' tihanyi apátság 1094-ik évről költ alapítványi levélben: „In Danubio autem ipse idem Dux concessit, quod in Dominicis diebus illud quod caperetur in ansis S. Aniani Abbas haberet, et in elevatione ansarum ipse ad suscipiendos pisces afforet, vel suos Minister“³⁾. II. Géza a' spaláti egyházat 1158-ik évben, jogaiban megerősítendő „Decrevimus auctoritate Regia, ut non liceat alicui hominum Bano Principi et aliis meis ministris ipsum Archi-Episcopum et ejus Ecclesiam in praefata donatione et confirmatione molestare“⁴⁾ — szinte másutt „auctoritate Regia decernens, ut non liceat alicui hominum Bano Principi Comiti cui libet ministrorum nostrorum ipsam Ecclesiam sive Archi-Episcopum et ejus Ecclesiam in praefata donatione molestare“⁵⁾. Ugyan így III. István' 1163-ik évben költ oklevelében: „Ut non liceat alicui hominum Bano Principi Comiti sive cui libet ministrorum nostrorum ipsam Ecclesiam sive Archi-Episcopum ipsius — — — molestare.“⁶⁾. Nem különben II. Endre 1198-ik évben: „Ut non liceat Bano vel Principi seu cui libet ministrorum nostrorum hanc nostram confirmationis seriem infringere“⁷⁾ — Ugyanezen király 1212. évben az erdélyhoni Ispotály rend' jogait megerősítendő „nullus ministerialium ultra Sylvas terram eorum intret vel praesumat eos in aliquo molestare“⁸⁾ — Végre annak bebizonyítására, hogy előkorunkban a' nemesség' értelmezésére a' ministri kitétel nemcsak a' kormány, hanem magok a' hatóságok által is használtatott légyen, a' varádi tűzpróbákról szóló lajstromzat' kö-

²⁾ I. Fejér Codex Diplomat. Hung. Eccl. et Civ. I. köt. 434. lap.

³⁾ I. Koller i. m. I. köt. 171. lap.

⁴⁾ I. Fejér Cod. Dipl. i. m. I. köt. 487. lap.

⁵⁾ I. u. o. III. 686. lap.

⁶⁾ I. u. o. III. 688. lap.

⁷⁾ I. u. o. III.

⁸⁾ I. u. o. IV. 490. lap.

⁹⁾ I. u. o. III. köt. I. füz. 117. lap.

vetkezö kitételei is bizonyítják, nevezetesen a' 96. §-ban olvassuk: „*Minister Regis de villa Tivan et de villa Tot et tota Provincia de Quemei vociferati sunt coram Nicolao Palatino Comite contra fures.*“ — A' 212-ik §-ban „*Ministri Regis de Provincia Zabolch scilicet Ina, Elea, Nicolaus, Forcos, Tomas, Isaac, Bol, Joannes, Absolon, Petur, Paul, Fequete, Primus, Aegidius Archidiaconus, Peth, Pousa, Ferqued, Leustach, omnes isti cum cognatis suis, item populis Agriensis Ecclesiae, praeterea Curialis Comes de Zabolch impetiere de furto Dorcum 'sat.*“ Végre a' 364 §-ban. „*Humillis conventus Ecclesiae Varadiensis omnibus praesentes Litteras inspecturis aeternam salutem in Domino: Universitati Vestrae contestamur, quod veniens ad nos quidam nomine Zoba, ut ipse dixit se vocari, statuit coram nobis duos Cives Ferrei castris, scilicet Miculam et Carachium, ut idem Zoba dixit de illis, asserens illos et omnes illorum convillanos de villa Thozar impetisse quosdam Ministros Regis, scilicet Cunam et Gregorium de Caku pro injusta occupatione terrae Castris. — Ipsos autem ministros Regis respondisse eandem terram esse haereditariam, Nicolaum vero Comitem Palatinum misisse utramque partem ad examen ferri candentis per Pristaldum nomine Simeonem filium Vid de villa Sag, cujus ipse Zoba erat serviens Varadinum. Ubi taliter convenerunt: quod praenominati Judici satisfacerent iudicii et Pristaldo, adversariis autem eorum darent quartam partem terrae praedictae, tres vero partes in quinque portiones ita dividerent, quod tres de quinque acciperet Gregorius cum Condvisoribus suis superius, duas vero inferius Cuna cum consortibus suis,*“ ¹⁾ kimondatik ezekben, hogy noha az ugy nevezett „*ministri Regii*“ várjogokat nem gyakorolhatnak is, saját javaiknak mindazonáltal a' nemességet minden más nép osztálytól megkülönböztető 's kizárólag illető „*haereditaria*“ czim szerinti uraik.

Mindez' előadottak után bátran merjük állítani: hogy csak elfogult az, ki a' *Ministri Regii*, régi okleveleink 's törvényeinkben használt kitévelt a' *Servientes Regis* kitételével ugyanazonosítani nem akarja; melly kitételek alatt hogy valólag a' magyar nemesség értelmettetett légyen, a' következők tanúsítandják:

¹⁾ I. a' már fentebb idézett helyen.

12. §.

'S ugyanazonossága.

Ki a' régi oklevelekben jártas, jól tudja, hogy ezekben a' magyar nemesség' értelmezésére különféle kitételek p. o. „Genus Equestre“ „Ordo Equestris“ „militis Regis“ „de familia Regis“ vagy „de domo Regia“ avagy „Aulites Regii“ kitételek is használtattak; így a' többször említett váradi lajstromzat' 76-ik §-ban olvashatni: „Civiles Castri Borsod, scilicet Mauritius, Petur, Chyud, de villa Oym et Martinus Hodnog, Sanctus Centurio — — — impetiere Cykirk et fratres suos, quod essent eorum Contribuentes, sed illi negaverunt, sed dixerunt se esse de genere Equestri scilicet Militum Regis, et dixerunt quosdam de Genere suo.“¹⁾ Így nem egyszer olvashatni sz. István' törvényeiben a' miles szó' használatát, jelesen az 1. k. 4-ik fej. 3-ik §-ban „illi tibi militent, non serviant“ — tudjuk, hogy az alkotmány' lételeve szerint a' katonáskodás vele született kötelessége volt, 's nem szolgálása minden magyarnak. — Mind ezek után, tagadhatatlan az is: miszerint a' nemességnek latán nyelven „nobiles“ kitételleti nevezetése sokkal korábbi, mint a' Serviens Regalis kifejezés' használata, — melly utóbbi csak 1156-ik évben költ oklevélben jön legelőször elő: „Betlem Bors Serviens Regis“²⁾ így 1186-ik évben a' vajkaiakról olvashatni: miszerint „se esse liberos“ (dicebant) et militari armatu in exercitu Regis equitantes tanquam decet Nobiles Servientes;³⁾ szinte az 1190-ik évről költ kegylevélben: „ut quicumque in Diaecesi Quinqueecclesiensi fuerint, cujuscunque fastigii Baro, Nobilis Serviens Regis, -- ab omnibus bonis eorum justas decimas solvant.“ Hasonlólag 1244-ről „Bogan, Kysyd, Noltz, Zaphyrum, Paulum et per eos filios filiorum suorum cum terris eorum haereditariis constituimus inter nobiles et fideles servientes regni nostri;“⁴⁾ nem különben 1268-ik évről IV. Béla király' oklevelében: „Ipsum Comitem Martinum, et per Eum suos haeredes cum omni sua posteritate de Jobbagonatu dicti Castri (Zolgageur) in numerum Nobilium nostrorum Regalium servientium transtulimus, a Jurisdictione Castri penitus eundem eximendo, volentes et statuentes, quod

1) l. u. o.

2) Fejér Cod. Diplom. II. köt. 139. lap.

3) l. Botka i. m. 60. 63. lap.

4) l. Fejér Cod. Dipl. IV. köt. I. füz. 334. lap.

de caetero libertate Nobilium nostrorum Regalium servientium in filios filiorum gaudeat et fruatur.“¹⁾ — Ez értelemben szól V. István is 1270-ik évben „volentes eidem Dominico propter ipsius obsequiosa merita et meritoria obsequia occurrere regio cum favore, ipsum et fratres suos Mortunus videlicet, Lukács Petrum et Joannem de conditione eorum pristina eximendo, in numerum servientium Regalium cum terra ipsorum quae in terra praedictae Gelseos contingit, duximus transferendos, concedentes, ut de caetero inter Nobiles seu Regales servientes computentur.“²⁾ Végre Robert Károlynak 1327-ik évről költ okleveléből tanuljuk: „Comiti Nicolao filio Petri de superiori Ewr quondam eiusdem spiculatori condiximus, sed nunc per Nos meritis suis requirentibus in numerum et Collegium Nobilium servientium Regalium perpetuo translato.“³⁾

Meg kell jegyeznünk azt is, miszerint a' fentebbiek' nyomán *Servientes* kitétel alatt értett nemesek nem egyszer *exercitantes* kitételrel is említetnek, így IV. László 1257-ik évben Péter-Beten fiához e' szavakkal szólt: „(te) in coetum ac consortium regni nostri nobilium sub vexillo nostro more exercitantis famulantium de nostra benignitate regia duximus adscribendo conjungendum“⁴⁾; — mindezekon kívül, hogy a' servientek alatt a' saájálagos nemesség értendő, bizonyítani látszik a' „Judex Nobilium“ kitételnek magyar nyelven egyenesen a' servientekre lett akkénti alkalmazása, miszerint a' „szolgabiró“ kitétel szórul szóra latán nyelvre fordítva „Servientium judex“ kitételrel értelmezendő, 's azt pedig hogy a' szolgabirák, lételiük' első idejétől óta, mindenkor a' nemességnek voltak saájálagos birájuk, vitatni bővebben talán felesleges is leendene.

13. §.

Nemesség közti rangfőbbség.

Az akként előadottak által, úgy hisszük, czáfolyva lévén már Práynak a' hajdani magyar nemesség' többféle nemeiről általunk idézett véleménye, azért annak részletes vitatását mel-

¹⁾ I. u. o. IV. köt. III. füz. 432. lap.

²⁾ I. u. o. V. köt. I. füz. 57. lap.

³⁾ I. az ország' könyvtárában Széchényiféle oklevél gyűjteményt 4-rét IV. köt. 81. sz.

⁴⁾ I. Palma Notitia rerum Hungaricarum 3-ik kiadás. I. R. 71. lap.

lözve, ¹⁾ áttérünk Horvát Istvánunknak fentebb előadott állítása ellenében Botka Tivadarnak ²⁾ általunk is osztott véleménye előadására; — igaz — mond az előbb nevezett — miszerint alkotmányunk' születése óta úgynevezett országbárok mindenkor magasabb rangfokon állottak, mint a' többi nemesség; azonban e' rangfőbbiség csak a' viselt hivatalhoz levén kötve, valamint semmit sem tulajdonít az ország' többi nemesei felett, úgy ha a' czimzetes bárói vagy mágnási minőséget, rangfőbbiséget sajátító hivatal nem emelé, sajátlag a' nemességgel, kivéve talán az országgyűlésekeni személyes jelenléti's szavazhatási jogot — jogtekintetében egysorsuak valának. — Illy értelmét találjuk e' részbeni állításának Werbőczy H. T. k. 2. r. 1. §-ban — „omnes Domini Praelati et Ecclesiarum Rectores, ac Barones, et caeteri Magnates atque Nobiles et Proceres Regni Hungariae ratione no-

¹⁾ Ide igtandónak véljük mindazonáltal Kovachichnak Práy' érintett állítása' ellenébeni következő véleményét: „Conjectura est, quae Pray statuit primam classem seu gradum Nobilium eos constituisse, qui Arpadum in Ducem elegerunt, eosque primis in Republica officiis admotos esse, quae gradus differentia nullum argumentum nobis suppeditat, ex quo aliquid de veteri regni statu discere possemus, nisi simul doceatur, jam tunc officia et dignitates apud Hungaros haereditarias existisse et reliquos nobiles propter illorum praerogativam ab iisdem officiis exclusos fuisse, quod doceri nequit. Certum autem est, et fere apud omnes nationes usu venisse et venire, ut illi ad potiores in Republica dignitates facilius eluctentur, qui opibus adeoque etiam clientelis pollent, tenuioris census cives, non utique diserte excluduntur, sed non facile prae potentioribus eluctantur; hoc itaque principium probabiliendo primo Nobilitatis gradu potius, quam votum in electione Ducis datum, statuendum est; quia si quis potiorum illorum eligentium, aut ejus haeredes opibus lapsi ad paupertatem redactus fuisset, certe ad primas dignitates admotus non fuisset, quia ipsi externi characteris praerogativa defuisset, adeoque ad inferiorem gradum recidisset. Tertium genus Nobilium Práy ostendere debuisset, fuisse Servientes Regales seu veros Nobiles regni, sed ipse tradit inter hos et Servientes Regales discrimen fuisse, quod illi alii Nobiles tenuioris census annui fuerint, et a potentioribus fundos colendos cum onere acceperint, quod si ita est, multi Nobiles hodie a Servientibus Regis diversi, et ex eorum numero excludendi essent, qui aut minoris annui census sunt, aut in aliorum fundis erga onus vitam sustentant. Tertio asserit hoc discrimen seorsim usu ipso sublatum esse, de quo vehementer dubitandum est, cum causae discriminis manserint et debiles contra potentiores non facile aliquid usu inducant. Accedit, quod minoris census annui Nobiles, nisi praerogativae nobilitari renunciassent, eam ideo non amiserint, quod se erga colendos alienos fundos aliquibus oneribus subjecerint, haec enim non erant onera personalia, non potuerunt itaque personalem praerogativam gravare et opprimere.“

²⁾ l. i. m. 54—60. lap.

bilitatis et bonorum temporalium, una eademque libertatis, exemptionis, et immunitatis praerogativa gaudent, nec habet Dominorum aliqui majus, nec nobilis quispiam minus de libertate. Hinc etiam una, eademque lege et consuetudine, ac uno eodemque juridico processu in judiciis utuntur, homagiorum duntaxat quantitas variatur. §. 2. Nam Domini Praelati et Barones 100, nobiles vero 50. marcas pro homagiis suis consequuntur. — Et hoc quoque non ratione libertatis, sed praetextu dignitatis et officii; Praelati utpote occasione dignitatis Sacerdotii, Barones vero respectu officii, quo funguntur et a Principe sublimantur. — §. 3. Unde et Regi propinquoires in stando vel sedendo et primi in Consilio voces emittendo, atque priores rempublicam augmentando ac defensione Patriae peragenda caeteris nobilibus existunt, virtuteque dignitatis et officii merito praeferuntur. “Hasonlót sajátít a’ mágnás szónak II. Endrénék 1217. évről, a’ zágrábi egyház részére költ oklevelének következő része is: „Similiter statuimus, ut de caetero nullus Banus sive est de regali progenie, sive de Magnatibus Hungariae, praesumat populos praedictae Ecclesiae coram se aliqua occasione in iudicium attrahere. — Etsi aliquis Banus sive Dux aliquid contra praedicta jura attentare praesumserit, quod non credimus, si fuerit de regali progenie, paterna maledictione incomprehensibilis amaritudinis in perpetuum percutiatur, et nunquam ad coronam, quam haereditario jure habere debeat, possit perlingere, sed toto tempore vitae suae vagus et profugus suisque satiari non valens sed semper aliena mendicans; si autem fuerit de nobilibus Hungariae et citatus fuerit ab Episcopo ad Regis praesentiam, antequam Episcopo respondeat, quinquaginta marcas Fisco Regio, et alias quinquaginta Episcopo, Rege eodem fortius compellente persolvat.“¹⁾ Innen érthetjük: hogy a’ chornai prépostság’ alattvalói, és Horpách Márton közötti pernek kiegyenlítése felől 1226-ik évben költ bizonyáglevél’ azon általános kitétele, mely szerint a’ birák’ parancsára az alperesnek meghagyatott: hogy „se purgarent et testes producerent, de omnibus hominum gentibus,“ mért értelmeztetik a’ nyomban következő ezen szavak által: „scilicet de servientibus Regis, et de Jobbagonibus Castris et de aliis omnibus, qui sunt genere liberi et bonae famae?“²⁾ Innen értjük továbbá: mért mondják a’ Servientes de Zala 1232-ik évben: „Dominus Bartholomaeus Venerabilis Pater Episcopus

¹⁾ I. B. Kerchelich Hist. E. Zagr. 327. I.

²⁾ I. Fejér Cod. Dipl. III. köt. II. füz. 97. lap.

Veszprimiensis — Ochuz Banum, qui unus erat ex nobis, traxit in causam coram nobis,¹⁾ innen értjük nem különben okát annak is; mért használta IV. Béla király 1233-ik évrőli oklevelében a' következő kitételeket: „Praesentibus nobilibus Dyonisio Palatino, Julia Bano, Nicolao filio Bore, Demetrio Iudice Curiae Domini Regis, Dyonisio Vajvoda, Honorabili viro Ugrino Colocensi Archi-Episcopo et aliis quam plurimis existentibus“; szinte innen értjük V. István' adománylevelét, melly által Rátold nemzetségből származott Roland Bánnak Kemlék várát 1270-ik évben adományozá: „Universi fideles nostri tam Ecclesiastici, quam Servientes Regales, qui tempore coronationis nostrae in integrum immensam congregationem apud Albam fuerunt tam pauperes quam divites, coronationem nostram videre cum gaudio expectantes.“²⁾ Innen értjük végre ugyanezen királynak az egri egyház részére 1271-ik évben költ illy tartalmú kegylevelét; „Quod Nos cum convocationem omnium nobilium existentium a parte Danubii versus orientem in Hayouholm et Heves commode fecissemus — de consensu omnium nobilium — — — Nobiscum in nostra congregatione assidentium decrevimus quod XXV. Seniores nobilium de Dioecesi Agriensi eligerentur, qui tacto vivifica Crucis ligno, sub fidei Religione omnes libertates Ecclesiae Agriensis nobis publicarent. — Electis vero ipsis Nobilibus videlicet Ireneo — de genere Acus, item M. Machiano de Debrew, item Gerhardo, Paulo Comite filio Compoldi, Leustachio magno, Comite Nicolao, Petro et Georgio Nobilibus de genere Aba, item Julia et Serus de genere Bartjan, Veche de Puruzlou, item Bartholomaeo et Feliciano Comitibus de Beregh et Ugocha, item Comite Hadario Je Varad, item Magistro Jacou Magno de Nog-Mihal, item Comitibus Hute, Laurentio et Omodio de genere Guth-Keled, item Magistro Bagou et Comite Gerhardo de genere Chaak et Comite Abraham de Cholh de Comitatu de Zarand, item Comite Ladislao de Rahei, item Benedicto de Iuan de genere Katha, item Michaelae filio Ubul de Nag-Sennien, praesente discreto viro Benedicto Praeposito Orodienzi vice Cancellario Nostro.“³⁾ És ez állításainkat igazolja az is; hogy a' régi oklevelekben nemcsak a' nemesség, de magok a' Bárók is S e r v i e n s e k n e k nevezettek; tanuságul szolgálnak e' részben István ifjabb király

¹⁾ I. u. o. III. köt. II. füz. 316. lap.

²⁾ I. A' nemzeti muzeumban létező Széchenyiféle oklevél gyűjtemény között.

³⁾ I. Fejér Cod. Dipl. VII. köt. 581. lap.

1262-ik évben költ oklevelének ezen szavai: „quod si Comes Palatinus noster Baronibus seu Servientibus Carissimi Patris nostri.“¹⁾ 'stb.

Mindezek annak bebizonyítására hozatván fel: hogy valamint az országbarói, mágnási hivatalminőség következtében, az ezt sajátított nemesi rendü egyedeknek nem szünt megelőbbi nemesi minősége; — úgy a' törzsökös nemesség, és az úgynevezett Servientes Regisek között mi különbség sem létezett; — áttérünk P erger állításainak elméletére.

14. §.

P ergernek ugyan e' tárgy körüli elmélete.

Hogy az úgynevezett „Servientes Regii“ sem Kálmán, mint tudós Horvátunk — sem pedig épen II. Endre' korában nem vették légyen eredetüket, a' fentebb mondottak által, úgy hisszük, be van bizonyítva, mellyekben a' nevezett két király' korát századdal is előzőleg költ okleveleket idézünk; — de bizonyítatik ez továbbá sz. István király' fentebb idézett törvényén kívül (II. 21) „ut unusquis senior suum habeat militem, idest servientem“ több más részint törvénytárunkban, részint Kovachichnak ezzel rokon 's olly igen hiányos törvénytárunk' hézagait, ha nem egészen, de felette sokban pótoló munkáiban, melly utóbbiból csak egy pár tételt felhozni érdektelen nem leend: „Igy II. Endre király 1231-ik évben költ törvénye előszavában olvassuk: „Quoniam libertates Nobilium regni nostri, quam etiam aliorum a S. Stephano Rege instituta — — fuit in quam plurimis diminuta. — — Concedimus tam eis, quam aliis Jobbationibus ac Servientibus Regni nostri libertatem a Sancto Rege concessam.“²⁾ Nem különben az 1296-ik évben költ törvény előszavában: „Quod nobiles Hungariae universi, qui Servientes Regales dicuntur ad nos accedentes petierunt a nobis humilliter et devote, ut ipsos a libertate a Sancto Stephano Rege statuta et obtenta dignaremur confirmare“ és ennek végzavaiban: „Et in his omnibus aliis libertatibus a Stephano Rege constitutis ipsos nobiles manutenebimus et conservabimus.“³⁾ Ezeket csak azért is felhozandóknak véltük, mivel P erger épen

¹⁾ I. u. o. IV. köt. 73. lap.

²⁾ I. Vestigia Comitiorum. 98. lap.

³⁾ I. u. o. 134. lap.

II. Endre király' törvényeiben hiszi feltalálhatónak véd-élvét's alapját azon állításának: melly szerint az „arany Bulla“ nevezet alatt ismeretes „oklevélben adott szabadság egyedül a' Servienseket's várjobbágyokat, nem pedig a' régi nemességet illette.“ Mint kelljen pedig az általunk most felhozott's Kovachich' érintett munkájában feltalálható törvényekbenlétező „Nobilium“ „Servientibus“ „Jobagionibus“ kitételeket sajátlag érteni, maga Kovachich épen ide vonatkozólag, következőkben fejti meg: „cum praecesserit mentio tantum „nobilium“ et subjungatur: „concedimus tam eis, quam aliis Jobagionibus ac Servientibus Regni nostri“ (a' fentebb idézett 1231. törv. szavai) videretur quidem per relativum „eis“ nobiles tanquam illius antecedentes indicari, Jobagiones distinctum statum designare; sed cum inter eos, quibus conceditur libertas Praelatorum disertamentio non fiat, indubie hic „Nobiles“ generatim significat omnes nobilitari praerogativa gaudentes et sub „servientibus“ nobiles in specie, sub „Jobagionibus“ autem Barones qua eminentiores inter Servientes, sed itidem ad corpus nobilitatis pertinentes, intelligendi sunt; ex hoc proinde contextu nulla ratio svadet Servientes tanquam distinctum a nobilibus ordinem statuere.“¹⁾ Végezetre: miután Perger csak most idézett állításának támogatására g) betű alatti jegyzetében ezeket hozza fel: „IV. Béla király' 1267-ik törvénykönyve, (I. Sylloge Decretorum 11. I.) mellyre mi is hivatkozunk az előbeszédben ekképen szól: „significamus quod nobiles Hungariae universi, qui Servientes Regales dicuntur;“²⁾ szabad legyen ellenében állitanunk: hogy épen e' felhozott szavak jőzan egybevetéséből kiviláglik: hogy azokban nema' Servientes Regales-ek mondatnak nobileseknek, hanem a' „Nobiles Hungariae Universi-kről, kik „Servientes Regales dicuntur;“ tétetik emlékezet.

És miután mind ezekkel azon hitünket hogy, a' „Servientes Regales“-ek alatt a' sajátlagos nemesség értendő; teljesen igazoltnak gondolnánk, nem mellőzhetjük megemliteni azok' véleményét is: kik azt hiszik, hogy a' Serviensek a' régi nemesekhez, I. Lajos király' 11-ik t. czikkelye által tétettek hasonlókka; mennyire hibás legyen ezeknek véleménye? a' mondottak' mellőzésével is, Perger kint kitetszik onnan, hogy ha az idézett törvény' lelkét vizsgáljuk, úgy találandjuk, hogy

¹⁾ I. „Disquisitio circa discrimen inter nobiles Servientes Regis, et milites.“ 36. lap.

²⁾ I u. o. 84. lap.

az csak a' törvényezikk feletti „rubrum“ vagyis czimnek, magával a' törvény' értelméveli nem egyezéséből eredhetett; ugyan is a' kérdéses törvény-czikk' szavaiban nem egyéb foglaltatik, minthogy valamint az anya-országban, úgy annak részeiben lakozó nemesek is egyenlő szabadsággal birjanak; e' törvény pedig csupán azért hozatott, mivel az érintett anya-országi részek többnyire a' király-fiak' hatalma alatt lévén, azoknak atyjokkali, vagyis a' valóságos királylyali gyakori viszálykodásaik miatt, a' részekben lakozott nemesség' jogai elnyomattak. ')

15. §.

Várjobbágy.

Második osztályát a' vármegyék' előkori népeinek az úgy nevezett „Várjobbágyok“ (Jobbagyones Castrenses) tevék, kiknek már sz. István' korábani léteztüket bizonyítják az arany Bulla' 19-ik cikkének ezen szavai „Jobbagatione tenentur secundum libertatem,“ és az 1231: 27-ik cikk: „statuimus Jobbagatione Castrorum secundum libertatem a Sancto Rege concessam — — — perpetuo teneri.“²⁾

16. §.

A' „Jobbágy“ szó származtatása.

A' „jobbágy“—szó származtatása körül ép olly elágazók 's ellenkezők íróink' véleményei, mint annak meghatározásában: valljon kiket kell érteni, 's kiket értettek törvényeink a' „Jobbágy“ szó alatt. Némelyek a' hasonlító (comparativus) „jobb“, és a' substantívum „ágy“ szavak (jobb az ágy)³⁾; mások ugyanazon hasonlító és parancsoló (im-

¹⁾ Az idézett 11. törvény-czikk' rubruma: „Nobiles regni una et eadem libertate gaudeant;“ maga pedig a' törvény „ad eorundem etiam Nobilium petitionem annuimus, ut universi viri nobiles intra terminos regni nostri constituti, etiam in tenutis Ducalibus sub inclusione terminorum ipsius regni nostri existentes, sub una et eadem libertate gratulentur.“

²⁾ I. Kovachich Sylloge Decretorum Com. I. köt. 8. lap.

³⁾ Ezen vélemlényt Perger onnan eredetnek állítja: hogy miután „mostan az adófizető földdel bíró embert szokták Jobbágy-nak nevezni, kik minthogy azon íróknak vélekedése szerint, régenten jobban szerették a' heverést, 's a' puhaságot, mint a' vitézséget, ugyanazért hivattak Jobbágyoknak“ l. i. m. 84. l.

perativus), „adj“ igék' (jobbat adj) összetételéből akarják származtatni, véleményeiket Thuróczy¹⁾ és a' hármas t. könyv' I. R. 3-ik czímjén fenekeltetvén. Mások ellenben Révay után a' „job bad“ szóból, mely nyelvünk' őskorában annyit tett, mint a' latán „opus facere, servire“, később a' d betű gy betűkké lágyítván, lett „jobbágy“; némelyek pedig a' „job b“ és „ág“ szavak' összeillesztéséből Perger szerint, mivel a' Jobbágy elrontott magyar szó, mely ezen szóból „Jobbá-gi“ származott, 's mintegy „jobb ágból vagy is jobb nemzetiégi származásból“ való embert jelentett. A' régi oklevelekben előforduló eldiákosított „Jobbágyo“ szóban az y betű nem a' g be-tűnek lágyítása, hanem i betű helyett vagon; minthogy ugyanazon egy oklevélben is találhatni azon betűket, azon szóban eképen „Jobbágyo“'s „Jobbágyo“ felcserélve. Hogy pe-dig a' „jobbágy“ szó régenten ezen szótól „Jobbágyi“ származott, Perger azon számtalan ezt bizonyító törvényeink- 's oklevele-inkre hivatkozik, mellyekben az eldiákosított „Jobbágyo“ sza-vak fordulnak elő, nevezetesen sz. László királynak a' vesz-prémi egyház' részére adott 1082-ki oklevelére, mellyben mondatik: „et ex gratia Elus unum aratrum duos aratores; tres servos, triginta currigeros, septem artifices, et tredecim Jobagi vocatos.“ És egymásikra: „In villa Vaschul habet Ec-clesia terram ad novem aratra, vineas decem, servos octo, Joba-gi plurimos hospites, et Jobagi septem“²⁾, mely utóbbi okle-vélben ezen szó háromféleképen is leírva találtatik, hol a' most mondott módon, hol ismét „Jobagio“ „Jobagy“ és „Jobbágyo“.³⁾ Kiket kell pedig a' hajdani Jobbágyo nevezet alatt valólag érteni? a' következő, 1215-ik évben költ, 's philanthropicus-nak nevezett jelen századunk' jelszavát, már a' hajdan korban kifejező oklevélből tanulhatjuk, mellynek szavai: „Cum a pri-mis generationibus una libertatis cunctorum fuerit conditio, sed declivis postmodum humana fragilitas secundum diversa merita diversos sortita fuit eventus: divina permittit fieri pietas, et ad ipsum annuere debet regia benignitas, ut pro quibus propria vel aliorum efficaciter interpellant merita, li-cet aliquo servitutis debito prius obligati fuerint, pristino libe-ro statui aevi restituendi fore censeantur. Hac itaque Nos animadversione moniti, propter honestam et justam petiti-o-nem nostri dilecti Joannis sanctae Strigoniensis Ecclesiae

¹⁾ I. Chron. I. R. 10. fejt.

²⁾ I. Fejér Cod. Dipl. Hung. I. köt. 448—459. lap.

³⁾ I. i. m. 85. lap.

Archi-Episcopi, quosdam homines Zida, Alg, et eorum consanguineos Buch- et Paulum a jurisdictione Castri Poseniensis, qui editi a suis progenitoribus Castrenses fuerant, penitus exemimus, et ad voluntatem et consensum eorundem, eos, et eorum Successores in perpetuum hujusmodi libertate donavimus, ut praeter omne conditionis obnoxiae debitum inter Jobagiones sanctae Strigoniensis Ecclesiae legitimo titulo computandi fore censeantur, et eadem, qua majores ex iis libertate, potiantur. Annuimus etiam jam dictis hominibus ad preces supra nominati Venerabilis Antistitis, ut suas terras ad eorum villam nomine Corcha pertinentes, propriis metis, quibus antea fuerant limitatae, in posterum etiam assignatas cum sylvis, pratis et piscinis ipsi, et omnes ab eis descendentes, omni semota contradictione, perpetua possideant libertate.“¹⁾ Hasonló tartalmú az 1258-ik évben költ Beel apátsági kegylevelél is: „Quod quosdam populos Ecclesiae de villa Nucztup pro quodam fidelitatis titulo pari consensu fratrum et Jobagionum nostrorum ex priore conditione exemimus, tam ipsos, quam eorum Successores in numerum Nobilium Jobagionum Ecclesiae nostrae statuendo.“²⁾ De még világosabb jelentőségű Lőrincz Nádornak 1267-ik évben kiadott következő Itéletlevele: „Quod Dominus noster Rex percepta et considerata magna et inutili multitudine Jobagionum Equitum monasterii sui de Tychon, de quorum numerositate idem monasterium parvam seu nullam utilitatem reportabat, advocatis ad praesentiam suam tam Abbate et Conventu, quam universis Jobagionibus praedicti monasterii, nobis tunc in Curia sua existentibus, dedit suae vivae vocis oraculo in mandatis, ut exceptis seu relictis quibusdam paucis ex iisdem Jobagionibus praedictis scilicet numero duodecim, qui in Jobagionatu et officio Equestri secundum morem antiquum relinquenterentur, caeteros omnes in conditionarios populos redigere deberemus. Cum igitur hoc Regium praeceptum coram Abbate et quibusdam Monachis pro Conventu compraesentibus, eisdem Jobagionibus exposuissemus; ipsi idem Jobagiones a Nobis et per Nos a Domino Rege suppliciter petierunt, ut ne ad popularia et conditionaria servitia ignominiose redigerentur, aliquam potius summam pecuniae pro servitio habito Domino suo Abbati solverent annuatim. Ad quorum petitiones mediantibus Nobis Dominus Rex inclinatus ordinavit et statuit,

¹⁾ I. Fejér Codex Dipl. III. köt. 4 füz. 169 lap.

²⁾ I. u. o. IV. köt. 2. füz. 749. lap.

ut exceptis sicut praememoravimus personis duodecim, qui super sua libertate seu exceptione Domini Regis et nostras habent Litteras, omnes reliqui tam nunc existentes, quam qui ab eorum successione descenderint, in perpetuum, per singulas mansiones singulis annis dimidium Fertorem Domino suo Abbati solvant in duobus terminis infrascriptis, videlicet tria pondera in festo S. Georgii, et iterum tria pondera in festo Beati Martini subsequenti, solutionem hanc ad ipsum Tycho-niense monasterium facientes. Hoc etiam addicimus, quod Dominus Rex hanc cum eis Jobagionibus fecit gratiam amplio-rem, quod ratione hujusmodi praenominatae solutionis libertati ipsorum nequaquam praejudicium generetur, quin et Jobagionum nomine censeantur, et exercitiales ipsius Domini Regis sint sicut hactenus exstiterunt.“¹⁾ Kifejti a’ „Job- bagio“ szó’ értelmét az is: miszerint nem egyszer a’ „Comes“ előnévnek helyettesítették az oklevelekben, és pedig nem csak az ország’ első osztályzatosai között, de az alsóbb rendű népnél is; így olvassuk: „idem Abbas et Conventus per suas nobis littera significarunt, quod fideles ipso- rum Petrum Comitem et Poukam fratrem ejus filios Cuze Co- mitis, qui monasterio suo multiplicia et fidelia servitia semper exhibuerunt, ad permanendum in officio Jobagionatus Eque- stris, prout superius memoravimus, elegerunt.“²⁾ Hasonlót foglal Julia Nádornak 1222-ik évben költ levele: „Bissenii de Arpas ad nos, videlicet ad Palatinum pertinentes, ad nostram accedentes praesentiam conquesti sunt, quod eorum libertas ab antiquo instituta, per Lucam eorum Comitem a nobis con- stitutum, fuisset in plurimis diminuta.... E contra Lucas haec verba respondit, quod nihil ex se ipso contra libertatem eo- rum fuisset, sed in eo, juxta quod Mika Jobagio eorum, qui cum praeibat in debitis exigendis et in aliis instruxisset, eo modo processisset, et sic Lucas se habuit excusatum. — Mi- ka vero in Causam citatus nulla se ratione valuit defendere, ita quod ultimum in verbis deficiens ore proprio se reum con- fessus est. Quamobrem idem Mika tamquam destructor li- bertatis fuisset indicatus, remansit ad pendendam totam sub- stantiam suam ita, quod nec ipse, nec aliquis Successorum honorem Jobagionum possit adipisci. — — — Saepe dicti vero Bissenii timentes ne in posterum Jobagiones vel Comi- tes ipsorum, praedicti iniqua vestigia sequentes libertati eo-

¹⁾ l. u. o. IV. köt. 3. füz. 420. l.

²⁾ l. u. o. IV. köt. 3. füz. 419. l.

rum denuo contradicerent in aliquo Nos instanter rogaverunt, ut libertatem eorum scriptis redigeremus.“¹⁾

17. §.

Várjobbágyok' külön nemei.

A' várjobbágyoknak, — kik sz. István király's ennek utódjai által bizonyos várak' területében létezett földekkkel ellátott szabad's az illető királyi várakat oltalmazni, és a' királyi zászló alatt katonáskodni kötelezett — Kéza' kronikája szerint elszegényedett nemes²⁾ emberek voltak, — többféle nemeiről emlékeznek okleveleink.

a) legelső osztályba sorozandók azok, kik „Jobagiones Sancti Regis“ „Liberi Sancti Regis“ „Jobagiones naturales“ „Jobagiones a Generatione“ nevezetek alatt említettnek a' régi oklevelekben³⁾. Melly nevezetek' ugyanazonságát bizonyítják a' többször idézett váradi lajstromzat' következő tételei a' 146-ik §-ban : „Universi Castrenses de Cornust impetierunt villanos de Sob pro concivibus suis coram Mika Bichoriensi Comite, illi autem se dixerunt Jobagiones esse a Generatione, qui scilicet liberi Sancti Regis dicuntur, et semper hoc asseruerunt, se alias etiam justificatos esse contra universos Castrenses de Centurionatu Sapuri.“ — Az 183-ik §-ban pedig : „Endre Hodnógio, Petrus et Sebrek Centuriones item Vendeg et Zenast Jobagiones Castris de Zathmár impetierunt Vayzloum Joubot — — — dicentes, quod Jobagiones essent de Castrensibus exempti, ipsi vero dixerunt se esse naturales, qui scilicet Jobagiones Sancti Regis dici solent. Quos Vingiez loci Comes de Zathmár discutens per Pristaldum nomine Kazmer de villa Petus, misit Vardinum ad candentis ferri iudicium. Quo cum venisset Vendeg ex parte coadversariorum suorum se missum esse asserens, ex parte illorum et sua subterfugit candentis ferri iudicium dicens adversarios praenominatos Naturales Jobagiones esse scilicet Jobagiones Sancti Regis et se cum sociis suis injuste illos impetivisse.“ Végre a' 225. §-ban „Cum Vaj-

¹⁾ J. Fejér. Codex Dipl. II. köt. I. füz. 363. lap. 's Botka i. m. 63—71. lap.

²⁾ Kéza Simon következő értelmezését adja a' várjobbágyoknak „Jobagiones Castris sunt pauperes nobiles, qui ad Regem venientes, terram eis tribuit de castris terris, ut pheuda castris et castrum guerre tempore custodirent.“ I. Chr. 144. l.

³⁾ J. Botka i. m. 71—76. l.

voda Comes de Doboka pervideret exercitum suum, quidam ex Jobagionibus ejusdem Castris nomine Hercust stetit, in ordine Jobagionum naturalium, qui scilicet Jobagiones Sancti Regis nuncupari solent. Tunc accesserunt quidam de Jobagionibus Sancti Regis videlicet Vonoy et Bocya, et rejecerunt illum de ordine suo dicentes, quod ipse non esset de ordine et gradu Jobagionum Sancti Regis, et hoc idem dixerunt Keverug Hodunagio et Kereu Jobagiones“.

b) A' második osztályba sorozandók a' fentebbiéknél sokkal alsóbb sorsu, „Jobagiones Praepositales,“ vagy „Magistratuales“ 's az egyháziak' várjobbágyai („Jobagio Ecclesiae“). Ugyanis sz. László királynak 1082-ik évben a' veszprémi káptalan' részére kiadott oklevelében olvashatni „in villa Linther habet Ecclesia quatuor Jobagiones Magistratuales — in villa Euse Jobagiones Praepositales habet Ecclesia quinque.“ És ismét ugyanabban : „praedium Kezeő concessit S. Rex Stephano; et est munitum Regalibus signis, ubi habet Ecclesia plurimos Jobagiones — 10 hospites, Jobbaji 22.“ ¹⁾ II. Endre' egyik oklevelében : „Dedimus quoque praedictis fratribus nostris terram quae vocatur Strebs, cum tribus mansionibus, ut sint Jobagiones Sanctae Mariae cum equis“ ²⁾ ugyanezen királynak 1215-ik évben költ oklevelében : „Quosdam homines ZidaAlg et eorum Consanguineos a Jurisdictione Castris Poseniensis, qui editi a suis progenitoribus Castrenses fuerant, penitus eximimus et ad voluntatem et consensum eorundem eos, et eorum Successores inperpetuum hujusmodi libertate donavimus, ut praeter omne conditionis obnoxiae debitum inter Jobagiones Sanctae Strigoniensis Ecclesiae legitimo titulo computandi fore censeantur, et eadem, qua maiores ex eis, libertate potiantur.“ Hasonlót olvashatni egy 1265-iki oklevelében : „Item de eadem villa Petrum et Nicolaum Mikó, qui similiter ipsius fuerant libertini, in Jobagiones equestres, qui vulgariter „lovás legény“ nuncupantur eidem Ecclesiae ordinavit.“ ³⁾ Végre

c) a' harmadik osztályba sorozandók azok, kik főispánjaiknak szállást adni tartoztak („qui descensum Comiti suo praestabant“). Ezeknek léteztét tanúsítja a' váradi lajstromzat' 323-ik §-a; — 's eléggé terhes sorsukat ismerteti velünk István ifjabb királynak 1263-ki oklevele : „Quod accedentes

¹⁾ I. Perger: i. m. 123. lap.

²⁾ I. u. o. 's Fejér. Cod. Dipl. Hung. III. köt. II. füz. 192. lap.

³⁾ I. Perger i. m. 124. lap.

ad nostram praesentiam Thomas Paulus Feney et Omb de villa Inarch filii videlicet Jobagionum castri Albensis, qui descensum Comiti dare consueverant; nobis humilliter supplicarunt, ut cum eisdem per pestem Tartaricam desolatis miserericordiam facere dignemur: Nos igitur ipsorum fidelitates Regia pensantes pietate, ne propter praefatam inedia[m] fugere compellantur, sed in ipsa terra per Tartaros desolata facilius possint commorari, benignitate solita eosdem de hujusmodi statu ipsorum eximentes in numerum et collegium honestorum Jobagionum ejusdem Castri duximus transferendos.“¹⁾ Ugyanezekről emlékezik Béla király is 1245-ik évi oklevelében, melyben a' pozsoni várjobbágyok' flai saját nyelvünkön Salaseadov, szállásadóknak mondatnak.²⁾

Némellyek III. István királynak 1165-ik évben kiadott oklevele' következő szavaiból: „Istos homines suburbanos Poseniensis Castri existentes — a Castrensi servitio subtraxi, eo tamen tenore, ut inter Proceres ejusdem Castri, Proceres filii, scilicet Stephani Regis existant;“ a' Jobbágyoknak egy külön, az általunk elsorolt osztályaitól egészen különböző „Jobagionum Sancti Emerici Ducis“ nevezet alatti osztályát létezeltnek hiszik; azonban a' felfogott szavak, az ókor' nyelvészete szerint nem egyebet jelentenek: minthogy az azokban érintett várkatonának (Castrensi servitio subtracti) a' „Jobagionum S. Regis filios“ közzé felvétettek.

Eldődeink' 's koruk' sajátságaihoz tartozott, miszerint akár törvényes ágybóli születés' ekkénti kijelentése' tekintetéből, akár más okból a' várjobbágyok (Jobagyones Castri) nem egyszer „filii Jobagionum Castri“ (Jobbágyfű) kitétel-lel említettek: így Béla király' 1263-iki adomány-levelében: „Volentes et statuentes ut Jobagiones, qui Kelch Jobbágyfű dicuntur, et Castrenses ipsius eadem libertate et servitio, quibus nobis servire tenebantur, in Comitatu per nos constituto supra dicto Magistro Laurentio servire teneantur.“³⁾ Hasonlólag ezt következtetik mások István király' 1267-ki kegylevele' ezen szavaiból: „qui de altioribus Jobagyoniibus Castri Bolonduch oriundi fuerant;“ melyek nem mást jelentenek, mint hogy a' vártisztek a' többi Jobbágyok közül választattak.

1) I. Fejér Cod. Dipl. IV. köt. III. füz. 154. lap.

2) I. u. o. III. köt. I. füz. 381. lap.

3) I. u. o. IV. köt. III. füz. 149. lap.

18. §.

A várjobbágyok' nemességéről.

Valljon a' várjobbágyok' a' nemesség' osztályába sorozandó-é? szinte különböznek e' kérdés' fejtegetésével foglalkozó íróink véleményeinkben; — egyik ókori oklevélben olvassuk: — „Ego Acha Vespremensis Jobagio non ignobilis.“¹⁾ — E' szavak feletti elmélet arról győz meg, hogy a' várjobbágyok között valamint nemesek úgy nem nemeseknek is kellett lenniök. — Igy olvassuk Béla király' 1269-iki oklevelében: „quod cum tempore novitatis Praepositorum Albensium inter primos et postremos ejusdem nostrae Jobagiones super nobilitate et statu Jobagionatus eorum multoties fuisset gravis discordia suscitata, concessimus statuentes, quod omnes illi, qui usque praesens tempus magistri Demetrii Albensis Praepositi Aulae nostrae Vice Cancellarii nomine Jobagionum permanserunt, illa et eadem gaudeant per omnia et gratulentur in perpetuum libertate, qua idem primi veri et naturales dictae Jobagiones Ecclesiae perfruuntur, et de caetero super illorum libertatibus, nullus Praepositorum facultatem habeat cognoscendi. Cumprimis sicut praemisimus sint ultimi coequati, et ut praedicti Jobagiones honestatem Jobagionatus sui, et servitia regni in expeditionibus debita tanto valeant facilius et honestius exhibere.“²⁾ Nemeseknek tanuljuk továbbá a' hajdani Várjobbágyoknak Béla király' 1266-ik évi okleveléből, melyben Thurócz vármegeyi némelly Várjobbágyokról következő emlékezet tétetik: „Bela Dei gratia — significamus, quod sicut in Registro jam dudum confecto invenimus contineri Martinum filium Gregorii cum fratre suo fuisse, et esse veros nobiles filios Jobagionum de Thurócz.“³⁾ Hasonlóul II. Endre királynak a' pécsi egyház' részére 1235-ik évben kiadott oklevelében mondatik: „ut omnis populus Quinque-Ecclesiensi Ecclesiae sive sit nobilis Jobagio Ecclesiae, sive hospes vel civis, seu conditionalis cujuscunque servitutis.“ Ismét az 1258-ik évben a' bakonbeli monostor' részére kiadott oklevélben: „quod quosdam populos Ecclesiae de villa Nucztup — ex priori condi-

¹⁾ I. Koller. Hist. Ep. Q. Eccl. I. köt. 294. lap.

²⁾ I. Fejér Cod. Dipl. IV. köt. III. füz. 518. lap.

³⁾ I. Fejér Cod. Dipl. IV. köt. III. füz. 336. lap.

lione eximimus, tam ipsos, quam eorum successores in ordinem et numerum Nobilium Jobagionum Ecclesiae nostrae statuendo.“¹⁾ Igy olvassuk egy másik 1266-ik évben költ oklevélben: „quod quosdam homines Symarth et filium eius Hamud, cum sex cognatis eorundem de villa Bath, qui de altioribus Jobagionibus Castris Bolonduch oriundi fuerant, de Jobagionatu et conditione Castris praedicti qua iidem adstricti tenebantur, de regia libertate penitus eximentes ad libertatem et numerum caeterorum Servientium nostrorum regalium cum terris eorundem, quas habent haereditarias, duximus transferendos.“²⁾ Ez oklevél tartalmából kitetszik: hogy az örökségi joggal nyert javakat birt jobbágyok a' nemesek' sorába felvétettek. Ugyanez mondatik II. Endre, 1217-ki oklevelében: „quod Nos nostri fidelis Vruz Jobbagiones S. Regis de Zala servitium nobis, in adventu nostrae charissimae conjugis Yoles, fideliter impensum, cognoscentes — ipsum cum tribus fratribus uterinis — a Jobbagionibus Sancti Regis de Castro Zaladiensi penitus exemptum liberum et immunem permanere praecipimus, regia statuentes auctoritate ut liceat amplius ipsi una cum fratribus — cum praediis — pariter eorundem ad eos jure haereditario pertinentibus, aurea et perpetua perfrui libertate, et inter Servientes Regis annumerari perpetuo.“³⁾ Ez oklevélből kétségtelenül kitetszik, hogy noha az abban említett várjobbágy; 's jóllehet javainak örökös jogszerinti tulajdonosa volt, mindazonáltal a' királyi Serviensek közzéi felvétele megkülönböztetésül tekintetett.

Hogy pedig az alsóbb sorsú néposztályokból Jobbágygyá felvétel nem egyszer történt, ennek több példáit láthatni a' már előadatokon kívül, a' Thuróczi vármegye' régi nemesebb családjait illető oklevelek' azon jeles gyűjteményében, melyet Kollár⁴⁾ sajátjának vallván, csak azért is teljes hitelt érdemlőnek mond, mivel azok 1391-ik évben akkori országbíró Bubek Imre által irattak össze. Ezen lajstromzat 32-ik §-ban olvashatjuk: „Idem Ladislaus filius Nicolai de Kalnok et Dominicus Magnus exhibuerunt Nobis quasdam Litteras Ludovici pridem piissimi Regis Hungariae sub sigillo medioeri, apud Comitem Capellae suae Regiae habito in festo B. Emerici

¹⁾ I. Fejér. Cod. Dipl. IV. köt. II. füz. 479. lap.

²⁾ I. n. o. III. köt. III. füz. 413. lap.

³⁾ u. o. III. köt. I. füz. 198. lap.

⁴⁾ i. m. II. füz. 80—86 lap.

Ducis et Confessoris sub Anno Domini 1381. privilegialiter emanatas, tenorem cujusdam privilegii olim Domini Regis Hungariae super aggregatione in numerum Jobagionum de Thuruch, et collatione terrae duorum aratorum Obusk, et terrae, sex aratorum Obud Preyslo, Bilegen, Naak et Jacobo facta sub anno gratiae 1255; regni autem sui vigesimo exorti, de verbo ad verbum in se transcribentes veras, et justas asserens plura non habere.“ — Ez oklevélben a' Jobbágyság közéri felvétel 's birtokkali ellátás nyilván kimondatik; illy értelmű a' 44-ik §-us is: „Joannes filius Pauli exhibuit nobis quoddam Privilegium, Domini Belae Regis super collatione terrae Souchouch, ad quatuor aratra sufficientis sub libertate filiorum Jobagionum de Thuruch Benedicto et Petro filiis Chepany lapicidae per ipsum Dominum Belam Regem factam anno 1258.“

Hogy a' várjobbágyság készpénzen is vásárolható volt, tanúsítja ugyanezen lajstromzat' 63-ik §-a: „Nobiles Dominae Anna Joannis ac Elisabeth et Katharina filiae Stephani de N. N. exhibuerunt nobis quasdam tres literas, duas videlicet Domini Belae olim Regis Hungariae, unam scilicet super donatione ejusdem terrae N.N. pro auro triginta marcarum N. N. Rutheno per ipsum Belam Regem in perpetuum datae anno 1262. ubi Rex ait: Quod cum N. N. Ruthenum ad nostram gratiam recepissemus fovendum et conservandum, idem triginta marcas auri, quod de captivitate a Tartaris aufugiens secum apportavit, nobis mutuo concessit, cum suprema fidelitate, et postmodum quibusdam annis revolutis, cum dicto N. N. aurum nobis concessum reddere fecissemus, petiit a nobis idem cum instantia, quod in Thuruch de nostra possessione pro suo auro haereditatem ei dare dignemur — terram N. N. vocatam in Thuruch existentem — de nostra possessione dedimus, donavimus jure perpetuo et haereditario possidendam.“

Végre hogy katonáskodási feltétel alatt is látattak el javakkal a' várjobbágyok, mutatja a' 45-ik §-us: „Stephanus filius Ponka exhibuit nobis quoddam Privilegium Domini Belae Regis super donatione terrae quinque aratorum de terra Andreae in Comitatu de Thuruch sub ea libertate, ut singuli in exercitibus Regis ad Capita sua Domino Regi servire teneantur, quemadmodum caeteri filii Jobagyonum ipsorum comprovinciales in annis servire Regiae excellentiae consueverunt, per ipsum Dominum Regem Belam Namzalo et suis filiis Thomae, Ivano, Bartholomaeo et Nicolao facta anno 1248;“ hasonló mondatik a' 6-ik §-ban: „Andreas filius Joannis exhibuit nobis privilegium Domini Belae Regis anno 1258 emanatum, in quo con-

linebatur, quod idem Dominus Bela Rex Paulo filio Banana, et Ladislao filio Vahud, filiis Jobagionum de Thuroch terram eorum — — — perpetuo contulisset; ita tamen, quod sicut populi de Thuroch, sic et ipsi de singulis sex mansionibus unum armatum ad suum Regium exercitum mittere tenerentur.“

19. §.

Jobbágio-knak hajdan az országnagyok is nevezettek.

Végezetül meg kell azt is emlitenünk, hogy a' „Jobagio“ nevezettel legrégebb időben az ország főhivatalait viselő egyének is nevezettek: így István Király' 1171-ki oklevelében — „cujus redditionis interfuere Jobagyones Ambrosius Banus, Laurentius Comes, Lucas Comes, Dyonisius Comes“ ¹⁾ nem különben Kálmán tótországi királynak 1231-ik évben költ oklevelében olvassuk: „Istis tamen Jobagionibus praesentibus Julia Bano, filioque ejusdem altero Julia Magistro Tavernicorum nostrorum, Nicolao de Zala, Opos de Simig, Petro de Valkov, Georgio de Barana Comitatus tenentibus“ ²⁾. Így II-ik Endre királynak arany bullája' 30-ik czikkében „Item, praeter hos quatuor Jobagiones, scilicet Palatinum, Banum, Comites Curiales, Regis et Reginae duas dignitates nullas teneat.“ — továbbá 1233-ik évről költ oklevelében: „et promittimus per nos et successores nostros constituere singulis annis et dare Palatinum vel alium de Jobagionibus nostris;“ — ugyanez évről költ, Bors bán' oklevelében: „Jobagionibus vero Vglino Archiepiscopo, Nicolao filio Borch, Ladislao et Pous, Judice autem Demetrio persistentibus;“ — szinte egymásik 1226-iki oklevélben: „Paulo Jobagione Castri Borsiensis et tunc Curiali Comite ejusdem Castri“ ³⁾. Hogy a' Várjobbágyok alispányi 's százados, hadnagy, várnagyi tisztségekre is alkalmaztattak légyen; részint egyik 1231-ik oklevél' ezen szavaiból: „Ego Ceken Jobbaggio Castri Musuniensis et Curialis Comes vice Nicolai Comitis ejusdem Castri“ ⁴⁾, részint a' váradi lajstromzat' 110-ik §-ból „Joubagiones Castri Caraznay scilicet Ruben Major exercitus (hadnagy) Echilleus Várnog, Euzud et Pinna Centuriones, et Paradán et Cives

¹⁾ l. Fejér Cod. Dipl. II. köt. 185 lap.

²⁾ l. u. o. IV. köt. I. füz. 139 lap.

³⁾ l. Perger i. m. 85. 86 lap.

⁴⁾ l. u. o. 's Fejér Cod. Dipl. III. köt. 2. füz. 188 lap.

Castri“ 's a' t. ¹⁾). Később, minekutána a' várak' jószágai az ezekben lakozott jobágyokkal egyetemben eladományoztattak; 's részint elidegenítettek a' Jobbágy nevezet, az úgy nevezett parasztságra is alkalmaztatott, így olvassuk III. Endre király' 1296-ki 70-ik t. cikkében: „Item quilibet Rusticus seu Jobagio alicuius nobilis, si voluerit de possessione Domini sui, habita licentia, et justo ac consveto terregio suo persoluto ad possessionem alterius nobilis, vel alias quo ei placuerit, cum omnibus suis rebus libere se causa commorandi — transferre valeat.“ ²⁾ Noha utóbb az 1467: 2-ik t. cikkben a' Várjobbágyok még Várnemeseknek nevezettek.

20. §.

Várkatonák.

A' Várkatonák (Castrenses) kik a' XI. és XII-ik század-beli oklevelekben „suburbani“ kitétellel nevezettek, — jöllehet szinte a' vár' földjén laktak, azok részeit bizonyos bérfizetés 's a' várak' feltartására kellő kézi munkák' ³⁾ tétele mellett elidegeníthetlenség birták, 's a' várakat szinte oltalmazni tartoztak; mindazonáltal az alsóbb sorsú néposztályhoz számítottak, 's mintegy közvitézeknek tartottak. — A' várjobbágyokat sokan a' várkatonákkal egyenlőknek állították, hibás nézetük főleg onnét eredvén, hogy miután a' vármegyék' belszerkezete némileg megváltoztatott, egyszersmind a' „jobagio“ nevezet a' várkatonákra is kiterjesztetett. Azonban mi lényeges különbség volt a' várjobbágy és várkatonaság között? röviden érinteni ⁴⁾ e' helyre tartozik.

21. §.

Várjobbágy 's Várkatona közti különbség.

Tagadhatlan, hogy mindkettőnek sorsa 's hivatása sokban egyenlő volt; mindkettő várjószágon lakott, várjószág-részt birt, — mindkettő a' várok' fentartását 's biztosítását eszközölni tartozott; — de vajmi sokban is különbözének egymástól, 's e' különbség határozza az egymás feletti helyzet' minőségét. — A' várjobbágyok, mint ez fentebb előadatott,

¹⁾ I. Perger i. m. 124 lap.

²⁾ I. Kovachich Sylloge Decr. I. köt. 50 lap.

³⁾ I. a' váradi lajstromzat 44-ik §-át.

⁴⁾ I. Botka i. m. 79—82 lap.

adományozott javaikat el nem idegeníthették; amazok hivatalokat 's tisztségeket is viselhettek, emezek sohasem; a' váradi lajstromzat 147-ik §-ban olvassuk „Busuh Dux exercitus de Castro Zounuk, et ut ipse dixit, alii Jobbagiones ejusdem Castri, item Bucicud, et ut ipse dixit, alii Castrenses impetierunt,“ ismét a' 158-ikban „Jobbagiones Orodienis Castri, scilicet Hodnogio, Nuhu, Bayr, Belche, Keleniu, Centuriones, et omnes alii Jobbagiones cum Castrensibus.“ — Ezen két példa eléggé tanúsítja a' Várkatonák, és Várjobbágyok közötti különbséget. — Tudjuk továbbá a' Várjobbágyok szabad, ellenben a' Várkatonák alsóbb sorsuak voltak, 's ezért az utóbbiak az adományozott földekkel együtt adományoztattak: így II. Endre királynak a' székes-fejérvári egyház' részére 1229-ik évben kiadott oklevelében olvashatni: „praeterea tres Castrenses Simegienses, ne praedium cujuslibet potentis intraret inter populos Ecclesiae cum terris ad duo aratra et foeneti quasi viginti jugera eidem contulimus Ecclesiae“ ¹⁾ 's mennyire lekötve voltak az illető várakhoz a' Várkatonák? tanúsítja az: hogy két ízben országos nyomozás rendeltetett a' várakat elhagyott várkatonák' visszakerítésére. — Első II-ik Endre király alatt, a' váradi lajstromzat szerint „qum esset edictum a' Rege Andrea, quod Castrenses dispersos recolligerent.“ — A' másíknak IV. Béla király' korábbi emlékét 1240-k évben költ oklevele örökíti ²⁾.

22. §.

Várkatonából Várjobbágygá lételel.

A' mondottak tanúsítják: mennyire terhesebb volt a' várkatonák' sorsa a' várjobbágyokéinál. És innen magyarázható: hogy a' várkatonák nem egyszer keresék az alkalmat a' várjobbágyok közzé felvételre; — sokszor ez királyi kegy által történt, illyet közöl a' fentebb érintett Thúróczy régi családok' okleveleinek lajstromából Kollár (a' XII. §.) „David filius Pauli de Zenth Péter exhibuit nobis quoddam Privilegium Domini Belae Regis in anno Domini 1245, quarto nonas Augusti, regni autem sui anno decimo super exemptione Vzda de servitio piscaturae per ipsum Dominum Belam Regem facta, ac collatione terrae Vendéghi juxta terram suam ex alia parte fluminis Thuroch existentem praefato Vzda et ejus haeredibus

¹⁾ I. Fejér Cod Dipl. Hung. III. köt. 2. füz. 184 lap.

²⁾ I. u. o. IV. köt. 1. füz. 194 lap.

per eundem Dominum Belam Regem facta; verum et justum asserens plura non habere.“ — E' halászból várjobbágygyá tett Vzda fiait utóbb tíz évvel, ugyan csak IV. Béla király az atyjok nyerte jogok 's szabadságokban ekként erősíti meg: „Regiae sublimitatis incumbit officio, status suorum subditorum taliter ordinare, ut quilibet in suo certo statu et numero suae libertatis, officia sine gravamine valeat exhibere. Hinc est quod cum filii Jobagionum de Turuch debitum et consuetum numerum excessissent, visum fuit nobis ex officio regiminis, ut ipsorum numerum superfluum in statum debitum revocemus, quadraginta personas ex ipsis filiis Jobagionum unum paucatum debeant ad nostrum exercitum destinare: inter quos quatuor filii Vzda, Mechk videlicet, Stremen, Mortun, et Drachmel specialiter computantur. — Qui ad nostram accedentes praesentiam a nobis humilliter petierunt, ut terram, in quo ipsi ab antiquo residebant, — eisdem conferre liberaliter dignaremur. — Nos igitur“ 'sat. — Ez oklevélben főleg figyelmet érdemelnek a' következő királyi szavak: „ut quilibet in suo certo statu et numero suae libertatis officia sine gravamine valeat exhibere,“ mellyek azt tanúsítják, hogy az előkorban az atyától örökségkép hátrahagyott föld birtokot a' fiuk egymás között egész a' végtelenig fel-nem oszthatták, hanem csak bizonyos számig, több testvérek létele' esetében ezek, a' mint ma is mondani szoktuk: „egy kenyeren“ éltek, a' „libertatis officia“ annál könnyebben teljesítendőök ¹⁾. — Ellenben a' várjobbágyosági előjog sajátítását törvénytelen uton keresők, mi szigorun büntettettek légyen? tanúsítják István — tótországi Bán 1255-ik évben költ oklevelének következő szavai: „Quod cum Dominus Bela illustris Rex Hungariae nos ad Ryuca pro restituendis terris a praedicto Castro alienatis, et pro libertate hominum de Ryuca judicanda destinasset; eandem convocatis ad nos Jobagionibus Castri praedialibus et Castrensibus ejusdem Castri, quos invenimus ex Castrensibus indebite factos esse Jobagiones Castri vel praediales, eos reddidimus in pristinam libertatem, (conditionem) quos vero invenimus Jobagiones et Praediales, illos in statu suo secundum quod Colomannus Rex bonae memoriae ordinaverat, cum terris suis pacifice duximus dimittendos.“ ²⁾

¹⁾ I. Kollár i. m. II. füz. 80—82 lap.

²⁾ I. Fejér Cod. Dipl. Hung. IV. köt. II füz. 347. lap. és Botka i. m. 81. lap.

23. §.

Szolgák. Rabszolgák.

A' vármegyék' hajdani népessége' alsóbb osztályába tartoztak azok, kiket e' szó „szolgaság“ jellemez; mielőtt ezekről, — szóllandunk röviden az ezeknél sokkal szerencsétlenebb rabszolgákról.

24. §.

Rabszolgá válét.

„Hadi jog és törvény“ e' kettő juttatott az ókorban rabszolgaságra; és pedig valamint az egész feudáli békók zsibbasztotta Európában, úgy az ezektől teljesen ment Magyar hazánkban is; hadainkban a' foglyók győzőiknek tulajdonaivá váltak; ez ősi szokást még Hunyady Mátyás alatt is az 1458: 15. t. cikk megerősíté — „Dum in exercitibus, pugnis, ac quibuscunque rixis, cum inimicis regni habendis, in quibus scilicet stipendia non dantur pro Hungaris, aliquos de hostibus captivari, vel aliquid aliud lucrari contingeret, tunc ipsi Hungari hujusmodi captivos et lucra exceptis notabilibus personis vel Capitaneis inimicorum, Regiam Majestatem decentibus, quos et Majestas Regia a detentoribus, pro condignis bonis, transferre valeat, pro se retinendi, vel vendendi, aut Ecclesiae donandi, et jugo perpetuae servitutis tradendi habeant facultatem.“ A' több ezt tanúsító írók közül csak egynek Piligrin Püspöknek VII. Bencze római pápához, szent Istvánunk atyja, Géza vezér alatt, mintegy 94-ik évben írott levele' sorait hozzuk fel: „Christiani autem, quorum maior pars populi est, qui ex omni parte mundi illuc tracti sunt captivi, quibus nunquam soboles suas licuit, nisi furtive, Domino consecrare, modo certatim, nullo obstante timore, offerunt eas baptisare, et gratulantur omnes tanquam de peregrinatione sua in patriam reducti, quod Christiano more oratoria audent construere.“¹⁾ Ugyanezen levélből tanuljuk azt is: miszerint az eldődeink által honunkba hajtott rabszolgák' száma önmagokét is meghaladta; 's innen a' rabszolgák' birtoka volt e' korban a' magyaroknak egyik fő vagyona, 's később is, daczára a' keresztény vallás' szelid szellemének, az volt a' legtehetősebb a' hazában, kinek minél szá-

¹⁾ I. Hansiz. Germania Sacra. 211. lap.

mosabb, és minden szolgálatra alkalmazható rabszolgája volt; — 's valamint a' rómaiaknál, úgy eldődeinknél is a' rabszolga tulajdonosnak övei felett élet- 's halál-joga volt; innét vette eredetét az úgy nevezett védlői jog (jus Patronatus) is. ¹⁾ Sok magyar felszabadítá rabszolgáit, de azon jogtól, hogy háborúban nyert, akár mi hitű, foglyait rabszolgákká tegye, elállani nem akart, sőt midőn e' már akkor véteknak elismert szokás ellen a' Pápa kikelt, sz. István másképp nem segíthetett, hanem maga vásárolta meg hódítójuktól száz bizantiumi aranyért fejenként; ez ár tanúsítja a' rabszolgáknak előkorunkbani értékét. — Később azonban, épen a' meghódított rabszolgák által, lön elkészítve hazánkban azon benső forradalom, melly nemzetünk' eredetileges erkölceit 's vallását megváltoztatta; — más részről díszére kell megvállanunk eldődeink' nagylelkűségének: mi szerint már letelepedésük' alkalmával, főleg arra fordíták gondjukat: hogy mikép szaporíthatnák, magokhoz szerzendő társaikkal, hadakozó seregük' számát? — bizonyítják ezt a' névtelen Jegyzőn kívül, a' sóvári (Salisburgum) érsek és passavi püspök által IX. János romai pápához 898-ik év' táján intézet levél' következő szavai: „Ipsi Sclavi crimen, quod nobis falso imposuerunt, multis annis peregerunt. Ipsi Ungarorum non modicam multitudinem ad se sumpserunt, et more eorum capita suorum pseudo Christianorum penitus detonderunt, et super nostros Christianos immiserunt: atque ipsi supervenerunt.“ — A' keresztény hit kezdé feloldani a' rabszolgaság' bilincseit, részszerint különféle szabadítások- részszerint a' szabadságnak pénzen- vagy érdemekkeli megváltása-, részszerint királyaink' közre munkálkodásai által. Így sz. István kezdette a' mágnásoktól a' rabszolgákat megváltani, sőt azok' megváltását bizonyos árral is szabályozá, melly által magát a' rabszolga megválthatá; ²⁾ — szinte nem mulasztott el sz. László királyunk is mit sem a' rabszolgaság' fogyasztására. ³⁾ De leginkább kívánta könnyíteni a' rabszolgaság' siralmas sorsát Kálmán királyunk, azt rendelvén: hogy a' királyon 's egyháziakon kívül senki se tartsa rabszolgákat. ⁴⁾ — Noha még az utóbbi időkről is elég siralmas nyomait találjuk a' hazánkbeli rabszolgáknak. ⁵⁾

¹⁾ I. Horvát István a' gyökeres magyar nemzet: 97—98. l.

²⁾ I. Kéz a krónikája 142. lap

³⁾ I. a' H. t. k. III. R. 6. 7. cz.

⁴⁾ I. Kéz a krónikája 143. lap.

⁵⁾ I. Perger i. m. 136—140-ik. lap.

25. §.

Szolgaságra juttatás.

Szolgaságra juttató ókori törvényeink' legfőbbike volt az, melly a' mindenkinek köz, katonáskodási tartozást mulasztókat örökös szolgaságra juttatá. E' törvény' léteztéről emlékezik Werbőczynk ¹⁾ is, leírván: miszerint a' véres kardot országszerte széthordozott Préco következő szavakkal hirdeté mindenkinek a' harczra kelést. „Vox Dei et praeceptum Communitatis universae est, ut unusquisque in tali loco (eundem designando locum) armatus, vel qualiter potest, compareat, Communitatis Consilium simul, et praeceptum auditurus.“ — Bővebben szól erről Oláh: „duplex propositum supplicium: ut si quis ad circumlationem gladii sanguinolenti et vocem praeconis die et loco designato, aliqua justa causa non allegata, minus comparuisset, is, quem atrocius punire vellet, cultro medius discindi; is vero, cui poenam morte levio-rem esse putarent, in perpetuam servitutem redigi deberet. Hic mulctandi mos, multis postea saeculis inter nostros fuit observatus. Quo factum est, ut quum antea omnes aequo nobilitatis jure censerentur, hi qui edictum transgressi fuerant, in servitutem redigerentur, ut nobilitas a plebe secer-neretur. Nostra quoque tempestate, haec circumlatio ensis, vel pali cruore adpersi, observari solet, dum hostis quispiam externus Hungariam invadit, et Hungari subitarium conscribere militem volunt; at poena eos, qui edicto non sunt audientes, aut discindendi, aut in servitutem redigendi, abolevit; verum et nunc in manibus situm est Regis, qua, sive sua, sive ex decreto Nobilium mulcta, rebelles afficiat.“ ²⁾ E' büntetési rendszert Werbőczy még Géza vezér' korában megszüntetettnek állítja. — Kollár is közöl IV. László királytól egy a' Szathmár, Szabolch és Beregh vármegyékben lakozott nemes-séget közfelkelésre szólító bizonyos oklevelet, mellyben az örökös szolgaságról ugyan nem, de a' személy- 's vagyonbani büntetésről tétetik emlékezet; „statim visis praesentibus una cum Magistris Stephano et Paulo filiis Comitibus Michaëlis, filii Ubul, armati ad se accedant, et se in instanti inquirant, ac fidelitatis servitia exhibeant; secus in rebus et personis gra-viter puniendi. Datum juxta Kevezzeg in festo Nativitatis Domini.“ ³⁾

¹⁾ I. a' Hármas Törvénykönyv' Első rész. 3-ik cz. 2. és 3. §§-it.

²⁾ I. Kollár i. m. II. füz. 103. lap.

³⁾ I. u. o. 104. lap.

Vannak még törvénytárunkban törvények, melyekből a nemes egyéneknek nemesi előjogaiktól megfosztatását tanuljuk: — illyenek sz. István II. t. cz. 12-ik feje. — mely a keresztény vallásnak ellenszegülőkről, ugyanott a gyilkolókról a' 36 és 37. — nem különben a' lopásról szóló 41-ik fejezet; — illyen I. Endre' törvénye is a' keresztény vallás ellen törekvők ellen; — sz. László 2-ik t. k. 6. és 12-ik fejezetei 'stb.

„Servis non in nostrum morem, descriptis per familiam ministeriis, utuntur; suam quisque sedem, suos paenates regit: frumenti modum Dominus, aut pecoris, aut vestis vel colono injungit, et servus hactenus parat.“ — E' szavakkal írta le a' feudalismus teljes germán-ország' „glebae adscriptitii“ nevezetű szolgálóinak siralmas sorsát Tacitus. És e' leírás, fájdalom! sajátjainkra is alkalmazható; nem egyszer olvashatjuk okleveleinkben: hogy rabszolgáink ingó vagy ingatlan javakként majd eladattak ¹⁾, majd csak elzálogosítottak, vagy adóságba ²⁾ tudattak. — 'S ez, — legyen elég az ókor' eme fekete képe' ismertetéseül, hogy annál élénkebb 's szívből kelő legyen ajkaink között a' fohász, ahhoz! ki az emberiség' szent érzetét mindenki keblében felzaklatván, az örökös szolgaságot majdnem világszerte e' földről száműzé, ki nekünk magyaroknak, korább engedé sajátíthatni a' tetteben is éltetett eszmét, — mint sem arra, a' nálunknál felvilágosodottságukkal kérkedő nemzetek, csak később ébredtek fel önnehezű álmaikból; — és ne feledjük: mi nagy a' tér — melynek lakói egyre nem barátkozhatának meg az egyszerű, de az emberi kebelnek örökre legbecsesebb szülőttével! — „Amerika rabszolgát tart a' civilisatio' közepette, ember földjétől,

¹⁾ §. 354. „Joannes filius Absolonis, contestatus est oretenus, quod vendidisset quemdam fugitivum libertinum suum, nomine Sanam, filium Beg, fratri suo Paulo, pro marca uncia minus.“ I. a' váradai lajstromzatban.

— §. 342. „Tump. de villa Hoth jobbagio Castri Bichor vendidit servum suum nomine Zumbot, et uxorem ejus nomine Gerquenam, et filium ejusdem Boxam Theodoro filio Dyonisii, pro sex marcis et una vacca praesente Jacob cognato suo — — — et non contradicente.“ 'stb. I. u. o. —

²⁾ §. 115. „Bartholomaeus de villa Nadudvor impetiit Henricum filium Pous de eadem villa dicens, quod servum suum nomine Fatum violenter ei abstulisset; at ille respondit, quia non sed cum pater ejus nomine Saturninus teneretur ei in quinque marcis, duabus solutis, pro tribus dedisset ei servum praenominatum, et super hoc adduxisset testes.“ 'stb. I. u. o. —

hazájától fosztatik meg, és czepeletetik idegen országba; — szomszédóságunkban a' fejér családokat az ártatlan alig született gyermekkel együtt, és gyermekeket külön, lánczolva, kinok közt látjuk Asia' jeges sivatagaiba hurczoltatni, 's maga Anglia, mig a' szerecseneket fel szabadítá lánczai alól, az általa századok óta nyúzott irlandi népről egyre feledkezik. 1)“

26. §.

Felszabadítás, 's Szabadosok.

A' rabszolgákat tulajdonosaik felszabadíthatták. E' felszabadításnak több ágai voltak régenten, a' mint t. i. a' felszabadítás feltétel nélkül vagy feltételesen történt, azok, kik valamely bizonyos szolgálatra alkalmaztattak, vagy kiknek tulajdonosaik eránti kötelelességeik meg voltak határozva, Szabadosoknak (Libertini) nevezettek; — ezeknek ismét több nemei voltak; így olvasható egyik 1137-ik évről oklevélben: „Alios etiam Libertos dedit, qui evenerunt sibi de interfectione Juonis, officium illorum tale est, per se ipsos tenent equum, quocunque eat Dominus eorum, currum dant cum equo, et coopertorio; cacabum dant, equos servant, herbas afferunt, ignem faciunt, ligna incidunt, pecora ad vescendum ducunt.“ 2) 'S noha az akként felszabadítottak, felszabadításuk' feltételein kívül mivel sem tartoztanak uraiknak, de azért valamint ezeket el nem hagyhatták, úgy olvassuk, hogy uraik által el is adattathattak; — így a' váradi tüzes próbáról szóló lajstromzat' 374-ik §-ban „Jacou filius Patae, emit a Bodun Comite tertiam partem terrae Solumus, idem etiam ab eodem emit super eandem terram duos Libertinos — Bodun autem testatus est se vendidisse illa, et accepisse pretium eorum taliter videlicet viginti et septem marcas.“ A' feltételesen felszabadítottak földeket is kaptak, mellyekért, mint szinte nyert szabadságukért, vagy szolgálat- vagy adózással tartoztak, — és ez a' Werbőczy' Hármas törvény-könyve' I. R. 9, cz. 5-ik §-sában említett „conditionaria servitus“, mellytől eredetnek hisszük, magát a' földmivelő parasztságot; — mellyről alább.

1) I. Daguerreotyp. 200. lap.

2) I. Fejér Cod. Diplom. Hung. II. köt. 90. lap.

27. §.

Szolgák' nemei.

A' hajdani szolgák három osztályra sorolhatók: király', egyháziak' 'smágnások' szolgáira. Közöséges nevezettel a' régi időben Udvarnokoknak nevezettek. ¹⁾ — A' királyi szolgák, kik között a' királynak 's királyfiak' udvarnokjai is értettek, „Udvornici Regii,” vagy „Servi Regales,” 's nem egyszer *conditionarii* nevezetekkel említettnek a' régiségekben; — ezek nevezettek hajdanában „Aulae regiae familiares”-eknek is, melly kitétel utóbb a' sajátlagos királyi serviensekre alkalmaztatott; — korunkban már főméltóságnak tartatik.

28. §.

Királyi udvarnokok.

A' királyi udvarnokok vagy a' király körül, vagy annak tulajdon- vagy a' várak' jószágaiban laktak, 's a' szerint, mint a' várkatonák, le voltak kötelezve, ilyenek voltak a' királyi vadászok, erdő-felvigyázók, madarászok, lovászok (agasones), asztalnokok (dapiferi), kaszások (falconarii), kanászok, jövedelemszedők (thavernici), marhák-őrei (praecones), pinczerek, halászok, pénzverők (monetarii), szekeresek (curriferi), hirnők 's több effélék, egy szóval: kik a' királyi udvar' szolgálatában voltak, vagy mesterséget üztek. A' mondottakra nézve csak egy példát: IV. Béla 1255-ik évben a' jászai prépostság' jogait megerősítő oklevelében ezen szavakkal él: „Prima meta terrae monasterii nostri de Jazow incipit a parte meridionali in uno monticulo lapidoso inter duas valles, et est contigua villae curriferorum nostrorum Zekeres vocatae.”

¹⁾ „Csak annak a' nemesnek volt régentén udvara vagy is Curiája, kinek efféle udvarnokokat tartani módjában állott, 's ugyan azért mondja a' magyar mai napig is, ha valakinek mély tiszteletét akarja kijelenteni, hogy kívánt udvarolni.” I. Perger i. m. 132. lap. — Az udvarnok szó származtatása felől egyébiránt ide igtatjuk Kollár' e' részbeni következő véleményét: „Dwor — Slavis aulam notat, ex quo factum est vocabulum ungaricum udvar, quod idem significat. Ungari enim peregrinas voces a duabus consonis incipientes, praepositis aut interpositis vocabulis emolire solent: qua propter Schola illis est iskola. Vocabulum slavicum Szlama stramen proferunt szalma: Szluha, servus, szolgál, sztog, acervus, asztag, et eadem prorsus forma Dwor, aula, udvar, unde udvornicus derivatum, quod servum, servilibus aulae operis addictum significat.” I. m. i. II. füz. 117. lap.

— Igy II. Endre' 1216-ról költ oklevelében „quatuor mansiones, quas de nostris Falconariis ad custodiendam praedictam sylvam et falcandum foenum sibi per nostrum fidelem Cecum Urbanum Comitem contulimus, cum alia sylvam nomine Fentheus quam exemptam de Castro Zothmar, et quatuor mansionibus custodum sylvae, et eorum terram nomine Herrep dicta — — eisdem Thomae Comiti — — contulimus.“ ¹⁾

A' magokat érdemük által kitüntetett királyi udvarnokok nem egyszer királyi Serviensekké tételvén, nemességet nyertek; — Béla király' 1244-ik évben költ oklevelében olvassuk: „Bogan, Kissid, Nolez, Zaphyrum Paulum et per eos filios filiorum suorum cum terris eorum haereditariis (eximimus) et constituimus inter nobiles et fideles Servientes regni nostri; nullus deinceps eosdem et filios filiorum suorum praesummat udvarnici nomine nominare.“ ²⁾

29. §.

Egyháziak' udvarnokai.

Az egyháziak' udvarnokai szinte többféle szolgálatokat 's mesterségeket üztek illető egyházaik' számára. — Az ókor' vallásosságához tartozott az is: hogy a' tehetősebbek a' mulandó földi lét utáni életről emlékezve, ennek boldog élvezhetőségét sajátítandók, klastromokat alapítani, 's azokat gazdag javakkal, és az akkori gazdagság' legfőbb ágát tett szolgálattal ellátni, legfőbb jótétnek érezték; — és innen az egyházi szolgáknak két külön neme volt; — ugyanis vagy olyanok, kiket királyjaink, vagy más magánosok, alapítványkép sajátítának az általok alapított egyház- vagy klastromoknak; — ezek alapítványi (fundationales) — vagy olyanok, kik végrendelet' következtében olly czélből adattak az illető egyházaknak: hogy ezekben a' végrendelező' lelkéért holta után évenként bizonyos számú isteni szolgálatok tartassanak. Ez utóbbiak' végrendeleti (Testamentales másként Dusenici)-eknek nevezettek. ³⁾ — Illy Dusenicusokról olvashatjuk a' többször idézett váradi lajstromzat' 133-ik §-sában „Cum Scemer, filius Scemera, in ultimo testamento dedisset Ecclesiae S. Ge-

¹⁾ I. több példát Kollárnál i. m. 116—123. lap.

²⁾ I. Fejér Cod. Dipl. Hung. IV. köt. I. füz. 334. lap.

³⁾ „Duscha (slavis) animam significat, unde Dusenicus derivatum, servum notat, animae salutis causa sacerdotio relictum.“ i. Kollár i. m. II. füz. 125. lap;

orgii Dominicum quemdam de praedio Jousae nomine Dera, ut in festo S. Michaëlis celebraret exequias“ — — alább pedig: „daret ei juvenum unum, quatuor oves, et octo capetas frumenti, ut habeat ex his seminaria rerum, ex quibus posset exequias celebrare“ — — A' 122-ik §-ban „Ego Benedicta uxor Herczeg, de genere Borza, duabus filiabus meis juxta naturalium suarum dignitatem maritalis, et rebus meis eisdem legitime traditis emi a cognato meo, Valeriano cantore, cum conscientia et consensu cognatorum ejus — — ancillam nomine Agnam, cum duobus filiis ejus, et proponens dies viduitatis meae, praenominatam ancillam dedi eidem Ecclesiae, ut singulis mensibus det ad altare Beatæ Virginis candelam unius cubiti, et hoc usque consummationem vitae suae. Alterum autem filiorum suorum — — constitui Dusinicum exequialem, ut singulis annis, ad eandem Ecclesiam in festo S. Michaëlis celebret exequias — — alterum vero filium — — dedi eidem Ecclesiae in Campanarium, et ambos, in constitutis officiis de generatione in generationem permanere.“ — Végre — hogy többet fel ne hozzunk, a' 341-ik §-ban „Tecus filius Dionysii artificis, qui aperuit in elevatione sepulchrum S. Ladislai Regis, et a gloriosissimo Rega Bela, — dato pro eo artifice, perpetua libertate donatus est, cum omni generatione ab eo successura, sentiens dissolutionem sui corporis imminere, quemdam servum suum nomine Ejug constituit Dusinicum exequialem, quam ipsum, tam omnem ejus haereditatem virilem ita, ut singulis annis apud Ecclesiam de Beseneu celebrarent exequias — — et decimas, juxta conditionem servilem, det Sacerdoti, scilicet duos cubulos frugum suarum et unam gallinam.“¹⁾

Meg kell mindezeken után jegyeznünk: hogy noha az egyházi szolgáknak sorsa valamivel könnyebb volt légyen is mint a' többieknek — de e' sors' könnyebbségét túl nyomta azon szerencsétlen helyzeti minőség: miszerint az egyházi szolgának akár érdemei- akár egyházfúvá létel által eszközölhető's sajátítható szabadság után még csak reménye sem lehetett; — bizonyítja e' siralmas helyzet' valóságát a' következő eset: 1207-ik évben a' váczai püspök ezen kérdést intézé az akkori III. Incze római pápához: „utrum illorum filii, qui Ecclesiae servili conditione tenentur traditi a Parentibus militiae clericali cum suorum conniventia dominorum, ut Deo in ea, cujus sunt, Ecclesia debeant deservire, assequentes propterea

¹⁾ l. több példát Kollár i. m. 124—138. lap.

libertatem, post tempus relicta possint ad aliam se transferre?“ mire a' nevezett római pápa ekként válaszolt: „Credimus distingvendum, utrum eo tenore fuerint manumissi et oblati ordini Clericali, quod manumittenti Ecclesiae, dum vixerint, debent impendere famulatum in obsequiis divinorum, et tunc transferendi se ad aliam est eis licentia deneganda; vel manumissi exstiterint absolute, sicque libertatem habeant ad aliam transeundi. Datum Viterbii V. Idus Junii Pontificatus anno X.“ Ellenben hogy a' királyi szolgák egyháziakká felvétethettek, tanúsítja II-ik Endre királyunknak 1222-dik évben kiadott oklevele, mellyben az illy feltételt jövőre szigoran tilalmazottnak nyilvánítja: „istud tamen auctoritate regia firmiter praecipimus, quatenus nullus nostrorum Udvarnicorum seu civium, seu cujuscunque servitutis jugo subditorum ad tonsuram clericalem ab aliquo Praelatorum admittatur. Hinc etiam, qui legitime sunt admissi, si causa lucri vel alicujus ambitionis desiderio se turpibus exercere voluerint operibus; ne scandalum potius quam exemplum veritatis praebeant, a suis Praelatis per censuram Ecclesiasticam arceantur.“ — Végre

30. §.

Magánosok' udvarnokai.

A' magánosok' udvarnokai is illető uraik' számára, szolgálásokat 's mesterségeket teljesítettek. Ezen általános szolgáltság alatt levőkön kívül 's mintegy fensőbb fokon álló szolgák is léteztek, ezeknek több nemei voltak: t. i. olyanok, kik teljesen fel levén mentve tulajdonosaik' hatalma alól, csak fel-tételezett minőségű, elvállalt szolgálatok' teljesítésére köteleztettek; — vagy olyanok, kik csak bizonyos pénzbeli adót fizettek, egyébkint minden úri hatalomtól függetlenek voltak; — ez adó „liberi denarii“ nevezet alatt említettik a' régi oklevelekben. Igy Kálmán királyunk' I. t. k. 80-ik czikkén kívül a' váradi lajstromzat' 206-dik §-ban olvassuk: „dicentes quod essent eorum coofficiales et similiter Centuriatui subjecti, illi dixerunt, non esse subjectos Centuriatui, sed debitores liberorum denariorum.“¹⁾ — vagy ismét olyanok, kik vitézségök' tekintetéből katonai szolgálatra alkalmaztattak.

Törvénytárunkban több törvény szól a' szolgákról, leg-régibb sz. István' II. t. k. 17-ik fejezete, melly a' szolgáknak — 's mikénti felszabadításáról szól; — a' 19-ik fejezet a' szol-

¹⁾ I. Pergers i. m.

gáknak urok elleni nem tanuskodhatásukról, — a' 20-dik pedig, szabad embernek senki által szolgává nem tételéről, — végre a' 37, 38, 39, 's 40-ik fejezetek ugyancsak a' szolgákról szólnak.

31. §.

Paraszságunk' története.

Sz. László' II. t. k. 6, 9, 12. 's III. R. 6, 7-ik fejezeteiben esetek soroltatnak elő, mellyekben valaki büntetésből mint rabszolga eladathatik.

Kálmán' t. k. 74-ik fejezete azt rendeli: hogy zsidó keresztény szolgát ne tarthasson. — A' 75-dik fejezet, hogy a' zsidó birtokot vehet, de azt csak pogány rabszolga által művelheti. — A' 77-ik fejezetben a' magyar honban született hábár idegen eredetű szolgának eladása tiltatik. — Ugyancsak Kálmán királyunknak I. t. k. 19-dik fejezetében találjuk legegőször a' „Colonus“ kitételt, melly alatt a' fentebb érintett conditionaria servitusban létezett; de személyeikben szabad földmivelők vagyis parasztok értendők; ezt látszanak tanúsítani az idézett törvényben előforduló „suam“ és „eorum“ — „terram non habentes“ 's „aliam habent“ kitételek, mellyeknek egybevetéséből kétségtelen: hogy azon Colonusok nemcsak birhattak földet, de valójában tulajdon földeikkel ellátva voltak.

III. Endre alatt hozott 1298: 70-dik t. cikkben a' parasztnak — kik már jobbágyoknak is nevezettek, szabad költözködhetése nyilván kimondatik. „Quilibet rusticus seu jobbagio alicujus nobilis, si voluerit, de possessione Domini sui, habita licentia et justo, ac consuetudo suo terragio persoluto, ad possessionem alterius nobilis, vel alias, quo ei placuerit, cum omnibus suis rebus, libere se causa commorandi transferre valeat.“¹⁾ Ez értelemben szól az azon évi 73-dik t. cikk is: „si quis rusticus seu jobbagio alicujus nobilis, se, de ipso Domino suo, ad alium nobilem transferre — vellet moraturum, ab eodem rustico modo simili, tempore translationis suae, seu jobbagione, nullum aliquod tributum accipiatur“²⁾.

Lajos királyunknak 1351-dik évi 5-dik t. cikkéből az tetszik ki: hogy lehetett 's volt is a' parasztnak tulajdon fekvő vagyonuk. — A' 6-dik t. cikkben a' király 's királyné' jobbágyaitól veendő kilenczed határozatott, 's hogy a' bárók, nemesek szinte azt tegyék, parancsoltatott. — A' 16-dik t.

¹⁾ I. Kovachich „Sylloge Decretorum Comitatum“ I. 50. lap.

²⁾ I. u. o. 51. lap.

cz. a' colonusoknak mástól leendő elvitelét tilalmazza, (abductio). — A' 18-dik t. cikk rendeli: hogy a' most nevezeteket további vétségeikért büntetni, avagy letartóztatni ne lehessen.

Zsigmond alatt 1405-ik évben hozott II. végzemény' 6-ik cikkében a' jobbágyok' szabad költözése tárgyaltatik. — Hogy az ekkori jobbágyok nem voltak a' „servi“ „mancipia“ nevezet alatt értett szolgák, világos abból: miszerint az idézett törvényczikknek kezdete — 's közepén a' „Jobbagiones nostri regales — — — nec non nobilium — — jobbagiones“ kitételek után, nyomban mondatik „generaliter quilibet liberæ conditionis homines“; — továbbá ugyan e' cikk rendeli: hogy ha a' földes urnak elköltözni akaró jobbágya birsággal, büntetési díjjal tartozik, azt egy hónap' lefolyta alatt vegye meg rajta — utóbbra elvesztvén követelési jogát. — De ezen költözködhetési szabadság a' Dráva folyón túl lakó jobbágyokra ki nem terjesztetett; hihetőleg: a' határszélekről, az országbóli kiköltözéseknek eltávolítása' tekintetéből. — Ugyanez ismételtetik a' III. végzemény' 14-dik cikkében is; csak hogy már ebben a' fentebb idézett 1298-ki 70-ik t. cikkben is kikötött „habita licentia, justove terragio et aliis debitis eorum solutis“ feltétel ujabban ismételtetik. — A' 15-ik cikkben kijelentetik, hogy a' jobbágy által fizetendő „collecta“ vagy „donatio“féle censust földes ura 15 nap után többé nem követelheti's azért őt le sem is tartóztathatja; — továbbá: hogy a' megadott költözködhetési szabadság után, jobbágyát senki többé le nem tartóztathatja.

Mindezek a' törvénytárunkból kimaradt 1445: 22-dik t. cikk által következőleg ismételtettek: „§. 1. quod quilibet prænominatorum hominum, jobbagiones suos justo terragio deposito et aliis debitis justis persolutis, ad aliorum possessiones recedere volentes, semper remittere teneatur sub poena, alias in decreto condam Domini Sigismundi Romanorum Imperatoris, ac hujus regni Hungariæ regis desuper edito, contentis. — §. 2. et consimiliter de restitutionibus Jobbagionum, violenter abductorum teneatur modus et poena in eodem Decreto contenti. — §. 3. demtis antiquis consuetudinibus partis Transylvaniae ac regni Sclavoniae nec non de Posega et Werewcze Comitatus, ubi in talibus servetur antiqua consuetudo.“ 1) —

1) l. u. o. 106. lap.

Igy az 1458-ki, Szilágyiféle végzemény' 15-ik cikkében is rendelkeztek: hogy a' valaki által elbocsátatni nem akart jobbágyot a' megyei fő- vagy alispán hat márká bűntetéssel szabadítsa meg; — a' nem engedelmesskedőknek javai 12 márká bűntetésen felül mindaddig elfoglaltatni parancsoltatnak, miglen a' letartóztatott jobbágy szabadon nem bocsátatik. —

Az eddig idézett törvényekből kiviláglik: a) hogy a' *servus*, *rab*, *mancipium* — és a' *colonus*; *jobagio*, *rusticus*, vagyis földmivelő paraszt közt nagy különbség létezett, — 's az utóbbiak hihetőleg a' „*Conditionaria servitus*“—beliektől származtak.

b) szabadon költözhettek, —

c) saját vagyont is birhattak; — és végre

d) hogy ezen törvények a' parasztságra nézve mind kedvezők valának; — mert ugyanis

Legelső parasztságunkat terhelő törvény volt az 1474-ik évi 14-ik t. cikk, mellyben — de csupán csak egy évre, — a' szabad költözködhetés eltiltatott. —

Az 1468: 11, törvénytárunkból szinte hiányzó törvény-cikk így szól: „§. 1. — — in abductionibus jobbationum servetur antiqua consuetudo regni, hoc est: majores ita mittere debeant suos jobagiones, ad bona minora ire volentes, sicut minores mittunt de eorum bonis. — §. 2. etsi facere recusarent, per Comites, more solito nihilominus compellantur.“ — §. 3. Quam quidem liberam missionem Nos etiam in bonis nostris observari volumus.“ ¹⁾ —

Az 1486: 39-ik t. cikk a' jobbágyok iránt közönségesse vált erőszakoskodásokat tudatja; — azért az 1, 2, 3, 4 §-okban a' mások' jobbágyainak erőszakos elvitele- 's vissza nem adásáról, mint tilalmas, 's bűntetést következtető tettről szól; — az 5-dik §-ból világos a' szabadon költözködhetés. — A' 7-dik §. szerint az, ki saját jobbágyait „*imposita calumnia vel aliqua excogitata novitate* — *retinuerit*“ hat márkával büntetendő. —

Mátyás' fénykora' letüntével kezdődött a' jobbágyok' sorának roszabbulása. —

Ulászló I. végzeményének 93-ik cikke a' költözni akaró jobbágy' nyomattatását tanúsítja. — Az 1-ső §. bűntetéssel sújtja az erőszakkal letartóztatót, — ellenben a' 2-dik §. az elköltöző jobbágyinak, az általa birt telken tett épület felőli szabad rendelkezést megengedi. — A' 94-dik cikkben a' kért

¹⁾ l. u. o. 199. lap.

vagy megtagadott elmevetési engedély nélkül elköltözött jobbágy' visszaadása, büntetés alatt parancsoltatik.

A' mondottakból kitetszik: hogy a' régebb 1405 's 1458-ki törvény engedte szabad költözködtetés egészen ki volt erejéből véve, 's csak a' földes ur' önkényes tetszésétől függött elbocsátása. Ujabban megterhesíté a' szabad költözködtetést az 1495: 22. t. czikk, mellyben a' fentebbi 1492: 93. t. czikk 2-ik §-a megváltoztatván, egyszersmind rendelkeztek: hogy a' költözésre szabadságot nyert paraszt semmi nemű épületeit magával el ne vihesse. —

1513-ik évben volt a' Dózsa-pórlázadás. — A' nemesség győzött, a' parasztság meghódított, 's 1514-ben meghozattak Ulászló király VII. végzése 's 14 's 47-ik cikkei. — — A' földhöz lánczoltak' (glebae adstricti) szomorú sorsa nyilván kifejeztetik a' 25-ik cikkben. — A' 30-ik t. czikk szerint a' szökevény paraszt úton útfélen elfogathatónak határozatott. — A' 21-ik czikk szerint rabszolgaságra juttatott parasztnak tartozásait 's szolgálatjait a' 15—20-dik cikkekként szabályozzák. *a)* mindenik egy arany forintot (az az 100 dénárt) — kivéve hol eddig több fizettetett. — *b)* hetenkint egy napi szolgálatot. — *c)* havonkint egy tyúkot. — *d)* évenkint két réczét. — *e)* minden tiz jobbágy együtt évenkint karácsonra egy hizott sertést. — *f)* minden természetnyből kilenczedet földes urának fizetni köteleztetett; következők a' 20-dik törvény' végszavai: „Caeteris quoque Proventibus Dominorum et nobilium, ultra haec hactenus dari et percipi consvetis, salvis permanentibus.“ — A' 36-dik t. czikk a' megkegyelmezés' utját is elzárja. „Et quod Gratia Regia tam rusticis malefactoribus, quantum ad personas eorum, quam etiam nobilibus, eisdem rusticis adhaerentibus quantum ad bonorum ipsorum recuperationem jam forsitan facta, vel fienda; suffragari non possit: sed omnino juxta eorum demerita puniantur.“

A' Dózsahad nem csupán paraszthad volt, hanem a' szegényebb sorsú nemességnek is, a' hatalmasok által már régóta nyomattatásából eredett elkeseredése a' főrendűek ellen; — sokan közülök a' parasztsághoz állottak. Tanúsítják ezt az 1514: 4, 34, 35 és 36-dik törvényczikkek; — tanúsítják az évkönyvek. „Das Anschwellen eines Gliedes über sein Verhältnis zieht die scheinbare Grösse des Einzelnen und die wirkliche Schwäche des Ganzen nach sich. Darin bestand zur Zeit der Jagellonen in Ungarn die eigentliche Krankheit des Staats. Das Baronat verschlang alle andern Stände, denn die überreichen Hierarchen wirkten nur lebenslänglich, die stür-

mischen Nobeln dienten im Grunde um Sold, die arbeitsamen Bürger wurden willkürlich besteuert, und die Bauern zu gänzlicher Leibeigenschaft wieder herabgedrückt. Das Baronat war erblich, im Besitze der höchsten Gewalten, in der Nähe des Thrones, an der Spitze des Heeres, durch fürstliche Familienverhältnisse gestützt und durch schriftliche Erbverträge einer steigenden Vergrößerung gewiss. Es machte den Hof zittern und das Volk staunen. Es bezahlte das Lärmgeschrei und das Waffengeklirre vieler Verschworenen. Es errichtete einen Bund gegen den Staat.“ 'sat. e' szavakkal jellemzi előkorunk e' gyász szakát egyik külországíró. ¹⁾ A' hozott, korszerű, törvények okozták: miszerint 1526-ik évben Solimán hazánkba beütvén, sem az elkeseredett köznemesség a' főrend' oltalmára nem sietett, sem a' jobbágyság nem akart insurgálni.

Hús év mulva — 1547-ben — hozatott a' 26-ik t. czikk, mellynek örökre feledhetetlen szavai ézek: „Cum autem variis exemplis, et vetustis et recentioribus, saepe numero palam innotuerit Dei Optimi Maximi vindex ira ob peccatum populi aliquod gravius. Neque ulla res magis ab aliquot annis florenti quondam Hungariae nocuisse videatur, oppressione colonorum quorum clamor ascendit jugiter ante conspectum Dei. — §. 1. Ad avertendam indignationem Summi rerum omnium Opificis, Ejusdemque benignitatem, pietatem et clementiam, aliquando tandem afflicto huic reconciliandam — — — Ordines et Status regni inter alia illud quoque statuerunt unanimiter: §. 2. ut libertas subditorum miserorum colonorum, superioribus annis, quacunque ratione illis adempta, restituatur: liceatque in posterum, nolentibus sub imperio, potestateve alicujus Domini vel nobilis (durioris fortassis et severioris) vivere, alio commigrare;“ — 's a' nyomban következő 27-ik cikkben kifejezett feltételekhez köttetett ekkor a' jobbágyok' költözködhétése, — annyi nehézséget magokban foglaltakhoz: hogy magát az idézett törvény' célját csaknem lehetetleníték; — bizonyították ezt, az azon évi 27, 28, 's 29. törvény czikkeek.

Az 1548: 32-dik t. czikk által újra felfüggesztetett az 1547: 26. t. czikk engedte szabadság. „Quod vero ad colonorum transmigrationem attinet; licet — hujusmodi transmigrationem, sub certis modis et conditionibus Ordines et Status

¹⁾ I. Schneller Julius: „Staatengeschichte des K. Österreich“ című munkája' első részét „Ungarns Alleinseyn“ 2-ik kiadás. Stuttgart 1841. 345. lap.

regni liberam fecerant : Quia tamen vel hoc exiguo temporis spatio magnam colonorum inobedientiam erga suos Dominos et insurrectionem contigisse constat: §. 1. Tum igitur ex eo : tum aliis bonis respectibus, conclusum est : ut hujusmodi transmigratione pronunc usque ad alium generalem Conventum cesset.“ Ellenben a' parasztok' nyomorgatása is tilalmaztatik. „§. 2. ne tamen per hoc Dominis et regnicolis aut aliis possessionatis hominibus potestas detur exercendae tyrannidis in miseros colonos, statutum est : ut coloni in eorum libertatibus conserventur nec ultra, quam justum, honestumque et tolerabile est, taxentur, crucientur, aut rebus suis priventur“ — ugyan ekkor a' parasztság' tartozásai több törvényczikkek által határozattak meg : nevezetesen a' 33-ik czikkben a' census vagyis pénzbeli fizetésre rendeltetett : hogy hol eddig nem fizettetett, jövőre, a' közelebbi helységek' példája szerint, fizetessék. — A' 34-ik czikk hetenkint egy napi — a' 35 's 36-ik czikk aratás, kaszálás, szőlőmunka' idején hetenkint két napi szolgálatot rendel, — de a' 37-ik czikk szerint akként : hogy egész év alatt, akár kéz- akár lóval vagy szarvas marhával történjék, 52 napnál szolgálata többre ne menjen. — A' 41-ik czikk a' nyilvános kihágásokról szól; — a' 42-ik azon esetet adja elő, mellyben a' parasztnak földes urától elköltözése mégis megengedett, az elmehetés' módjára azt rendelvén : hogy nagyobb vármegyékben 12, kisebbben 6 becsületes 's törvénytudó nemes személy választassék a' földes ur 's paraszt közt támadó bajok — 's a' parasztnak innen eredő elmenési szándéka' eseteiben ítélkező. — E' törvényczikkben találjuk első alapját az úrisz ékeeknek — mellyek egyszersmind a' hajdani „tribunus plebis“-ség színét is viselni látszanak. — A' 45-dik czikk a' jobbágyokkali bánásmód-iránti rendelkezést a' következő országgyűlésnek tartja fen.

1550-ben a' 34. 35, 36 's 37-ik t. czikkek a' parasztnak mikénti költözködhetése felől rendelkeznek; nevezetesen az alispán, szolgabírák 's fentebb említett választott nemes személyek elébe vitelvén a' panasz, ezek a' helység' biráját, két más lakost, három szomszéd helybelit kihallgatván, ítéletet hozni 's ha a' paraszt panaszát' alaposnak találják, őt azonnal elbocsátani rendeltetnek; ellenben ha a' panasz helytelennek tapasztaltatik, a' paraszt húsz forint büntetésre ítéltetik. — A' 38-ik cz. erővel elvitt, vagy megszökött jobbágy' visszavétele- 's adásáról szól; 200 forint büntetésre kárhóztatik az, ki az elvitt vagy megszökött parasztot vissza nem akarná adni. — A' 39-ik cz. ismét szomorú emléke a' parasztockali szigor bánásnak.

1552-ik évben a' királyi Felség akar könnyíteni a' parasztság' sorsán, de a' karok és rendeknek — „instante ac prae foribus existente expeditione — — — nullam moram admittente: visum est — — nil — in re posse decerni.“ — (l. a' 8-ik t. cz.)

1553-ban a' parasztok felől öt törvény hozatott, de mindjárt az elsöben az határoztatik: hogy a' közelebbi országgyűlésen határozzanak valamit (l. a' 10. t. cz.) a' 11-ik cikkben az eddig évenkénti 52 napi szolgálat 40 napra leszállittatik. — A' 12-ik t. cikk, ha a' paraszt rosz bor' áruulására kényszerítettnek, atyai lakjából elbujdoshatását megengedi. — A' 13-ik cikk szerint a' paraszt' elköltözése' esetében eddig megkívánt 6 tanú 's 3 nemes ember helyett, a' szolgabíró mellé 2 tanú 's 1 nemes ember elégséges. — A' 14-ik t. cikk — miután eddig törvény nem létezett arról: hogy az előbbi földes ura által megkárosított jobbágy, kárát miként kaphassa meg? akként rendelkezik: hogy az ilyen esetbeni kárt földes ura, a' vármegye' útján, keresse az előbbenin, — de megkárosításával egybekötött sérelmeért hogy ő elégtételt, ama' büntetést kapjon, a' törvényben nincs emlékezet. —

Az 1556: 27. ismét a' szabad költözésről szól. A' 28-ik t. cikk rendeli, hogy a' szolgabíró egy esküdttel menjen oda, hol a' költözni akaró paraszt van, — a' paraszt tegye le terragiumát (2 denár) 15 nap alatt, — ha földes ura' kérésére meg nem marad, fizessen meg minden kárt, tartozást, 's 15 nap múlva a' szolgabíró adja által annak, a' kihez költözni akar. — A' 29-ik cz. felszabadítja a' költöző parasztot, hogy házát, ha azt maga vette vagy építette, becsületes embernek eladhassa, 's ezt maga helyébe jobbágyának hagyja; ha el nem adná házát, ez földes urára szálland; — igen nevezetes e' törvénynek 2-ik §-a, mert nyilvános ebből: hogy a' parasztnak lehettek tulajdon (propria) még pedig örökség' útján nyert (haereditaria) földjei 'sat. — A' 4-ik §. megengedi a' földes úrnak: hogy a' parasztnak illy földjeit becsü mellett magához válthassa. „§. 2. Quodsi colonus — alio commigrans vineas ac terras seu propria prata, non ad domum seu sessionem, quam inhabitabat, spectantia, sed haereditaria aut exstirpatitia habuerit; tales vineas, terras, et prata, idem colonus etiam sub illo Domino, ad cuius bona migrare voluerit, libere possidere, et eis frui possit.“ — A' 30-ik cz. szerint törvényesen költözni akaró parasztot, elbocsátani nem akaró földes úr előbb 100, másodszer 200, 's harmadszor azon helység' vagy portio' elvesztésével, melly-

ben a' paraszt lakik, büntettetni rendeltetik. — A' 32-ik czikk az előbbi uraikhoz önkényt visszamenni akaró parasztoknak a' visszamehetést szabaddá teszi; — a' 33-dik czikk ellenben az országboli kiköltözést tiltja, — ennek 2-ik §. rendeli, hogy a' király' hadi előljárói 's népei ne nyomorgassák a' parasztokat, mint eddig.

1514 óta az 1556-dik évi törvények a' legemberiebbek, de ezek közt is van egy, a' 31-dik czikk melly az elsőkött parasztról szól.

Tíz év mulva, 1566-ban, a' Felség az ország rendeit megintette: hogy a' parasztságot annyira ne nyomják; a' Rendek hálálva fogadják a' Felségnek atyai gondoskodását 's egyszerűsmind kérték őt: hogy a' katonaság által történő nyomorgatásait a' parasztoknak részéről is szüntesse meg; (I. a' 26. t. cz.) — 's hogy az 1566-ban szabaddá tett költözhetés menyire megszorítatott, 's úgy szólván megsemmisítettet? tanúsítja ezt a' 27. t. czikk.

Letelt félszázad a' Dózsahad óta; — az uralkodás gyakorta emelte emberileg intő szavát, sokaknak jobb érzése is olykor ébredezett; de a' jó akarat vagy nem válhatott törvénynyé, vagy csak félszegen lett azzá; — 's ha jó törvények lettek is írásban, tetteleg feledtetének azok. — 1566-ik éven innen, úgy látszik, már az uralkodás is beleúnt sükertelen intéseibe; — az egész XVI-dik században több törvény a' parasztság' ügyében nem hozatott.

Az 1608: 13. k. u. t. czikk azt rendeli: hogy a' melly megyében az „*ablicentatio colonorum*“ szokásban van, továbbá is maradjon; — hol nincs, a' megyéknek szabadságában álland ez iránt külön rendelkezni. —

Az 1613: 36. azon rendeletét: hogy a' szokott jobbágyokat azon helységek, mellyekbe vonták magokat, adják vissza, az 1618: 48, 1622: 27, 's 28. t. czikek megújítják.

Az 1625: 54. a' colonusok' visszavétele iránti perfolytárról szól.

Az 1635: 51, az 1622: 27-dik t. cikket erősíti meg 's azt rendeli: hogy székhelyekre szökevény colonusok be ne vétessenek; az 53-dik cz. kifejti: hogy az 1625: 54-ben megjegyzett „*cautela*“ nélkül értessék a' praescriptio, a' colonusok' visszakövetelési perében. —

Az 1638: 67. bizonyos helységeknek a' szökevény colonusok' befogadása iránti csinjairól szól. —

Az 1655: 41. hogy a' székhelyekre vitt colonusok 300 forint büntetés alatt visszaadassanak. — A' 42-ik cz. az Er-

délybe — a' 44-ik a' Kunok és Jászok közzé költöző Colonusok' visszaadásáról szól.

Az 1659 : 70-ik t. cikk a' szökött jobbágy' visszavétele iránti perről rendelkezik.

Az 1715 : 10. a' most érintett perekről szóló törvényeket magyarázza 's erősíti; — a' vármegyéknek felügyelés parancsolatik, hogy a' parasztok érintett peres dolgaikban el ne nyomassanak.

Az 1722 : 18-ik t. cikk' 4-ik §-nak szavai valamennyire kedvezők. Ugyanezen törvény rendeli: hogy a' megürült házhelyekre visszamenő colonusokat tartozik a' földes ur befogadni; — továbbá e' törvényből tanuljuk: hogy már e' korban is meg volt szorítva a' birtoki (tulajdoni) szabad jog olly földekre nézve, mellyek már elébb paraszt kezekben voltak, mert, a' mint láttuk, nem volt szabadságában a' földes urnak az üres házhelyet, tetszése szerint mint majorságot használni. — A' 60-ik t. cikk magyarázza az 1715: 101. t. cikket a' colonusok' visszavételének módja 's perére nézve. — A' 61-ik t. cikk a' taxalistákról szól, kik vagy szerződés mellett telepedtek valaki' birtokába, vagy mint „liberae conditionis taxalistae“ különben is szabadon költözhettek. — A' 62-dik cikk a' földes uraknak, jobbágyaik' egy vármegyéből a' másikkai költöztetését tiltja.

Majd félszázad múlt 's semmi törvény sem hozatott a' parasztság' ügyében.

Az 1764-ik évi országgyűlés' 60-dik ülésében december 17-kén ő felségének valóban nemes érzést lehellő, december 15-ről költ következő k. leirata olvastatott fel: „Quo ardentioribus denique iudem Domini Status et Ordines per praevia contributionalis quanti auctionem publicae necessitati subvenire et suis etiam rebus tute praestandis consulere contendebant, quove nervosius calamitosum contribuentis statum repetitum exponebant, tanto major eosdem DD. SS. et OO. ex hinc etiam teneat sollicitudo: ut contribuentis populi, quo ferendis, quae ipsum manent legitimis, oneribus, pro continuo par sit, summam rationem habeant, eoque indefessis conatibus adlaborent, quibus congruis viis ac modis idem contribuens populus contra quasvis oppressiones et illegales enervationes reflexe etiam ad art: 18. 1723. cujus executio Suae Majestati semper curae erit, praeservetur. — Hinc igitur praeaeque et pro munere, debitoque obligamine suo, rem omnem ita agant DD. SS. et OO. ut memoratus contribuens populus,

curarum, summaeque sollicitudinis, pro illius conservatione irremisse impendendae effectum sentiat, haecque ratione ubi unus quisque quasvis strictae obligationis suae partes eatenus expleri satagat, ipsa quoque S. sua Majestatis pro teneritudine conscientiae suae plene quitare possit.“ E’ kir. leirat’ folytában a’ Rendekek’ táblájánál, a’ történhető úrbéri kihágások iránt kemény vita keletkezvén abban állapodtak meg: hogy közöljék a’ fő Rendekekkel szándékjukat: egyített erővel eszközölhetni azt, mi az igazsággal legmegegyezőbb leend. „Quorum occasione relate ad factam b. Resolutionibus art. 18: 1723. mentionem orta est gravis circa contigibiles excessus urbariorum disceptatio. Cujus intuitu tandem in eo conquieverunt I. Status: ut intentio haec eorum Exc. Proceribus denunciatur; quo sic unitis viribus et mutuis consiliis id constitui possit, quod justitiae consentaneum videbitur.“ — A’ fő Rendekek’ válasza következő volt: „Exc. Proceres judicare considerationem hanc ad b. Resolutiones hac occasione non pertinere, verum occasio explanandae illi futura est accomoda, dum articuli diaetales in concertationem assumuntur.“ — A’ 85-ik ülésben az úrbéri perek’ tárgyában készítettett törvényjavaslat. — A’ 85, 86, 87-ik ülésben a’ két tábla közt sok vetélkedés folyt az iránt: valjon az úrbéri perekre nézve a’ felséget illető felügyeletről tétessék-e említés? ’s noha ez iránt megtörtént az egyezés — de végre a’ 88-ik ülésben az egész t. czikkkel felhagytak. — Eloszlott az országgyűlés ’s b. e. Mária Therezia királynénk kényszerítve eszközölte, minek különben csak országgyűlésen kelle ’s leheté történni; — 1770-ik évig tartott, mig az ország’ külön részeiben, hol erőszak, hol szép móddal az általa kiadott Urbarium vagy is „puncta regulativa“ behozatott. Ez könnyített a’ jobbágyság’ sorsán, de életben volt még a’ személyes jobbágyság; — II-ik József szinte országgyűlésen kívül, 1785-ik évi augustus 22-ről költ rendeleténél fogva, erős kézzel törte meg annak fejét, ’s a’ minden tekintetben nagy férfiú, a’ rabszolgaság’ örökös eltörlése ’s szabad költözési jog’ megadása által teljesítve azt, mivel századok óta egyre adósa volt nemzetünk a’ természet’ legszentebb törvényének, az emberiségnek, egy másod Dózsa-had’ gyászos kitörésétől mentette meg hazánkat, melly már Erdélyben, az ugynevezett „Hora Gloczka“ világgal meg kezdve lőn.

1791-dik évben törvény által eltöröltetett az örökös jobbágyság ’s a’ parasztok’ sorsát helyesebb, kedvezőbb ’s állandóbb alapokra tenni, körülmények, józan ész, ’s politika egyiránt hatalmas szóval parancsolák. A’ tárgy negyven éves

országos választmány' tárgya lön ¹⁾ — végre a' már három század óta méltán „néppártfogó“ czimetsajátított kormányunk, 183²/₄. évi országgyűlésen tárgyalandó kir. előadásai között az úrbérnek legelső helyen leendő felvételét elhatározottan kívánta „cupere ante omnia Sacram suam Caesareo Regiam Majestatem ut initium pertractationum mox ab assumenda per — regnicolarem Deputationem in re Urbarii deprompta opinione summatur“ — minő sükerrel? tanusítandják évkönyveink; — „a' hozott törvények' szelid szavainak hatalmas erejével lerontva azon elválasztó fal, mellyet a' nép és szabadság között káros előitéletek' alapján emelt egykor a' hajdankornak hibás felfogása.“ —

32. §.

Az utóbbi két országgyűlés' intézkedéseinek sommája:

Adó alap és örök bérlőség.

Nem czélunk e' helyen jobbágyságunk' mostani állapotjának részletes előadásába bocsátkozni, elégségesnek véljük azt fővonásaiban Sárváry Ferenczünk' következő szavaival ²⁾ úgy előterjeszteni: hogy egy tekintettel nemcsak átnézni, de okaiban is megérteni lehessen.

„Minthogy az ország' fenmaradására mulhatlanul szükséges egyenes adó és közterhek az ország nem nemes lakosain' s különösen a' nemnemes lakosoknak legnagyobb részét tevő jobbágyságon fekszenek: igen természetes, hogy a' törvényhozás a' jobbágyság' kezében lévő földet az egyenes adó és közterhek alapjának tekinti; és ezen adóalapról, 's az azt mivelő jobbágyságról gondosan rendelkezni, kötelességének érzi. E' szempontból indulva:

1) Gondoskodott a' törvényhozás, hogy ezen adóalapot csonkítani ne lehessen. Ezért

a) nem szabad abból a' földes urnak a' maga részére valamit elvenni (kivételik egyedül a' Verböczy I. 40-ben foglalt eset); de cserélni szabad teljes kipótlás mellett.

b) ha a' földes ur elvett volna az adóalapból valamit, a' mi az úrbér' behozatalakor ahhoz tartozott: azt visszaadni köteles.

¹⁾ Az itt felhozottak' bővebb előadását kívánó t. cz. olvasóinkat bátrak vagyunk forrásunk, b. Wesselényi Miklós „Balitéletek“ czimű munkájára utasítani.

²⁾ I. „Földes ur és jobbágy kézi könyve, törvényi tekintetben“ czimű jeles dolgozatát. —

c) eddig az által is csonkított az adóalap, hogy ha nemesek' kezébe kerültek a' jobbágyföldek : azoktól sem közterhek nem teljesítettek, sem adó nem fizettetett. Ezentúl a' nemes is fizet adót az általa mivel jobbágytelektől; 's a' közterhekben is némileg részt vesz.

d) hogy az adóalap könnyebben tisztában tartathassék, vagy is a' csonkítástól megőriztessék; nem engedtetik meg hogy a' földes ur, a' közbirtokosok, a' község ugyanazon helységben jobbágy-telkeket szerezhessenek.

Minden félreértés' elkerülésére általánosan meg kell jegeyzni, hogy a' földesuraknak olyan majorság földjeik, melyeket a' jobbágyok szerződés' szerint haszonbérletnek: az adóalaphoz nem tartoznak. Az adóalapot egyedül az úrbéri földek teszik.

2) Gondoskodott a' törvényhozás, hogy az adóalap kellőleg miveltezzék. "Ezt pedig különösen az által vélte elérhetni, ha olly szabályok állítatnak fel, mellyek egyfelől a' jobbágy-telkeknek kevés kezekbe jutását, másfelől azoknak felette kicsiny részekre szaggatását megátolják. E' végre

a) nem engedtetik, hogy egy helységben ugyanazon személy legfeljebb négy teleknél többet összeszerezzen.

b) ugyan ide czéloz egy részben azon szabály is, hogy a' földes úr, közbirtokos, és község, ugyanazon helységben jobbágytelkeket ne szerezhessenek, mert így a' jobbágyok, kik a' földet magok mivelvén, különös tekintetet érdemelnek, a' jobbágy telkek' vételétől erősebb versenyzők által el nem távolítatnak, és így a' jobbágytelkek annyira meg nem drágulhatnak, hogy azoknak számosabb kezekbe jutása nehézé váljék.

c) nem szabad jobbágytelket egy negyedrésznynél kisebb darabokra elszaggatni.

d) ugyan csak a' könnyebb és hasznosabb mivelés' tekintetéből az összesítést, a' hol csak lehet, és a' mennyire csak lehet, eszközölni kell.

e) meg van engedve a' jobbágyoknak: hogy a' maga telkének haszonvételét (usufructuatio) eladhassa. Ez által is ösztön van arra adva, hogy a' jobbágy a' maga telkét javítani 's minél jövedelmezőbb állapotba tenni igyekezzék.

3) Gondoskodott a' törvényhozás: hogy az adóalap a' maga czéljának megfelelőhessen; vagy is hogy az adóalapon fekvő földes úri terhek mérsékeltebbenek, hogy attól az adót és közterheket is lehető legyen viselni. E' végre

a) meghatározott az adóalapnak, a' földes ur' részére pénzben, munkában, természetben járó általános és állandó haszonbéré az úrbér által.

b) megtiltatott: hogy ezen haszonbért még a' jobbágyság' megegyezésével se lehessen felebb emelni.

4) Gondoskodott a' törvényhozás: hogy az adóalap minél inkább megerősödjék. E' végre

a) azonfelül, hogy a' jobbágy teleknek állandó haszonbéré meg van állapítva, a' jobbágy olly helyzetbe van téve, hogy örökös haszonbérletéből törvényes ok nélkül, törvényes úton kívül, ki nem vettethetik. És ez által a' jobbágnak a' telekhez csaknem tulajdoni jog adatott; mert a' törvény által így pártolt örökbérlő a' tulajdontól keveset különbözik. Azonban

b) arra is ösvény nyitott, hogy a' jobbágy — ha a' földes úr benne megegyezik — telkének valóságos tulajdonosává válhassék. És e' célból hozott a' szabad megváltást szabályozó törvény.

5) Jól tudva a' törvényhozás azt, hogy minden ország' összes épületét szellemi kapcsok tartják fenn: gondoskodott, hogy a' földes úr és jobbágy között kellő szellemi kapcsok legyenek. E' végre

a) részesítettett a' földes úr a' jobbágyok feletti bíráskodásban;

b) részesítettett a' jobbágy-községek' belső igazgatásában.

c) azonban mindegyikre nézve szükséges törvényszerű ellenőrködés állított.

Ebből áll a' jobbágyság' jelen állapotjának vázlata; melyet röviden e' két szó fejez ki: adó alap és örökbérlő.

És ezen állapotra megnyugvással tekinthet mind a' törvényhozás, mind a' földes úr, mind a' jobbágy.

Megnyugvással tekinthet a' törvényhozás; mert időszerinti köteleességét teljesítette; — könnyű ugyan a' törvényhozás' végczélját elméletileg felállítani abban, hogy az ország minél több lakosainak a' lelki és testi jólét' minél magasabb fokára jutása eszközöltessék: de épen olly nehéz gyakorlatilag ezen elvnek, nem mondom elérése, de csak megközelítése is. Mert az egyéneknek az önjólét utáni törekvése, a' mint egy részről a' közjólétnek alapfeltétele: úgy más részről annak legnagyobb akadály. — Azért a' mint azt egy részről ébreszteni, úgy más részről mérsékelni kell. És ez felette nehéz. Benne fekszik a' törvényhozásnak miként feladata, úgy titka is. — Törvényhozásunknak nem új viszonyokat kelle alkotni, hanem a' meglevőket szabályozni.

Ezért a' földes úr és jobbágy közötti viszonyokat úgy kelle elrendeznie: hogy egyfelől általánosan az országnak nemcsak jelen állapotja biztosítassék, hanem egyszersmind jövődjére is előkészítő lépések tétessenek; másfelől különösen a' földes úrnak és jobbágnak kölcsönös követelései és tartozásai a' körülmények által feltételezett méltányosság szerint határozassanak meg. Ezt a' törvényhozás úgy végezte, hogy a' magános érdeket sem veszté el szeme elől; de ott a' hol kellett, azon a' közérdek kedvéért felülemelkedni tudott. Sem a' jelent a' jövőért, sem a' jövőt a' jelenért el nem felejtette. — És azon törvényhozásról, melly a' maga kötelességét jelenleg úgy teljesítette, hogy e' tekintetben Európa' bármely törvényhozásával mérközhetik, többeket azok közül felülhalad, — méltán feltehetni, hogy mivel az ő munkálódása folytonos: jövődében is mindenkor fog gondoskodni azokról, miket az ország' körülményei e' tekintetben kívánandnak és megengedendnek. —

Megnyugvással tekinthet a' jelenállapotra a' földes úr, mert ő rá a' törvényhozás kellő figyelmet fordított. — Tulajdoni jogait annyira kiemeltette, a' mennyire csak az ország' közérdekével — mellyben a' földes úrnak is meg van a' maga szép része, összeegyeztetni lehetett. Midőn egyrésről a' jobbágy iránti követelésének törvényes korlátot tett: egyszersmind módot nyujtott, hogy majorsági földeit az elkülönözés és összesítés által minél jobb állapotba tehesse, 's azoknak becsét tetemesen nevelhesse. Szellemi tekintetben pedig olly viszonyba tette a' földes urat jobbágyaival a' törvényhozás, hogy ha ennek bölcs czélja kellő figyelembe tétetik, 's az adott hatalom ezen czélhoz alkalmazva gyakoroltatik: az üdvös eredmények el nem maradhatnak. Mert ha a' földes úr, önérdekében is, használva kedvező körülményeit, értelmén és erényen alapult szellemi felsőséget szerez magának, azon felül: hogy jobbágyaivali viszonyait felettébb megkönnyíti; egyszersmind nagyhasznú szolgálatot tehet az országnak, mind szellemileg, mind anyagiilag, a' jobbágyok között támadó peres kérdéseknek mintegy békebirói, országos költségbe nem kerülő elintézése, a' községi dolgok' rendbetartása, gyarapítása, és az egész országot annyira érdeklő népmívelődés' előmozdítása által. Valóban ha a' földes úr, jobbágyaivali ekként szabályozott viszonyaihoz, még hozzá gondolja dicső körü, páratlan polgári helyzetét, mellynél fogva a' megyei utasítások által majdnem közvetlen befolyása lehet a' törvényhozáásra: elégtül ér-

zetén kívül bizonynal erős hálával kötelezettnek érzendi magát hazája iránt.

Megnyugvással tekinthet a' jelen állapotra a' jobbágy; mert a' törvényhozás ő róla atyailag gondoskodott. Olly állapotba tette, hogy kellő szorgalom és takarékoság mellett sorsához képest tisztességesen élhet; miről önszemeivel meggyőződhetik, ha a' hazában lakó, sem jobb sem több földdel nem bíró, sváb jobbágyokra tekint. Olly állapotba tétetett, hogy nagyobb részben nem irigyelheti, más országi jobbágyok' állapotát; ha megfontolja, hogy Oroszországban még legnagyobb részben csak rabszolgák léteznek; sőt még a' mivelődés' legmagasabb fokán álló angol birodalomban is a' földmívelőket a' törvény csak annyira sem ortalmazza, hogy a' földes úri önkény által telkeikről el ne üzesenek; miként ez a' közelebbi időben is (1820) nem egyszer történt; — ha megfontolja, hogy Európának számos országaiból folyvást költöznek ki a' lakosok Amerikába, jobb hazát keresni; kik azt mondják: „Sorsunk a' munka; nem az elől akarunk elmenni. Örömet dolgozunk; de Amerikában legalább munkánk' bérét megtaláljuk; nem úgy, mint itt, hol legsanyarúbb fáradozásainkkal is többre nem mehetünk, mint-hogy életünket nyomorúltan tápláltuk; mert vidékünk' mostoha, ég alja és földje, munkánkat 's fáradságunkat mindig meghíúsítá. Legroszabb esetben is jobb életet reménylünk magunknak, és a' hozzánk tartozóknak, mint itt, hol legtöbben a' húst csak nevérol ismerjük, 's hol igazi rabszolgai munkával is alig kereshetünk annyit, hogy adóinkat megfizethessük.“ — És e' kiköltözöttek között, kik így beszélnek, („Világ“ czimű hirlap april 23-ról 1842.) nemesak reménnyel tölt ifjak és férfiak, de sirhoz közelgető 60—70 éves öregek is többen találkoznak. Az okos ember, ki előtt lelke nyugalma kedves, jól tudva azt, hogy mindnyájan egyenlő sorsban nem lehetünk, nem úgy teszen, mint a' balgatag, ki csak a' nála jobb állapotban levőket számlálja, hanem meglátja azt is, hányan vannak ő nála roszaab állapotban? Ha így cselekszik a' magyarországi jobbágy is: látni fogja az előadottakból, hogy az ő állapotja más országi jobbágyokénál több tekintetben jobb; mert, hogy egyebet ne említsünk, a' természet őt — kevés kivétellel — könnyen mívelhető termékeny földdel áldotta meg; munkájával pedig elég napi bért érdemelhet az országnak több vidékein. E' felett állapotja még nagyobb mértékben javítható. — Itt még a' szorgalmas szolgálégény is időjártával tehetős telkes jobbágygyá lehet; a' jobbágy pedig robotjának, kilencedjének megváltása által sorsát felettébb javíthatja; hát

még ha magát egészen is megválthatja? mire szorgalma után gyakran eljuthat. Polgári állapotja is mindinkább javul a' jobbágnak, a' földes úr' hatalma ő rá nézve kellőleg korlátozva van; a' törvény előtti egyenlőséget egy részben már megnyerte, más részben várhatja a' jövő törvényhozástól. Kormány és nemesség egyenlő jó indulattal vannak iránta, mit sorsának könnyítésével bizonyítottak. Nincs egyéb hátra, mint az, hogy sorsának javításán nevedő szorgalom, értelmesség és becsületesség által önmagais mindinkább igyekezzék — önjárára.“¹⁾

33. §.

Parasztsá k' érdekében teendőink' sommája.

Az újabb kornak jobbágságunkat ekként érdeklő üdvös törvényei' nyomán, mi is kettőben véljük pontosulandónak jövő törvényhozásunk' e' részbeni feladatát: a) hogy a' paraszt függjön felsőbbségétől, függjön a' törvénytől — csak másnak önkényétől ne függjön. — b) hogy vagyont örökjoggal bírasson. — Az elsőre nézve legyenek kötelességei meghatározva, de ne függjön se földes úri — se vármegyei tisztek' önkényétől; az utóbbiak' önkénye főleg azoknak rossz fizetésében alapszik. — A' másodikra nézve csak annyit: hogy ez egyedüli mód, melly a' fekvő birtoknak valódi becsét sajátíthat; „a' szorgalomnak két hatalmas rúgója van: „Szabadság és tulajdon;“ két hatalmas ösztön ad a' polgárnak erőt, 's lelkesedést a' hon' védelmében 's e' két ösztön: szabadság és tulajdon; csak két erő köti biztosan a' népet a' honhoz, és törvényhez, 's e' két varázs erő: szabadság és tulajdon.“²⁾ — „Önmagát bünteti a' nemesi rend azon megszorítás által, hogy a' nem nemesek hazánkban ingatlan nemesi javakat tulajdoni joggal nem bírhatnak, mert javainak becse sokkal nagyobb volna, ha nem nemes honfitársait azoknak birhatásából ki nem zárná; — minden ilyen megszorítás a' szorgalomnak 's köziparkodásnak szabad kifejlődését nehezíti. Azonban e' tárgyra nézve is önérdékünk által sürget az idő; mert ha semmit nem teszünk a' nemesi javak' értékének emelésére, midőn a' leg-

¹⁾ Közzötetett az „Athenaeum“ 1842-dik évi második fél év 20, 21. számában.

²⁾ 1. Követjelentés, az 1839—40-ki országgyűlésről Deák Ferencz és Hertelendy Károly Zala vármegyei követektől 46. lap. —

biztosabb és bár ki által megszerezhető polgári 's jobbágyi birtoknak bece mindinkább nevededik; mi hátramaradunk, 's javainknak valóságos értéke aránylag csökkenni fog.“¹⁾

34. §.

Paraszt- 's jobbágyhelyzet közti különbség.

„Parasztságunk' azon helyzete — mond a' „Balitéletek“ írója¹⁾ — miszerint földes urának szolgálat 's bizonyos adózással tartozik, egészen más természetű a' jobbágyi helyzetnél. Valamint a' jobbágyság' eredete vétkes és borzasztó, úgy tartozásai — habár módjuk 's mennyiségükért van is bennök helytelenség, de az min alapulnak, helyes. A' magyar földbirtoka kezdettől magyaroké volt, kik általán nemesek voltak. Előbb volt a' magyar nemesnek vérrel szerzett 's őseitől kapott birtoka, mint királya. A' földbirtokát úgy tekintették mint az egész nemzet' közös vagyonát. A' magszakadtak vagy birtokaikat büntetésből elvesztők' jószágai a' király — mint a' nemes közvagyoná' felügyelőjének kezébe mentek a' végre: hogy azokat a' nemzet' más érdemes fiainak adja. — Valamint tehát a' föld ősi 's teljes igazzal birt tulajdona a' magyar nemességnek, úgy helyes, hogy az, kinek ő tulajdon földeiből valamit enged, annak használatáért neki haszonbért fizetni tartozik. — E' szerint a' parasztság' régi 's mostani helyzete két minőségű, mint jobbágy mint haszonbérelő. — És innen az: hogy a' parasztság a' nemzet közzé 's annak egészítő részeül nem számláltatik, koránt sem annak következménye: hogy mint haszonbérelő a' birt földért haszonbért fizet; mert Angliában a' Farmerek 's másutt is a' haszonbérlők, noha szintugy bért fizetnek, azért mégis valódi tagjai a' nemzetnek; de igen is következése annak, hogy 1515. év óta nem voltak szabad emberek 's olly jogokkal, a' római törvény szerint, nem birhattak, mellyek egyedül szabad emberekből álló nemzet' tagjainak lehetének sajátjai; — és viszont abból: hogy a' parasztság a' nemzetnek nem kiegészítő része, foly az: hogy képviselői által a' közdolgokba befolyása nincs, hogy személye 's vagyona felel, tudta 's hozzájárulta nélkül végeztetik, hogy fekvő jó-

¹⁾ l. u. o. 78. lap.

²⁾ l. i. m. 214 — 238. lap.

szágot mint tulajdont nem bírhat. 'stb. — A' paraszt nem azért nem folytathatott eddigelé pert, 's nem tanúskodhatott ne-
mes ellen, mert mint haszonbérllő napszámot 'stb. fizet; ha-
nem mivel mint jobbágy, azaz nem szabad ember (capite mi-
nutus), ezekre alkalmas nem volt, — nem mint haszonbérllő,
hanem mint jobbágy, kinek személye is földes uráé volt,
jött a' paraszt ennek törvényhatósága alá; — ellenben nem
mint jobbágy tartozik földes urának kézi munkával, tizeddel,
hanem mivel annak tulajdon földjét bírja 's használja, — 's
a' nemes nem azért mozdíthatja el telkétől, mivel személye
felett jogot gyakorolhat, hanem mivel a' telek az ő tulajdona.
Most azonban már eltörültetvén a' jobbágyság, megszűnt a'
kettős minőség 's csak haszonbérllői minősége áll fenn; és
ebből eredő lartozásai valamint egészben nem változhatnak;
úgy meg sem szünhetnek, mivel törvényes az, miben gyöke-
reznek. Ez már szorosán egybe van kötve törvényeinkkel 's
polgári alkotmányinkkal, 's mély seb ejtetnék azon ennek
eltörülésével: mert megsemmisítenék a' birtoknak örök sért-
hetlensége, a' mi pedig a' társulat' legfőbb 's legszentebb fel-
tétélezője. — De a' mondott helyzet nem csak törvényen épül,
de annak elve helyes is, mert valamint a' nemes nem hasz-
nálhatja ingyen senki más birtokát, úgy a' paraszt sem ezét."

35. §.

Népképviselés.

„Egyébiránt hogy a' parasztság a' törvény' értelmé-
nél fogva nincs a' „nép“-nemzet közzé számítva, hogy köz-
dolgozókhoz nincs szava, hozzájárulta, ez régi jobbágyi helyze-
tének maradványa, — 's épen ezért valamint nem igazolható,
egy egyszerre meg sem változtatható; a' földnépének igen
nagy többsége bizonyos még felette durva 's miveetlen, pol-
gári emancipatióra még nagyon gyermek, közügyhez szólha-
tással a' maga 's az egész kárára élne. Országgyűlési
külön repraesentatiot a' parasztságnak soha
sem tartanék jónak 's helyesnek; ott legyen ő min-
dig a' nemessel közösen repraesentálva: csak a' vármegyei
polgárkodásról lehet szó. Hogy pedig a' vármegyén,
a' közgyűlésen minden paraszt megjelenhessen, szól-
hasson, végtelen zavart okozna, — inkább kivihetőnek lát-
szának: hogy a' helységek' biráji jelennének ott meg, vagy
talán a' népesség' mennyiségéhez képest egy vagy több sze-
mélyeket választanának. De ez is in praxi törvénytelen ne-
hézéseket 's bajokat szülne, a' legnagyobb fortélyosság, fe-

lekezeti pártosságoknak nyitna tágkaput, kicsapott papokat, prókátorokat szóval szédelgő lázítókat választanának legtöbbszörire. — Azon képet, hogy független nagy birtokosokat, nem gondolkodásokról ismeretes hatalmasokat neveznének ki, nem gondolom, hogy gyakran valósulna; ha olykor megörténnék is, de többszörire csak ollyakra esnék választásuk, kik velök tanyáznának, borért 's torka ígéretékért; 's ezen képviselőknek minő befolyás adatnék? ha kevés inkább nevével mint hatásával bírnának igazi képviselőknek; úgy semmit sem érne, ha pedig sok, könnyen mindent megzavarhatna. Ez okon a' parasztság, míg a' sorsán teendő többi javítás által miveltebb lesz: legyen a' vármegyében bizonyos számú akár nemes akár nememesek által személyesítve, kik a' többi hivatalokkal együtt választassanak, de az utolsók között ne tartozzanak; legyen a' mostani szegények' ügyészsége — a' fiscalatus nagyobb mezejü, tekintetü 's több egyedekből álló célirányosan rendezett hivatal; majd fogja a' magyar nemzet hazája' mostan csak lakóival a' megnemzetesülés' igen helyes és szép jussát közölni; azonban igen helyes és természetes: hogy ezen jogot csak azon lakóinak adja, kik képesek megnemzetesülni, azaz kik tetteleg a' nemzethez tartoznak, azzal összeolvadnak öröm- 's vészeikben egyiránt. — Mi a' cél? hogy lakótársaink nemzetünk' tagjaivá váljanak. Innen is csak helyes, de igen szükséges hogy országunkban csak azon feltét alatt részesüljön a' földnépe minden nemzeti 's képviseleti jogokban, hogy valóságos magyar legyen, egygyé váljék nyelve 's szokásai által."

„Mi végre haszonbérleői helyzetét illeti parasztságunknak; állitassék törvényes 's állandó alapokra mind a' bérnek mind annak módja 's megválthatása legyen igazságos és nem terhelő, egy részt a' parasztot ne nyomja, más részt a' földbirtokost biztosítsa, hogy illetőségét mindenkor megkaphassa; e' részben kívánatos: a) a' bérnek országos elhatározása; ide járul a' 9. 's 10-ed mostani állapotjának célirányosabb lábra leendő állitása. — b) hogy a' paraszt használatában lévő telkét szabadon adhassa, vehesse. — Eddig és csak eddig van az, mit tennünk helyesség 's igazság egyiránt parancsolnak. Ennél többre menni, a' parasztot többtől oldozni fel, neki valódi 's olly birtokot adni, melly most nem az övé, hanem másé, ezt a' legszorosaabb emberi érzés sem kívánja meg, 's a' helyesség és igazság' elve épen nem parancsolja. 1) — „És

1) Tíz 's egy két év nemzetiünk' életében nem szüntették meg, úgy hisszük, a' felhozott nézetek' igazságát. I. idézetjeinket Balitólétek. i. h.

ha ez egyszer megtörtént, „ha még e' mellett a' népnek érdekéről, majd a' közadózásnak fenálló hibás és igazságtalan terhe megigazítottatik, 's a' törvényhatóságok belső igazgatásából származó terhek elrendeltetnek: akkor nyugottabb kebellet tekinthetünk hazánk' jövődjébe; mert az idő és közvélemény ki fogják fejteni a' mi még hátra lesz, minden osztályok' érdekei egy magasabb közös érdekekben fognak egyesíteni, 's egyesült erejében függetlenségére nézve is biztosabb lesz a' nemzet.“¹⁾

36. §.

Zsidóink.

Az emberiség' évkönyvei' tanuskodása szerint majd harmincz század óta látunk a' többi nép osztályok között egy sokféleképen üldözött nemzetet, „hivet ősi vallása — ragaszkodót apai szokásához, hajdani honából száműzve, az egész világon elszéledve, idegen hazákban nyomatva, minden egymás közötti polgári kapcsolatból kiemelve, minden fekvő vagyombirtok nélkül, zsarolások és zsarnokoskodások alatt görnyedve, szemfülessége, élénk elméje 's törzsérkedések által élni, egymásnak csupán vallás' tekintetéből segedelmet nyújtani, 's ezen szent láncz által a' legmesszebb vidékekkel, legtávolabb ég-hajlatokkal közlekedésben lenni, 's a' polgári uraság helyett a' pénz-uraságot látjuk kezében, melly előtt minden hitsorsos egyiránt fejet hajt, ezen, minden nemzeti élet' rugonya által, boszulja a' rövideégeket, mellyeket szomorú helyzetük nélkülözhetleneknek ismer. Valóban sötét és szomorú volt hajdanától fogva a' zsidóság' sorsa, bár merre ment, mindenütt vendégül, vér- és bért fizető vendégül fogadtatott, 's a' nemzetek' évkönyveiben a' nemzetek' szegyenére jegyezvék fel azon vérontások, mellyeket az ál-buzgalom a' zsidóságon csupán azért, mert zsidó, sujtott. — Csuda-e lát, ha annyi sanyargatásoktól elérzesült kebellet szögezte magát minden egybeolvadás ellen, csuda-e ha fanyar érzelmekhez szokva minden nem zsidóban halálos ellenséget szemlélt és ellene, a' mint és a' mikor lehetett, bár milly módal nyilván vagy alattomban, az emberrel született viszontorlási jogot használta, mint kigyó, Bloch Móricz szerint, tekergetve csuszong a' sárban, a' hová taszítottatik, kíváncsian lesván az alkalmat, hogy elnyomóját megcsiphesse.“

¹⁾ l. a' fentebb idézett zalai követjelentés 78. lap.

A' zsidók hazánkban különféle viszontagságokat értek; — mig II. Endre királyunk a' szent földre zarándokolt, addig a' zsidók hazánkban a' kincstári javakat 's jövedelmeiket, váموkat, harminczadokat sajátjaikká tették, kincstári hivatalokat viseltek, sőt II. Endre' 1232-ről szóló oklevele szerint, egy Te h a nevü zsidó „Comes Judaeus“ (nem gróf — hanem nemzetségi bíró) Besenyő nevü falut királyi adományban nyert, ¹⁾ — melyet későbbben ugyan csak királyi engedelemmel 500 márkáért eladott. E' körülmények közt hozattak az 1222 : 24. és 1231 : 31. t. czikkelyek is, melyek által a' zsidók a' status-gazdálkodás' említett ágaiból eltiltattak. I. Károly és Nagy-Lajos királyaink alatt az ipar és kereskedés újabb életet kapván, ismét megszaporodtak, 's olly hatalmasokká lettek : „hogy némelly városokban még a' tanácsházak 's isteni-tiszteletre rendelt helyek sem menekedhettek meg a' zsidó zálogtól. ²⁾ — Azonban Nagy-Lajos királyunk csakugyan kitiltá őket az országból, de a' pénz' örökös szükségét érező Zsigmondnak kedves vendégei voltak, 's 1436-ban kiváltságot adott nekik uzsoráskodásra (100 denártól hetenkint 2 denárt kérhettek) holott a' keresztényeknek egész 1423-ikig, kikölesönözött pénzeiből kamatot venni egyházi törvény tiltá. ³⁾ — A' mohácsi ütközet utáni századok mostohák voltak a' zsidóságra nézve; Horvát-, Tót-, Dalmát-országokban valamint a' végvidékeken is (1729 : 19.), így szinte a' bányavárosok — 's környékein több királyi 's szabadalmazott városokban állandóul lakniok nem engedtetett. II. József' uralkodása alatt azonban mind Horvát-országba, mind a' végvidékbe, mind több királyi városba beférkeztek; ezekben ideiglen az 1791 : 38. t. czikk. is azon állapotban, melyben találtattak, meghagyta. — 1807-ben országgyűlésünkhöz a' zsidók, polgárosításuk' ügyében, egy kéré levelet adtak be, de ez minden következés nélkül maradván ⁴⁾, végre honunknak legutolsó gyümölcsdús országgyűlése polgárosításukat vevén célul, erre szükséges előzvénykép, némelly eddig vagy épen nem, vagy csak különös körülményekre szorítva használt jogokat engedett a' zsidó-

¹⁾ I. Schwartzner I. Rész. 147. lap.

²⁾ I. Beschreibung der kön. Freistadt Pressburg v. Ballus. 1821. 265. lap.

³⁾ Schwartzner I. Rész. 148. lap. — Első, ki a' keresztény hitelezőket e' törvény alól felszabadítá, V. Márton pápa volt. (Extr. Com. de emt. et vendit.)

⁴⁾ I. Fényes Elek. Magyar-orsz. Statistikája. 1842. I. köt. 81. l.

ságnak. Közóhajtása levén a' hazának a' polgári jogokat egyre nélkülöző eme' néposztályt, a' hazai lakosok' közös 's egyenlő jogokkal élő társulatába felvenni, az 1840-ik évi országgyűlésen a' KK. és RR. felirást terjesztettek, melyben a' jelen helyzet' mostohaságát kiemelve, azon törvényes és politikai okokat, mik ennek jobbra változtatását tanácsolják, bőven kifejtették, 's törvény által kívánták kifejtetni, hogy a' türedelmi adó eltöröltetik, és az izraéliták az ország' egyéb nem nemes lakosai által gyakorlott minden polgári jogokban a' magyar szent korona alatt mindenütt egyaránt részesítenek. Teljes mértékben elismerték a' fő RR. is a' felírásba foglalt okoknak és nézeteknek fontosságát; de a' törvényjavaslatot egész kiterjedésében el nem fogadták, hanem lépcsőnkinti kifejlődést eszközlő módok gyanánt javaslották azt, hogy a' türelmi adó eltöröltessék, 's az izraéliták jövedőben az ország' minden városaiban 's vidékeiben szabadon lakhasanak, mesterségi czéhekbe, kalmári társaságokba felvétet-hessenek, 's nem csak jobbágytelkeket, hanem minden királyi 's kiváltságos városokban polgári fundusokat is szerezhessenek. A' KK. és RR. addig is, míg a' polgárosítás' eszméje a' jövedő idők' körülményeinek kifejlődésével teljesen eszközölthetik, a' Fő Rk. által javaslottakat is hasznos előlépésnek tekintvén, azokat elfogadták 's a' felírás illy értelembe fel is terjesztetett. De a' kir. válasz csak némelly részben levén kedvező, annak elfogadott pontjaiból alkotott a' XXIX-ik t. cikkely.

37. §.

Polgárosítás.

A' zsidók' polgárosítására nézve minden hamarkodás, tekintve jelen helyzetünket, szintolly káros, mint ennek hosszabb időrei halasztgatása, — „történjék az azonban bár mint, feltételesen, vagy szerződés' következtében, mindenkor a' feladatok' szebbike marad az emberiség' szenvedő részét, az emberiség' közzogaiban részesíteni, 's e' részesítés a' tiszta emberiség' diadal-ünnepe leend; — de aligha létesíthető előbb, míg a' zárfalak le nem döntetnek, melyeket a' fenálló helyzetek azon néposztály és a' többiek közt huztak.“

„Századok-szentesítette szokásokat rögtön megszüntetni, az ősi hagyományt felforgatni mindig 's mindenkor fogárdos feladat, 's a' zsidók' polgárosítása éppen mindezekkel ellenkező lépésnek látszik, és ugyanazért szükséges ezen polgárosí-

tást akként létesíteni : hogy polgári alkotmányunk' fája az új polgárság beoltása által ne szenvedjen. — A' zsidó-nép maiglan, ős nemzetsége' töredékeinek birtokában van ; de nincs benne azon ős szellem többé, melly hajdanában élteté 's fenntartá, — változott a' nép-élet, változtak a' vallásos fogalmak, változtak magok az alkotmányok, 's így a' zsidó-nép egy régi mumia, melly az élénk 's eleven idővel egybe nem olvadhat, sőt makacs vagy balvéleményes ragaszkodása által a' régihez magát valamennyi néptől, mellynek polgárzatába jut, elkülönözi, elválasztja, elidegeníti, 's ezért magát gyűlölteti, 's így viszont ő is másokat gyűlöl. Ezen előkori intézményeknek maradványai fűzik a' zsidóságot hit-, élet- 's cselekvésben a' földtéren egy családdá össze ; közszellem élteti őket ; de ugyanezen közszellem az, mi a' zsidókat a' polgári étellel egybe nem férhető balvéleményekhez, sőt nem gyéren a' Talmudnak áltanjaihoz inkább mint Mózes' egyszerű de tiszteletigénylő törvényeifhez vonja, ragadja 's csatolja : — ezen előkori maradványokból emelkedék a' jogos hely polgárok' és türelmezett zsidók' egyesülése ell eni ama' hatalmas gátfal, mellynek szétrombolása feltételezi a' zsidók' polgárosítását, és a' mi ennél több 's még a' polgárosítás által sem elérhető ; az ország' bármelly vallású 's sorsú lakosaivali egybeolvadását, — egyedül ez által lehet pedig a' honnak a' zsidók' polgárosítása által nyerni.“

A' nemzet jogai' tulajdonosává csak olyat tegyen, a' ki valóban lehet a' nemzet' tagja, tudniillik a' ki nemzetiséggel 's nemzeti sajtásággal bir ; — midőn valaki ajándékoz, van joga ajándékához feltételeket csatolni ; — annyival inkább van ezt tenni egy nemzetnek hatalmában, ¹⁾ 's innen a' zsidók' polgárosítása, vagy legalább helyzetük' javításának egyszerű — valamint rögtönözést nem szenvedhető, úgy időt 's időben érlelést kívánó feltétele gyanánt lehet felállítani : hogy a' zsidóság physikai- politikai- 's erkölcsileg javítsa magát ; — mig közös érdek nam lánczolja le az ország-társulathoz, sőt ellenkező üzárség egyetlen ösztönzője tetteinek, mig elévült előitéleteit — akár vallás, akár polgárbeliek legyenek, — le nem győzi, mindeddig az ország joggal zárhatja ki őket közös jogok' élveiből. — „Azonban közeledni látszik az idő, melly a' zsidókat ujjá szülemli, 's ezen ujdontás saját jóvoltukat feltételezi ; kezeskedik e' részben a' műveltebb zsidóságnak divatozni indult új templom' egyesülete,

¹⁾ l. a' Balitcletek. 238. lap.

— 's mi legtöbb, az isteni szolgálatban a' honi nyelv' terjesztése iránt napjainkban tett lépések; 's e' részben a' szegedi zsidóság dicsérendő előképül szolgálhat minden hasonló községeknek; — a' honi nyelv' ismérte pedig annyival elkerülhetlenebb kellék, mennyivel bizonyosb, hogy a' nemzet-erőt minden tekintetben egyesítő eszköz; mert nyelv teszi a' nemzetet, idegen ajkú egyesületek csak néptömeget képeznek; a' nyelv a' szellem', és jellem' hirdetője, örje 's fentartója.“

Az 1840: XXIX-ik törvény a' bányavárosokat kivéve, az ország' minden vidékein, 's a' kir. városokban is szabad lakhatást engedő része, több vidékein hazánkknak ellenszegülésre talált, 's erőszakos eszközök is használtattak a' törvénnyel ellenkező szokás' fentartására; — így p. o. Losoncz városa Nográd vármegyében, 's Kassa városa Abauj vármegyében; — a' törvény igaz: azért hozatik, hogy fenálló szokások vagy viszonyok változtassanak vagy előbbi törvények megszüntessenek; — azonban az idézett törvényiránti ellenzést koránsem az eddigelé divatozott más szokáshoz ragaszkodás — de igen is a' nemzetben, az emberiség' e' néposztálya iránt századokon keresztül sajátta lett, 's mindedig rokonszenvvé nem változtatott, sőt szünetlen erősödött ellenszenv származtatá; — de végre talán a' törvénynek nem épen kellő világos tartalmu kifejezései is okozák; — 's ez utóbbi véleményt látszik igazolni a' zsidóságnak Gömör megyéből mindekkorig, csak igen kevés (14) szavazat-többség' következtébeni kizáratása; — a' sértett törvényt azonban a' megyék, illetőleg pedig az ezek' intézkedései felett örökdő felsőbb hatóságok siettek helyreállítani, 's nem engedik a' törvény' szentségét magános érdekeknek alárendeltetni. — Mi törvényszerű eljárást gyakorolt ugyan is e' részben a' nagy méltóságú m. kir. Helytartó Tanács, ide igtatjuk 1841-ik évi apr. 20-ról 1843-ik sz. alatt Kassa városához költ következő intézményét, „Adler József zsidó által ezen városban kért lakhatásra nézve m. 1840-ik esztendei december 4-én 5064. sz. alatti jelentésére a' beküldött irományok' ide melléklésével ezennel visszairatik e' városi tanácsnak: hogy miután az 1840-ki 29. t. cz. a' zsidóknak akár hol is az országban, kivéven a' bányavárosokat és azon helyeket, melyektől a' zsidók a' régi törvényes szokásnál fogva tiltatnak, szabad lakást enged; mivel továbbá ezen sz. k. város sem a' bánya-városok' sorába, sem pedig azon helyek közzé, melyekből a' zsidók a' bánya-mivelés' tekintetéből a' törvény' értelmében tiltatnak, soha sem számított, a' fentérintett törvény által pedig minden azzal ellenkező határozatok és

nelalán ez ideig divatozott szokások eltöröltettek; ide járulván ezen kívül, Abauj vármegye által ide feljelentett azon körülállás is: hogy ezen városhoz Aranyitkánál sokkal közelebb fekvő helyek—Telki-bánya és Bukócz-helységekben már az 1840. törvény' hozatala előtt is laktak zsidók, és most is állandóul laknak; ezen tekintetekből a' városi tanács által, úgy fent említett jelentésében, valamint f. esztendei boldog asszony hava' 26-án tett felírásában, előadott nehézség magától elenyészvén, arra nem elégséges: hogy annál fogva a' folyamodó Adler József zsidónak, avagy illetén folyamodás' esetében lévő más zsidóknak is ezen városban lakhatást megtagadni lehessen; meghagyatik tehát e' városi tanácsnak: hogy a' most említett folyamodó— valamint akármely más hasonló esetben lévő zsidóknak, a' mennyiben a' törvény által kívánt feltételeknek eleget tesznek, ezen városban a' szabadlakhatást, és eddig gyakorlott kereskedésöknek vagy mesterségöknek további folytatását minden tétovázás és akadálytétel nélkül tüstént engedje meg. Költ 'stb.“

38. §.

Zsidóinknak a' többi néposztályok iránti viszonya.

Vessünk most Sréterrel ¹⁾ egy futó pillantást a' zsidó nép' osztályviszonyaira 's a' közte és a' többi néposztálybeliek' helyzete közt létező különbségekre.

a) A' zsidóság a' többi honpolgárokkal köz törvényes adózásokon kívül, türelmi adónak neve alatt, egy más különös adóval terhelhetik. Ezen türelmi, 's egyenesen a' királyi kincstárba járó adó' alapja iránt azonban igen különbözök a' törvényhatóságok' képzetei, némelly megyékben a' két pénztárba tartozó adón felül a' személytől járó fizetésnek, máshol ellenben a' hadi adó' surrogátumának képzeltek, ²⁾ — 's innen következnek adóztatásuknak számtalan egyenlenségei, hely és idő különbségeihez képest; — innen következik

b) hogy ők némelly megyékben csak a' honi adóban lévén megrovatva „körülbelől csak $\frac{1}{5}$ részét fizették a' honi tárba annak, a' mit keresztények tartoztanak fizetni, egyszer-

¹⁾ I. Nograd megye' beligazgatása' állapotjáróli hivatalos jelentését a' második al-ispán Sréter Jánosnak 1842-ik évi januar' 20-án tartott közgyűlésben — kinyomattatott 1842-ben, Pest. — 244. lap.

²⁾ p. o. Nograd megyében. l. u. o.

smind minden házi 's katonai természetnyi adótól 's közmunkáktól szabadok voltak.“¹⁾

c) legszembetűnőbb különböztetést mutatott eddig a' zsidóknál saját független adózási rendszerök. Ők eddig nemcsak türelmi, de a' megye által évenként kivetett honi adót is magok közt szabad tetszésök szerint, minden felsőbb ellenőrség nélkül, osztották ki; számadásaik semmi felsőbb vizsgálat alá nem vétettek; 's miként történt azon személyes felosztás? az előkelőbbek az előljárók által, — mint mondák-eszközölt lelküiméretes felszólítás szerint. Számadásaikat csak ők magok vizsgálák meg 's akármiképp kezelték a' pénzeket, akármiképp pazarolták el a' közpénzeket — szabadon teheték, mert számadásaikat olly alakba vitték, minőben, ha voltak is panaszok, rendesen meg nem vizsgálthattak²⁾. —

d) „Van még egy megkülönböztetése a' zsidók' polgári helyzetének t. i. külön községi helyzetök, mellynél fogva ők a' keresztényektől elkülönözve külön községeket, külön előljáróságokkal, és külön polgári hatósággal, képeznek. Hogy vallásbeli felekezeti különbségéhez képest úgy, mint a' keresztények, ők is külön egyházi testületet alkossanak, az ellen semmi kifogás nem lehet; — de ezen egyházi testületi létnek csak, és kirekesztve egyházi viszonyaikra kellene szorítva lenni, úgy mint a' kereszténységénél. Azonban mit látunk gyakorlatilag? az ő községi szerkezetök mind azt magában foglalja, a' mi közigazgatáshoz tartozik. Ők magok teszik, vagy legalább tették eddig, az adó' személyes kivetését, ők magok minden befolyás nélkül határozták meg házi szükségéik' költségeit, 's az azok' fejében kívánt kivetést; — 's ők magok gyakorolták magok felett, polgári ügyeikre nézve, a' biráskodást³⁾. — Történt ez gyakran azért, mert részint a' tisztviselőknek, részint a' földesuraknak alkalmatlan volt számtalan panaszaik' elítélésébe bocsátkozni, mert saját szerkezetök a' törvénytől eltérő viszonyokat alkotott, mellyeket csak önmagok ismertek; történt gyakran elnézésből, gyakran azért, mert szegényebbek 's hatalmasabbak ellen, az előljárók által

¹⁾ l. u. o. 145. lap. —

²⁾ l. u. o. 146. lap. —

³⁾ Így a' „Világ“ 1842-dik évi 102-dik számában olvassuk: hogy Zemplén megye a' most mondott év' november' 29-kén folytatólag tartott közgyűlésében „a' rabinusok 's zsidó papok, az általok eddig is nem helyes elnézésből és nyilvános visszaélésből keletkezett perbiráskodástól ezennel tiltatnak 's ezen eltiltás' szigorú foganatba vétele a' szolgabírákra bízatik.“

magoknak tulajdonított bíraskodási hatalom ellen panaszkodni nem mertek. 'S mi következett ebből? ha olykor panaszok előjöttek, vissza kellett térni a' közönséges közigazgatási utra, 's ott a' zsidók' saját viszonyai figyelembe nem vehetethetvén, két külön polgári jogállás származott azokra nézve, kik zsidóbírák', 's azokra, kik a' közönséges hatóság' bírósága alá kerültek. — — Nem szükség erőt hatalmat használni: csak érdekeket kell alkotni, mellyek közönséges helyhatósághoz való kapcsolódásra vonszanak, 's elhúzni tőlök azon polgári hatóság' segedelmét, melly nélkül a' zsidók külön községi szerkezetök' nevét 's színét ugyan megtarthatják, de hasznát nem vehetik. Majd ha ekkép látandják, hogy a' közhelyhatósághoz való csatlakodások vallásbeli viszonyaikra nézve semmi ártalmat, polgári helyzetökre nézve azonban több jogot, befolyást 's részvélet szerez, önkényt fogják községi szerkezetöket úgy módosítani, — hogy ez többé azon visszatetsző állást ne mutassa, mellyben eddig — a' keresztény haza — lakosoktól elkülönözve 's elzárva szemléltettek.“¹⁾

V á r o s a i n k r ó l.

1. §.

Városaink' eredete.

A' vármegyék' hajdani néposztályzatai közzé sorolandók az alkotmányunkkal nem épen egykorú, de a' hajdankornak véres háborgásai között nem csekély fontosságú szerepet vitt városok' lakosai. — „A' városok' eredetét — mond a' Pesti Hirlap' egyik vezérczikke²⁾ — egész Európában egy különös kútfőre lehet visszavezérlni: a' római municipiumokra; ezek' eredetét pedig a' közös oltalom' szükségének érzetéből származott associatió' szellemére.“ — És valóban! ha a'

¹⁾ l. az idézett Nógrád megyei hivatalos jelentés 148. lap.

²⁾ 1841-ik évben. —

nemzetek' évkönyveit figyelmesen átolvassuk, úgy találjuk: hogy a' világ' minden népeinél, mellyeknek városai' virágzása' emlékéit örökíti a' historia, e' virágzást valamint kezdetben a' nemzetek' harczias rendszere alapítá meg, úgy azt több az illyeket buján érlelő középkor fejté ki; „das Aufblühen der Städte, ihr immer wachsender Reichthum, die Formen ihres Gemeinwesens, ihr thätiger Gemeinsinn sind die Krone des Mittelalters.“¹⁾ — Olasz- Francia- Német- 's Schweiczországokban számtalan apróbb testületek, mintegy köztársaságok keletkezének, mellyeknek ha nem épen támadta, de virágzása, részint a' keresztes harczok' korát előző események 's viszonyok, részint a' fejedelmek- 's királyoknak, a' mindegyre hatalmasabbá vált 's már már félelmissé lett nemesség' fékezése' módja iránti bölcs előgondossága, részint pedig a' belhoni zavargások 's pártoskodások által mozdítatott elő. — Olaszhon' városait a' hatalmas Guelf 's Gibellini pártok' engesztelhetetlensége, — Némethonban a' királyok 's pápák közti viszályok, — Franczthonban a' királyok 's korona vasallusok' egymás közti egyre nevedő tusái nemzék. Mert bármi fekete képeit mutassa is a' historia az egymásközti élet 's háláérti küzdeéseknek, — de épen az ezekontotta vér' párolgásokból szülemlett a' városok' mind polgári, mind politikai szabadsága, — 's az egykori Göröghon 's Róma' hős fiaival közös nagyszerű nemzeti lelkiülete. — Igy hazánkban is történetileg bizonyosnak látszik: hogy valamint a' hajdankornak véres háborgásai között a' népes városok' polgári fontossága nagy vala; úgy keletkeztök — nem különben kifejlődésöknek semmi egyéb, mint a' fentebb mondott közösen divatott harczai rendszer volt létokul; „nemzetünk csak azzal osztotta meg állományos jogait, csak azt részeltette ennek élveiben, kit a' közös anya', a' hon' védelmében részés társának, testvérének ismert; 's ezen közös kútfő okozá: hogy a' városi szerkezet a' legkülönbözőbb alkotmányú 's politikai állapotú országokban is több mint hasonlat, bizonyos egység' színét viselné. Igy a' mi városaink' szerkezetének lényeges vonásait az olasz-, német-, frank-, angolhoni városok' historiájában mind feltaláljuk²⁾. E' szerkezet' fenékalapját a' római municipiumok respublicanus institutióji teszik; azon municipiumoké, mellyekre honunk' királyi városainak nagy része historiailag is visszavehető. — Igy Buda A cincum,

¹⁾ I. „Ancillon über die Verdienste des Mittelalters.“

²⁾ Az idézett vezércikkben.

Pest Contraacinum, Poson Pisonium, Sopron Colonia Julia, Győr Arrabona, Fejérvár Osone, Temesvár Zambara, Trenchén Eburnum, Esztergam Carpis, Ponsad Herculem, Körmöcz Uscenum, Selmecz Arsicum 'sat. név alatt mint római gyarmatozások léteztek¹⁾).

Hazánk' városai majdnem alkotmányunkkal egykorú; — legalább annyi történetileg kétségtelen: hogy jelenlegi királyi városaink közül Székes Fejérvár szent István által alapított²⁾); — mit az is bizonyítani látszik: hogy több városoknak privilegiumaikban a' most nevezett város' szabadságai nem csak említetnek, de azokhoz mérsékeltek. Hogy a' Város szó ezen szótól Vár származik, úgy hiszszük, bővebb fejtegetést feleslegez³⁾), — 's nem volt egyéb, mint valamely körülkerített hely vagy erősség, melyben vagy a' melly mellett emberek laktak. Hazánk' bátorságosítására az ország' minden részeiben többnyire hegy dombtetőkön épített váraknak, nagyobb részben külfországból, leginkább Német- 's Olaszországból beédesgetett, törvényeinkben „hospites“ kitétel alatt említett lakóit kell tehát tisztelnünk honi városaink' alapítóinak. — E' királyi várak' lakói, részint a' nagyobb bátorságban élvezhetett béke, részint a' külfországból magokkal behozott szelidebb szokások, 's itt is gyakorolt messterségek' következtében, a' műveltség' magasabb fokozatán állottak a' többi néposztályzatoknál; — 's mi vala e' szerint természetesebb? — minthogy az ilyen városi lakók — érezve a' hon' többi lakói feletti állásukat — részint nagyobb szabadság, részint bizonyos előjogok' sajátítása iránt folyamodtak fejedelmeinkhez; ezek mintegy sejtve inkább, mint rideg kiszámítással tervezve a' városoknak adandó előjogokban saját jogaik' biztosítását megalapítandótnak; először csak a' várnak kötelezett szolgaság' feltételeitől menték fel őket; már Kálmán király' I. t. k. 80-dik fejezetében olvassuk: „Liber quoque hospes sicut sclavi, vel caeteri extranei, pro libertate tantum denarios dent.“ Nem sokára a' Vágróf', főispán', hatósága alól kivételve, saját bírák választására adának engedelmet⁴⁾). — Béla király 1243-iki

1) l. u. o.

2) Némelyek Sopron városát tartják legrégebnek.

3) „plerisque-castris seu arcibus erat subjectus vicus, aut oppidum Ungaris Város dictum et certis quibusdam servitutis legibus ipsum quoque Castro seu arci obnoxium.“ l. Kollár i. m. 2. füz. 151. lap. —

4) Hogy a' városok' lakosai az előkorban közvetlen a' vármegyéek' főispánjai' hatósága alá tartoztak, tanúsítja Kálmán' I. t. k. 38-ik feje-

oklevelében ezeket mondja: „ad universorum notitiam horum serie volumus pervenire, quod hospitibus nostris in villa Olozi de Tornava congregatis et congregandis hanc concessimus libertatem ut a Comite Parochiali liberi sint penitus et exempti“¹⁾. — Utóbb tulajdon's a várjavaktól elkülönített birtokkal látták el; — végre „szabad királyi“ előnevezeteli élhetésre adtak engedélyt a városoknak; — szabadnak, mert mint most mondottuk: minden várbeli hatóság's biráskodás alól kivétettek; — 's királyi városoknak ellenben azért neveztetek, mivel csupán a királynak évenként bizonyos mennyiségű Szent Márton (Census Sancti Martini) nevezetű adót fizetni köteleztettek²⁾. — Mind-ezen a' hon' többi lakói felett kivételkép részesítetelt királyi kegyadta szabadságok' élvezhetése közben, mi vala ismét nem természetszerűbb? minthogy a' melly arány szerint minden egyes emberben a' józan ész és értelem fejledezik; ép azon arányban kezdett öregbedni az annyi királyi kegyet élvező városi polgárzatban, különben is csak saját javát eszközölő királya, — jóltétője iránti rendíthetlen hűség és ragaszkodás. Itt eredete a' királyi városok és kormány közötti, annyi századokon keresztül meg nem bomolhatott, 's napjainkban is létező viszonynak. „Sie hatten sich im Lauf der Jahrhunderte mitten unter den Feuden und Allodien kriegerischer Nobeln allmählig gebildet und ummauert; doch mehr als ihre Mauern schirmte sie auch in Ungarn des Königs Wort und Macht. Diese Macht zu mehren war also ihr Vortheil, so wie ihr Geschäft erheischte, Friede zu wünnen und Ruhe“³⁾. — E' részbeni nézeteink valósága mellett tanuskodik, a' kir. városok által Mátyás király' korában letett következő hűségi eskü is: „Das uns Gott helffe, unsere Liebe Frau, und alle Gottes Heiligen, das wir von der Stadt N. wegen kein anderen König haben

zetének ezen szavai: „Si Rex forte cuiquam comiti vel ministro aliquem de Civibus dimiserit, solus in expeditionibus pergat;“ — így a' váradi lajstromzat' 368. §-nak következő tételei: „Cives Castri Bolondus de villa Leniger — impetierunt quosdam de eadem villa — dicentes quod eorum essent concives — Comes eorum non contentus, per Pristaldum misit ad examen ferri Candentis Varadinum.“

¹⁾ I. Suplem. Analectorum Terrae Scepus. — 30. l.

²⁾ I. Kollár i. m. 152. lap.

³⁾ I. Schneller i. m. 177. lap.

wellen, noch erwelen werden, den den Herrn Waydafia Matyasch, und vellen im gehorsam seyn, und dienen mit Recht und worer Trew, als unserm gnädigen Herrn Zilágyi Mihál an seiner Stadt dieweil und er Gubernator ist.“¹⁾ — Holott „más nemzeteknél városokban fejlődött ki legelőször a' szélesebb 's biztosabb alpra épített polgári szabadságnak tiszta felfogása. Városok törték meg hajdan az erőszakszülte igazságtalan hatalomnak lánczait, 's a' szorgalomnak, műveltségnek legelsőbb támaszai a' városok valának. És hogy az nálunk nem egészen így történt, hogy hazánkban épen a' nemzetiségnek 's polgári szabadságnak kifejlődésére nem valának jótékony hatással királyi városaink, azt leginkább a' törvényhozásnak szünetes elmulasztása és gyakran ismételt hibái okozták.“²⁾

Törvényeinkben a' városok leginkább *Civitas* és *oppidum* kitételek alatt fordulnak elő. Hogy e' kétféle városok között az előkortól kezdve volt különbség; leginkább Zsigmond király' II. végzeményéből tanuljuk, mellynek bevezetésében a' „*Civitas, oppida et liberae villae*“ említetvén, a' két utolsó egynek is véve, a' *Civitas*tól megkülönböztetik; „*quasdam liberas villas seu oppida, Civitatum honore sublimandas;*“ nem különben I. Endre király' végzeményéből, mellyben „*Civitas, oppida, villae, templa demolita, dirutaque reficiant;*“ parancsoltatik. — A' *Civitas* szónak igen tág értelme van; így Cicerónál olvassuk: „*tum conventicula hominum, quae postea Civitates nominatae sunt,*“³⁾ — 's másutt: „*quod quidem in terris fiat acceptius, quam concilia, caetusque hominum jure sociati, quae civitates appellantur.*“⁴⁾ — Aristotelesnél pedig „*Civitas est societas ex pluribus pagis constituta per se sufficiens ad recte vivendum.*“⁵⁾ — 's végre Werbőczynél: „*Civitas est domorum et vicorum pluralitas, moeniis et praesidiis circumcincta necessariis, ad bene honesteque vivendum privilegiata.*“⁶⁾ -- Sajátlag azonban a' „*Civitas*“ kitétel alatt csak azon szabad városok értendők, mellyek országgyűlésre meghivattak, 's királyi *peculiumok* voltak; ellenben minden más királyi kamarai, vagy magános földes urak alatti városok „*oppidum*“-oknak, magyarul amazok

¹⁾ I. Kovachich suppl. ad Vest. Com. II. köt. 137. lap.

²⁾ I. az idézett Zala megyei követjelentés 73. lap.

³⁾ pro Sestio.

⁴⁾ Somm. Scip.

⁵⁾ I. Lib. I. Pol. Cap. 2

⁶⁾ I. a' Harmas T. k. III. B. S. cz.

királyi, ezek mezővárosoknak ¹⁾ nevezettek. Egyébiránt a' Civitas név alatt értett városok közt is tesz a' törvény különbséget, a' mennyiben kőfallal vagy árokkal voltak körülvéve; így I. Lajos' végzeményének 6-ik czikke a' kilenczed alól csak a' „mura tae Civitates“ kitétel alatt értetett városokat szabadítja fel. — Mi különbség volt azonban a' murata Civitas és amollian Civitas, 's az oppidum között? törvényeink ki nem fejezik. A' „Libera Regia que Civitas“ legelőször az 1630: 53-ik t. cikkben fordul elő.

2. §.

Királyi városaink' száma.

Jelenlegi királyi városaink' száma — mint a' mindjárt következő névsorból kitetszik, majdnem egyenlő vármegyénk' számával; 's ez okon már az 1687-ki 17-ik t. cikkben kimondatván: „Quandoquidem numerus Liberae Regiarumque Civitatum Regni Hungariae — in tantum auctus sit, ut idem quartus Status ceteros non solum adaequaret, verum fors etiam superaret“ — rendeltetett; „§. 1. Statutum est; ne per amplius numerus earumdem augeatur, neve loca hactenus in ordinem ipsarum minus recepta deinceps recipiantur; contra vero praesentem articulum in futurum aliquo pacto ne fors recipiendi; pro non receptis habeantur.“ — 'S ez oka: hogy Arad, Eszék, 's Pécs, különben szinte királyi városok, mindeddig az országgyűlésre meg sem hivattattak.

3. §.

Osztályzat: tárnoki 's személynöki városaink.

A' királyi városok két osztályra különítvék; — tárnoki 's királyi személynöki városokra, a' mint t. i. a' Tárnok, vagy a' Királyi Személynökhöz történik a' városi bíróságoktól feljebbvitel; nevezetesen Tárnokiak: Buda, Pest, Kassa, Eperjes, Bártfa, Zágráb, Sopron, Kőszeg, Ko-

¹⁾ „Mező város a' szó tulajdon értelmében nyílt fedezetlen helyet — valamint a' mező nyílt kerítetlen termő, növény mezél fedett tért jelent.“

márom, Kis-Márton, Szeged, Szakolcza, Korpona, Poson, Győr, Modor, Debreczen, Szathmár-Némethi, Nagy-Szombath, Zombor, Ujvidék. Királyi személynökiek: Kis-Szeben, Trenchén, Varasd, Kőrös, Kaproncza, Körmöcz, Zolyom, Besztercze-bánya, Bakabánya, Selmece-, és Béalabánya, Ujbánya, Libetbánya, Nagybánya, Ruszt, Bazin, Szent-György, Késmárk, Breznobánya, Lócse, Esztergam, Fejérvár, Szabadka, Temesvár, Posega, Károlyváros, Fiume, — hajdanában több királyi városok' léteztét tanúsítja I. Károly király' 1342-dik évben költ decretumának 31-ik §-sa — mellyben, Bács, Bars, és Tapolcsán, városok (Civitates) közzé soroltatnak; nem különben Szabolch városáról olvassuk (sz. László' 1-ső decretumának előszavában) „In Civitate Szabolch sancta Synodus habita est, Praesidente Christianissimo Rege Ladislao, cum universis Regni sui Pontificibus, et Abbatibus, nec non cunctis Optimatibus, cum testimonio totius cleri et Populi.

4. §.

Városi szerkezet.

Királyi városaink' testülete négy külön osztályzatból van egyeszerkesztetve. I. osztályt képezi a' választó polgárság, mellyben pontosúl a' város' képviselősege; mind a' mellett azonban a' polgárság' minden befolyása nélkül önmagát szabadon választja 's kiegészíti, és pedig holtiglan, — csupán rokonok 's városi tisztviselők záratnak ki kormányzóki rendelet' következtében. — A' választó polgárság a' városi tanácssal egyenlő hatalommal kormányozza 's kezeli a' város gazdasága' minden ágait; egyenlő joggal foly be a' házi adó' kivétele- 's felosztásába; az ő megegyezése 's pedig írásbéli nyilatkozata nélkül semmi nemű vagyon' megvétele- vagy eladására engedelmet nem eszközölhet a' kamarától; — szóval mindaz, mi a' városnak hasznot vagy terhet eszközölhet, csak a' választó polgárság' felügyelése-, 's befolyásával — 's nem másként történik. — A' II. osztályba sorolandó a' választó polgárság által holtiglan megválasztott városi tanács, melly birói 's végrehajtói hatalmat egyedül 's függetlenül gyakorol, minden rendőri, politcai 's közigazgatási ügyet csak a' választó polgárság' befolyásával intéz el, 's az utóbbira nézve a' választó polgárság' ellenvéleményét is meghallgatni, meg nem egyezés' esetében pedig saját határozatával együtt a' tárgy' eldöntése végett a' kamarai tanácshoz elterjeszteni köteleztetik; — kiadási szabadsága csupán 60

forintig terjedhetőnek van engedve; — továbbá egyedül saját köréből szokott országgyűlésre követet választani; rendszerint minden harmadik évben, 's többnyire e' czélből kiküldött királyi biztos' elnöksége alatt, tartani szokott tisztujítás-
kor a' választó polgárság által megválasztandó tisztségekre tanácsosi szöszatok' többségével teszi ez a' kijelelést, és így nevez ki egyéneket a' választók közzé nem tartozó hivatalok' betöltésére is; — azonban az egész tisztválasztás' jegyzőkönyve a' n. mélt. m. kir. Helytartó-Tanács-hoz és Kamará-hoz helybenhagyás végett felterjesztetik; végre a' tanács levelez a' kormányzések- 's törvényhatóságokkal; szóval minden a' város' belállománya' kormányzását érdeklő tárgy a' városi tanács' hatósága' körébe tartozik. — A' III. osztályba tartozik a' polgárság; minden külön családöt képező városi lakos józan maga viselete' bebizonyításával, a' tanács és választó polgársághoz benyujtandó folyamodás' következtében, a' házi pénztár' szükségeit potló polgári díj' letétele mellett, polgári jogot igényelhet; e' polgári díj azonban, mellynek a' polgárfi csak felét fizeti, fensőbb határozat szerint a' városnak rendje, — és a' lakosok' sorsához képest különböző. — A' polgárok' részletes jogai törvényeinkben elsoroltatvák. — Végre a' IV. osztályt a' városi hatóság' ortalma alatt lévő — fejadóval megrótt, közlakosság teszi. — És ezen osztályzatok' összege egészíti ki a' városi népességet.

5. §.

Városaink' jogai.

Tulajdonkép a' városok' szabadsága: a' szoros földes uri hatóság alóli felmentésben, — különben pedig: némi helyhatósági rendezelben, és az egész községekre 's egyes polgárookra kiterjesztett kiváltságokban határozatott. — A' királyi városok' szabadságai az 1609 : 34. 1613 : 31. 1622 : 15. 1625 : 43. 1630 : 21. 1635 : 53. 1638 : 35. 1647 : 78. 1655 : 110. 1659 : 129. 1790 : 25. 's több más törvényczikkelyek által biztosíttatik; — egyébiránt nem említve a' némelly városok p. o. Kassa városa által egykoron gyakorolt visszaéléseket ¹⁾ csupán Visegrád — Mátyás korától hanem előbb, szinte királyi városnak törvényengedte ama' előjogát: „illa damnabilis libertas Civitati Visegradiensi, per

¹⁾ l. az idézett 1647 : 82. 's 1649 : 95. t. czikkeket.

condam Dominum Mathiam Regem concessa ea videlicet: quod nemo de quocunque excessu, sed nec debito cuiuspiam juri stare de Civibus illius Civitatis deberet, omnino extincta, abolitaque, ac inanis et vana habeatur.“ — A' mint az ezt eltörlő Ulászló' I. végzeménye' 102. és III. végzeménye' 39-ik czikkeinek szavaiból tanuljuk.

6. §.

Szavazatjog.

Korunkban a' szabad királyi városok az 1608: k. u. 1. t. czikk' nyomán, mely a' szabad kir. városokat az ország' rendeihez számlálja; — országgyűléseinken teljes mértékű szavazatjogot követelnek. Számosak által nyilatkozott napjainkban a' jelen kérdést, igazság és méltányosság' érzetéből igénylő viszhang; — városaink azonban követelésüket azon tévesztett's alkotmányunk' élet-élvével merően ellenkező hiedelmen akarják megfenekeltetni: hogy a' negyedik, vagy is a' polgári rend, mint a' müiparos érdekek' képviselője, vétetett fel alkotmányos sánczaink közzé, — 's mint illy bir joggal részt venni az országgyűléseken; milly igazságos's méltányos a' kívánat, olly valótlan's gyöngye az alap; lássuk előbb az első.

Törvényeinkből kétségtelen, miszerint: az országgyűlésre meghívott kir. városok nem csak ülés-, hanem szavazatjoggal is birtanak; — jelesen Zsigmond király' II. t. k. előbeszédének 3-ik §-ban olvassuk: „Convocatis ex omnibus regni nostri Comitatus, et Districtibus Civitatum Oppidorum, et liberarum villarum Regiae Jurisdictioni pertinentium nunciis et legatis.“ — 'S az ugyancsak Zsigmond király alatti 1608: k. e. 6. t. cz. következtében hozott's fentebb idézett 1608: k. u. 1. t. czikk' értelme szerint csak azok a' királyi városok számláltattak az országgyűlés' kiegészítő részei közzé, melyek Ulászló' VII. végzeménye' 3-ik cikkében elsorolvák; 's árván szülött László alatt pedig 1457-ik évben már Regalisok által hivatnak meg az országgyűlésére. 1) — Minő arányban állott azonban a' városok' szavazata 2) a' többi törvényhatóságok' szavazatához? ezt

1) I. Kovachich vest. Com. 288. lap.

2) Egy példát hozunk fel. 1614-ben Bethlen Gábor Erdély' fejedelme, a' töröknek a' magyar örökös tartományokból kiűzésére pénzt és katonát kért a' nemzettől; — tervének megvizsgálására a' szövetséges hatalmak Lincz városában gyűltek össze; — a' magyar nemzet

bizonyosan elhatározni azért nem lehet, mond a' jelen kérdés' minden oldalát leghűbben kimerítő 's megoldó — De á k F e r e n c z : „mert a' képviselői rendszernek teljes kifejlődése nálunk is csak a' későbbi kornak volt szüleménye, sőt a' magyar törvényhozás még ezen századnak elején is nem az egyes szavazatok' megszámitása által, hanem egynehány szólnak előadását követő felkiáltással hozott végzéseket. De ha mellőzzük is a' mult századok' gyakorlatának említését, annyit minden esetre teljes meggyőződésünkben el merünk mondani: hogy a' királyi városoknak mostani állása, és azon gyakorlat, melly szerint minden sz. k. városnak össze hangzó kijelentései együtt véve is csak egy szavazatban számíthatnak, sem törvényeink' értelmével, sem hazánk' közérdekével meg nem egyez, sőt még a' képviselői rendszernek tiszta fogalmával is ellenkezik; hogy törvényhatóság, mellyeknek mindenike különös tisztviselőt küld az országgyűlésre, csak akkor birjon szavazattal a' törvények' alkotása felett, ha valamennyi egy véleményben megegyez, ha pedig néhánynak különvált érdekei a' vélemény' egyesíthetőségét lehetetlenné teszik, akkor valamennyi meg legyen fosztva szavazati jussától.“

„Törvényeink a' kir. városokat, kiváltságok által a' népnek sorából kiemelék, 's elszakasztották azoknak érdekét a' népek érdekétől, a' nemesi rend pedig soha sem volt hajlandó azokat polgári tekintetben magához felemelni, sőt gyakran ellenséges indulattal használta ellenük hatalmát 's polgári felsőbbségét. Így állanak kir. városaink még most is elszigetelve közöttünk és a' nép között érdekekben és attól különválva. Idegen elemek valának azok, mikből kir. városaink egykor alakulni kezdettek, és őseink elmulasztották ezen idegen elemeket a' nemzettel egybeolvasztani. Zsibbasztó volt már századok óta városaink' szabadabb kifejlődésére nézve azon régi hibás és igazságtalan rendszer, miszerint minden szabadválasztási, közigazgatási 's törvényhozási jusokat a' polgárok' egész tömegének kizárásával, csak azon csekély számú testület gyakorolja, — melly önmagát választja, kiegészíti 's utasítja, 's mindezen polgári jusokban a' többi polgárok még csak közvetve sem részesülnek. — És ezen hibás rendszernek czélszerű javítására századok óta semmit sem tett a' törvényhozás, — a' mi, városainkban egy önállású polgári rendnek kifejlődését eszközlőt-

ezen tanácskozáásra két püspököt, négy nemes, és két városi polgárt küldött.

te volna, pedig ezen hiányt minden közviszonyainkban, 's haladást tárgyazó minden lépéseknél súlyosan érezzük; 's így polgári rend nélkül városaink soha azon közállományi fontosságra nem emelkedhetnek, mellyen más nemzeteknél a' városok állanak. Mik volnának már eddig kir. városaink a' hazára 's nemzetiségre nézve, ha egy eképen kifejtett polgári rend egyszerű de szilárd önállásában örködnék a' törvényes szabadság és nemzetiség mellett? hol volna már polgári tekintetben nálunk is a' nép, ha kir. városaink attól különvált érdekeik által el nem szakadtak volna?"

„Mindezen hiányokat tehát minél előbb pótolni kell. A' feladás nehéz, — mert századok' mulasztását kell helyre hozni; de mégis mulhatatlanul szükséges hozzá fogni e' nehéz munkához mert az elválasztó ponton állunk már. Még hatalmunkban van a' városokat bizodalomnak és szeretetnek, igazságnak és méltányosságnak szorosabb köteleivel a' nemzeti szabadság' közérdekéhez kötni; még hatalmunkban áll czélszerű törvények által kifejtteni bennök azon moralis erőt, melly egyedül képes azokat és általuk a' hazát is virágzásra emelni. — De minél inkább halasztjuk ezt, annál kevesebbet biztos a' siker, 's annál inkább félhetünk, hogy azok, kiket századokig idegeneknek tekintettünk, szívből és érzésből idegenek is maradnak hozzánk, sőt idővel még ellenünk 's érdekünk ellen fognak használatni.“

„Azonban nem elég, sőt nem is tanácsos egyenesen 's egyedül az országgyűlési szavazat' kérdését eldönteni városainkra nézve, mert a' törvényhozási just nem a' városok' néhány tisztviselőivel, hanem a' városi polgárok' összeségével oszthatjuk csak meg, 's csak ezeknek független önállásától lehet biztosan remélni, hogy azt szabadon és tisztán a' haza' közjávára fogják használni, 's mindazon tekintetek, mellyek a' kir. városok' politikai fontosságára nézve fenforognak, nem a' tisztviselőktől, hanem az egész városról, 's város' polgárainak egyesületéről állanak. — Ezt a' független önállású polgári rendet kell tehát törvény által létre hozni; azt pedig a' kir. városok' belső viszonyainak 's közgazgatásának czélszerű elrendezése, a' szabad választásnak kiterjesztése, 's a' kamarától függetlenségnek ¹⁾ megszüntetése, fogják csak biztos eszközölni.“

¹⁾ E' részben legyen szabad az 1827-ki országos küldöttség' véleményét ide igatni: „Tapasztalás bizonyította, hogy azon kétfelé füg-

„Ugyanazért hisszük azt: hogy a' jövő országgyűlés mindjárt kezdetén hozzá fog e' tárgyhoz, 's valamint már a' legközelebbi országgyűlésen akarta, egy kerületi választmányt fog mind ezeknek előleges kimunkálásával megbízni, 's akkor majd ha ezen munkáját beadaudja, könnyebb lesz már a' kifejtett kérdéseknek részletes tárgyalása, 's reményleni lehet, hogy e' tárgy az igazság és méltányosság' alapjain fog elintéztetni.“¹⁾

7. §.

Szavazatarány.

Igenis igazság és méltányosság kívánják városaink' élet kérdésének mielőbbi megfejtését; mert valamint századunk' iránya a' képviselői rendszernek nem szűkebbre szorítása — hanem inkább szélesítésével foglalkozik, csak ott erősnek 's biztosnak tudván mindenki a' polgári szabadságot, hol minden polgár védi azt, mint kedves, 's egyetlen tulajdonát; úgy ha ön-állásunk' függetlenségét és mindennél drágábbnak hitt szabadságunkat erősnek, állandónak óhajtjuk, ne kívánjunk kizárólag csak önmagunk szabadok lenni, adjuk meg királyi városainknak is azt, mit igazság és méltányosság nekik egyiránt

gés, miszerint az 1783-ki évet közelebb megelőzőlt szokás szerint a' városok közjogi dolgaikban a' n. m. helytartó tanácsnak, a' gazdálkodásiakban a' n. m. kir. kamarának alája vetvék; a' közügyekben nagy hátramarádást okozott, kivált miután lehetlen olly bizonyos határvonalokat felállítani, mellyek minden esetben kétségtelenül kimutának, hogy mellyik ügy, minő természetü 's hová tartozik? Ennél fogva october' 24-én 1783-ban költ. kir. rendelet által a' kir. városok' minden ügyei a' helytartó tanács' kormányhatalma alá vetettek. — Ezen rendelet' indító okait tökéletesen megigazoló a' tapasztalás, elannyira, hogy visszahozatván az előbbi szokás, ámbár 1794. sept. 29-én költ. kir. rendelet által a' két kormányzék' hatósága, szabályos határokkal egymástól elválasztatni céloztatott, az előbbi bajok mégis egészen visszatértek; — nehéz és súlyos bajok, mellyek még olly városban is, hol minden legszerencsésebben megyen, el nem háríthatók, de mellyek súlyosabbakká lesznek ott, hol a' dolgok' rende megfogytokozott, legsúlyosabbakká pedig, hol a' két kormányzék' különböző elveket követ, a' mint ennek olly két kormányzékűel, mellyek egymástól lényegökben, rendeltetésökben különböznek, lehetlen igen gyakran meg nem történni. — A' királyi városok' ügyeinek tehát a' n. m. kir. helytartó tanácsnál kell központosítatniok annyival inkább, mivel ezen kormányzék' eredetési utasításának 12-ik pontja szerint, a' városi számadások' vizsgálása is oda tartozott, 's csak magának a' helytartó tanácsnak folyamodására vitetett által 1730-ban a' kir. kamarához.“

¹⁾ I. az idézett Zala megyei követjelentést. 74. l.

megadni parancsol. — E' városok' országgyűlési szavazatának egész kérdése pedig, csak néhány kevés igazságtól függ, — mond helyesen az „X. Y. Z. könyv” írója. „Az első, hogy a' királyi városok erkölcsi és anyagi fontosságukhoz képest legyenek képviselve; a' második, hogy a' megyei elem ezentúl is megtartsa elhatározó túlnyomóságát a' rendek' tábláján. Így tehát a' szavazatok' kölcsönös arányának feltalálásában fekszik a' nem épen nehéz megfejtésü feladás; mihelyt átláttuk: hogy itt más alapot, mint a' népesség, adózás, és a' hazavédelem' arányait felvenni nem lehet. — Meglévén az arány állapítva, a' többi kérdés különféle megfejtést enged meg, mert vagy egy-egy képviselőt lehet adni minden királyi városnak, a' megyék' képviselőinek számát pedig úgy megszorítani, hogy a' szükséges arány kijöjjön; vagy hasonlólag külön képviselőt adván minden városnak, a' megyék' képviselőinek mostani számát meghagyni ugyan, de szavazatuk' jelentőségét emelni úgy, hogy a' meghatározott arány eléressék; vagy meghagyván a' megyék' képviselőinek mostani számát, több egyesült városoknak adni egy követet a' kilüözött arány' értelmében; vagy meghagyván a' megyei követek' mostani számát és szavazatuk' mostani jelentőségét, a' városoknak egyenkint egyegy követet adni, de szavazatuk' jelentőségét töredékekben fejezni ki, míg a' szükséges arányt megütik. Jelenleg van Horvátország és a' partiumukkal együtt 54 megyei szavazat. Tegyük, hogy a' kidolgozandó arány eredményül azt adja, hogy a' városi elem úgy álljon a' megyei elemhez, mint 1: 6. — Ezen alapon (mellyet azonban koránsem megállapított véleményünknek, hanem merő feltételnek tekinteni kívánunk) az első hypothesisben 49 városi követ lenne ugyanannyi szavazattal, 324 megyei szavazat ellenében; a' második szerint hasonlólag 49 városi követ és szavazat 's a' mostani 108 megyei követ megmaradna, de szavazáskor minden megyei szavazat 6-nak számláltatnék ($54 \times 6 = 324$); harmadik esetben a' városok mindössze 9 követet küldenének az országgyűlésre ugyanannyi szavazattal; a' negyedik esetben egy-egy kövele lenne minden városnak, de szavazáskor töredékekben jegyeztetnék fel szavazatuk, úgy hogy mindössze a' 9 számot megüssék. — Hitünk az, hogy utoljára is ezen utolsó combinatio fog némelly árnyéklatokkal elfogadtatni.“¹⁾

¹⁾ I. Világ' 1841-ik évi 88. szám.

8. §.

Városaink' szavazatának alapja.

Mennyire tévesztett legyen azonban 's mennyire ellenkezik alkotmányunk' sarkelvével városainknak azon hiedelmök, miszerint állítólag műiparos érdekek képviselői minőségüknél fogva követelnek az országgyűléseken részvételt? a' Pesti Hirlap egyik vezércikke ¹⁾ következő tétéleivel czáfolhatlanul behonyítottatik. „Magyarhonban az alkotmányos jogokbani részvét 1715-ig örökké az ország védelmi kötelességgel állott viszonyban. A' magyar nemzet csak azzal osztotta meg állományos jogait, kit az ország' védelmére alkalmasnak, sőt szükségesnek ítelt, 's országvédelmi kötelességet senkitől se kívánt a' nélkül, hogy ezért őt polgári jogokban ne részesítené. És innen a' melly városok e' fokon állottak, az állomány' sáncaiba befoglaltattak a' nélkül, hogy műiparos virágzásuk legkisebbé is tekintetbe vétetett volna.“ — „Vannak szabados mezővárosaink, mellyek műipar' tekintetében századok óta virágzóbbak sok királyi városnál, 's országgyűlési joggal mégsem birnak; ²⁾ — 's vannak a' szó teljes értelmében szántóvető városaink, sőt még Sopronról, legrégebb városaink' egyikéről is azt mondják törvényeink (1715: 36.) ³⁾: hogy egyenesen csak bor-termésből él; 's ezek mégis törvényesített királyi városok.“ — „A' dolog' eredetét' Zsigmond király' törvényeiből tanuljuk megismerni: hol az országnak törökök 's tatárok általi elpusztítása legfőképen kulcsos városok' hiányának tulajdonítottatik, hová szükség' esetében a' földnépe bevonulhatna 's magának és javainak oltalmat találhatna;“ II-ik végzeménye' előszavában olvassuk: „Pro bono et pacifico statu, evidentique utilitate totius regni, quasdam Civitates murorum ambitu cingendas“ 'stb. „plurimae (Civitates) natales suas, aut incrementa debent Sigismundo Imperatori: is ut erat publici commodi studiosus princeps, nil sive ad securitatem regni opportunius existimabat, quam si plurimae Civitates Regiae moenibus cinctae erigerentur, in quibus artes et mercimonia vigerent, ad quas belli tempore plebs circumscita se posset recipere;“ mond

¹⁾ 1841-ik évben.

²⁾ Bár előkorunk ellenkezőt tanusít, jelesen I. Béla király alatt minden helységből két követ küldetett az országgyűlésre; — de erről a' maga helyén alább.

³⁾ „ — eadem Civitas (Sopronium) in solo praecipuo vino ejusque distractione suam haberet sustentationem.“ — (az 5. §-ban.)

Pál ma ¹⁾ — Méltányos ítéletet mond egyik külhoni író ²⁾ is Zsigmondnak városaink' intézkedései felett: — „Leider! arbeitete Siegmund in der spätern Zeit nach dem Grundrisse der Städte-Verfassung nicht weiter fort, daher kam auch das Angefangene da und dort in Verfall. Doch blieben die Städte seitdem eine Stütze des Reichs in zwei Hinsichten. Erstens hinter ihre Mauern konnte man bei Streifereien der Tartaren und Osmannen Reichthum und Familien flüchten, und einen Widerstand gegen Völker leisten, welche in Belagerungen wenig geübt, beim Angriffe nur der Wuth folgten. Zweitens erhielten die Städte Erlaubniss, ihre Bewölkerung zu erweitern durch Aufnahme von Bauern, welche so eine Aussicht auf Freiheit durch Besitz und Gericht erhielten.“ — Ugyanekkor lön a' „városoknak várfalakkali körülvétele országos szükségnek elismerve, és ebből következett, hogy a' melly szabad (azaz földesúri hatalom alatt nem volt) város magát fallal keríté, 's falai' oltalmáról a' czéhek' ³⁾ — hadvéd-rendszeré által (mellyeknek árnyékjátéka a' polgár-katonaság' paradérozásában még ma is meg van) gondoskodott, az, mint az ország' védelem' factora, az alkotmányos jogoknak is részese lön.“ — „A' falakkal, sánczokkal, és bástyákkal megerősítés volt tehát a' királyi városiság' feltétele és nem az ipar, mint ezen feltétel több királyi városok' Diplomájában világosan is kitétetett.“ — „Innen van az, hogy sok hajdan 's egy részben még ma is virágzó mező városok, ámbár törvények- 's diplomákban Civitas névvel neveztetnek, 's különféle szabadalmakkal is dicsekedhetnek, az ország rendei közzé mégis nem számláltatnak; mert körülállva soha sem voltak; míg más aprócska helyek egy pár ezer lakosnál többet soha sem birtak, 's miknek műiparos virágzásáról a' historia semmit sem tud, az országgyűlésen képviselvék; — minthogy hajdan fallal, 's sánczokkal valának erősítve, innen van az, hogy Werbőczy a' királyi város' (Civitas) értelmezésébe ezt világosan be is foglalja, mondván: „Civitas est Domorum et vicorum pluralitas moeniis ac proediis circumcincta.“ — (III: 8.)

¹⁾ I. Not. rer. Hung. 3-ik kiadás I. köt. 76. l.

²⁾ I. Schneller i. m. 178. l.

³⁾ „A' czéheknek eredetileg csak műipar egyesületi céljok volt, valának pedig azon kornak szülöttei, mellyben minden harcban állván mindenek ellen, a' kik sorsban, állapotban, élelemkeresésben egyenlők voltak, egyesültenek: hogy egymásban viszonyos oltalmat és segédelmet találjanak.“

9. §.

Mezővárosaink.

A' mezővárosok' szabadságai felett az 1542 : 34. 1618 : 27. 1625 : 43. 's 1635 : 53. t. cikkek öröknek. — 1635-ik év óta hozott törvényeink a' mezővárosokról nem szólanak, — 's valóban 1836 : 's 1840-ik évben hozott, 's városaink' intézkedéseit, és a' községi rendszert is megalapító törvényeink' folytában kívánatos : miszerint hozattassék törvény, melly mezővárosainknak kimutassa azon állást, melly azokat a' társas szerkezetű közálladalomban — „igazság és méltányosság“ elveinél fogva illeti.

10. §.

A' külön néposztályok' elsorolása' okai 's érdeke.

Hosszabbra nyúlt a' vármegyék' hajdani külön néposztályainak eme különféle kutfökből merített előadása; — munkánk' feladata „a' megye rendszer“ élethű, multat-jelent tárgyzó előtüközése levén : hogy annak csekély erőntől lehetőleg voltaképen megfelelhessünk; vármegyéink' ókori lakosainak épen úgy, mint ezek' viszonyai- 's helyzetüknek — mintegy a' százados épület' alapjainak ismertetését elő kelle bocsátanunk; mert „die Standes-Verhältnisse eines Volks bilden den Wesentlichsten Theil des Organismus seines gesellschaftlichen Lebens;“ — mond igen helyesen egyik külhoni író : ¹⁾ — „ihre Darstellung wird ganz von selbst die Darstellung der Grundverfassung. Die Stände und ihre Standesbefugnisse sind für den lebendigen Staat dasselbe, was für das einfache lebendige Wesen, dessen Hauptorgane und deren Verrichtungen sind. Das ganze Staats-Verhältniss und die historische und praktische Theorie desselben gestalten sich ganz verschieden, falsch oder richtig, durch die Verschiedenheit der Ansichten und der Bestimmungen über die Standesverhältnisse. Selbst die Menschheit, und ihre Geschichte wird eine andere für Diejenigen, welche nach einer gewöhnlichen Ansicht davon ausgehen, ein durch die wichtigsten Vorrechte bevorzugter Adelstand sei wesentlich in der Natur und Bestimmung und Geschichte aller Völker begründet, als für die Anhänger der entgegengesetzten Meinung.“

(¹ I. Rotteck „Staats Lexicon“ I. köt. 258. l.

T e k i n t e t

Vármegyéink' hajdankori szerkezetére.

„Quod de Romanarum legionum instituto Vegetius dixit, idem profecto de maioribus quoque nostris dici potest, nimirum: Deum ipsum fuisse, qui eis Castrorum et Comitatum instituta inspiraverit.“

Kollár A. F.

Hist. Jur. Publ. reg. Ung. Amoen.

II. füz. 24. lap.

1. §.

Tekintve hazánknak az előkorban számos vármegyékre mint megannyi külön védhelyekre felosztását: hazánk belkeblében találjuk biztosítottnak annak bátorságát 's a' megtámadó zord erő ellen mindenkor kész védelmét; idegen segélyre nem szorúlt hazánk győzött, hol győznie fegyveres hatalma engedé; nem kelle zsold, nem kelle készpénz és nem adóztatott a' szegény pór, 's nem zsarolhatott felette a' zsoldos' kényhatalma; mindenki született katona saját földé-, birtokának szedte élveit, mellyet csak katonáskodásáért tudott sajátjának; senki nem érezé nyuggesztő teherkint őt; ha béke engedte, nyugton ölelve övéit, élvezé a' házi élet' egyszerű de boldog édenét; — és ha harc háboritá e' földi mennyét, nyugodtan fegyverre kelt, mert tudta: hogy

ővéit, magát meggy védeni 's biztosítani a' csak ellene által pusztítható sajátját; „quanta censenda est fuisse momenti ea fiducia, qua tam Ungaria freta in maximis etiam discrimini-bus secure sese consolari et vere dicere poterat: nihil verendum est; credidi enim arma mea meis ex me natis a me eductis et virtutem doctis, qui non pro aliquo chalcis sed cum pro mea, tum sua, conjugumque suarum et liberorum salute cum communi hoste dimicaturi sunt; a quibus nunquam me proditum, aut desertum iri certe scio.“¹⁾ — És ha hajdan a' véres harcok szünetlen küzdése között hazájuk iránt csak egy szent kötelességet: „vérrel védeni annak jogait 's függetlenségét“ ismert őseink' eme' rendszere nem egyedül és csupán a' fegyver lett volna, hanem ha fegyverüknek a' korunkban kifejtett szelidebb tudomány adott volna józan irányt, „adhaec usque tempora stetitsemus, floruissemusque invicti.“²⁾ — azonban, tudományok' tekintetében általán mostoha előkorunkban a' X-ik és XI-ik században magok Görögország' bölcsei is, a' világ' e' korbani minden népeinek mesterei, mint bölcs Leo³⁾ és fia a' biboros író⁴⁾ tanúskodnak: feledni látszának minden katonai minden politikai tudományt, épen úgy, mint fegyveres hatalmuk' nagyságáról örökre emlékezetes elődeink' nyomdokát majdnem egészen elhagyó jelenkorunkban, azoknak honvédelmi rendszerüket a' huzamos béke' élvei közben egy másik polgári szent kötelességgel véljük felváltandónak: „kifejteni, t. i. a' nemzet' szunnyadozó erejét, új életet adni a' szorgalomnak, 's az annyi véren vásárlott béke' áldásai között virágzásra emelni a' hazát, melyet őseink' vére vivott ki, és ismét őseink' vére tartott meg számunkra; azonban hogy ez őseink' vére számunkra megtartotta hazát mi is, különben gyáva nemzedékei ezeknek, megtarthassuk 's átadhassuk a' bennünk egykor szinte őseiket tisztelő utódoknak, vajha egészen ki nem velkezve elődeink' harcias szelleméből, 's nem mellőzve egyikét vagy másikát, de egyítve teljesítenénk a' honpolgár' tartozásai' összegét tevő eme' kettős kötelességeit; mert a' ki hazája' kifejlődésére minden legkisebb áldozattól irtózik, 's a' sértett magán érdekek' felzúdult zajától visszariad, az gyáva szintűgy, 's épen olly keveset szereti hazáját, mint a' ki az ellen' fegyverétől

¹⁾ I. Kollár i. m. 161. lap.

²⁾ I. u. o. 156. lap.

³⁾ I. Tacticorum lib.

⁴⁾ I. De administr. Imp.

félve hazája' védelmére fel nem kelt, midőn hajdan a' felkelés' véres kardjelét hordozták szét az országban. — És a' jövőre káros lehető mulasztásnak kezdjük állátni mármár napjainkban valóságát; Sopron megyének védelmi rendszerünk' helyreállítása iránt ismételve tett de mindannyiszor — mert ki békesen élvezzi jelenjét, szereti öröknek hinni a' béke' élvezet — elvetett, vagy legalább jövőre halasztott indítványa, a' társ megyéknek is nem annyira kedvencz mint inkább a' gondos előlátás nélkülözhetlenné tett 's a' jelen országgyűlésen valósítandónak kívánt eszméjévé lön. — És méltán! mert egy irány egy érdek ösztönöz 's noha nem magyar hazánk' lakosainak valamelyik osztályához kötve és nem is a' magyar nemzet' kebelében, hanem annak érdekével merőben ellenkező 's attól egészen különböző ezen irány, ezen érdek, melly komoly aggodalomra nem csak ad okot, sőt arra kényszerít: „A' magyarokétól különböző származás, nyelv és vallás hazánk' lakosainak nagy részét köti egymáshoz 's köti és kapcsolja ezen milliomokból állókat együtt ama' Colosushoz, mellynek iránya 's hatalma nemzetek' alkotmányos létét szintolly veszélylyel fenyegeti mint alkotmányos thrónokat. Ezen nemzetiség-, nyelv- 's vallásbeli érdekek' nagy szövetsége az, mellynek borzasztó vulkánján áll kétes jövődönk. Innen eredhető gyújtó szikra könnyen lobbanthat lángot, melly nemzeti létünket, alkotmányunkat 's az arra épült thrónt egyiránt emésztené.“

2. §.

A' hajdani szerkezet' megváltoztának okai 's körülményei.

Köz emberi gyarlóságunk 's ezzel ikertestvérként született állhatlansága intézkedéseinknek eszközlék általán vármegyéink' hajdani rendszere' megváltoztát; — részletes okairól a' magyar polgári alkotmány' hajdani állapotja — 's ezzel a' vármegyék' előkori rendszere megváltozta- 's hanyatlásának, többen 's nézeteikben egymástól eltérőleg elmékedének iróink.

Az előkorbeli írók közül Roger nagyváradi kanonok, a' IV. Béla királyunk alatti szomor emlékű tatárpusztítás' gyász-

története' leírásában, egyszersmind a' király és ország között létezett viszálykodások' s bizalmatlanság' okait is előszámlálja. „Est omnibus non ignotum — mond ő a' X-ik fejezetben : — quod septuaginta duos habet Ungaria Comitatus. Hos Reges Ungariae bene meritis conferebant et auferebant sine injuria possidentis. Ex his Comitatus habebant delicias, divitias et honores, potentiam, altitudinem et munimen. Sed per prodigalitem quorundam progenitorum suorum, jura Comitatum erant adeo diminuta, ut meritis et demeritis personarum non discussis, eisdem possessiones villas et proedia ad Comitatus pertinentia in perpetuum contulissent : ex quo viros Comites non haberent, et cum incederent, simplices milites propter diminutionem Comitatum putarentur,“ — továbbá az V-ik fejezetben : „praeterea nobiles cum cordis amaritudine referebant, quod cum ipsi vel progenitores eorum contra Ruthenos, Cumanos, Polonos, et alios in expeditionem a regibus saepius essent destinati, et aliqui essent ibidem gladio interempti, aliqui fame mortui, aliqui carceribus mancipati, et aliqui diversis tormentis afflicti. Reges qui pro tempore fuerant, revertentibus, vel captivorum propingvis recompensationem et remunerationem congruam faciebant, villas possessiones et proedia concedendo eis in perpetuum possidenda. Hic autem non solum eis non addidit aliquid, sed concessa ad jus et proprietatem cujusque sine diminutione aliqua revocavit. Hic est dolor, hic est gladius, qui transfixit animas Ungarorum. Nam qui erant divites et potentes, et secum habebant multitudinem afroenatam, vix se solos poterant sustentare.“¹⁾

Az újabb korban Kollár Ádám Ferencz „Historiae Jurisque Publici regni Ungariae Amoenitates“ czimű munkájában az ország' polgári alkotmányának hajdani állapotjáról értekezvén, az ország' polgári állapotja' megváltozásának okairól is emlékezik.²⁾

Legújabbán pedig (1831-ik évben) Perger János, jelen dolgozatunk' folytában nem ritkán idézett 's használt, „a' magyar és hazája régenten“ czimű munkája' végén „a' magyar polgári alkotmány' régi állapotja' változásának 's hanyatlásának okairól röviden“ értekezik.³⁾

¹⁾ I. Scriptores Regum Hung. Tyrnaviae 1765. I. köt. 482. l.

²⁾ Sectio VII. Cap. II. et III. 162—189. lap.

³⁾ l. i. m. 146—150. l.

Mi a' különböző nézeteket összeponosítván, az országalkotmány' hajdani állapotja' megváltoztának szinte nem csekély okát találjuk abban, mit Kollár következő szavaiban érint: „Veteri Comitatum nostrorum — mond ő — statui multo magis quorumdam Regum obfuisse nimiam liberalitatem quam prudentem parsimoniam,“ ¹⁾ 's állítása' támogatásaul sz. Isvánt követő királyainknak tulságos bőkezűségét hozza fel. És valóban! ha tekintetbe vesszük: miként egy részben mondott királyaink a' királyi jövedelmek' sajátlagos kútforrásait (Jura regalia), nem különben a' várakhoz tartozott javakat (bona camerae) a' váraktól elszakasztva egyházfiaknak épen úgy mint magánosoknak örökségi joggal eladományozgatták; 's e' szerint a' várjóságoknak olly levén természetete: hogy azokat csak az bírhatta, ki a' várakat bírta, 's a' ki ez által a' vár' szolgálatjára is le volt kötelezve, — ezeknek a' váraktól elszakasztása 's örökös eladományozása által a' várak szükséges őrizet nélkül maradtak, következésképen az ellenség' gyakori beütései- 's országunkban tett pusztításainak nyitatték tágkapu; — más részről ellenben királyainknak már e' korban is fényes udvari pompáik- 's nagy számú eselédéseikre kellő költségek — elidegenítve lévén az ezek' tartására eredetileg kitűzött királyi jövedelmek, — szinte a' várjóságokból tételtek; lehetetlen nem kárhozhatni az ezekből szükségkép fejlődő, polgári alkotmányunk' — mondjuk lerokadásának alapokát; — — érezték ezt már magok is következő királyaink; — de ismét hibásan választva meg a' hon' romlását távoztatónak vélt eszközt, egy újabb rosz következménynek lettek eszközlőivé; ugyanis megsemmisítvén a' királyi jövedelmek' 's javak' eladományozásairól szóló királyi kegylevelek' erejét, 's az eladományozott javakat örökös birtokosaiktól minden kárpótlás' nélkül visszaszedvén ²⁾, eszközlőivé lettek a' csak hamar bekövetkezett gyász catastrophának; mert azok, kiktől elszedettek javaik, a' királynak 's

¹⁾ l. i. m. 163. l

²⁾ Tanúsítják ezt IV. Béla királyunk' következő oklevelei: 1223-dik évről „Bela Dei gratia Rex primogenitus Regis Hung. etc. universis praesentes litteras inspecturis salutem in Eo, qui salus omnium est. Cum voluntate patris nostri, et maturo principum terrae nostrae consilio, perpetuitatum donationes inutiliter factas revocaremus.“ 'stb. — 1229-ik évről: „Bela Dei Gratia etc. Cum provide et accurate inutiles et superfluas perpetuitatum donationes voluntate Patris Nostri a maturo Principum terrae consilio destrueremus.“ 'stb.

ekként a' közjónak is ellenségeivé levén, a' hon' védelmére mitsem tettek, 's e' saját romlásukat szülő vétkes közömböségök sielteté elő az 1241-ik évi, siralmas emlékü tatárpusztitást. „Die Magyaren hofften Ihn (a' királyt) durch Jammer mürbe zu machen, bis er reuig in ihre Arme sich würfe“ mond e' kort jellemzőleg Schneller. ¹⁾

Azonban a' királyi jövedelmek' 's javak' túlságos adományozását kárhoytatva, szent elv marad előttünk az: miszerint „munificencia a prodigalitate probe discernenda est;“ ²⁾ mert ha tekintjük a' kort, melyben országunk' alapzatát sz. István első királyunk letevé, tekintjük hazánkna e' korbani helyzetét 's néposztályait: az egyházfiaknak ép ollylag, mint más magánosoknak teljes jogú, soha kétségbe nem vont, törvényeink által szentesített és csak jelenkorunkban szóba hozott birtokaik' tekintetében, méltán igazolandjuk előkorunkra nézve Ancillonnak ³⁾ a' középkorról általánoson 's hazánkra is teljesen alkalmazható ezen szavait: „Die politischen Rechte müssen auf den Eigenthum und dem Vermögen beruhen, so mit den Pflichten Schritt halten, und nach ihnen bestimmt werden. Die am meisten Eigenthum besitzen, müssen die Befugniß haben über das Gemeinwesen beratken zu können. Wer im Staate die meisten Pflichten hat, muss auch die meisten politischen Rechte zu erhalten und ausüben. Dieser Grundsatz der echten Staatswissenschaft verbürgt die Sicherheit und das Wohl aller andern Einwohner des Landes, auch der Nichteigenthümer. Nun gab es in Mittelalter beinahe kein anderes Eigenthum als Grundeigenthum, die Domanien des Fürsten abgerechnet war ausschlieslich in den Händen der Geistlichkeit, und des Adels; beide Corporationen hatten heilige und schwere Pflichten gegen das Ganze. Die Geistlichkeit sorgte für den Unterricht in dieser Welt, und für das Heil der Seelen in jener; dem Adel lag allein die Verpflichtung ab, das Land zu vertheidigen und Krieg zu führen. Diese zwei Stände bildeten mit den Fürsten den ganzen Staat, und mussten also von Rechtswegen den

¹⁾ l. i. m. 89. lap.

²⁾ l. Kollár i. m. 167. lap.

³⁾ l. Verdienste des Mittelalters.

grössten Einfluss auf die öffentlichen Angelegenheiten haben.“

A' nemzetünk' évlapjaira vérbetükkel beedzett tatárpusztításnak — mik lettenek gyászos következményei? ugyanazon évlapok tanúsítják; — egy részről igazolva lön mennyire „*unseliger fast unsinniger Hang der Menschen und Fürsten mehr zu streben nach Erwerbung neuer als nach Verbesserung alter Güter und Länder*“¹⁾ más részt egészen kipusztított hazánkba telepített külfödieknek, leginkább kunoknak, a' királyi kincstár' ürülte miatt, mindennemű javak örökös birtoki joggal adományoztatván, „*conferendo et donando eis terras castrorum udvarnicorum Reginalium et alias terras conditionariorum aut hominum nobilium sine haerede decedentium. — Dedimus insuper et contulimus eisdem vacuas terras nobilium, quae a tempore tartarorum vacuae perstiterunt*“²⁾ stb. ³⁾ nemcsak vármegyéinknek hajdani szerkezete megsemmisített, hanem a' nemességi vagyonoknak is nagyobb része 's ezekkel a' felkelési kötelesség is feledtetett. — És a' várjóságainak örökös joggal magánosoknak tett, 's sentebb előadott adományozásai következtében az illyeket birt jobbágyok 's katonák (Castrenses), előbb a' polgári alkotmánnyal összeköttetésben volt kir. kegylevelekben gyökereztetett szabadságaikat elvesztvén, a' mágnások által igen nyomattak, 's innen közetkezett az úgy nevezett pór, kurucz, vagy másként Dózsaféle lázadás is.

Végre: Vármegyéink' előkori szerkezetének megváltoztát, a' várjavakból lett királyi városoknak a' vármegyék' főispánjai' hatalma alól királyi kegylevelek általi felszabadítása ³⁾ — 's azoknak a' vármegyéktől elszakasztása is eszközlé; mert innen következett az: hogy az ollyatén helyeken lakozott többnyire bevándorlott idegen felekezetek a' hazánkbeli törvényekhez magokat épen nem alkalmaztatták, hanem saját

¹⁾ I. Schneller i. m. 91. lap.

²⁾ I. László királyunknak 1279-ik évben költ oklevelét. Penger i. m. 149. lap.

³⁾ „*Hospites etiam liberarum villarum Regis scilicet et reginae nobiles regni nostri non possint iudicare.*“ I. Kova chich Sylloge Decr. Com. I. köt. 21. lap.

házaikból behozott szokásokat követték. — Tekintsük végre hazánk' kormányának az árpádi királyi ház' kihaltával egészen idegen 's azonnal a' nemzet' polgári alkotmányát voltaképen nem értő uralkodók' kezeibe lett átvitelét; — tekintsük továbbá: hogy nemzetünknek szokás-törvényei egész Werbőczy' koráig összeírva nem lévén, nemzetünk' egyedei pedig a' sok háborgások miatt magokat inkább csak a' katonaság- mint tudományokra alkalmaztatván, több királyaink alatt polgári alkotmányunk' szellemével ellenkező olly törvények is hozattak, mellyek miatt utóbb magának polgári alkotmányunknak több ágaibani változtatása nélkülözhetlen volt.

3. §.

Áttérés jelen megye-rendszerünkre.

Daczára azonban mindezen változtatásoknak, im! nyolczszázados alkotmányos életet élünk Europa' többi népei között! 's bár évkönyveinkben kevés a' fénypont, melly egy részben nem es öntudatra dagasztaná a' multkor' nagyságában élvet 's lelkesedést kereső honfi kebleinket, — más részben pedig a' társ nemzetek közötti tartós tekintet 's hatalmas befolyás' kivívását tanúsítaná; élet- 's halálközben szüntelen csak megmaradásért levivott tusáink közben egyszer már lételünket is kiirtandónak akarni látszék a' nemzetek' azon közmostoha sorsa, melly a' korunkban Europa' nemzetjeinek névsorából kiirtotta társ's rokon nemzet' sirja fellett vigaszúlmondatta: „N e m z e t e k v e s z n e k, n e m z e t e k l e s z n e k.“ — Fanyar vigasz, hol a' lenni vagy nem lenni legkeveserűbb valóságát egyszerre érezni kénytelenítettünk! — 's ime, „annyi viharrali küzdés, annyi hánykodás után a' történetek' hullámai között, mellyek lételünk óta népeket sodortak el és népeket szöktettek fel a' világ-történetek' felszínére, egy történetileg 's népjogilag még nem eléggé biztosított és az események' hatalma által gyakorta kétségbe vont állodalmi élet mellett is még itt vagyunk, daczára azon ellenséges viszonyoknak és befolyásoknak, mellyek nemzetünket sokszor, haj de mi sokszor! végromlással fenyegették. Itt vagyunk még elég erősek ha kell, akárki' fiával megküzdeni az őseinktől reánk maradt szent hagyományért; — elég erősek az alkotmányos thrónt az időnek akármi viharai közt

megoltalmazni ; — elég erősek minden kártékony 's ellenséges inspiratók' daczára megvetni egy szebb jövődö' alapját. 'S minek köszönhetjük, hogy nemzetünk annyi ellenséges viszonyokkali küzdés után is még él ? a' hatósági rendszer' csudamüve volt ez, melly nemzetünkben az élet- és tetteröt akkor is fentartá, mikor más és hatalmasb népek — népek mondóm ! esetleges események' játéklabdáivá lettek.'¹⁾ — De e' remek alkotmány is csak emberi mű, ez is csak feltételesen lehet üdvös ; ha tudniillik azok, kik élvezik jótékonyágát' illő mérték- 's kellő arányban használják, javítják koronkinti hiányait 's gondosan ápolják, ápolván benne saját lételüket ! mert „a' megyék' municipalis jogai — mond X. X. Z. — alkotmányunk' alapját, nemzetiségünk' kezességét teszik annyira : hogy még megyei szerkezetünk megmarad, érjen bár bennünket akármí csapás, alkotmányunkat mindig ismét visszaszerezhetjük.“ — Hatósági szerkezetünkben azonban, minden jelessége mellett is, mellyről történeteink ezernyi tanúbizonytságot tesznek, mellyet a' hatalmas Albion' fiai is sok tekintetben saját helyzetüknél is jobbnak, üdvösebbnek hirdetnek, sok hiány 's nem egy visszaélés lappang. „Vannak megyék hazánkban, mellyekben az ököljog' sötét korának durva hagyománya teljes rendszerrel üzetik, 's vannak emberek, kiknél — mint a' világ' egykori száma²⁾ helyesen mondja : a' szabadság kéjhölgy, a' törvény egy nyomorú kerítő 's az erkölcs egy torzképet csináló' pulicinello.“ Hajdan, míg állásunk vesztelő volt, nem igen gondolkozhatának eldödeink egyébről mint alkotmányunk' megmentése — 's nemzetiségünknek minden megtámadás elleni megoltalmazhatására szolgáló védeszközökről ; „korunkban ezen kötelességgel még egy másik párosult : kifejleni a' nemzet' sunnyadó erejét, új életet adni a' szorgalomnak, 's az annyi véren vásárolt béke' áldásai között virágzásra emelni a' hazát, mellyet őseink' vére vivott ki, és ismét őseink' vére tartott meg számunkra!“ De ezt nem teljesíthetjük másként : mintha ott és ott, hol hiány mutatkozik, hol az ész' és jog' szavát egyiránt megvető lélekvásárlók' tarka serege törvény- 's jog-tapodásra számított visszaélések' tömegével megrázni törekszik a' százados épületet, kellő időben helyt állván a' mutatkozó hiányok' kiirtására 's a' mondott visszaélések' eltávolítására mindazt megtevének : miknek üdvüzs következmé-

¹⁾ l. az 1841-ik évi „világ“ czimü ujság' 36. számot.

²⁾ l. u. o.

nyeiben a' legszentebb jogérettel mondhatnunk lehessen Róma nagy fiával Tullius sal: „juro quod servaverim rempublicam!“ És hogy a' hiányokat orvosolhassuk 's megszüntethessük a' megyei élet' lágkörén elterültt visszaéléseket — ismernünk kell e' hiányokat, ismernünk a' visszaéléseket, ezeknek okait 's természetét — 's mindezekért: részletesen ismernünk megyei életünket!

Jelen Helyhatósági életünk.

**„Beligazgatási rendszerünk' folytonos javításának lehetősége egyedül
saját helyzetünk' tökéletes ismerésén alapszik.“**

1. §.

Jelenkori Vármegyéink' szám- 's névsora.

Hazánk jelenleg négy: Dunán-innen 's Dunán-túl, Tiszán-innen 's Tiszán-túli kerületre lévén — politikai tekintetben felosztva, vármegyéink eme' kerületek' alk-részeiként tekintendők: — jelesen

A' Dunán - in n e n i k e r ü l e t k ö v e t k e z ő 13 vármegyéből alakúl; u. m.

1. Árva,
2. Bács-Bodrog, t. e.
3. Bars,
4. Esztergam,
5. Honth,
6. Liptó,
7. Nograd,
8. Nyitra,
9. Pest-Pilis-Solt, t. e.
10. Poson,
11. Thuróc,
12. Trenchén és
13. Zólyom vármegyékből.

A' Dunán-túli kerületbe ezen 14. vármegyék soroltatnak; u. m.

1. Baranya,
2. Fejér,
3. Győr,
4. Komárom,
5. Moson,
6. Posega,
7. Somogy,
8. Sopron,
9. Szerém,
10. Tolna,
11. Vass,
12. Verőcze,
13. Veszprém és
14. Zala.

A' Tiszán - inneni kerülethez 10 vármegye tartozik : u. m.

1. Abauj,
2. Beregh,
3. Borsod,
4. Gömör,
5. Heves, és külső Szolnok t. e.
6. Sáros,
7. Szepes,
8. Torna,
9. Ungh, és
10. Zemplén vármegyék. — Végre

A' Tiszán-túli kerület következő 15 vármegyéből áll: u. m.

1. Arad,
2. Békes,
3. Bihar,
4. Csanád,
5. Csongrád,
6. Kraszna,
7. Krassó,
8. Máramaros
9. Szabolch,
10. Szathmár,
11. Közép-Szolnok,
12. Temes,
13. Torontál,
14. Ugocsa, és
15. Zaránd vármegyékből.

Magyarország' kiegészítő része Horvát-ország, 's ez 3 vármegyéből áll: u. m.

1. Körös,
2. Varasd, és
3. Zágráb vármegyékből.

A' magyarországi, összesen 52, vármegyékhez számítandók :

1. a' Jász- két Kun- 's
2. Hajdú-kerületek.
3. a' szepesi XVI város.
4. Kővár' vidéke és
5. a' kereskedési tengerpart.

2. §.

Vármegyéink' értelmzése; „Karak és Rendek.“

Mindenik vármegye a' hármast. könyv' III-ik R. 2. czime szerint — helyhatósági joggal (jure municipal) bíró egymástól független testület; 's mint ilyen a' saját területében lakozókat kötelező — fenálló törvényeinkkel mindazonáltal egyező, — 's időnkint a' kor' szükségsei kívánta javításokat tárgyazó intézkedéseket tehet; 's minden egyes vármegye a' kebelbeli karok és rendek' öszvegéből alakúl; — értetnek pedig a' vármegyeyi „Karak és Rendek“ alatt a' vármegye' területében lakozó 's birtokos minden egyházi, ország-zászlós, mágnás és nemes személyek; a' miért is a' vármegyék' nevében kiadni szokott oklevelek, következő szavakkal kezdődnek: „Mi NN. Vármegye' Egyházi Fő Rendekinek, Ország Fő Zászlósainak, Nagyjainak és Nemeseinek közönsége.“ 'stb.

3. §.

Vármegyéink' hatásköre.

Mindenik vármegye, helyhatósági minőségén kívül, még más kettős minőséggel bíró: törvényhozói — a' mennyiben a' törvényhozó testületnek egyik kiegészítő tagja lévén, szabadon önmaga választotta képviselői, 's ezeknek szinte szabadon adott utasítása által vesz részt a' törvényhozásban; „országgyűlés alatt, a' követek- 's küldöik közti folytonos viszonynál fogva mindenik vármegye egy egy elmesrlődési műhelyé változik,“ — és végrehajtói minőséggel: a' mennyiben az országgyűlésen, a' nemzet' 's király kölcsönös egyeztetvel alkotott törvények', 's ezek' szellemében kiadott felsőbb rendeletek' végrehajtásának egyedül törvényes eszközei.

Es e' kettős minőség kötelességünké teszi I. országgyűléseink-, 's II. a' megyék' intézkedései felett örökös kormányzások — nevezetesen a) a' Főméltóságú Udvari Cancellaria 's b) a' nagyméltóságú magyar kir. Helytartó Tanácsról szólnunk.

O r s z á g g y ü l é s.

„Vox Dei et praeceptum communitalis universalis est: ut unusquisque in tali loco (eundem designando locum) armatus, vel qualiter potest compareat, communitalis consilium simul et praeceptum auditurus“ Verbőczynknek ¹⁾ ezen Thúrőczytól ²⁾ kölcsönzött, különben Béla király' névtelen jegyzőjének ³⁾ „Dux et Nobiles ordinaverunt“ szavai a' már illetőleg Atilla előtt's után tartott nemzeti gyülekezetek' ⁴⁾ nyomaira vezetnek. —

Harczias szelleme's már Ásiából magokkal hozott nomadicus életmódja eldődeinknek szabad ég alatt gyűjté egybe a' honnak közdolgai felett tanácskozandó fiait; vezéreink' korában, ugy utóbb is III. Endre' királykodása alatt 1299-dik évtől kezdve nem egyszer egész 1525-dik évig a' Rákos terén tartott országgyűlésektől mintegy másod. Campus Martiusává lett, nemzetünknek a' Rákosi tér, melynek így nevezett kisdé folyójától egyik külhoni író országgyűléseinket is Rákosnak nevezte: „Die Ungarn hielten von Alters bei ihren Land- und Wahltagen folgenden Gebrauch: 1) Hielten sie solche Zusammenkünfte in Vaffen und offenen Felde, in Sonderheit bei Pesth im Feld Rákos genannt, wo von die Ungarn noch heitige tages ihre Landtage Rákos nennen“ ⁵⁾. „Ingenium gentis et ipsa campi opportunitas effecere, ut secunda Regum periodo plerumque hic celebrata (Comitia) armatis, quam togatis essent similiora“ jegyzé meg Kovachich ⁶⁾.

¹⁾ I. H. T. k. I: 3. cz. 2-dik §

²⁾ I. Chron. Hung. X r.

³⁾ I. Historia Septem Ducum Hungariae 40. r.

⁴⁾ Országgyűléseink' története' tárgyszerű terjedelembeni előadásával — ha Isten többnek engedendi napjainkat! — más alkalommal részletesebben foglalkozandunk. —

⁵⁾ I. Han das alte und neue Pannon. 102. lap. mint Pusztay által, „Die Ungarn in ihren Staats- und Nationalwesen von 889 bis 1842.“ című munkájának I. kötete 38-dik lapján idéztetik. —

⁶⁾ I. Kovachich Vestigia Commitiorum. 622-ik lap. —

Milly számosak voltak e' rákosi téren tartott országgyűlések? e' következő szavak' tanúsítják: „Conventus adeo frequens, ut numerus convenientium saepe excedat summam octoginta millium armatorum, quorum pars maxima equis vehuntur. Et quod est admiratione dignum nihil ulli deest, quo ad victum abunde pertineat“ ¹⁾. —

Szent István, kivel nemzetiségünk' aerája kezdődik, az előbbi nemzeti gyülekezetek' tartása' módját is megváltoztatta; — 's jöllehet Carthuitius ²⁾ következő állítása szerint: „Post obitum patris Stephanus adhuc adolescens favore Principum et Plebis in patris solium laudabiliter proventus“ István a' köznép' egyetisével is megválasztott királynak; mindazonáltal a' következőleg tartott országgyűlések, melyek „Regale Conciliumnak“ ³⁾ és „Senatus“-nak ⁴⁾ nevezettek — csupán az egyházfiak' 's főrendűek' közbenjöttével „cum Episcopis et Primatibus Hungariae“ ⁵⁾ tartattak.

Péter király' rövid uralkodása' idejéről olvassuk: „Anno regni Petri tertio, Principes Hungarorum et milites ⁶⁾ consilio Episcoporum convenerunt“ ⁷⁾.

Még nagyobb országgyűlésekbeni részvét engedtetett I. Béla király' idejében, mit a' következő szavak tanúsítanak: — „misit autem Rex clementissimus per totam Hungariam Praecones, ut de singulis villis vocarentur duo seniores facundiam habentes ad Regis consilium. Quo audito non tantum hi, qui vocati fuerant, sed etiam omnes rustici, et servi, cum universa plebe Hungariae venerunt ad Regem in Albam“ ⁸⁾. — Kitészik innen: hogy I. Béla alatt — minden helységből két követ hivattott az országgyűlésre, sőt a' köznépnek is megjelenhetés engedtetett; a' mint ugyanezt tanúsítja:

Sz. László király' I. t. könyvének előbeszédje is eme szavakban: „Anno Incarnationis ejus millesimo nonagesimo

1) I. Petri Ranzani Epit. R. Hung. Ind. I.

2) I. „Vita S. Stephani“ Cap. I. §. VI

3) I. sz. István II-ik t. k. 19. fej.

4) I. u. o. 35. fej.

5) Carthuitius i. m. 134-ik lap.

6) I. Kiket kelljen a' „milites“ szó alatt érteni? fentebb előadánk.

7) Chronicae Hungarorum Cap. 36. I. Scriptores Rer. Hung. 1765. P. I. — 158-ik lap.

8) I. u. o. a' 46-ik fej.

secundo XII. Kalend. Junii in Civitate Szabolch sancta Synodus habita est, praesidente Christianissimo Ungarorum Rege Ladislao, cum universis Regni sui Pontificibus, nec non cunctis Optimatibus cum testimonio totius cleri et Populi.“

II. Endre király' 1222-ik és 1231-ik évben költ oklevelei' folytában a' nemesek' mindnyájának helye volt az országgyűléseken.

IV. Béla alatt (1267) mindazonáltal, minden vármegyéből a' nemesség' részéről két vagy három követ rendeltetett küldetni az országgyűlésre: „et de quolibet Comitatu duo, vel tres Nobiles, debeant convenire“¹⁾.

III. Endre' királysága alatt van ismét nyoma, hogy a' Rákos terén 1298-dik év' Julius havában tartott országgyűlésre a' nemesség fejenkint (viritim) meghivatott²⁾.

1526-dik évben tartatott Rákos' terén az utolsó országgyűlés: „Ultima erant haec genuina in Rákos Comitata, — (1526) et quemadmodum hoc loco initio — Periodi secundae, prima, nec ante, ita haec sub finem ejusdem Periodi ultima, neque postea unquam ad nostram usque aetatem ibidem acta sunt“³⁾.

Zsigmond király' kora országgyűléseinkre nézve kettős érdekekkel bír; ugyanis a) Zsigmond király' törvényeiben találjuk, I. Béla királyunk óta, legelőször nyomát annak: hogy „Convocatis ex omnibus Regni nostri Comitatibus et Districtibus Comitatum, — oppidorum, et Liberarum, villarum Regiae Jurisdictioni pertinentium nunciis et legatis“⁴⁾, — a' szabad mezővárosok 's helységek' követei az országgyűlésre meghivattak. b) Zsigmond korából veszik eredetüket az ugynevezett királyi előadások (Propositók) és pedig nem az országgyűlésen, mint jelenleg divatozik, hanem már az országgyűlésre meghívó királyi levelek (Regales) által az illető vármegyékkel közölvék „primum hoc est, quod hactenus eruiimus, Propositionum Regiarum, et quidem non in ipsa Dieta, uti usus subinde obtinuit, factarum, sed, singulo

1) I. Kovachich Sylloge Decretorum Comitatum. I. köt. 13. lap. art. 8. §. 2.

2) I. Engel's Gesch. des königr. Ung. II. r. — és Kovachich Vestigia Comitatum. 151. lap.

3) I. Kovachich Vestigia Comitatum. 622. lap.

4) I. Zsigmond' II. végz. előbeszédjének 3-ik §-sát. —

seorsim Comitatu praevie communicatum exemplum“¹⁾. — Innét kellett természetesen eredni a' vármegyék által országgyűlésre küldött követeknek adni szokott utasításoknak is. —

A' királyi előadásoknak minden egyéb tárgyak előtt tanácskozásba kellő vétele valamint hajdanában hosszas vitatkozásokra szolgáltatott alkalmat²⁾; úgy közelebbi országgyűléseinknek mondhatni életkérdése volt! mert nem egyszer megtörténtnek szomorún tapasztalá nemzetünk: hogy a' királyi előadások' tárgyalása után az országgyűlés csakhamar berekesztetvén, mégideje sem volt panaszaikat 's kívánataikat előterjeszteni: — „hatte sich auf den Landtagen die Gewohnheit eingeschlichen: — mond Fesslerünk³⁾ — die Beschwerden der Stände und der Reichssassen zuletzt vornehmen zu lassen, und bei den Königlichen Anträgen so lange zu verweilen, bis zur Berathschlagung über die erstern keine Zeit mehr übrig, die Boten der Gespanschaften des verlängerten kostbiligen Aufenthalts überdrüssig waren, das Wichtigste stillschweigend übergangen, das übrige mit leeren Worten und Verheissungen abgemacht wurde.“ Egyre nevedett ekként az ország' sérelmeinek száma, aanyira: hogy már az 1659: 1 t. cz. 3-ik §-ban biztosítotték nemzetünk, miszerint: „Gravamina universorum Statuum et Ordinum Regni, quaecunque successu temporis — emergerint; ea in singulis Diaetis, quas Sua Serenitas successivis temporibus pro commodo et necessitate Regni, quo saepius fieri poterit (ita ut terminum trienni non excedat) publicare et celebrare dignabitur, sub eadem tollet et effectuat.“ — Ugyan ekként intézkedék az 1723: 7-dik t. cz. is: „Siquidem Generalium Comitiorum celebratio sensu articuli

¹⁾ I. Kovachich Supplementum ad Vestigia Comitiorum T. I. 376. lap. — „Sub ipsis Ducibus Comitia per Praecones viva solum voce Populo indicata fuisse et res ipsa indicat, et scriptorum testimoniis confirmari potest, — an autem Comitibus saltem Parochianis scripto, per hos autem Archi Praeconibus viva voce publicata fuerint? nihil ultra conjecturas adferre possumus.“ — I. Kovachich „Vestigia Comitiorum.“ Előszó XLVIII. lap.

²⁾ Tanúsítják az e' részben hozott Ulászló II. végz. 25. V. végz. 1. Maxim. III. végz. 1. 1655: 49. 1569: 1. 1662: 1. 1715: 14. 1723: 7. 's végre az 1790: 13. t. cz.

³⁾ I. Gesch. von Ungarn: 7 és 8. rész.

1: 1659. *salutare relevandorum gravaminum remedium esset.* — Végre meghatározatott; 's az 1790: 13. t. cz. ezen szavaiban: „*ut autem pertractatis debite Propositionibus Regiis, cuncta justa gravamina a universorum Statuum et Ordinum, in qualibet Diaeta, et in omni tollantur — Majestas Regia futuris — quibusvis temporibus — vi muneris sui Regii curatura est*“ biztosítatik a' felől nemzetünk: hogy a' sérelmek minden országgyűlésen multhatlanul orvosoltatván, országgyűléseink olly testületté nem alakítatnak, melly inkább azért hivatik össze: hogy a' fejedelem' parancsait által vegye, nem pedig azért: hogy minden köz tárgyakról szabadon tanácskozzék, 's legszentebb jogát: a' törvényhozást, fejedelmével szabadon megosztva gyakorolja. — És az 18^{39/40} évben tartott országgyűlési karok és rendek is, a' főrendekhez küldött izeneteikben, hivatkozva a' korábbi törvények 's mult idők' példáira, kifejtván: hogy törvény által előre 's állandó szabályul kitűzni a' sort, mellyel a' köz tanácskozási tárgyak mindenkor felveendőek, már csak azért sem lehet; mert ezen sornak a' tárgyak' természetéhez 's többet vagy kevesebbet sürgető voltához képest kell változni; a' mint is a' köz tanácskozások' első tárgya-', 's nemzetünk' sérelmei' előadásával kezdették meg az országgyűlést, 's első felírásuk' egyik részét a' sérelmek' előterjesztése tevé, 's ezekkel kapcsolatban kéretett ki a' kir. előadások' első pontjában kivánt katonaaállítás' szükségét tárgyaló — úgy a' löbbi pontok' tárgyalására kellő adatok' közlése. —

Az árpádi korszakban egyik országgyűlésen a' másikat tüzeték ki határnapja; — később azonban arra kéreték a' felség: hogy a' meghívó kir. leveleket az országgyűlés előtt legalább egy hónappal juttassa az illető vármegyékhez. ¹⁾ — Végre II. Ferdinánd királyunk alatt, a' meg nem jelenők által vádolt posták' hanyagsága miatt, hathéti idő rendeltetett az országgyűlés' határnapját szükségkép előzendőnek. ²⁾

Az 1495: 25-ik t. cz. 1. §. tanúskodása szerint az or-

¹⁾ „*Regia Majestas dum aliquam dietam constituere voluerit; dignetur ante spatium unius mensis Dominis Praelatis et Baronibus ac caeteris regnicolis terminum ipsius Diaetae per litteras suas significare.*“ I. Ulad II. Végz. 25. cz. 6. §.

²⁾ „*Supplicantes Suae Majestati SS. et OO. dignetur efficere, ne regales in posterum passim per postas haereant, verum eae adminimum sex septimanis prius in Comitibus publicentur.*“ I. IV. Végz. 79. cz. 2. §.

szágyülés nem egyszer üres szóviták által minden intézkedés nélkül hosszas időre nyújtatván ¹⁾, önkényt következett: hogy sokan részint meg sem jelentek az országgyűlésekre, részint pedig annak végét be nem várva önkénytesen haza költöztek. ²⁾ 's itt eredete a' meg nem jelenők ellen rendelt büntetésnek, melly kezdetben csak abban állott: hogy a' jelen nem létőkben hozott törvényeknek engedelmeskedni köteleztettek. ³⁾ Azonban ez már Ulászló királyunk alatt sükertelennék találtatott, minthogy a' birtokos hatalmasok mitsem törődtek a' hozott végzésekkel, cselekvéseiket korlátozó egyedüli törvénynek csupán saját hatalmukat ismerők; — sőt midőn a' 1662-ik évben tartott országgyűlésen, hazánkat vésszel fenyegető háború körüli intézkedésre szólító kir. előadások' mellőztével, előbb az akkoriban keletkezett vallási ügy' elintézését követelő némelly megyék' hosszas vitakozásaira közbenjött kir. leirat ezen szavai folytában „Suam Majestatem proxime ad Comitata Imperii Germanici profecturam unice intendere ea tractanda, quae ad publicam regni tranquillitatem faciunt, neque nunc tempus esse complandis Evangelicorum querelis, cum etiam Catholicorum assummi deberent gravamina. Habent Evangelici leges superinde et quoad processum, et quoad poenam, iis utantur, nec remouentur publicos tractatus diaetales. Summant cordi afflictum patriae statum et maximum ejus periculum“ az 1662: 1. t. cz. ⁴⁾ meghozatott, — 's ennek következtében az elégedetlen megyék' (nevezetesen Zemplén ⁵⁾ képviselői, — az országgyűlését önkénytesen elhagyva már az utról, előbb a' Nádor' levele, utóbb a' kir. ügy-igazgató Majláth Miklós' tiltakozása által „sub indignatione regia“ visszatérésre sükertelen szólítat-

¹⁾ „— — — ipsi Domini Praelati et Barones, caeterique Consiliarii Majestatis Regiae conveniunt, totam diem solis verbis conterunt et absque ulla deliberatione ab invicem separantur.“ I. Ulad. II. Végz. 25. cz. 1. §.

²⁾ „— fit: ut ipsa Diaeta — — in longum adeo protrahatur: ut nobiles mediocres, et pauperes taedio affecti vel discedere vel autem inanes et superfluas expensas facere et sic expensis admodum exhausti ad propria tandem cum ipsorum damno reverti cogantur.“ — I. Ulad. II. Végz. 15. cz. 2. §.

³⁾ „Non venientes vero, vel non comparantes, non obstante eorum absentia, omnia per comparantes conclusa pro rato habere tenentur.“ I. 1492: 108. 4. §.

⁴⁾ „Ut sepositis nunc gravaminibus tractatus Diaetales a Propositionibus Regiis incipiant.“

⁵⁾ I. „S z i r m a y. Notitia historica Comitatus Zempliniensis. 1804. 155—158. lap.

tak; — ekkor hozott az 1662 : 53. t. cz. ¹⁾ melly az országgyűlésre meghívás' ellenére meg nem jelent, vagy engedelem nélkül távozott főrendieket 200, nemeseket pedig 100 márkával fenytendőknék ismételve parancsolja. — A' mint is a' minden országgyűlésre meghívó kir. levél, e' törvényrendelet büntetést ismétlő ezen szavakkal: „secus sub poena in generali regni Decreto expressa non facturi,“ — végződik.

Országgyűléseinkeni tanácskozás' módja iránt, miután „non plane reperitur nec apparet, qualis modus et ordo observari debeat inter Regiam Majestatem, ac Dominos Praelatos, Consiliarios suae Majestatis et ceteros regnicolas ad ipsam Diaetam confluentes.“ ²⁾ Ulászló királyunk' II-ik végz. 35-ik czikke' szabályzólag intézkedik; ennek 4-ik §-a azt rendelvén: hogy az országgyűlési rendek a' tárgyakat „cum moderamine et gravitate, sub silentio tractent, deliberent et concludant.“

¹⁾ „— pro communi bono et tractatibus Diaetalibus, in salutem ac permutationem patriae, eo feliciter, ac maturius concludendis, — conclusum est: ut tales ad Diaetam per regales invitati, qui neque per se in Diaeta comparent, neque ad eandem, si legitime impediti essent, Abligatos suos transmitterent; vel sese sine licentia Suae Majestatis, vel Domini Comitis Palatini, aut Domini Personalis Praesentiae, ex Diaeta subducerent; in poena in Art. 1. Anni 1498 *) declarata; illi vero, qui contra prohibitionem Suae Majestatis, vel Domini Comitis Palatini, vel vero Domini Personalis Praesentiae, ex ipsa Diaeta discederent, vel vero authentice admoniti, licet sub Diaeta adessent, a Consessionibus tamen Diaetalibus contumaciter sese absentarent; in dupla convicti sint eo facto. §. 1. Ac poena hujusmodi per Magistros Protonotarios, illis vero non sufficientibus, per quemcunq. Judicem Ordinarium regni (habita cum Dominis Archi-Episcopis quoad personas Ecclesiasticas modo antelato sese absentantes correspondentia in Sclavonia vero et Croatia, per Magistrum Protonotarium illius regni, illo vero non sufficiente, per Dominum Banum, vel Vice-Banum (habita ibi quoque, quoad Ecclesiasticas personas cum Domino Zagrabienſi Episcopo correspondentia) ad mandata duntaxat Suae Majestatis, vel Domini Comitis Palatini, cunctis juridicis remediis sepositis, Executio impendi possit. — §. 2. Quinta ejusdem poenae parte Executori pro labore; reliquis ipsius poenae partibus pro Fisco Regio cedentibus.“

*) „Si quis Dominorum Praelatorum et Baronum vel aliorum regnicolarum ad primum diem ipsius Congregationis venire et illic infra 15 dies perseverare nollet, talis si fuerit Praelatus vel Baro in 200 marcis gravis ponderis octingentos florenos auri facientibus. Si autem potiores Nobiles vel mediocres seu inferiores fuerint, in 100 marcis quadringentos florenos auri facientibus, per Regiam Majestatem irremissibiliter exigendis, condemnentur.“ — Egyedűli nyomát találjuk e' törvényben az országgyűlés' meddig (legfeljebb 15 napig) tartásának. — I. eze-
ken kívül az 1515 : 28. 1635 : 79. — 1662 : 53. t. cz.

²⁾ I. Ulászló II. Végz. 25. cz. 1. §-át.

Országgyűlés' tartását Mátyás' törvényei (III. végz. I. t. cz. 1563 : 3.) szükség' eseteiben évenként — utóbb azonban csak minden harmadik évben rendelik törvényeink (1617 : 154, 1635 : 49, 1659 : 1. 1715 : 14, 1790 : 13. 1827 : 5.) „Singulo triennio, aut publica regni utilitate, et necessitate exigente etiam citius ad exigentiam sanctorum superinde legum per Majestatem Regiam Generalis regni Diaeta indicetur.“

Az országgyűlés' tartásának helyét 's idejét ¹⁾ nem különben bevégezésének határidejét királyunk tüzi ki; noha a' legközelebbi országgyűlésen kifejték felirásaikban az ország' rendei : miszerint törvény nem létezik, melly az országgyűlésnek elosztatását fejedelmi jogok között számlálná; de arról világos törvény szól és pedig sarkalatos törvény, t. i. az 179°/₁ : 13. hogy a' királyi előadások tanácskozás alá vétessenek 's az ország' igazságos sérelmei minden országgyűlésen tettel és valóságosan orvosoltassanak, újabb törvényeink tehát az országgyűlésnek végét nem bizonyos időhöz, hanem az elvégzendő tárgyakhoz kötik; ugyanazért az ország' rendei, még a' sarkalatos törvény' rendeletének elégtéve nincsen, az országgyűlésnek elosztásában meg nem nyugszanak; — de a' mindannyiszor költ kir. leiratokban az országgyűlés' elosztatása' határidejét kitűzhetési jog, mindannyiszor a' legfensőbb királyi jogok között tartozónak nyilvánított. — Még az 1723 : 7. t. cz. is csak két hónapra terjedhetőnek rendeli országgyűléseinket, de korunkban a' tárgyaknak halmozott sokasága, és a' fenforgó kérdések' fontossága többször már évekig tartó országgyűléseket tett szükségessé. — Az országgyűlésnek Pesten leendő tartását több ízben sürgették legközelebb az ország' rendei, „nem csak a' város' helyzetének, és nagyobb kiterjedésének tekintete, hanem a' nagyobb nyilvánosság, és ebből hihetőleg következő szorosabb egyetértés méginkább javasolván azt : hogy a' nemzet' törvényhozása az ország' közép-pontján, hazánk' fővárosában gyűljön össze; miután azonban legfelsőbb helyről válasz e' részben nem érkezett, az ország' rendei megkérték az ország' Nádorát, hogy egy Pesten építendő diszes és alkalmas országházának tervét ön-

¹⁾ Kivéve az 1585 : 3. midőn a' Nádor — ugy szinte az 1608 : 3. k. e. t. cz. eseteit, midőn ha egy év' leforgása alatt kellő nádori választásra a' király országgyűlést nem hirdetne, ezt hirdetni az Országbíró, vagy ha ez nem akarna, avagy nem lenne, a' Tárnok kötelezték.

felügyelése alatt elkészíttetni, és azt a' szükséges költségek' feljegyzésével együtt további tanácskozás és rendelkezés végett a' jövő országgyűlés eleibe terjeszteni méltóztassék, ki is ezen kérelmet elfogadván, így az ezt tevő 133 $\frac{2}{3}$ % országgyűlés egy lépéssel közelebb hitte magát a' nemzet e' részbeni közkívánatának teljesítéséhez; ¹⁾ a' mint is csakugyan a' jelen országgyűlése elébe terjesztvék fenséges Nádorunk által az illető tervek.

„A' királyi meghívó levélben kiszabott helyre és időre az ország rendjei egybegyűlvén, 4 napig még üléseket nem tartanak, hanem a' mágnások a' nádornál; a' vármegyék, kerületek, városok, káptalanok 's jelen nem lévők' követei pedig magokat a' királyi személynöknél jelentik, 's megbízó-leveleiket (Literas Credenciales) benyújtják; egyébiránt a' nádornál, mint az egész országgyűlés' elnökénél a' mágnásokon kívül más követek is meg szoktak jelenni. Ekkor az országgyűlést a' király vagy személyesen, vagy királyi biztos által nyitja meg, a' királyi lakban összesereglett rendeknek rövid thronbeszéd mellett a' királyi előterjesztvényeket (Propositiones Regias) átadván; 's miután ezek a' mágnások és követek vegyes ülésében felolvastatnának, az országgyűlés' folyama elkezdődik.“

„Az indítványzási jog (initiativa) egy részről a' királyt, más részről a' követek' tábláját illeti; a' mágnások a' követek által elkészített 's felterjesztett tárgyhoz csupán hozzájárulásokat adják, vagy azt egészen elvetik, de ujat nem kezdenek; mi igen lényeges különbség a' magyar országgyűlése és a' francia kamarák közt, hol pénzbeli ajánlatot kivévén, melly szükségeskép a' követek' kamaráján felveendő, minden törvényjavaslat mind a' két kamarában egyiránt elkezdethetik. A' király, indítványzási jogát említett előterjesztvényei által gyakorolja, mellyek sokszor a' királyi meghívó-levelekbe is beiktattatnak, hogy ezek iránt az illető törvényhatóságok követeiket utasíthassák“ ²⁾.

„Szabad legyen rövid ismertetését nyújtani azon változásoknak, mellyek a' KK. és RR. országos tanácskozásai' terebében a' jelen országgyűlés alatt történtek. Keleti oldalán egy emelvény áll, korláttal körülfogva 's ez, és emelkedettsége által a' Rk ülés helyeitől elválasztva. Ezen emelvényen az elnökség, jobbrul a' kir. tábla tagjai, balrul az egyházi rend

¹⁾ I. az idézett Zala vármegyei követjelentést.

²⁾ I. Fényes Magyarország' statistikája. 1943. II. köt. 63. lap.

's horvátországi követek foglalnak helyet; előtte, keletről nyugotra hosszában nyulnak el a megyék, kerületek és városok képviselőinek asztalai, mellyeknek két középsője szélesebb, 's ezeket egymással szemközt ülve foglalják el a követek; a többi asztal keskeny 's csupán egy sorosan foglaltatik el ollyformán, hogy az elnökségtől balra esők éjszak, a nyugotra esők pedig dél felé fordulvák 's egymással egymondván szemközt ülnek. A terem éjszaki 's déli hátrésze lépcsőzetesen emelkedik fel, t. i. az éjszaki csupán a hallgató közönségnek szánva; emez, t. i. a déli, a személyképviselők' padjain kívül, szinte a hallgatóságnak van fenhagyva, mellynek számára ujdun készült padok állanak mindkét oldalon, szinte korlátok által elkülönítve a hatóságok követeinek asztalaitól 's üléseitől, melly utóbbiakat a régi borszékek képezik, csupán az elnök' számára levén egy új divatu zöld színes borszék készítve. A nyugati ablakok vágányaiban a hirlapi 's főhivatalnoki tudósítók és egy magánlevelező' számára vannak czélszerű irópolczok alkalmazva, mellyeken minden ablakban kettesével, egymással szemközt ülve vagy állva működhetnek az illető egyének. A ki- és bejárhatás egy közép nyitott ajtó által könnyebbé 's czélszerűbbé tétetett. A karzat tetemesen megnagyobbított az által, hogy a teremnek éjszaki 's déli egész oldalán 's a napkeletin mindkét oldalon tetemes hosszúságu új rész építettett, mellynek délkeleti szakasza bármilly rendű hallgatóság' számára szolgál, az éjszakkéleti azonban hölgyek' 's külföldi követek' vagy főhivatalnoki vendégek' részére van feltartva 's nemzeti háromszín-függőnyzettel diszesítve. A karzatokra járhatás szinte könnyített 's kényelmesítetté az által, hogy a keleti oldalon egy külső tornác készült, deszka-talappal 's vas-lemez fődélzettel, melly tornáczrul két ujdun vágott ajtó nyílik, egyik a vegyes közönség, másik pedig a hölgyek 's külvendégek' karzatára. — Van még a teremben egy másodrendű karzat is, a déli főkarzat alatt, ez és a karzat térszine közé helyezve, magában a teremben felvezető lépcsőkkel. E karzat a Rendek' teremében hallgatók gyanánt megjelenni kívánó főrendi tagok' számára készült. — Az épületnek ezen osztályába fel- és lejárhatást könnyíti egy — már korábban megkezdett 's a többivel együtt bevégzett kő-lépcsőzet, melly a keleti részről az udvarra szolgáló tornáczra vezet. — Az ekként előadott ¹⁾ rendezel' következtében az augusztus 9-kén

¹⁾ I. Lirnök 1843-ik évi 63. szám.

tartott országos ülésben a' nmlgu elnök Királyi Személynöknek czélszerű megnyitó beszéde után, melyben az új rendezetű teremben tartandó tanácskozásokhoz a' KKnak és RRnek Istentől erőt és egészséget kívánt, 's őket az ősi alkotmány fentartása mellett a' kor' kívánataihoz mért intézkedések' hozatalára buzdítá; felolvastaték a' helyeknek elfoglalása iránti következő határozat. „Határozat az üléseknek a' KK. és RR. teremébeni elrendelése iránt. A' KK. és RR. miután teremüknek rendezése e' részbeni határozatoknak következtetésében eszközöltetett, üléseik' elrendelésére nézve abban állapodtak meg, hogy azon emeltebb tér előtt, melyen az elnöki szék, a' kir. tábla, egyházi rend tagjainak 's Horvátország követeinek ülései helyezvék, jobbról a' dunamelléki, balról a' tiszameiléki megyék' követei azon renddel üljenek, melly az üléseknek 1832-ik esztendőben történt ideiglenes megváltoztatása előtt gyakorlatba volt, 's a' kerületi elnökség' sorára nézve folyvást követtetik: — a' dunamelléki megyék után tovább a' turmezei gróf, fumei 's buccari kerületek, a' tiszamelléki megyék után Kővár vidéke, a' Jászkun 's Hajdu kerületek, ezek után pedig mind a' két oldalról a' sz. kir. városok' követei azon renddel következzenek, melylyet magok között az előtt is fentartani szoktak. — A' jelen nem levők követeinek a' terem azon végén levő ülések jelöltettek ki, melly az elnöki széktől balra esik. Ezen ülések fölötti kisebb karzat a' KK. és RR. üléseiben jelen lenni kívánó főrendi tábla' tagjainak, az elnöki széktől jobbra eső új karzat a' nőnembeli hallgatók 's kísérik, ugy nem különben kitünőbb polgári állásu idegenek' számára tartattak fen; a' karzatnak többi részei, valamint szinte a' teremnek az elnöki széktől jobbra eső másik vége is egyéb hallgatók' szabad használatára rendeltettek, kik ezentúl a' KK. és RR. ülései között, 's az említett két külön karzaton helyet nem foglalhatnak. Az illető fő-hivatalnokok 's hirlapok' tudósítóinak mindazáltal a' követe'k' ülései körül felállított korlátok közötti alkalmas helyek mutattattak ki.“ — Végül meg kell említenünk azt is, miszerint utóbb indítvány téteték a' terembeli helyek iránti határozat főtartása végett, többek hozzászólása következtében oda módosított: hogy a' tapasztalt visszaélések miatt a' női karzatra ezentúl m'nd kísérő, mind idegen férfiaknak menni tilos; ez utóbbiak a' mágnási karzaton, az előbbieket pedig egyéb karzatokon foglalhatnak helyet, 's hogy e' határozatokat egyszersmind fogantositás is szerzettessék, az illető kerületi elnökség, irnokai közül mindenkor megbizand egyet felügyelői tiszttel.

A' fő Rendek' tanácskozási tereme is másképen van rendezve, mint a' mult országgyűlésen. Ezelőtt csak egy asztal volt a' teremben, mellynél jobbról a' püspökök, balról az ország zászlócai 's néhány főispán foglalt helyet; a' többi főRR. mellékszékeken ülének, asztaluk nem volt. Most a' főasztalal párhuzamosan kétfelől még három-három keskeny asztal áll két oldalt a' terem hosszában, a' követek számára elkorlátolt hely. A' hallgatóság pedig sorompók által elkülönítve; 's junius 24-kén délben kezdődék a' nmélt. Főrendek 10-dik ülése az ujonan elrendezett teremben, melly mind a' helyek' célirányos elrendezésében, mind kényelemre 's méltóságra, mind végre az egész ujonan épült karzatvonal által semmi óhajtatdót nem hagy. A' gyülekezet' örömyilatkozásai között megjelent Nádor ő cs. kir. Fensége előterjeszté, mikép ő a' már mult országgyűlésen, valamint a' jelenen is nyilvánított azon közkívánatnak, hogy e' terem célirányosabban 's kényelmesebben elrendeztessék, megfelelő, azon rendelkezéseket tevő, mellyek eredményeit ime szemlélik a' Főrendek. Elvül leginkább követeltett, hogy a' szónokok minél jobban hallhassák 's láthassák mind egymást, mind az elnököt, 's hogy ez viszont minden felállót és szólni kívánót észrevehesen, hogy továbbá e' tábla mindegyik tagjának elég tágas és kényelmes hely jusson 's a' tanácskozók a' hallgatóságtól elkülönözve legyenek. De két akadály mutatkozott, t. i. magának a' teremnek nem legnagyobb téressége 's azon körülmény, hogy a' másik táblának vegyes ülésekrei megjelenése különös felosztást kívánt. Ez utóbbi egy különös elrekesztés által elértetteni czéloztatott. Az egészre nézve ugy vélekedék ő cs. kir. Fensége, hogy nem lehet ment az emberi művek' tökéletlenségeitől, de azokon hihetőleg a' tapasztalás' utmutatása szerint lehetend majd segiteni.

Az országgyűlés *a)* Felség, *b)* országnagyok, *c)* a' sajátlagos nemesi rend, — végre *d)* a' városi küldöttekből áll.

A' Felség korunkban csak megkezdeni 's bevégezni szokta az országgyűlést; 's ha ezt sem tehetné, királyi biztost küld személyesítéséül.

Az országnagyjai alatt értendők az egyházi rendből a' primás, érsekek, püspökök, aurani perjel, — a' sz. Benedek 's Norbert-féle szerzetesek' főnökei, a' valóságos apátok 's prépostok; 's a' mágnási rend' minden egyénei, kikhez a' flumei kormányzó és Horvátországnak e' táblához küldött követje is számítandó. —

A' vármegyék' küldötteivel egyrangúak a' káptalanok' követei, apátok 's prépostok, nem különben Horvátország'

két követe, Jász-Kun kerületek'-, Hajdú városok' követei, 's a' Turmezei gróf.

A' városok' követei az egyes városok által küldött követekből állanak.

Az ország' nagyjai egyenkint kapnak az országgyűlésre meghívó leveleket; — kik ha személyesen meg nem jelenhetnek, mint szinte az özvegy mágnásnök — többen küldhetnek egy követet; ¹⁾ — és ezen jelen nem levő mágnások' követei a' képviselői táblánál foglalnak ülést; az országgyűlési naplóba iktatni szokott szavuk azonban a' pusztában hangzik el. —

Az országgyűlés korunkban két teremben tartatván, egyikben a' fő Rendei táblája, a' Nádor, vagy ha ez akadályoztatnék, avagy nem lenne: az országbíró, — ezután pedig (nemlét, vagy akadályoztatás' eseteiben) a' horvátországi tábla, 's utána (szinte akként) a' tárnok' elnökösködése alatt; — a' másokban a' képviselői tábla a' királyi személynök, vagy ha ez akadályoztatnék, az alnádor' elnöksége alatt — ül egybe; a' királyi tábla kiegészítő része az utóbbinak.

A' fő Rendi tábla csupán egyes személyeknek lenne összevege, ha közöttök a' horvátországi követ — ez egy képviselő nem foglalna helyet, — ellenben magát

A' képviselői táblát sem mondhatni tisztán illynek, miután a' kiegészítő részét tevő királyi tábla tagjain, prépostokon kívül a' Turmezei gróf is némileg hivatal szerinti minőségében foglal a' követek' sorában helyet.

Országgyűléseink' belsejének czélszerűbb elrendezése nem egyszer előfordult utóbbi országgyűléseinken, 's a' napi események mindinkább elismertették ennek szükségét; a' főkérdés azonban abban sarkallik: valljon ez elrendezést czélszerűn, 's a' képviselői táblára károsan ható következmények nélkül lehet-e korunkban valósítani? 's miután e' kérdés' eldöntése mindenen előtt 's okvetlen a' két tábla' szavazata' arányának meghatározását feltételezné; ez pedig valamint sok vitatásokra, sőt személyes érdekek elleni harcra szolgáltatott volna alkalmat, úgy el sem határozható volt, mert a' személy szerinti szavazati jogok mind alapjokra — mind fontosságukra olly igen különböznek egymástól: hogy azokat összesíteni szinte a' lehetetlenségek' sorába tartozik. — Az adófizető néposztálynak országgyűléseinkbeni képví-

¹⁾ Hajdanában csak kettő küldhetett egy követet. — I. az 1681: 51-dik t. cikket.

seltetése szinte szóba hozattott, 's hozatik; — mieraánt a' fentebbi 90-ik lapon előadattak' figyelembe vételére tisztelettel kérjük t. cz. olvasóinkat.

A' vármegyék' követei, az előkerülő minden tárgy felett, eleve kerületi ülésekben, a' vármegyei követek közül hetenkint két két, Duna 's Tiszai kerületekből sorban következő elnök' elnökösködése alatt, folytatják tanácskozásait, mellyeknek az országgyűlés' elején megválasztott jegyzők egyike által fogalmazott eredményei a' képviselői tábla' országos ülésébe vitetnek át, 's ha minden egyes követnek a' tárgy mellett, vagy ellen nyilatkozhatása' következtében többséget nyernek, a' fő Rendi táblához, kir. táblai egyik Itélőmester által, izenetkép átküldetnek, — a' hol is azon tárgyra sziate tanácskozás tartatván, ha a' főrendi táblának valamelly észrevétele forogna fen, a' képviselői táblához viszon izenetet tesz, — ez mindaddig így történik: mig valamelly tárgy felől a' két tábla megegyezett; — nem ritkán némelly a' két tábla közt egyezést nem nyerhetett tárgyak' eldöntése, — nem különben királyi leiratok' felolvasása, nádor' vagy korona-örök' választása végett a' két tábla egy teremben gyűl össze, 's ez elegendes ülésnek (Sessio Mixta) neveztetik. A' legközelebbi országgyűléseken azonban az olyan elegendes ülések, mellyekben valamelly el nem döntött tárgy felett kellett volna határozni, gondosan elkerültettek, minthogy mindenek előtt a' két tábla' kiegészítő egyes részeinek szavazati arányáról kellett volna intézkedni, vagy tetteleg elismerni azt: hogy a' főrendi tábla egy vagy két tagjának szavazata egy egész törvényhatóság' szavazatával felérjen.

A' közmegegyezést nyert tárgy ő felségének felírás mellett felterjesztetik az országgyűlés' nevében, a' felírást a' Nádor 's a' Primás írják alá; — ha a' felterjesztett tárgy ő Felsege által helybenhagyatik, törvénynyé lesz. Országgyűléseink' az előtt divatozó gyakorlata szerint csak igen ritkán valának a' felírások mellett törvényjavaslatok felterjesztve, hanem a' mennyiben a' királyi válaszok kedvezők valának, ezekből 's a' felírások' szavaiból az országgyűlésnek végnapjain egy országos választmány a' nagy mélt. m. k. udvari Cancellariával együtt ülve és értekezve készítették el a' törvények' szerkezetét. Illyen alkalommal gyakran megtörtént, hogy a' felírásoknak 's királyi válaszoknak sokszor kétesebb értelmű szavaiból olly szerkesztéssel készültek a' törvények, mellyet az Ország' Rendei el nem fogadhattak, 's így veszett el több hasznos törvény, mellyet érdemére nézve

a' kir. válasz által elfogadottnak vélt az országgyűlése. Hogy ismét a' régi bajokkal küszködni ne kelljen, elhatározták az 183²/₆-ik évi országgyűlés' Rendei, hogy ezentul mindenkor a' törvényjavaslatot a' felirásokhoz hozzá mellékeljék; kérve a' Felséget: hogy észrevételeit a' törvények' szerkesztésére nézve is megtenni, 's jövendőre a' törvények' szerkezetének a' n. m. magyar kir. udvari Cancellariánál való Concertatióját megszüntetni méltóztassék; meg is ígérte ő Felsége, hogy észrevételeit a' törvényjavaslatok' szerkesztésére nézve is kiterjeszti, de a' Concertationak teljes megszüntetését el nem fogadta. Midőn az országgyűlése már végéhez közelgett, ő Felsége felszólítván az ország' Rendeit, hogy a' Concertatióra törvényjavaslataikat elkészítsék, a' képviselői tábla' számos tagjai azt vitatták: hogy miután a' törvényezikkekben még szerkezetükre nézve is nagy részben meglenne ő Felsége 's az ország' Rendei között az egyesség; a' Concertatio épen nem szükséges, hanem inkább ő Felsége kéretessék meg arra, hogy a' többi' szerkezetére nézve is jelentse ki kegyes akaratját; azonban a' többség még ezuttal a' Concertatiót elkerülhetlennek látván, azt elfogadta, de annak módjára nézve sokban megváltoztatták az eddigi gyakorlatot; ugyanis eddig az országos választmánynak tagjait az illető elnökök nevezték, most pedig a' képviselői táblától küldendő tagokat, maga e' tábla' tagjai választották titkos szavazattal, azt állítván: hogy a' választandók a' képviselői tábla' küldöttéi lévén, ennek csak úgy lehetnek képviselői, ha tagjai által választatnának; — továbbá eddig a' megyék közül minden kerületből kettő, összesen 8 választott, hogy ezen elegendő választmánynál a' fő Rende' táblájának tagjai a' képviselői tábla' választottjait számra felül ne haladják; végre az elegendő választmány, mindenekről, miket a' n. mélt. m. kir. udvari Cancellariával végzett, elegendő ülésben tett jelentést, 's azon jelentésre tüstént ott az elegendő ülésben határozat is hozott; most pedig az köttetett ki: hogy a' választmány semmi módosítást önhatalmával el ne fogadjon, jelentést ugyan elegendő ülésben tegye meg, de annak tartalma mindenkor a' kerületi 's országos ülésekben, nem pedig elegendő ülésben vétessék fel, az elegendő üléseknek, fentebb kifejtett oknál fogva — kikerülése végett.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy midőn az országgyűlés' nevében tett felírásra a' felségnek nem kedvező leirata érkezik, nem marad egyéb hátra az országgyűlési testületnek mint: „Man tröstet sich dann mit der Einschaltung der National-Wünsche und Forderungen in das Lantagsdiarium

und wiederholt sie an nächsten Landtag (nem egyszer) mit dem nämlichen Erfolge“¹⁾. — Egyéberánt

Az országgyűlés' tárgyai tisztelt Fényesünk' előadása szerint, e' következők:

1. A' király' megkoronázása.
2. A' nádor' és korona-örök' választása.
3. A' külföldi főrendüeknek és nemeseknek magyarokká (indigenákká) való felvétele. Hajdani törvényeink (1484: 32, és 1647: 94) a' velenceieket és lengyeleket az indigenatusból kizárták, de ezek az 1827: 22. t.cikk által eltöröltettek. Az illy honosítottak ezelőtt becikkelyeztetések után a' magyar országgyűlésen személyesen ülést és szavazatot nyertek 's pedig különbség nélkül, hanem az 1840-ki országgyűlés óta csak azok élhetnek e' joggal, kiknek ez becikkelyeztetésük' alkalmával specialiter megadatik. Továbbá az 1830-ki országgyűlésen meghatározottat (17-dik cz.), hogy addig egy indigena se cikkelyeztessék be, míg a' 2000 arany taksának befizetéséről az országos pénztárhivaltól, hová az illynemű taksák folynak, nyugtatványt elő nem mutat. Egyébiránt azoknak, kik Magyarország körül kitűnő érdemeket szereztek, rendesen minden taksa el szokott engedtetni.

4. Királyi városokat maga a' király szabadon tehet, de hogy ezek országrendi joggal birjanak, erre nézve szükségkép országgyűlésen kell becikkelyeztetniök.

5. A' rendes hadi adónak, mellyet csak nem nemesek, királyi városok és szabad kerületek fizetnek, megajánlása egyik országgyűléstől a' másikig szinte országgyűlésen történik, 's még pedig az 183²/₆-ki országgyűlés óta nem tovább, azaz ha a' törvényes három esztendő' elteltével országgyűlés nem tartatnék, a' három évet meghaladó első naptól számlálva minden hadi adó magában megszűnik. Régi gyakorlatnál fogva e' hadi adónak mennyisége sem törvénybe nem iktattatik, sem beszédhetéséről az ország' rendei nem kezeskednek.

6. A' nemesek által rendkívülileg fizetendő pénz vagy természetnybeli segedelmek' szabad ajánlata, hasonlóul csak országgyűlés' tárgya lehet. És mivel általában az ország' lakosaira semminemű adó az ország, rendjeinek megegyezése nélkül ki nem vetethetik: ennél fogva

7. A' só árának (melly Magyarorszában királyi egyed-

¹⁾ I. P u s z t a y i. m. I. k. 114. lap.

áruság, monopolium) meghatározása is, az 1790: 20-ik cikk értelmében az országgyűlésre tartozik.

8. A' harminczadok eránt tanácskoztak az országrendei az 1659: 57, 1681: 44 és 79, 1715: 75 és 91, 1723: 119, 1729: 2, 1807: 5-ik törvénycikkekben.

9. A' rendes katonasághoz szükséges ujonczok' számának, szolgálati idejöknek, 's kiállittatásuk' módjának meghatározása.

10. A' nemes felkelő sereg' elrendezése. Fegyverre való felszólítása már a' királyi kirekesztő jogokhoz tartozik.

11. Az ország' sérelmeinek orvoslása; mert az 1827-ik 5-ik törvénycikk' szavai szerint. „Diaetarum celebrationem salutis prosperitatisque Regni maximum esse vehiculum, et tollendorum ac antevertendorum Gravaminum salutare remedium constituere, usus et experientia seculorum comprobavit, etc.“

12. Végre a' törvényhozás egész terjedelmében egyedül az országosan egybegyült országrendjeit és a' törvényesen megkoronázott királyt illeti, azaz egyik fél is a' másik hozzájárulása nélkül törvényt nem hozhat, régibbet el nem törölhet 's nem magyarázhat“¹⁾.

És ekként van megosztva²⁾ a' törvényhozói hatalom fejedelmünk 's nemzetünk között „Princeps proprio motu et absolute — — constitutiones facere non potest, sed accersito interrogatoque populo, si ei tales leges placeant, ane? qui qui cum responderit, quod sic, tales postea Sanctiones pro Legibus observantur. Plerumque autem et Populus ipse — nonnulla, quae ad publicum bonum conducere arbitratur, unanimi consensu decernit: inscriptisque Principi porrigit, supplicans super illis Leges sibi statui. Et si Princeps ipse ejuscemodi sanctiones acceptaverit, tunc vim legis pari modo sortiuntur: et de facto pro Legibus reputantur³⁾.“ — „Leges ferendi, abrogandi, interpretandi potestatem in Regno hoc Hungariae, partibusque adnexis legitime Coronato Prin-

¹⁾ I. Fényes Elek i. m. 72—73. lap.

²⁾ I. Pusztay „Die Ungarn“ i. cz. munk. I. k. 114. lap. — „In hoc Consilio nihil est tam inaequale quam aequalitas ipsa.“ I. Plin. caec. II. Epist.

³⁾ i. a' H. T. K. II. r. 3. cz.

cipi, ac Statibus ac Ordinibus Regni ad Comitata legitime confluentibus, communem esse, Sua Majestas Sacratissima agnoscit.“¹⁾

Képviselési rendszerrel bíró állományokban minden választási törvényektől függ; — ezekről általában szólni, alább²⁾ lesz alkalmunk; — itt csak annyit: hogy törvényeink eddigelé a' mindenik megye vagy város által szabadon választandó követ' sajátságai között nem mást feltételeznek, minthogy azon megyében, mellyet képviselend, birtokos, 's nemes legyen. „Possessionarii Nobiles ac Nobili prosapia orti“ (1625 : 62,) 's ne legyen véghelyi katonatiszt, (1647 : 62.) hajdan harminczadosok 's ügyvédek is tiltattak követekké választatni, (1649: 44.) azonban e' törvény utóbb eltöröltetett; (1655: 61. 1751: 50.) — A' követeket mindenik illető hatóság valamint szabadon választhatja, úgy szabadon adandó utasítással szokta ellátni; — nem különben az utasításához hűtelen követet, hatósága visszahívhatja 's helyébe mást küldhet; némelly megyék az által vélek elmellőzhetni az e' részbeni bajt, hogy eleve hozott határozataik' értelmében a' megválasztandó követek esküjök alatt kötelezzék arra magokat: miszerint az országgyűlés' befejezésétől számítandó hat év leteltéig, semminemű királyi kinevezéstől függő hivatalt el nem vállalandnak; — így vagyunk utasításainkkal is; — ugyanis az azokat megszegő követet, nem különben az egyes megyei követek által félre értett saját utasítások' magyarázatát, Liptó vármegye az 18^{39/40}-ik évben tartott országgyűlésen, a' képviselői testület által indítványozá elítélendőnek; — azonban a' többség az indítványt azon okoknál fogva: minthogy mindenik vármegye valamint saját adott utasításainak egyedüli magyarázója, — úgy egyszersmind követeitől csak egyedül ő, 's senki más nem kérhet számot, elmellőzé. Nem egyszer a' legszabadabb szellemű utasítás egészen ellenkezővel cseréltetik fel, 's viszont; — ez ingadozóság' egyike nemzetünk' gyarlóságának, mellyen csak kifejtett nemzetiség 's czélszerű választó törvény segíhetnek.

Némelly megyéinkben jelenleg a' követnek választott egyén következő esküvel köti le magát. „Én N. N. esküszöm az élő istenre 'stb. miképen a' most folyó év' n. napjára ő felsége koronás királyunk által kegyelmesen hirdetett országgyűlésre ezen nemes vármegye' egyik követének elválasztat-

¹⁾ I az 1791: 12. t. cz.

²⁾ A' vármegyei tisztújításoknál; a' II. kötetben.

ván, a' megállapított 's hitelesen kiadandó követi utasítást hiven 's lelkiismeretesen megtartandó, és magamat követ-ségemben, eljárásom' egész alkalmával, szorosán ahhoz alkalmaztatván azt semmi tekintet és szín alatt meg nem szegem. Isten engem" 'stb.

Az országgyűlések' eseményei, nem különben oklevelei, azoknak Napló- 's jegyzőkönyveiben örökítetnek ¹⁾; — E' naplókönyvek eszközlik, hogy mindenik követ magát küldői előtt teljes hitelességgel igazolhassa, 's ezek is követeiket önszavaiknál fogva teljes joggal feletetre vonhassák — és minél szélesebb terjedelemben mennek át a' maradékra a' hozandó törvények feletti vitatkozások, annál inkább foghatja ez tudni 's miből fejlődtek ki az előtte levő törvények? — vajhami is birhatnánk illy gyümölcsöt boldog emlékű eldődeink' gondoskodásának, 's nem maradnának titokként számtalan törvényeinknek születési körülményei! — Eddigelé a' legközelebb múlt országgyűlésig csupán a' képviselői tábla' országos üléseinek volt jegyzőkönyve; ennek kezdetén azonban felszólítottak a' fő rendek is: hogy miután tanácskozásaikból csak annyit tudhat a' jelen és jövő kor, a' mennyit időről időre a' képviselői táblához általküldött vizsnonizenetekben irtanak — tanácskozásaik' részletei pedig — teremük' üregében viszhang nélkül elhangzottak, — köztanácskozásaikról nyilvános naplót vezessenek; több ideig ugyan siker nélkül maradt e' felszólítás; de az ország' gyűlése' vége felé a' fő rendek is elkezdették a' rendes naplónak vezetését, 's azt folyvást fel is tartották; és a' fő rendi napló körüli czélszerű intézkedések a' képviselői tábla' naplójának szerkesztése' módjában is lényeges javításra szolgáltak alkalmat 's utánaozásra.

A' legfontosabb tárgyak feletti tanácskozások ellen vagy mellett felhozott okok és tekintetek, a' két utóbbi országgyűlés alatt a' kerületi ülésekben fejtetvén ki; miután ezek az utó-korra legfeljebb magánosok' diplomáciai okszerűséget nélkülöző jegyzetei által mennének át, — mivel a' többséget kivivott rész, országos ülésekben a' kisebb rész állat ostromlott izenetét vagy felírását, többnyire csak a' maradjon! szó hangoztatásával szereté megtartani, — 's az országos naplókba nem más, mint a' kisebb rész' kijelentései vagy is a' többségalapította végzés elleni, nem pedig melletti okok foglaltatnak; két országgyűlés alatt igyekezett a'

¹⁾ A' naplókról szinte lesz más alkalmunk bővebben szólhatni.

képviselői tábla — kerületi rendes tanácskozásainak rendes naplója' vezethetése iránt hozott határozatát valósíthatni; — 's meg is tétettek e' czélból minden szükséges intézkedések, mind a' gyors iróval, mind a' nyomtatóval meg is kötöletett. Azonban mielőtt még a' nyomtatás elkezdett volna, jelentetett a' kerületi rendeknek: hogy a' sajtónak használatára nézve fenálló gyakorlat, és szabályok' folytában a' naplónak kinyomatása meggátoltatott; az innen eredettnek vélt sérelmet ő felségéhez tüstént fel akarta terjeszteni a' képviselői testület; — de ebben a' fő rendek meg nem egyeztek. Többször ismételt üzenetek sikertelenek valának, 's így a' kerületi napló elmaradt; e' részben is, mint szinte az országgyűlési hírlapok, mint a' nemzet' nagyobb szükségeinek létesítése iránt is ohajtanunk kell: hogy kormányunk 's nemzetünk e' tekintetben tisztán felfogva a' közérdeket, a' jelen „országgyűlés a' sajtó eránt egy olly törvényt hozzon létre, melly czélszerű rendeleteivel számos hiányaink' pótlásának, a' törvények' eránti tisztelet' terjesztésének, 's haladó kifejlődésünk' előmozdításának hathatós eszköze legyen.“

Az országgyűlésen a' fő rendi tábla' tagjai saját költségein vannak jelen; — a' követek azonban az 1715: 47-ik törvényezikk' rendelete' folytában napdíjjakat kapnak küldöiktől „Statutum est: ut nuncii seu ablegati ad Diaetam, qui ordinario, vel tutoris duntaxat permansionis gratia Posonii habitauerunt; illi a die celebrationis ipsius Diaetae, seu benignarum propositionum Regiarum exhibitionis, pro diebus continuatarum sessionum; alii vero et quidem tales, qui non alio fine, quam ad Diaetam ex diversis locis Posonium se conferre debuerunt, a die motionis; toto sub eadem Diaeta ibidem subsistentiae tempore (nisi interrupta Diaeta, securitatem domum redeundi habuissent) sua diurna libere praetendere, et Comitatus ad concursum exolutionis eorundem (inclusis Dominorum Praelatorum, Magnatum ac hujusmodi Viduarum Bonis, qui et quae nec per se, nec per Ablegatos ad Diaetam comparuerunt) salva legali poena, eadem attrahere, et conscientiose limitare valeant, suisque Ablegatis Diurna persolvere teneantur.“ Utóbb a' vármegyei 6, — a' városi követek' díjai 4 p. forintban határozottatott; — e' költségeket az 183¹/₆-ik évi országgyűlésig az adófizető néposztály viselte, de hogy már előbb aránylag a' nemesség is velt benne részt, tanúsítják a' Mátyás VI. Végz. 64. 1647: 134. következő szavai: „ad querulosam nonnullorum Nunciorum Instantiam decernunt Status et Ordines; ut a modo deinceps

Legati Comitatum et Dominorum Praelatorum ac magnatum, qui generalibus regni Comitibus, in pertractatis publicis regni negotiis expediti intersunt; per Comitatus, in quibus vel personales residentias, vel vero Jura possessionaria haberent, solutione expensarum suororum, ad Diaetas ablegatorum, interim donec ii munere Legationis in Diaetis funguntur; — ad nullius taxae vel contributionis solutionem cogi, et compelli possint.“ — Ugyanezen törvény' rendeletét erősíti meg 's kiterjeszti azt a' zálogban lévő nemesi javakra is, az 1655 : k. u. 37-ik t. cikk is. — Mert különben mért kellett volna kivenni a' fizetési teher alól azoknak javait, kik magok személyesen vettek részt az országgyűlésekben? — a' két utóbbi országgyűlés azonban e' költségek' viselését törvény által, egyenesen 's kizárólag a' nemesi rend-és azok által, kiket a' törvény ezen nevezet alá foglalva ért, rendelte viselendőnek. — Miután a' két utóbbi országgyűlés e' részben hozott törvényei csak ideiglenesen rendelkeznek, biztos ugyan kebelünkben a' remény: hogy nemzetünk vissza nem hozandja többé a' mult időnek azon igazságtalan gyakorlatát, melly szerint a' törvényhozásnak költségeit azok viselték, kik a' törvényhozásból törvény által ki valának zárva; igazság és méltányosság parancsolják azonban a' törvény által végkép elhatározatni: hogy az országgyűlésnek, országosan meghatározandó küles szerint kivetendő költségeit csak azok viseljék, kik a' törvények' alkotásába tetteges befolyással bírnak.

Az országgyűlési költségek' elhatározásával egyenlő figyelembe vételt igényel az országgyűlési mind a' főrendi, mind a' képviselői tábla' tagjainak eddig ingyen adni szokott szállásoknak fizetése.

„A' vaskarú szokás' tompító hatalmától lehet csak magyarázni, hogy némelly dolgokat türünk, mellyeknek csak eszméjétől is ilt undorral, amott ingerült boszorkodással fordulunk el; mihelyt az alkalmazásnak más és szokatlan alakját ölti magára. — Ezeknek sorába tartoznak minden bizonynyal az országgyűlési ingyen-szállások.“ — Ezek szavai a' vezérczikkek' írójának e' tárgyra vonatkozólag ¹⁾. — Ó vele nekünk sem célunk ezen olly igen egyszerű kérdés' 's ma már annyira botránkoztató szokásnak eredetét 's phasisait hosszasan fejtegetni, miután azonban mi tudunk törvényt, melly Posony vagy akármelly más város' házbirtokosait ezen

¹⁾ l. 1842-ik évi Pesti Hirlap 197-ik számát.

szolgaságra kárhozzatná; jelen dolgozatunk' feladata' körébe tartozónak véljük megemlíteni az ingyen-szállásolás' oklevél-szerű eredetét, — 's ezt a' Cornides-féle kéziratok' gyűjteményéből Kovachich után az általa közölt két oklevél'szával érinteni; — ugyanis legelső 's legrégibb oklevél László királynak *a*) Póson városa' tanácsához 's *b*) a' szállás osztókhhoz intézett következő rendelkezései, jelesen:

a) Póson városa' tanácsához: „Circumspectis Magistro Civium Judici, et Juratis Civibus Civitatis nostrae Poseniensi, fidelibus nobis sincere delictis.“

„Commissio propria Domini Regis.“

„Ladislaus Dei Gratia Hungariae, Bohemiae, Croatiae, etc. Rex, Austriaeque et Styriae Dux, nec non Marchio Moraviae etc.“

„Circumspecti fideles nobis sincere dilecti. Ex quo in proximo, in Civitatem nostram Poseniensem, et vestri medium pro tenenda Diaeta per nos illic celebrari indicta sumus ituri, ideo Fidelitati Vestrae firmiter mandamus, quatenus fidelibus nostris dilectis Reverendissimis, Reverendisque in Christo Patribus Dominis Stephano Archiepiscopo Colocen. Johanni Varadien. ac Nicolao Quinqueecclesien. nec non — — — — Olomucen. Ecclesiarum Episcopis, et Alberto de Hangach Praeposito Agrien. Vice Cancellario nostro, certas Domus pro honore et decencia Status, ac exercendi officii eorumdem necessarias et convenientes causa hospitiorum in eadem Civitate nostra nominare, deputareque, et consignare debeatis. Scripsimus etiam alias Litteras nostras Magistris Agazonum nostrorum, ac Marsallis, et distributoribus hospitiorum per nos constitutis, quae cum praesentibus vobis praesentabuntur, ut ipsi illud, quod vos in praemissis feceritis, nequaquam praesumant immutare, secus ergo non facturi. Datum Wyennae in Festo Visitationis Beatae Mariae Virginis Anno Domini Millesimo Quadringsesimo Quinquagesimo Septimo; Regnorum autem nostrorum anno Hungariae etc. Decimo Octavo, Bohemiae vero Quarto. (L.S.)

b) Az országgyűlési szállás-osztókhhoz: „Ad Distributores Hospitiorum: „Ladislaus Dei Gratia Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae etc. Rex, Austriaeque, et Styriae Dux, nec non Marchio Moraviae etc. Fidelibus nostris Magnificis et Egregiis Magistris Agazonum, ac Marsallis, et distributoribus hospitiorum per nos constitutis, et existentibus salutem, et gratiam. Cum in proximo ad Civitatem nostram Poseniensem pro tenenda illic Diaeta per nos indicta sumus ituri. Ob hoc commissimus aliis Litteris nostris

fidelibus nostris Circumspectis Magistro Civium, Judicique, et Juratis Civibus dictae Civitatis Nostrae Poseniensis, ut ipsi fidelibus nostris dilectis Reverendissimo, Reverendisque in Christo Patribus Stephano Archiepiscopo Colocen. Johanni Varadien. ac Nicolao Quinque-Ecclesiens, — — — — — Olomučen. Ecclesiarum Episcopis, et Alberto de Hangach Praeposito Agrien. Vice Camerario nostro certas Domus in eadem Civitate nostra pro honore, et decentia status uniuscujuscunque ipsorum convenientes, in persona nostra pro hospitibus deputare, et assignare debeant. Mandamus ergo fidelitati vestrae praesentibus firmiter sic omnino habere volentes, quatenus illas domus, quas praefati Magistri Civium, Judex et Jurati Cives dictae Civitatis nostrae Poseniensis antefatis Archi-Episcopo, Episcopis, et Vice Camerario nostris pro hospitibus deputaverint, et assignaverint, in eo statu, et dispositione, prout iidem ordinaverint, relinquere, nec easdem domus vel aliquam ex ipsis, cuiquam alteri pro hospitio nominare, seu assignare debeatis. Secus in praemissis non facturi; praesentibus perlectis exhiben. restitutis. Datum Viennae in Festo Visitationis Beatae Mariae Virginis Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Quinquagesimo Septimo, Regnorum autem nostrorum anno Hungariae etc. Decimo Octavo, Bohemiae vero Quarto.“ (L. S.)

It a' szokás' eredete, mely utóbb az 1655 : 78-ik t. cz. által is megerősített 1647 : 123. t. cz. következő szavai által: „§. 2. Ordinarunt SS. et OO. ut deinceps Dominus Agazonum Magister, discretos viros pro hospitiorum distributione, ad Comitata expediat, qui nulla munera et honoraria extorquere; Personarum vero ad Comitata per Regales Suae Majestatis invitatarum condignum respectum habere; hospitiaque secundum earum dignitates et honores distribuere debeant. §. 3. Et praesertim in interiori Civitate major pars Dominis Praelatis, Baronibus, Magnatibus ac aliis, quibus interest, in hospitia distribuantur: Suburbia a parte Civitatis superiori Comitatum et Dominorum nunciis ordinentur“ 'stb. századossá lön, 's mint illyennek tehát, hazánkban törvényszerűleg kötelező erővel bírónak, eltörlesztését nem egyes inonatiók, nem hatalmas szavak, de igen is hozandó törvény eszközölheti; egyedül csak az, annál is inkább, minthogy az 1792. és főleg az 1802-ik évi országgyűlés e' részben intézkedett, — mi e' terjedelmes 's országgyűlési irataink között olvasható intézkedésnek ¹⁾ jelen dol-

¹⁾ l. az 1802-ik évi országgyűlés' irományait 273. lapon XLVI.

gozatunk' körébe tartozó pontjait ide igtatóknak véljük: 1) az országgyűlésfe meghívott egyes személyek' szállás illetősége következő:

	Szoba.	Konyha.	Kamara.	Pincze.	Fatartó.	Kocsiszin.	Istálló hány lóra?
1. Érsek, országbárók' s kir. személynöknek	10	1	1	1	1	3	10
2. Megyés püspöknek	7	1	1	1	1	3	6
3. Czimzetes püspöknek	4	1	1	1	1	2	4
4. Korona ör- 's főispánoknak	6	1	1	1	1	3	6
5. Görög n. e. Érseknek	8	1	1	1	1	2	6
6. „ „ „ püspököknek	4	1	1	1	1	2	4
7. Mágnásnak	4	1	1	1	1	2	4
8. Kir. ügy-igazgató, királyi- 's báni táblai ítélőmesternek	5	1	1	1	1	2	4
9. Kir. táblai ülnökök- 's horvát-országi követeknek	4	1	1	1	1	1	2
10. Megyei két követnek együtt	7	1	1	1	1	2	4
„ „ „ külön	4	1	1	1	1	1	2
11. Turopolyai gróf 's kerületek követeinek különkülön	3	1	1	1	1	1	2
12. Városi követnek (kettőnek együtt)	3	1	1	1	1	1	2
Városi követnek külön.	2	1	1	1	1	1	—

13. a' jelen nem lévők' követeit 1 's illetőleg 2 szoba illeti „pro ratione status et characteris cum culina et celario communi cum hospite.“

b) ezen szállás illetőség' kiadásábani arány a' házbirtokosokra nézve akként szabályoztatik: hogy „minus quam tertia pars eujuslibet Domus assummi nequeat; — — tertialitatis tertia pars in situ plateam respiciente et cum caeteris commodiore nexu copulata per proprietarios cedi debeat; ingressus autem et egressus tanta ubique habeatur reflexio, ne per horum communionem seu diaetalibus individuus seu vice-versa domus proprietariis, seu denique ipsorum famulitio ab utrinque molestiae ac incommoditates enascantur.“ — és pedig úgy, hogy

szám alatt. LVI-ik ülés. — illy czim alatt: „az országgyűlésére hivatalosak' kvártélyára eránt való munkája az ez eránt kirendelt Deputatiónak.“

c) „Omnes illi, qui ante terminum diaetalem spatio 14 dierum designata quarteria non evacuarent; per Magistratum brachio etiam mediante ejiciendi venirent; — illi autem, qui diaetae interesse debentes seu aliorum quarteria seu sua propria competentia majora et ampliora occuparent, ad tertium citandi, et iudicio I. Tabulae Regiae ad debitam competentiam cum refusione expensarum restringendi, cogendique forent.“

d) Miután pedig „in praestatione diaetalium quarteriorum maxima difficultas in eo consisteret: quod proprietarii domorum, saepe cum remissione totius, plerumque autem cum notabili falcidia census, quem alias percipere possent, partem Domus suae hunc in finem gratis cedere debeant; — hinc pro aequanimi oneris participatione, praesertim relate ad illos, qui tale in natura non sentiunt, et nihilominus e concursu diaetali percipiunt, introducenda“ a' választmány-nak országgyűlésileg elfogadott jelentéséhez képest: „a singulo cubiculo primae classis pro ratione situs et localitatis, amoenitatis, et instructionis per Civicum Magistratum determinandae, dietim xr. 12. — secundae classis a pari consideratione eruendae dietim xr. 7. — tertiae demum classis, pro infimae sortis cubiculis xr. 5. titulo obvenientis census computentur, hacque obventione ad tempus durantis diaetae in summarium calculum revocata, tandem totale quantum inter omnes totius Civitatis cujuscunque nominis et conditionis contribuentes, huc intellectis etiam iis, qui quarterium diaetale in natura praestabunt, a proportionione annualis eorum contributionalis obtingentiae dividatur; demum vero ex hoc fundo, posteaquam plene conflatus fuerit, pro onere quarteriali in natura supportato iis, quos respicit, in praeindigitata proportionione, seu quodlibet cubiculum pro diaetali quarterio applicatum a 12, 7, aut 5 xris dietim computando sive per imputationem loco obvenientis contingentiae, sive in parato, si illam praevio modo regulatus census superaret, bonificentur.“

„Cum nihilominus penes hanc constitutionem facile evenire posset: quod nonnulli Civium, praesertim ampliores fundos et domos possidentes, adeoque etiam majorem contributionem impositam habentes, tametsi e concursu diaetali parum aut nihil lucri percipiant, onere hujusmodi praestationis diaetalis improporionate gravarentur; alii e converso, qui propriis domibus destituuntur, aut illas minores possident, sequaciter exiguum duntaxat contributionem in medium Civitatis solvendam tenentur, inter caeteros attamen maxi-

mam aquirendi et suimet locupletationis occasionem e Diaeta nanciscerentur, uti in exemplo mercatores, diversitores, cavenarii, opifices, et alii his similes cum injuria praedictorum alleviarentur, hinc inter hos et tales elaboranda aequanimis proportio, habita tamen semper ad reale lucrum justa reflexione, prudenti ac conscientioso Magistratus arbitrio relinquendum videretur;“ e’ részben azonban az országgyűlés következő szavakban rendelkezett: „ut bonificatio pro illis Domorum proprietariis, qui diaetalia quarteria suppeditant, praestetur omnino justum esse: verum cum illa localibus civitatum circumstantiis adtemperanda sit, prudentiae et aequitati localis Magistratus concedendam esse proportionis elaborationem.“

Ugyanezen országgyűlés alatt, Poson, Buda ’s Pest városok az iránt folyamodtak az országgyűléséhez: „uti Diaeta vel in una vel in altera illarum deinceps celebrata fuerit, illi, quae in casu erit, taxa diaetalis (quae titulo bonificationis expensarum altissimi aerarii Civitatibus per Excelsam Cameram imponi consuevit) — clementer relaxetur.“ Melly „dicasterialis“ tárgyalást feltételező kérelem fenséges Nádo-runkra bízott.

Poson városa ’s vármegye már a’ mult országgyűlés alatt részint körlevelek által, részint élőszóval szólítá fel a’ megyéket a’ százados szokás’ eltörlesztésére — de sikertelen; — legujabban azonban Posony’ városának házbirtokosai a’ városi tanácshoz nyújtott folyamodásukban kijelenték, hogy miután minden segédmodot hasztalan megkísértettek, miután hasztalan hivatkoztak az igazság’ szent érzetére, a’ nemzet’ nagylelkűségére, kényszerítve érzik magokat oda nyilatkozni, hogy ők az országgyűlési ingyen szállások’ kiszolgáltatását, ezen ugy törvényen nem alapuló, mint joggal, igazsággal, méltányossággal merőben ellenkező erőszakos expropriatiót többé nem tűrik, ingyen szállást többé nem adhatnak, és nem is adnak, kérvén a’ nemes tanácsot, hogy ezen nyilatkozásukat legfelsőbb helyre terjessze, ’s a’ törvényhatóságokat is idején korán értesitse. Erre a’ ns. városi tanács mult 1842-ik évi sept. 27-kén (természetesen németül) illy tartalmu végzést hozott: „Azon legfelsőbb akarattal össze nem egyeztethető kinyilatkoztatásra nézve, hogy a’ házbirtokosok országgyűlési szállásokat ingyen többé nem adnak, a’ tanács kénytelen felsőbbégi roszalását kijelenteni; egyszersmind azonban a’ folyamodásnak legfelsőbb helyrei terjesztését elhatározza.“

Teendőink’ sorában nem lehet nem ohajtani: „hogy a’

nemzet e' részben az eddig fenálló szokást az igazság és méltányosság' kívánatihoz egyszer már megváltoztassa. Hajdan midőn csak hetekig tartottak az országgyűlések, könnyen viselték a' szállásadás' terhét a' városi polgárok, de korunkban a' tárgyaknak halmozott sokasága és lenforgó kérdések' fontossága, többször már évekig tartó országgyűléseket tett szükségessé, 's a' városi polgár évekig meg vala fosztva jövedelmének nem csekély részétől, sőt házának azon része, melly országgyűlési szállásnak van rendelve, még gyakran országgyűlésen kívül is üresen áll, vagy igen kevés bérért adatik ki, mert azt éppen ezen bizonytalanság miatt örömet semki ki nem bírli. Azon általános haszon, melly az elevebbé pénzforgásból az egész városra, és annak vidékére háramlik, az egyesek, kik a' terhet viselik, gyakran nem részesülnek. — Ha figyelembe vétetnek mindezen okok, ha figyelembe vétetik az is: hogy a' kárpótlás, melly ezen szállásokért adandó volna, az egyes megyék' országgyűlési költségeit csak alig nevelné, 's érezhető sem lenne, méltán remélhető, hogy a' nemzet e' részben az igazságos kérelemnek" a' jelen országgyűlésen ö Felsősege által kitűzött k. k. előadások folytában is, elfogadását jövedőre meg nem fogja tagadni. ¹⁾.

Jelenleg az országgyűlési ingyen szállások' statistikája következő u. m. 2324 szoba és kamara, 580 konyha, — 566 lóra istálló, 's 102 kocsiszin ²⁾.

„Az 1723: 29 cikk szerint törvényszünet országgyűlés előtt 30 nappal kezdődvén, 's a' követek' visszameneteleig tartván, egész 1830-ig csak a' városi, 's a' vármegyéknel néhány megnevezett perek és az egyházi törvényszékeknel a' hátráltatást nem szenvedhető ügyek folyhattak. Már 1830: 6 ideiglen úgy rendelkezett: hogy 1) az első bíróság előtt minden per elkezdethessék, 's a' meglévő folyhassék, a' királyi és báni táblákat ide nem értve; 2) a' feljebbvitel is megengedett, csak hogy az említett királyi és báni táblákra nem, 's az ítélet végrehajthatott; 3) fenytő tisztí és váló perek mind a' királyi, mind a' hétszemélyes főtörvényszékeken elítélthettek. Az 1836: 45 cikk szinte ideiglen elhatározta: hogy 1) a' királyi udvari főtörvényszéknel, és a' báni táblánál a' büntető, tisztí, ügyvédi, és váló perek, nem különben a' szegényeknek, özvegyeknek, árváknak, feljebbvitt polgári perek, és ezen megnevezett pereknek a' felvételben való elsőbb-

¹⁾ l. a' Zala megyei követjelentés 44. lap.

²⁾ l. a' Pesti Hirlap 197. szám.

ségek mellett, minden egyéb polgári feljebbvitt perek vizsgálat alá vétessenek, a' hozott ítéletek kihirdessenek, és végrehajtsanak, még pedig a' királyi tábla e' perekre nézve két tanácsban ítéljen; 2) minden egyéb ítélőszékekre nézve az 1830-dik évi 6 czikk 1-ső szakasza a' jövő országgyűlés' ideje alatt is kiterjesztessék; 3) Hogy pedig országgyűlésen kívül az összegyult pereknek gyorsabb elíteltése eszközöltessék, mindennemű feljebbvitt perek a' királyi táblán két tanácsban íteltessenek. E' hasznos rendelkezést az 1840: 24 czikk jövő országgyűlésekre is kiterjesztette¹⁾.

II.

A' vármegyék' intézkedései felett őrködő legfőbb politikai kormányzék:

a) A' főméltóságú magyar Királyi udvari Cancellaria.

Ezen kormányzéknek eredetét sz. István első apostoli magyar király' uralkodásáig lehet felvinni; ugyanis a' pannonhegyi apátság' 1001. évben költ oklevelében olvassuk: „Dominicus archiepiscopus Vice Cancellarius fecit;“ — így a' pécsváradi apátságnak 1014-dik évben költ oklevelében is Astricus mint kir. Cancellár van aláírva. — Hajdanában mindenkor az esztergomi érsek volt az ország' fő karczellárja, utóbb a' püspökök között többen mint alkancellárok tűnnek elő; — 's csak III. Károly királyunk' korától óta választatnak világiak a' főkancellári méltóságra, legelső 1731-dik évben gróf Illésházy Miklós volt; — korunkban az esztergami érsek' többi ezimei között a' „Summus Cancellarius et Secretarius Regni“ czimmal is él, 's egyszersmind e' czimszerinti jogát feltartandó némelly a' Felség' nevével kiadott oklevelet is mondott czimzetével szokott aláírni. — Mátyás VI. végz.

¹⁾ I. Fényes i. m. 58 lap.

68 cz. Az I. Ferdinand alatt hozott 1542: 41. t. cikkben is találjuk a' Cancellaria' említését és a' nyomban következő 42-dik t. cikkben kéri az országrendei ő Felségét: „dignetur idoneum quempiam Cancellarium ex nunc deligere, ea authoritate: qua olim Cancellarii Regni Hungariae Regum Litteras Judiciarias extra Consilium Regium expedire solebant“ — és pedig azért: „ne de caetero (jövendőre) supplicantes, praecipue autem pauperes superfluis sumtibus graventur.“ Utóbb II. Mátyás e' részbeni (1618: 8. 1622: 17.) intézkedését erősítőleg, II. Ferdinand az 1630: 29. 's 1635: 28-dik t. cikkekben ollylag rendelkezik: hogy a' Bécsben felállított magyar Cancelláriához két, honi dolgokban járatos 's viselt közhivatalaikbani hűségről ismeretes magyar egyén alkalmaztassék „ad tractanda et dirigenda negotia regni et regnicolarum duo Consilarii penes Dominum aulae Cancellarium, in aula Suae Majestatis continue resideant, et interteneantur. — Quibus item certum salarium ordinarium sua Majestas benigne ordinatura est, et effectura: ut autoritas, et conditio Consilii et Cancellariae Hungariae juxta art. 8. anni 1618 et 17. anni 1622 integra permaneat (1630: 29.); ugyanez ismételtetik az 1635: 28. t. cikkben is. — Legelső organisatioja, kormányzókéleg szerkesztése azonban — csak I. Leopold alatt történt; ekkor következőleg volt szerkesztve: 1. Cancellár, 4 ülnök (a' kik assistenseknek mondattak) 2 titoknok, 1 lajstromozó, 's egyszersmind díjhatározó (taxator) 1 kiadó egyszersmind fogalmazó, egy lajstromozói segéd, 3 jegyző 's egyszersmind irnokok, és 13 ügyvivő. — 1723-dik évben VI. Károly király ujja alakítá szerkezetét 1 fő- 's egy alcancellár, 5 tanácsnok (kik közül egyszersmind kettő előadó volt), 2 titoknok, 1 lajstromozó, egyszersmind díjhatározó, 1 kiadó egyszersmind fogalmazó, 1 bejegyző (protocollista), 2 lajstromozói segéd, 9 jegyző egyszersmind irnok, 1 járulnok, 1 kamarai ellenirnok, 's 1 ajtónok. — Így maradt egész 1770-dik évig, 's ekkor szaporodván az elintézendő tárgyak, a' tanácsnokok' száma 11, titoknok 5—5, 's irnokoké 14—20-ra többítettett. — 1782-dik évben II. József az erdélyi udvari Cancelláriával egyité 's ez volt harmadik phasisa. 1783-dik évtől szerkezeté következő volt: 1 fő- és 2 alcancellár, 11 tanácsnok, 10 titoknok, 2 lajstromozó, 1 fő- 's egy albejegyző (protocollista), 11 fogalmazó, 7 lajstromozói segéd, 24 irnok másként hites jegyző, egy díjhatározó, 1 ellenirnok, 1 irnok, 2 járulnok, 's 2 ajtónok. 1790-dik évben II. Leopold királyunk által ismét különitve lőn az erdélyországi Cancelláriától, 's mai szerkezeté

következő: 1 fő- 1 alcancellár (ez utóbbi Procancellárnak nevezetik), 12 tanácsnok (egyszersmind előadó) egyházi, mágnási 's nemesi rendből; 12 fizetéses, 's 6 tiszteletbeli titoknok; 14 fizetéses 's 8 tiszteletbeli fogalmazó, 13 fizetéses 's 24 fizetéstelen gyakornok. Ezeken kívül 1 lajstromzói hivatal kormányzó, 2 segédje, 7 lajstromozó, 1 kiadói kormányzó, 2 segédje, 18 irnok, 1 díjhatározó, 18 irnok, 12 járulnok (egyszersmind hites jegyző), 1 bejegyzői kormányzó, 1 segédje, 1 díjhatározó 's ellenőr, 3 hivatalnok, 1 számvivő (Rationum exactor), 1 lajstromzó, 4 számvivői tanácsnok (Rationum Consultor), 1 allajstromzó (egyszersmind kiadó), 19 számadó tiszt, 7 sorozó (Ingrossista), 5 járulnok, 's 13 ügyvivő, összesen 191.

Az előkerülő tárgyak különített hivatalosztályokra (Departamenta) felosztvák, — a' szerint, hogy p. o. a' kegyutra tartozó, urbéri 's nemesi ügyeket egy — postai, uti levelek, vásári, 's nyugalmazásiakat másik tanácsnok adja elő az ülésben, 's így tovább; a' tárgyak' különfélesége szerint a' tárgyak' részletes kezelési módját elsorolni majdnem lehetetlen, elég annyit megjegyezni: hogy minden egyes tárgy több kézen 's hivatalosztályokon vitetik keresztül. A' tanácsban mindenkor az illető előadó mondja ki legelőször a' tárgy feletti véleményét, utána az öregebb tanácsnok végre az elnök mondja ki a' halározatot; — ha a' szavazatok' száma egyenlő, az elnök szavazata dönti el a' kérdést; — ha ellenben különbözők 's elágazók a' szavazatok, 's az ügy ő Felsége eleibe terjesztendő: mind kétrész' okai feljegyzendők.

A' Cancellaria semmi más igazgató széktől nem függ (1567: 40. 1715: 17.) — megerősíté az 1608: 10. 's több törvényczikkek, legutóbb az 1723: 97. 98. 101. 102. 1741: 11. 17. t. cz.

Ezen kormánysszéktől küldetnek mind a' törvényes, mind pedig a' politikai tárgyakra nézve ő Felségének kegyelmes rendelkezései, mint szinte innen mennek ki minden gratiálék, donatiók, nemes levelek, hivatalokra kinevező decretumok, stipendiumok, privilegiumok, és a' Felségnek parancsolatai és rendelkezései, és mindezek közvetlen ő Felsége nevében adatként ki, részint a' magyar királyi helytartó tanácsához, részint a' vármegyékhez 's egyéb törvényhatóságokhoz, a' mint t. i. a' tárgyak' minősége szerint kiadandó parancsolatok vagy ollyanok:

a) mellyek az egész országot érdeklik, 's ekkor mindenkor a' királyi helytartó tanácsához, — vagy ollyanok:

b) mellyek csak bizonyos vármegyét, vagy más törvényhatóságot illetnek, ekkor vagy közvetve a' magyar ki-

rályi helytartó tanácshoz, vagy közvetlen illető törvényhatóságokhoz küldetnek a' rendeletek — végre vagy olyanok :

c) mellyek valamely közönségnek, vagy társulatnak, avagy valamely magános személynek dolgait érdeklik; ekkor mindig azon törvényhatósághoz küldetik a' rendelés, az illető folyamodás' hozzámelléklésével, a' melly hatósághoz tartozik a' folyamodó.

A' Cancellariától küldetni szokott rendelések „legfelsőbb rendelmény“ *Decretum*nak nevezetnek, 's az elnök által iratnak alá, ki rendszerint a' fő- vagy ha ez akadályoztatnék, az alcancellár; — valamint pedig minden a' Cancellariától szétküldendő rendelet ő Felsége' nevében küldetik, úgy a' Cancellariára felküldendő minden tárgy, egyenesen ő Felsége' neve alatt czimzendő. — A' Cancellaria' hatóságát; az 1569: 38. 1608: 10. k. e. — 1609: 21. — 1613: 25. 1618: 8. 1622: 17. 1638: 16. 1715: 17. 1741: 13. - biztosítják; ez utóbbinak szavai: „*Veluti Suprema Regiae Majestatis Autoritas et Dignitas non admitteret, ut b. ejusdem Resolutiones per Regiam Cancellariam Hungarico aulicam expeditae per alias jurisdictiones turbentur, aut ab effectu impediuntur, ita etiam clementer declaravit, atefata Sua Regia Majestas, Se id ipsum fieri non permissuram.*“

A' főméltóságú magyar királyi udvari Cancellaria után nyomban következik:

b) A' nagy méltóságú magyar Királyi Helytartó-Tanács.

Azon korból veszi ez sajátlag eredetét, mellyben mostan uralkodó austriai házunk kezdette hazánk' kormányzását. Királyaink a' hon' kebelében nem lakván, helyetteseik a' Nádorlón, 's a' helyettes nevezettől a' hont kormányzó szék is nyerte nevezetét. Azonban csakhamar elenyészett e' kormányzók, még utóbb VI. Károly király 1723-dik évben országgyűlésileg visszaállítá, az ekkor hozott 97-dik t. czikk

elnökévé mindenkor a' Nádor, 's melléje minden rendből 's a' hon' minden vidékeiről 22 tanácsnokot határozott; — „Sua Majestas Sacratissima Consilium Regium Locumtenentiale constituit Praeside Palatino, cum viginti duobus Consiliariis, ex statu Praelatorum, Magnatum et Nobilium ex omnibus regni partibus per Regiam Majestatem ex nunc in futurum denominandis.“ — §. 1. „in casu vero subsecuturae Consiliariorum vacantiae, praelibatum Consilium non solum omnium, pro eadem vacantia Instantium supplices libellos, Suae Majestati Sacratissimae submittet, sed et alios aptos et idoneos, pro re nata, cum opinione demisse proponet, et ulteriorem b. Resolutionem Regiam praestolabitur.“ — A' 98-dik czikk szerint a' tanácsnokokat a' Felső nevezte, mint szinte a' tiszteletbeli fogalmazókat, ellenben a' lajstromozót, számvevőt, kiadót, 's egyéb alsóbb hivatalnokokat maga a' Helytartó-tanács szavazattöbbséggel. E' törvény' következtébeni alapítása ünnepét 1724-dik évi martius' 21-dik napján ülé. Ennek előtte a' Helytartó-Tanács Posonyba volt helyeztetve, de József császár Budára tette át, ki alatt 1785-dik évben a' magyar királyi udvari kamarával egyítetett; — de halála után 1791-dik évben ismét különítetett. A' dolgok' szaporodása eszközle a' tagok' száma' nevelését; — mai szerkezete következő: Elnök a' Nádor királyi helyettes, ennek jelen vagy épen nem létében az Országbíró, vagy a' Tárnok, 's ezek' jelen, vagy szinte nem léte' esetében a' mánási tanácsnokok közül a' legöregebbik; — az elnökön kívül 24 tanácsnokot számít, kik között 3 egyházi, 6 mánási, 's 16 nemesi rendből; 16 titoknok, 16 fogalmazó, 's 10 gyakornok; ide nem értvén a' tiszteletbeli 's díjtalan hivatalnokokat; — hét külön alhivatal' osztályai: u. m. a' jegyzőkönyvi, lajstromzó, kiadói, számvevői, közalapítvány-pénztári (generalis cassarum politico fundationalium Praefectoratus) könyvvizsgálói, és közalapítványi ügy-igazgatósági (politico fundationalium caesarum Directoratus) hivatalosztályok. Mindezek' főnöke rendszeren a' tanácsnokok' legöregebbike, 's az ő Felsője által nevezett Cancellariae Director.

A' jegyzőkönyvi hivatalosztály áll: 1 fő- és 1 aligatóból, 4 hivatalnok, 's 4 fizetéses gyakornokból.

A' lajstromzó osztály: 1 fő- (ki egyszermind a' királyi peccsét 's levéltár' örje) 's 1 al-lajstromzóból, 2 segéd, 2 hivatalnok, 8 irnok, 's 6 járulnokból.

A' kiadói osztály: 1 kiadó, 1 segéd, 2 hites jegyző, 16 hites irnok, 16 járulnok, ajtlónok, 's fülöböl.

A' számvevői osztály: 2 számvevő, 6 tanácsnok (Ra-

tionum Consultor), 1 lajstromozó, 's kiadó, 431 hivatalnok, 23 sorozó (ingrossista), 15 járulnok, 's 6 fizetéses gyakornokból.

A' közalapítványi pénztárosztály: 1 főpénztárnok 1 ellenőr, 1 kivető (liquidator), 1 pénztárnok, 8 hivatalnok, 16 járulnokból.

A' tanulmányi biztossággal egybekötött könyvvizsgálói-szék: 1 elnök, 5 előadó ülnök, 1 jegyző, 's 1 irnokból.

A' közalapítványi ügy-igazgatóság: 1 igazgató, 2 királyi ügyész, 1 segéd ügyész 1 lajstromozó, 1 kiadó, ki egyszersmind 1 bejegyző is) 's két irnokból.

Ezen osztályzatokhoz sorozandó a' tartományi biztosság is; ennek szerkezete: 1 fő- 's altartományi biztosság kormányzó, 's 1 titoknok, 1 fogalmazó, 's az ország külön részeiben 10 fő-'s 10 albiztos. (1723: 100. 1741: 42.)

Megemliténdő végre az ügyviselősegi testület, melly 6 magános, és 1 szegények' ügyvivőjéből áll.

Hazánk' kebelében a' Helytartó-tanács a' legfőbb kormánysszék, (1723: 101.) csupán a' Felségtől függ; „Consilium a nullo Dicasterio Aulico, sed Sua Majestate Sacratissima (tanquam Consilium Regium) dependebit,“ (1723: 101.) Magas hatását az 1723: 102. ekként fejezi ki: „ut Consilium hoc Regium Locumtenentiale contra positivas Patriae leges nihil determinet;“ §. 1. „et Diaetales Conclusiones per eos, quibus incumbet, effectui mancipare faciat; §. 2. ac praeterea, ut conclusa semel per pluralitatem votorum in Consilio, extra Consilium nemini immutare liceat, justum omnino est.“ — A' Helytartó-tanács' hatóskodása' körébe tartozó minden politikai tárgyakon kívül, általa intéztetnek el minden urbéri panaszok, nem különben feljebbviteli bíróságot gyakorol minden urbéri nemesség-bizonyító (Legitimatorius) perekben. — A' vármegyék szinte mint a' sz. k. városok kötelesek a' közigazgatás és az ebben előfordulható akadályok felől a' Helytartó tanácshoz időszak szerint jelentést tenni. (1723: 112.) A' hatóságokhoz küldött rendeletei „Intézkövény“ név alatt említetnek 's ezek

1) vagy olyanok, mellyek a' főméltóságú magyar királyi udvari Cancellária' meghagyása' folytában küldetnek az illető hatóságokhoz,

2) Vagy olyanok, mellyeket maga' hatóságánál fogva bocsájt ki. — Ezek ismét kétfélék:

A. vagy olyanok, mellyek az egész országot érdeklik, — és ekkor minden vármegyéhez, 's ha a' tárgyak' természete kívánja, más hatóságokhoz is küldetnek, ezek „körlevél“ név alatt ismeretesek; — azonban ezek szinte kétfélék:

a) mellyek a' jövőre előkerülendő tárgyak' elintézésére szabályul, zsinormértékül alkalmaztatás végett közrebocsátatnak; — 's ezek szabályozó rendelvények-nek (normativum) neveztetnek: — vagy

b) mellyek csupán egyes tárgyak' közretételét, eszközlik, p. o. az üresen hagyott úrbéri telkeket hiresztelők 'stb. Végre

B. olyanok, mellyek csupán egyes hatóságokhoz küldetnek — 's ezek az egyszerű intézvények.

A' Helytartó tanács' üléseiben a' többség határoz; — határozat-tételhez legalább 12 tanácsnok' jelenléte szükséges, — az előadó mondja ki legelső szavazatát, — utána a' többi tagok' ülési rendszerint. — „Neque ex Consiliariis ulli, nisi legitima de causa Praesidi semper insinuanda, praeter legales ferias ex eodem Consilio abesse licebit.“ 1723 : 97. §. 4. — Szavazatok' egyenlősége' esetében az elnök dönti el a' kérdést. — Az elnök a' többség' határozata' esetében nyomosoknak vélvén saját szavazata' gyámokait, ezeknek ő Felségéhez teendő felírásban feljegyzését, 's elsorolását kívánhatja, ugyanezt követelheti a' kisebbségben maradt rész' bármellyik tagja is; — a' tárgyakat titoknokok is szokták előadni, — szavazatuk azonban csupán a' tanácsnokoknak van; — a' kibocsátandó iratokat, leveleket, az ülésben elnökösködött elnök, Cancellariae Director és sor-szerinti titoknok írják alá. — (1723 : 93. 2. §.) „Ipsas vero expeditiones Praeses cum Cancellariae Directore et uno ex Secretariis subscribat. §. 3. „Consilium utatur Sigillo suae Majestatis Caesareo Regiae cum circumferentia aquilae, in medio autem Insignibus Regni, prouti hoc in aliis quoque Provinciis haereditariis omni tempore usitatum fuit.“¹⁾

Átalános megyei sajátságok.

1. §.

Egyes vármegyék' felosztásai: járások-, kerületekre.
Járas-, kerületi tisztviselők.

Vármegyéink' politikai belkormányzásuk' könnyítése 's a' tárgyaknak czélszerűbb tárgyalása végett több járásokra

¹⁾ Ki a' főméltóságú magyar kir. udvari Cancellaria, 's nagyméltóságú magyar királyi Helytartó-tanács' belsejkezetének részletesebb

(Processus) felosztvák (1649 : 86), némelyik 3 -- 5 sőt 6 járásra is, a' kiterjedéshez képest; e' járasok ismét hol egy, hol több külön kerületekre (Circuli) osztvák; rendszerint minden járás annyi kerületre, a' mennyi szolgabirája van az illető járásnak vagy viszont mindenik járásnak annyi szolgabirája a' mennyi kerületre van felosztva valamelyik járás. Némelly vármegyében egyik járás három, a' másik pedig csak két kerületre van felosztva.

Mindenik járásnak saját tisztviselősege van 's egyik járásbeli tisztviselő a' másik járásbeli tisztviselő' dolgaiba — ha csak erre megyei közhatározat vagy alispáni különös meghagyás által fel nem hatalmaztatik — befolyással nem lehet, hanem mindenik járásbeli tisztviselő, nehogy a' politikai igazgatásban kellő rend zavart szenvedjen, egyedül azon járás' dolgainak igazgatása-'s előviteléhez van kötve, melly járásnak tisztviselője, kivéve a' törvényes és nem politikai útra tartozó ügyeket. „Judicatus Judicis Nobilium uniuscujusque; quoad juridica ad omnes promiscue parochias seu Processus Comitatus extendetur.“ (1729 : 35. §.) mindenik járásban van egy fő- és egy vagy több al-szolgabíró. Ha több kerületre felosztvák a' járasok, mind a' fő- mind az al-szolgabírának külön kerületeik szokott lenni; az egész járasrai felvigyázás azonban a' főszolgabírót illeti.

2. §.

Megyeház. Levél- Pénztár. Tömlőcz. Czimer. Pecsét.

Mindenik vármegyének saját székhelye, hol a' vármegyeháza; „in singulis Comitatus unum Castrum pro Communitate Nobilium cum scitu Majestatis Regiae constitui possit.“ (Ulad. Decr. VII : 57.) — itt tartanak a' vármegyei gyűlések, tisztválasztó székek, — itt van a' vármegye' Levél- és pénztárja, úgy szinte a' rabok 's foglyok' tömlőcze. §. 1. Quilibet Comitatus pro instituendis Congregationibus et Sedibus Judiciariis, Archivi et Litterarum conservatione, malefactorumve ac captivorum custodia et executione domum Comitatus non dum habentes; in loco securo, et quantum fieri potest, pro ipsorum etiam Comitatus

leírását netalán kívánna, azt Kassics Ignácznak az általunk is használt „Praxis politica Civilis“ czimű jeles munkájában megtalálhatja; 's Fényes' Magyarország' statistikája II. kötetében.

majori commoditate in meditullio cujusvis Comitatus, ac (si fieri potest) in Civitatibus aut majoribus et privilegiatis oppidis comparent. — §. 3. Domini terrestres vel Liberae Montanaeque Civitates ¹⁾ locum sufficientem (sine tamen appertinentiis) excindere; Comitatus nihilominus condignum ejusdem pretium etiam quoad census privatos deponere, — quoad vero publicas obventiones eundem a conscriptione consequenter et onere locorum exmittere teneantur.“ (1723 : 73.) — Némelly vármegyeházakban valamennyi — némellyekben pedig csak a főbb tisztviselőknak van szállásuk.

„A' középületeknek tűz elleni kármentesítésére évenként fizetendő 's különben is az ország' egyes hatóságai' házi pénztárának felsőbb rendeletek' értelméhez képest a' középületek fentartására szükséges költségek' sorába tartozó amúgy is csekélyebb pénzmennyiség, a' netaláni tűzveszély' esetében viselendő házi pénztári költségekkel távolról sem lévén összehasonlítható; Ő cs. k. Felsege' legközelebb kiadott legfelsőbb határozatánál fogva minden törvényhatóságoknak a' középületek' tűzelleni kármentesítésére leendő utasítását“, az 1842. évi octob. 31-ről 40608 sz. alatti Intézmény által k. meghagyáni méltóztatott.

Mindenik vármegyének saját, két külön osztályra — hadi és házi — különzött pénztára van. ²⁾ Mindeniknek a' kebelbeli vétkezők' számára saját tömlöcze. Ezeknek az emberiség' eszméjéhez alkalmazólag 's a' büntetés' céljának megfelelőleg leendő elrendezése, úgy hiszük a' jelen országgyűlésnek leendő szerencsésen sükeresítendő feladata. — Itt csak annyit említünk meg: hogy az 1816-ik évi augusztus' 13-án 23974 sz. alatt költ intézmény által a' raboskodók' élelmeztetése különbség nélkül naponként 2 font jól kisütött kenyérben, 's azon kívül elégséges főtt ételben van megállapítva, az ítélet által rendelte böjtnapokon kívül; egyébiránt ruházattal is, ha szükséges, a' törvényhatóság által rendeltetnek elláttatni. Ugy szinte mindenik vármegyének saját czimere és pecsétje. „Statutum est pro evitandis diversis inconvenientiis, quae hactenus saepe numero in Co-

¹⁾ Mennyire visszázkodtak e' részben városaink hajdan vármegyénkkel? tanúsítják az 1647 : 109 t. cz. bevezető szavai: „Constat nonnullarum Liberae Civitatum et oppidorum Regionum Contumacia, quae necdum Judices Comitatum pro peragendis functionibus intra moenia ipsorum admitterent; sed potius Sedes etiam Judicarias et Congregationes in medio ipsarum celebrari neutiquam permitterent.“

²⁾ Erről majd alább a' III. és IV-ik kötetekben bővebben.

mitatibus contigerunt, propter incerta ignotaque sigilla: in dosferum in singulis Comitatus sub uno sigillo literae nomine Comitatus expediendae ex benigna concessione Regiae Majestatis expediuntur quemadmodum fit in Comitatu Sümeghiensi. §. 1. Quae quidem sigilla postquam fuerint impetrata et confecta, asserventur in singulis Comitatus in arca sive ladula sub sigillis Vice Comitum, Judicum et Juratorum Nobilium; neque excipiantur, nisi cum tempore Sedis Judiciariae literae aliquae nomine Comitatus fuerint obsignandae“ (1550: 62.); — a' legközelebbi országgyűlésen sérelemképen adván elő több vármegyéink: miként latán körirással ellátott eredeti pecsétjeiknek magyar körirással ellátásában felsőbb rendeletek által akadályoztattak 's illetőleg felsőbb engedelmekérésre utasítottak. Pártolták ugyan ez előadást az ország' rendei 's ő Felségének 1840-dik évi aprilis' 19-ről fel is terjesztetett; de azon hó' 29-ről kiadott királyi válasz erre nézve azt mondja: hogy a' hitelesség és kiváltság törvény szerint egyedül ő felségtől származhatván, ezen fejedelmi jogának korlátozásában meg nem egyez. — Ha szabad csekély igénytelen nézetünket kijelenteni, mi is azt hisszük: hogy a' most érintett királyi válasz egyenesen a' fentebb idézett, épen a' vármegyék' pecsétjeiről rendelkező 1550: 62. t. cz. 1-ső §. eme' kezdő szavain: „Quae quidem sigilla postquam fuerint impetrata“ alapszik. Egyébiránt ugy látszik Somogy vármegyénk bírhatott többi testvérei között legelső pecsétet, kinek 1550-ik évbeni alispánja Festetits Kristóf már azelőtt is megyei pecsét alatt adta ki, a' megye nevében költ iratokat. 1)

A' megyei pecsétre nézve általánosan elfogadható: miszerint ha mindkét alispán meghalálnék, vagy hivatalos foglalatosságai miatt a' megyén kívül lenne, a' megye' pecsétjét a' megye' levéltárába lepecsételve letegye: hogy azt szükség' esetében az időközben tartandó köz- vagy kisebb gyűlés használhassa, — a' hiteles pecsét azonban a' használat után újra elpecsételtetvén a' levéltárba visszatételessék.

3. §.

Vér- s' nyomban büntető hatalom.

Mindenik vármegye vérhatalommal is bír. „Et etiam jure gladii utantur.“ (1723: 73. 2. §.) — melly szerint a' gonosztevőket büntetni 's a' büntető perekben halálos ítéletet

1) I. Szegedi Tyrconium Tripartiti Juris Ungarici II. köt. 102. l.

hozni hatalma van, de ennek végrehajtását csak a' fokonszint felvitel — 's Ő Felségének kegyúton eszközölt jóváhagyása mellett gyakorolhatja.

Végre minden vármegye „nyomban büntető hatalommal“ (Jure statarii) is élhet; melly szerint a' megyébeeni közbátor-ság' veszélyeztetése' következtében eleve e' célra nyert különös legfelsőbb engedély' folytában a' folyvásti üzésben elfogott közgonosztévöket, útonálló-, rabló-, gyujtogatokat a' megye' közönsége által kiküldött öt tagból álló bíróság megítélheti, és az okvellen kellő egyhangú szavazatokkal hozandó ítélet' következtében, huszonnégy óra alatt fel is akaszthatja. — Erre azonban Ő Felségének megbízásából a' Nádor ad, az azért folyamodó vármegyének szabadságot, és ezt is csak egy évre, mellynek elteltével újra kérendő. Ezen felül az illető vármegye minden harmadik hónapban tartozik a' megye' közbátor-sági állapotjáról hivatalos jelentést tenni.

A' nyomban büntető hatalom' bővebb ismertetése végett ide igtatjuk magát az e' részben közrebocsátott kegyelmes legfelsőbb szabályos rendeletet, mellynek tartalma következő: 22659: Ő császári királyi felsége, ezen magyar kir. helytartó tanács részéről tett felterjesztés következtetésében, kegyelmesen megengedni méltóztatván: hogy a' rögtön ítélő hatalom gyakorlását tárgyazó 's innen múlt 1837-ik esztendei pünkösd hava 10-én 15119 szám alatt közlött alapszabályok épen azon alakban, millyenben a' közelebbi országgyűléseknek törvényei keltek, kiadathassanak; ugyanazon alapszabályoknak ezen legfensőbb rendelmény szerint alkotott példányai ezen megye' szükségéhez alkalmazott számmal kellő használat végett t. Uraságtoknak ezennel ide mellékelve közöltetnek. Kült Budán a' királyi magyar helytartó tanácsnak, ezer-nyolczszáz negyvenegyedik évi szent Iván hó huszonkettedik napján tartatott tanácsüléséből.

22659. 1841. A' rögtön ítélési jog' gyakorlásának, 1837-iki februar' 18-kán kiadott kegyelmes királyi határozathoz alkalmazott 's módosított szabálya.

I. A' rögtön ítélés' jogáról általában.

A' rögtön ítélés' jogának gyakorlása, mint a' rendes törvénykezés' utjátóli kivétel, csak azon törvényhatóságoknak engedtetik meg, mellyekben gyakoribb tolvajlásokkal, rablásokkal, 's fosztogatással párosult útonállások, vagy sűrűbb szántszándékos gyujtogatások tapasztaltatván, a' közbátor-ság nagyobb veszélynek van kitéve, sem mint az illy gonosztévők' vakmerősége rendes úton és módon zabolázthatnáknak,

's aunál fogva visszarezzentő 's nyomon következő példaadások szükségesek. Mihelyest tehát illy körülmények fedeztetnek fel, a' törvényhatóság azokat ő cs. kir. főherczegségének, az ország' Nádorának, vagy távollétében a' helytartó tanács' elnökének, mint kikre a' rögtön-ítélés jogának megengedése kegyelmesen bízott, haladék nélkül jelentse be, 's rögtön biráskodhatás' kinyeréséért folyamodjék.

II. A' rögtön biráskodhatás' kieszközléséről 's kihirdetéséről.

1. §. Az e' végett benyújtandó folyamodásban, a' törvényhatóság' kebelében uralkodó minden ollyas gonosztettek, mellyek által a' köz jólét 's egyesek' élete és vagyona veszélyeztetik, mindenkor különösen, és körülményesen ki-teendőek.

2. §. Hogy e' jog különösen a' gyujtogatók ellen is gyakorolathassék, arra mindenkor világos engedelmet kell nyerni.

3. §. Meglevén az engedelem, tüstént gyűlést kell tartani 's abból az engedelem' kihirdetését késedelem nélkül elrendelni; melly mind az illető lelkészek által szónokszékekből vagy templomaik' ajtaja előtt, mind az illető tisztviselők által körlevelek' útján, 's főleg pusztákon személyesen ugy teljesítendő, hogy legfőlebb a' gyűlés' tartásától számítandó 14 nap alatt, minden kebelbelieknek tudomására juthasson; hogy pedig a' kellőleg minden kebelbeli helyekben és mi módon eszközlött kihirdetésről bizonyosság szereztessék, az említett 14 nap' elforgása alatt minden járásbeli szolgabíró köteles, a' kerületbeli helyekben mikép teljesített hirdetésről, a' helységek' jegyzőinek vagy biráinak láttamozásával megerősítendő körlevél' bemutatása mellett, az alispánynak mulhatlanul különös jelentést tenni; 's csak eme' 14 nap' eltöltével, 's ha a' kihirdetésről bizonyosság szereztetett, és nem elébb lehet a' rögtön biráskodás' gyakorlását elkezdni. — Ugyanezen gyűlésben előfordulható esetekre mindjárt az illető elnökök és közbirák is kinevezendőek, és pedig mindenkor nagyobb számmal, mint az ítélethozásra kívántatik; hogy így egyik vagy másiknak érdekeltetése' esetében is, minek akkor is helye van, ha vagy maga vagy közel rokona rablók vagy gyujtogatók által megtámadtatott, kárt szenvedett vagy megsebesítetett, azonnal törvényszék tartathassék; 's ezek a' jelen oktatás' valóságos másával tudomás és pontos hozzártatás végett legott ellátandók.

4. §. A' rögtön biráskodhatásra nyert engedelem' idejétől fogva, köteleztetik a' törvényhatóság, a' közbátorság-

nak keblébeni körülményeiről, tekintőleg azon gonoszettek-re, mellyek miatt e' jogot nyerte, ő cs. kir. fenségének az ország Nádorának, vagy távollétében a' kir. helytartó tanács' elnökének multhatlanul minden három hónapban voltaképi és kimerítő jelentést tenni; hogy e' jog az ok' és szükség' megszüntével visszavonathassék.

5. §. Azonban ha e' jog visszavonathatnék is, azt a' törvényhatóság' keblében környékeltetve hirdetni nem szükség, nehogy úgy a' gonosztevők' vakmerősége ujjabannövekedjék, hanem az csupán a' törvényhatóságok' eligazodására szolgáland.

6. §. Hogyha pedig e' jognak gyakorlása egy esztendő alatt vissza nem vonathatnék, esztendő elteltével a' kebelbeli helységekben ismét környékelve ki kell hirdetni, hogy a' gonosz szándékuaknál feledékenységbe ne menjen, hanem inkább annak félelme által tartóztattassanak.

III. Minő gonosztevők esnek rögtöni elítélés alá?

Rögtön-bíróság elébe nem más gonosztevők vonathatnak, mint

1. §. a) Rablók, zsványok 's fosztogató útonállók;

b) Gonosz gyujtogatók, ott, hol effélék folytonosan 's gyakrabban történnek; még pedig mind ezek, mind amazok a' polgári állásra és helyzetre minden tekintet nélkül; a' katonai szökevényeket, katonákat, vagy hadi hatóság alá tartozó más személyeket sem véve ki, ha az illető kerületben megtörtént kihirdetés után rögtöni bíróság elébe tartozó vétet követvén el, polgári törvényhatóság által elfogatnak.

2. §. Valódi haramják, zsványok és útonállók azok:

a) Kik erdőkben 's más rejtett helyeken lappangva, egyenként vagy csoportokban, fegyverrel és más gyilkos eszközökkel az útasokat megtámadják, az utakat elállják 's az embereket kifosztják.

b) Kik csárdákban, malmokban, vagy a' helységek-től távolabb fekvő magány helyeken fegyveresen rablanak és fosztanak.

c) Kik a' barmokat és marhákat a' nyájából vagy gulyákból fegyveres kézzel erőszakosan elhajtják.

d) Kik akár egyenként akár csoportosan felfegyverkezve, népes helyeken a' házákat vagy embereket kirabolják, és megfosztják, akár történjék illy eseteknél gyilkolás, akár nem.

IV. Jelezen milly esetekben?

Azonban illyeket is csupán következő három esetben 's ha a' tett nyilvános, és nem másként, lehet ez úton elítélni, tudniillik :

1. §. Ha az illyen rabló, haramja és útonálló vagy gyujtogató, hevenyében az elkövetett rablás, ragadozás, fosztogatva útonállás vagy szántsándékos gyujtás' vétken kaptván, tüstént elfogatik.

2. §. Ha az illyen tetten kaptott, a' vétek' helyéről futásnak eredvén, nyomon, akár közvetlenül azok által, kik a' tetten érték, akár tüstént előszólitott embereknek vagy csendőröknek segedelmével üzőbe vétetik 's ezen szakadatlanul folytatott kergetés közben elfogatik; az tehát nem esik a' folytonos nyomozás' értelme alá, midőn a' sebes üldözés' munkája egyszer félbe szakaszatván, a' vétkes' nyomoztatására, 's elfogatására tovább is ügyelet lévén, illy nyomozás' közben később akármi okból kerítettik kézre.

3. §. Ha az illyen, akár a' köztörvényhatóság által általánosan rablók, haramják, útonállók és gyujtogatók, vagy némellyek vagy valaki ellen különösen rendelt, akár talán valamelly rablás, fosztás, útonállás avagy gyujtogatás miatt a' legközelebbi község' bírása vagy illető földes uradalom által rögtön tartott üldözése alatt fegyveresen vagy más öldöklő eszközökkel ellátva találtatván, maga megadására felszólitatik, 's ezekkel vagy fegyvereinek kisütésével ellentállván; az üzőknek hatalmasan ellenszegül, ha szinte az elkövetett vétek' helyén nem éretett is, csak hogy az illyen a' bíróság előtt valóságos rablónak, haramjának, útonállónak vagy gyujtogatónak bizonyittassék. Miből következik, hogy :

V. Melly esetekben kell e' jog' gyakorlásával a' tett' nyilvánossága mellett is felhagyni 's a' gonosztevőt rendes útra igazítani?

Az itt megnevezendők, az előszámlálendő esetekben még a' tett' nyilvánossága mellett sem rögtön bíraskodással ítélendők, hanem a' törvény' rendes útjára igazítandók :

1. §. Kik se hevenyében tetten nem kaptanak, se fenőbb leirt módon értett folytonos üldözés' közben el nem fogattak, se üldözés alatt fegyverrel vagy más öldöklő eszközökkel hatalmasan ellen nem szegülnek; hanem talán csak későbbi vizsgálat és nyomozás után, falukon és helységeken, rendes és állandó lakhelyeik körül békén tartózkodva ejtettek rabságba; továbbá kik élelmök végett munkát keresőleg útzatokban, vagy gyanúból, vagy útlevel' hiánya miatt, vagy pedig körlevelek' következtében fogatnak el a' nélkül, hogy

az illy fogoly által elkövetett gyujtas vagy rablás felől akár az üldözőknek akár az elfogóknak tudomásuk volna, 's annál fogva a' gonosztett is csak a' vétkesnek elfogatása után derül fel 's tudatik ki; vagy ha a' gonoszttevő inkább rejtkehelyről mint rablásainak folytatásáról szorgoskodva futásnak ered, és se vakmerően, se fegyverrel ellen nem szegül; ide tartoznak az olly gyujtogatók, haramják, rablók, útonállók, vagy rögtön ítélet alá eső bármely főben járó gonoszttevők is, kik jó szántokból előállanak.

2. §. Ha a' gonoszttevőnek elméleti állapotja nem teljesen épnek tapasztaltatik, vagy a' húsz évet még el nem érte, vagy jelen csinje első, 's elébb semmi főben járó vétket nem követett, sem soha büntetve nem volt, 's kitetszik, hogy inkább mások által csábítatott el, mint főbűnös vagy a' főbűnösök közül volt volna; vagy ha a' vétek, bár kegyetlen és főbenjáró, mindjárt csirájában elfojtatott, 's ugy csak szándékolva volt, de végre nem hajtatott; mi a' gyujtogatókra is értendő akkor, midőn a' kanócz csak betéttetett, de a' tűz vagy mindjárt vagy hamarjában elnyomatott.

3. §. Ha a' ragadomány' vagy zsákmány' értéke olly csekély, hogy belőle inkább táplálmány-csikarási, mint rablási és fosztási szándék tetszik ki.

4. §. Ha a' különben rögtön elítélhetősre alkalmas gonoszttevő iránt olly körülmények fejlenek ki a' per' folyta alatt, hogy kéznél nem levő büntársaival szembesítése nyomos okoknál fogva mulhatlanul szükségesnek találtatik; vagy ha a' haramjacsoport' vezerei és czimborái, kikhez az elfogott tartozik, már rendes törvénykezés alatt tömlőczökben ülnek, akkor az illy fogoly is rendes bírálathoz adandó.

5. §. Ha a' körülmények bármi oknál fogva azt, hogy az egész eljárás a' VI. pont' 2. §-ában és a' VIII. pont' 6. §-bankitűzött időhatár alatt bevégeztessék, meg nem engednék. Végre

6. §. Ha a' szavazatok nem egybehangzók.

VI. Eljárás' módja az elfogatástól végrehajtásig.

1. §. Mihelyt a' gonoszttevő, kit minden bejelentés nélkül más törvényhatóságba is üldözni és elfogni szabad, kézre keritetik, az minden késedelem nélkül a' rögtönbiróság, tartására kitűzött vagy kitűzendő helyre kísértessék; faluról falura hurcolással tehát fel kell hagyni, sem a' gonoszttevő személyének biztosítására szükséges óvásokon kívül más testsanyargató büntetéseket használni, sem a' vétkest kivált téli időben szabad ég alatt tartani, hanem biztosan és más

gonosztevőktől különválasztva őriztetni, 's az elfogásról az alispánynak, vagy a' törvényszék' kinevezett elnökének haladéktalan jelentést tenni, ki a' bíróságot legottan összehivandja.

2. §. A' bíróság, minél előbb lehet, legfeljebb pedig azon naptól fogva, mellyen a' vétke a' törvényszék' helyére érkezett, harmad nap alatt összeülni tartozik.

3. §. E' bíróság' teljességére az elnökön kívül négy köz-bíró kivántatik, kik mennyire lehet, mind táblabírák, törvénytudók, érett és nyílt ítéletű férfiak legyenek, 's ülés' kezdetével arra eskettessenek meg, hogy az ítéletet a' legfelsőbb helyen meghatározott szabály szerint hozandják.

4. §. A' bíraskodás' tárgyát főleg azon elkövetett rablás, fosztás, útonállás vagy gyujtás teendi, mellyért a' veszen álló elfogatott, 's rögtön ítélőszék' elébe állítatott; azok, mik talán a' közbátorságra, károk' megtérítésére vagy czimborák' kitapogására nézve világot nyujthatnának, vallatás' közben mellékesen is érintethetvén; minél fogva a' rabnak elébbi csinjeit csak annyiban kell nyomozni, mennyire annak mint valódi rablónak, haramjának útonállónak vagy gyujtatonak minőségét bővebben felderíteni szükséges volna, ha csak az V. pont 4-ik §-ában érintett körülmények fenn nem forognának.

5. §. E' törvényszék' minden a' törvénykezés' rendes útján különben szokásban levő formásságot' mellőztével bíraskodik.

6. §. Bármilyen és rendű tanúkat tüstént megidézhet és kényszeríthet, sőt hatósággal bír a' katonai személyeket is tanukul használni 's a' végett közvetlenül maga elébe idézni, mindazáltal oly kötelezéssel, hogy e' felől a' legközelebbi katonai parancsnokság' mindenkor haladék nélkül értesíttessék.

7. §. Mielőtt a' bíraskodás' elkezdődik, jelen utasítás az ülésben eleve mindig felolvasandó.

8. §. Ezek után ugyanazon összeült bíróságnak a' történet' tökéletes leírása előterjesztendő, mellyben a' rabnak vétké, kereszt- és vezetékneve, nem számokkal hanem betűkkel kiírandó életkora, hazája, állapota, az elfogás' helye és módja, t. i. ha a' rab hevenyében fogatott-e el, vagy az épen elkövetett gonosztett' helyén? folytonos üldözésben-e vagy mi más okból? házában békén tartózkodtában-e, vagy hol? fegyveresen-e 's jelesen minő fegyverekkel, vagy fegyvertelenül? megfutamadott-e az üldözők' előtt, vagy azoknak, nála volt fegyvereivel és minő sikerrel szegült ellen? kiteendő.

9. §. Elolvastatván a' tett' leírása, tüstént a' rabnak vallomása a' bíróság által írásban kiveendő, előtte felolvasandó, vagy saját nyelvén megmagyarázandó, aztán, mennyiben irni tudna, tulajdon kezével aláírandó, vagy ha nem, keresztvonnással megjelendő; ha pedig a' gonosztevő vallomását konokságból vagy makacsságból aláírni vagy keresztrel megjelenni nem akarná, ez a' törvényszék' jegyzője által vallomása alá iktatandó; ezután a' tanuk, kiknek életkorát és állapotját szinte mindig ki kell tenni, hit alatt kihallgatandók, vallomásaik önmaguk által hasonlólag aláírandók, vagy keresztrel jelölendők; végre szembesítést kell tartani.

Azon esetben pedig, midőn a' sebész-orvosi látlelet oly sarkalatos oklevelet képez, mellyre az ítélet alapítandó volna, 's az nem hites és köztisztí orvos vagy sebész által hivatalosan adatott ki, ennek is eskü alatt meghiteltetése szükséges.

10. §. Megkivántatik, hogy a' vétek akár a' rabnak saját vallomásából, akár egyéb, napfénynél világosabb 's a' halálos büntetés' kimondására minden törvény előtt teljesen elégséges próbáknál fogva, nyilvános és kétségtelen legyen; a' körülmények' összecsoportozása az itt megkivántató elégséges próbák' sorába nem tartozván; mire nézve a' rabot fenyegetéssel, veréssel, kegyelem-igéréssel, vagy bármí más móddal vallomásra kényszeríteni, szigorún és legkeményebb fenyték' sulya alatt tilalmaztatik.

VII.

Mindezek jegyzőkönyvbe vétetvén, 's ez elébb egész kiterjedésében felolvastatván, a' tárgy' érdemleges megvitatásához kell fogni: ha t. i. a' kérdéses vétek nyilvánosság-e, 's vajjon a' rab rögtön elítélésre való-e vagy nem? miknek tökéletes megfontolása után ítélet hozatik, mellyben a' büntetés kárhoytatására minden voksoznak egybehangzása kivántatik, úgy annyira, hogy ha a' voksok csak egyetlen egyben különböznenek is, a' rab minden peres iratokkal együtt rendes törvény' útjára igazítandó.

VIII.

1. §. A' büntetés nem lehet más, mint akasztófa, 's az elrablott javak' megtérítésén vagy visszaadásán kívül, kötélnél egyéb büntetés nem is ítélthetik.

2. §. Mihelyt az ítélet, mellyben a' kárhoytatásnak min-

den indító okai, a' tettnek a' fenálló szabályra alkalmazásával együtt felhordandók, megállapított; az a' jegyzőkönyvnek egész foglalatjával együtt az elítélt előtt legott felolvasandó 's így kihirdetendő.

3. §. Ekképen kimondatván az ítélet, mennyire lehet, az illető lelkész előhivatik; az elítéltnak, hogy magát halálra készíthesse, csupán három óra engedtetik, 's több nem.

4. §. A' kimondott ítéletnek végrehajtása azon okból, mintha az elítélt valami újat, vagy büntársakat akarna fedezni, el nem halasztathatik.

5. §. Ez ítélettől sem fölebbvitelnek, sem folyamodásnak nincs helye.

6. §. Az ítélet azon percztől fogva, midőn a' törvényszék az elébe állított gonosztevő felett összeülni kezdett, harmad nap alatt mulhatlanul végrehajtandó.

7. §. A' végrehajtás' teljesítéséről a' kiküldött tag jelentést tesz a' bíróságnak, melly csak ennek megtörténtével és nem előbb oszolhat el.

8. §. A' kivégzettnek holt teste harmadnapig az akasztófán függve marad, aztán eltemettetik.

IX. Az elkészítendő jegyzőkönyv' alakja.

A' jegyzőkönyv következendő renddel készítettik :

1. A' bevezetésben kitétetik a' rögtön bíraskodás' gyakorlására nyert engedelemnek, vagy ha az meghosszabbított volna, az ismételt kihirdetésnek napja, aztán az év, hó, nap és óra, hely a' hol, és kinek elnöklete' 's minő közbirák' együttlétében kezdett a' törvényszék összeülni.

2. Megérintetik, hogy a' kiszabott oktatás felolvasatott.

3. A' történet leiratik. Továbbá

4. A' rabnak vallatása, tanuk' vallomásai, szembesítés' rende, és egyéb segéd próbák, 's mindezek nem külön csatolványokban, hanem magában a' jegyzőkönyvben egész terjedelmök szerint, valamint az is, hogy a' jegyzőkönyv az ítélet' hozatala előtt felolvasatott. Ezt követi

5. Az ítélet.

6. A' végrehajtásra küldöttnek jelentése.

7. Végtére világosan megemlíendő, hogy a' rögtönbíróság a' kiszabott idő előtt szét nem oszlott.

Az ekképen elkészített, felolvasott 's mind az elnök, mind közbirák által, kinek kinek minősége szerint, saját kezével aláírt jegyzőkönyv legfőbb harmad nap alatt az alispánynak bemutatandó, ki azt a' legközelebbi nagy- vagy kisgyűlésben előadja, ez pedig minden esetre, azaz, akár ki-

végeztessék , akár rendes törvény' útjára igazíttassék a' gonosztevő, a' kir. helytartó tanácsnak felterjeszti.

X. Azon törvényhatóságot, mellyhez a' kivégzett különben tartozott, tudósítani kell.

Mennyiben azon törvényhatóságnak, mellyhez különben a' kivégzett tartozott volna, szükség tudnia, hogy ez rögtön ítélő bíróság által az élők' sorából kitöröltetett, e' felől a' megye által értesítendő.

4. §.

Helyhatósági jog 's statutarius jogkérdés.

A' vármegyéknek saját kebelükben lakozókat 's birtokosokat kötelező, az ország' alapos törvényei' szellemében, 's azokkal semmikép nem ellenkezőleg gyakorolható Helyhatósága (Jus municipalitatis) hármias törvénykönyvünk' III-dik része' 2-dik czimében ekként magyaráztatik: „in diversis Comitatus diversas constitutiones super agrorum, pratorum, sylvarum et fluviorum custodia vel molendinorum statu, atque proventibus et aliis ejusmodi rebus imo et terminorum ac processuum observationibus ut scilicet hic breviori et ibi longiori processu, causa in Sede Judiciaria Comitatus coram Comite Parochiali mota determinetur, sana inter sese deliberatione praehabita facere quidem et stabilire possunt; Generali tamen Decreto totius regni atque vetustae et approbatae consuetudini Curiae Regiae in Judiciis observari solitae praepredicare et derogare nunquam possunt. Et hujusmodi eorum statuta solummodo inter eos et in eorum medio valent, atque tenent, ad exteros tamen et aliorum Comitatum nobiles qui jura et bona possessionaria in ipsorum medio non habent, se non extendunt.“ A' vármegyékbeli statutarius jog kérdésnek részletes fejtegetése; vagyis elveket felállítani, 's kitűzni a' demarcationalis vonalt, mellyek szerint, 's illetőleg ne tovább lehet és szabad a' vármegyéknek intézkedni? — discussio' mezején vitatott legközelebb, 's in ultima analysi az eredmény nem lön más 's nem is lehet más: mint hogy valamint mindenben, úgy itt is kell lenni határnak, kell lenni végpontnak; és miként felsőbb helyen is sürgethetjük törvényeink' sükerültetését, 's azoknak megtartását; akként ha bennünk elég erő 's szilárd akarat létezik: statutarius intézkedéseinknél örködni a' törvénynek önmagunk általi teljesítése és megtartása felett — mi mindenestre a' feladatok' legnagyobbika — eltávolítva

lesz egy részről a' kormánynak benünket a' törvény' megtartására figyelmeztető szavára szolgáló alkalom; más részről nem lesz szükség a' határvonalok' kitűzése' egyre megfejthetelen kérdésével vitatkozni; mert egyre azok közben, a' törvény' terrenumán foglalkozva, az 1827-ki országos választmány' szavai szerint „a' megyék' hatóságához tartozik mind az, mi az országot általában, vagy a' megye' közállományát, vagy pedig magánosok' jogait illeti, mennyiben törvényszerint jogútra nem tartoznék, gyűlésekben határozat 's tanácskozás alá venni;“ 's a' törvények' végrehajtása a' megyékben nem másképp mint a' megyék által eszközölthetvén 's ennél fogva a' törvénnyel ellenkezni vagy a' végrehajtó hatalom' körén túl terjeszkedni vélt kormányi rendeletek iránt mindenik megye felirási joggal bírván, a' megyei gyűlések törvényes hatóságok' kebelében két külön attributumot egyesítenek; t. i. ők a' végrehajtó hatalom' törvényes organumai, de ők egyszer smind a' törvények' örjei. „Őrizzük hű és szeplőtlen kezekkel megyéink' helyhatósági igazait; de épen azért, mert azoknak határait fenytő törvények ki nem péczézték, emlékezzünk meg: hogy atyáink' bölcsessége a' nemzeti öntudatra; az unokák' józanságára, igazgatási formánk' és alaptörvényeink' természetének okos méltánylására, főleg pedig status férfaink' tapintatára bízta azoknak kitűzését, bízta a' pietasra, mellyel a' törvényhozói hatalom' jogaiban tulajdon nemzeti méltóságunkat tartozunk tisztelni“ mond az „X Y Z könyv“ halhatatlan szerzője.

E' megyéink által különbözőleg felfogott statutarius jogkérdés' tárgyában ő Felsége' legkegyelmesebb rendeléséből a' n. m. m. kir. Helytartó-Tanács 1842-dik év január' 18-ról 3446. szám alatt következő tartalmú körlevelet bocsátott vármegyéinkhez: „Méltóságos 's a' t. Méltóztatott ő cs. 's apostoli kir. Felsége a' folyó hó 8-kán saját aláírásával kiadott k. k. leirata által ezen magyar királyi Helytartó-Tanácsnak kegyelmesen nyilvánítani: miszerint halhatatlan emlékeztető nagyatyjának és anyjának, kiknek helyben-hagyásával az 1790-dik évi 67, ugy 1827-ik évi 8-dik és 9-dik törvény-czikket alkotattak, gondoskodásától figyelmeztetve nemcsak soha sem titkolta, hanem mind legfelsőbb királyi leirataiban, mind országgyűlési előadásaiában is nyilván elismerte, hogy szeretett Magyarországa' és a' hozzá kapcsolt részek' közigazgatásában nem kevés számmal vannak olyanok, mik bölcs törvényekkeli pótlást, némellyek pedig, mik javítást kívánnak, 's valamint ebbeli gondoskodásának úgy szeretett Magyarország és a' hozzá kapcsolt részek' közboldogságának

minden alkalmas módokkali gyarapítására irányzott igyekezetének az 1836. és 1840. évi törvényekben a' késő maradékra kiterjedő csalhatatlan emlékeit emelte; ezen hív népei' gyarapítására eddig eljáró ösvényt ezentúl is a' mindenható Isten' kegyelméből kiszabott élete' fogytaig állandóul követendő; melly elhatározott erős szándéka mellett nem vehette ő Felsege a' legkomolyabb visszatetszés nélkül némelly megyék' abbéli törekvését, mellynél fogva a' megyéknek engedett hatóság és a' törvényhozói testületet illető hatalom' határainak figyelembe vétele nélkül, sőt azok' szántszándékos összeharásával számos olyakat, mellyek az idézett és az 1790-ik évi 12-dik törvényezikkely' nyilvános rendelete szerint e' törvényhozó hatalomnak vannak fentartva, magok önkények alá vonni, és a' törvényhozást illető rendelkezéseket önhatározataikkal merészen megelőzni nem átalják, ezt nem teendők, ha ebbéli hatóságokat a' H. K. III-dik része 2-dik czimje értelmében azon főleges feltétellel korlátolva lenni megfontolnák, hogy általa az ország' átalános törvényei, vagyis az állományos rendszer és a' törvényesen megkoronázott fejedelemmel 's az országgyűlésekre törvény szerint egybe sereglett ország' rendével közös és a' közállomány' fejtelenségig fajult felforgatásának nyilvános veszedelme nélkül fel nem bontható törvényhozói hatalom legkisebb csonkulást se szenvedjenek. — Hogy tehát ezek' példája tovább ne terjedjen sőt inkább ők magok is megértsék, hogy a' haza' boldogságának épsége épen azoknak legszentebb fentartását kívánja, mellyeknek szétdulására ama' merényeikkel leginkább rohannak; Ó Cs. 's Királyi Felsege kötelességévé tette ezen királyi Helytartó Tanácsnak tisztelt Uraságtokat abbéli királyi kegyelmes szándékáról, és azon elhatározott akaratjáról, miszerint soha meg nem engedendi, hogy bármelly törvényhatóság tehetőségét inkább a' törvények' megsértésére, mint azok' megtartására használja; — azon hozzáadással, körlevél által nyomban értesíteni: hogy királyi hatalmánál fogva mindazokat, mellyek az idézett törvények' értelmében a' törvényhozói hatalom' kisebbségére vezetnek, — alapuljanak bár az azokat merészkedő akármilly sokaságnak egyetértésére, kárhóztatja, érvényteleneknek 's minden kötelező erő nélkülieknek nyilatkoztatja — és akarja: mikép arról megemlékezni soha ne szünjenek hogy a' köztörvényhatóságok' gondja és kötelességei' főbbike a' törvények iránti engedelmesség. — Melly legkegyelmesebb meghagyás' következtében ezen királyi Helytartó Tanács tisztelt Uraságoknak Ó cs. 's kir. Felsegének ebbéli legmagasabb királyi kinyilatkoztatását kellő

tudomás és magoknak ahhozi szoros alkalmaztatása végett ezennel közleni siet. Költ 's a' t.

5. §.

Megyei határozó 's végrehajtói testület közötti viszony.

Azon kölcsönös viszonymál fogva, melly a' vármegyéknek helyhatósági rendszerünkben eredő intézkedések- mint határozó- 's az ezeket foganatosító megyei tisztikar- mint végrehajtó testület közt törvényszerűleg létezik; emez utóbbinak a' nélkül: hogy egyszersmind a' vele nélkülözhetlen kapcsolatban álló határozó testület' munkasági köre is közelebről kifejtessék; hivatalbeli eljárása' részletes kötelességeit elsorolni nem lehet, 's egyiknek szintugy mint másoknak törvényes elvre kell alapulnia; innen jelen dolgozatunk' következő tartalmát két részre osztánk, mellynek

Elseje vármegyéink' ügykezelése' módjait 's ágazatait; — 's a'

Második a' tisztviselői kar 's szegődöttek' hatósága- 's kötelességeinek részletes elsorolását foglalandja magában. Mi az elsőt illeti:

Vármegyéinkbeni ügykezelés.

1. §.

Megyei ügykezelés' módjai.

Hazánk' minden egyes vármegyéjében kétféle az ügykezelési mód; u. m.

1) Törvényes bírósági; (procedura juridica) midőn valamely követelés iránt honi törvényeink' értelme szerint az ezek által kitűzött bíróság előtt per indittatik 's az igazság' kiszolgáltatása per' útján eszközöltetik; ez útát 's a' mikénti követelés' módját, nem különben az ügyek' természete szerint hol 's mellyik bíróság előtt kellő elővitelét? bőven 's részletesen kifejtik törvényeink.

2) Politikai (via politica); midőn a' tárgyak a' törvény kitzte eljárási rendes útnál rövidebb úton tárgyaltnak 's elintéztetnek; — átalán véve ezen utóbbi, vármegyékben négy rendbeli, u. m.

- a) a' közgyűlés, -
- b) kisgyűlés, -
- c) az alispáni - 's
- d) a' szolgabírói hivatal.

A' politikai uton elintézendő tárgyak, panaszok, folyamodások tehát, vagy a' köz- vagy a' kisgyűléseken, vagy az alispánok, vagy pedig a' szolgabírák által tárgyaltnak.

2. §.

Politikai uton elintézendő tárgyak.

A' vármegyéknél előkerülő, politikai uton elintézendő tárgyakat átalában következő három osztályzatba véljük sorolhatóknak, nevezetesen:

- a) vallásbeli, vagy papi, -
- b) katonai - 's
- c) polgári tárgyakra.

A' vallásbeliek az isteni tisztelet- és vallás' szabad gyakorlása körüli esetekkel foglalkoznak; p. o. az áttérés, szentszéki ítéletek' végrehajlásának esetei, 's több effélék, korunkban az olly sok időt felemésztő „vallási sérelmek“ nevezete alatt eléggé ismeretesek.

A' katonai tárgyak, p. o. katonai újjonczok' kiállítása, a' vármegyéken keresztül költözködő katonaság' szállás- 's élelmezésseli ellátására kellő intézetek' elevei megtétele 's több illyek; — ide tartozik a' közadó, annak igazságos felosztása, pontos beszédese, 's a' beszédett pénzeknek saját rendeltetési céljukrai fordítás iránti felügyelés, mindezek átalán „Contributionali Commissariaticum“ kitétel alatt ismeretesek. Végre

A' polgári tárgyak' osztályába sorolandók

a) minden az országot átalánosan vagy magát a' vármegyét 's a' Karok és Rendek' jogait közönségesen érdeklő, (publico politica) vagy magánosok' jogait a' törvény' rendszerinti útjára nem tartozó kérdések;

b) a' közbátorságot veszélyeztető esetek' eltávolítása és az azon ejtett sérelmek' orvoslása körüli intézkedések;

c) a' megyebeli árváknak mind erkölcsi, mind vagyombeli állapotjáról a' megye' közönségét illető fő gyá-

mi jognál, 's törvényes kötelességnél fogva kellő gondoskodás; — 's

d) az adózó nép' törvényes jogainak épségben tartása.

M e g y e i k ö z g y ü l é s e k .

1. §.

Megyei gyűlések' értelmezése, 's történeti eredete.

A' vármegyék' gyűlései' hatósági körének teljesen kifejező értelmezését az 1827-ki országos választmány ezen szavakban adja előnkbe: „Congregationes Comitatum legalia potestatis executivae organa, una vero legum custodes sunt;“ 's ezek, mint már a' mondottakból is kitetszik, kétfélék; közgyűlés és kisgyűlés kitételek alatt ismeretesek.

A' megyei közgyűlések' tartásának történeti eredete eddigelé kifejtve nincs, — mit e' részben tehetnünk csekély erőnktől kitelendik, majdan megkisértendjük, most csak azt emlíjük meg: miszerint a' megyei közgyűléseknek legkésőbb nyomaira már III. Béla királyunknak 1190-dik évben költ, pécsi egyház' alapítványi oklevele' következő szavaiban: „quod Congregatio Generalis Regni vel etiam Particularis cujuscunque Provinciae a Comite Palatino vel Comite Parochiali seu Provinciali — — indicta nunquam possit fieri in Civitate Quinque Ecclesiensis vel in aliqua ipsius Civitatis Quinque Ecclesiensis villa sine licentia et expressa permissione ipsius Episcopi“ ¹⁾ találjuk. — Hajdanában a' tartott 's oklevelekben említett megyei tanácskozásokra mindannyiszor a' királynak kéretett ki engedélye; — így az 1447-dik évi 2-dik t. cz. ezen szavaiból: „Si Gubernator de celebranda Congregatione Generali per aliquem Comitatum requisitus fuerit, potestatem habebit hujusmodi Congregationes generales celebrari facere

¹⁾ l. Epp. Quinque-Eccl. Jos. Koller. I. köt. 293. lap.

per Palatinum“ ¹⁾ tanuljuk: hogy az e' korbani „interregnum“ alatt az ország' kormányzója hatalmaztatott fel légyen a' vármegyéknek, a' Nádor' elnöktele alatt tartandó, közgyűlésekrei engedelemadásra; — utóbb a' mindinkább elintézendő tárgyak' számának nevedése czél-elleninek ismeretét az érintett mindannyiszori engedély' kérését az 1563: évi 50-dik t. czikk' ezen kitételeiben: „quia in Comitibus etiam ea solet esse multitudo causarum, ut earum decisio more alias consueto uno die perfici non possit: §. 1. Statutum est, ut liceat Comitibus, Vice-Comitibus, et Judicibus Nobilium in Sedibus Judiciariis Comitatum, tribus aut quatuor etiam continuis diebus judicia celebrare.“ És ki fogja tagadhatni: hogy nem épen ezen törvény' nyomán eredhetett a' megyei közgyűlések' tartásának századossá vált szokása?

2. §.

Közgyűlések' alkrészei. Elnök. Rendszer. Nyilvánosság. Szék-sértés.

Általános gyakorlat szerint minden vármegyében évenkint négy időszaki, másként évnegyedes közgyűlés szokott tartatni; — ezeken kívül akár a' Főispán, akár a' köz- vagy kisgyűlésen egybegyűlt Rendek, valamely fontosabb, vagy haladéktalan intézkedést 's orvoslást kívánó tárgy feletti tanácskozás végett rendkívüli közgyűlésre határnapot tűzhetnek ki, 's ezt a' megyei Alispán, a' járásbeli 's illetőleg a' kerületi Szolgabírák által közhírré téteti „in singulis Comitibus per Comites vel Vice-Comites publicetur Congregatio Sedis Nobilium.“ (1569: 11.)

A' közgyűlés, az elnök-, egyháziak-, országzászlósai-, grófok-, bárók-, táblabírák-, nemesség-, királyi városok' küldöttei- 's megyei tisztviselőkből alakúl. — Az elnök lehet főispán, vagy helyettese, rendszerint az első alispán, vagy ha ez akadályoztatik, a' másod alispán; 's ezek' nem létében a' főszolgabírák' legidősbbike, a' viselt hivatali évek' számítása szerint.

A' gyűlést az elnök nyitja meg, előadván a' gyűlés' tartása okát; — nem lehet nem helyeselni némelly megyéinkben divatba vett ama' üdvös szokást: miszerint az időszaki közgyűléseket megnyitó alispán a' megyének, a' mult közgyűlés-

¹⁾ I. Kovachich Sylloge Decr. Com. I. köt. 117. lap.

tőli helyzetét tükrözi a' megyei Rendek elé; — vajha e' szokás általánossá válna.

Megyei közgyűléseink' főeleme: a' nyilvánosság. „*Bonus ordo exigit — mond az 1723: 58. — ut Comitatus negotia palam et publice et debita cum moderatione pertractentur;*“ azonban ezen nyilvánosság „*publicitas*“ nem épen azt teszi: hogy a' szőnyegen levő ügyhöz mindenki hozzá szólhasson, mint a' methodistáknál, a' ki magában szent lelket érez, prédikál; hanem azt teszi: hogy a' tanácskozásokat mindenki szabadon hallgathassa 's ezért a' publicitást — a' nyilvánosságot, a' szavazati joggal — *cum jure voti*, össze nem kell zavarni. — És ezen tanácskozási nyilvánosságból ered: hogy valamint a' gyűléseken hozott végzésekhez magát mindenki alkalmazni köteles, 's jelen nem lét vagy nem tudással magát menteni senkinek sem lehet; „*conclusis absentes se etiam accomodare debeant*“ (1723: 58.) 's ezért az előkerülő tárgyak felett elmondott nézetek' folytatában csak a' többség által elfogadott vélemény mondatik ki az elnök által a' megye' határozatának; úgy mindenki csak a' hely szentségéhez alkalmazandó viselet-illedék- 's tisztelettel „*debita cum moderatione*“ adhatja elő véleményét, különben ha ki beszéd- vagy írásban sértő 's illetlen kifejezéssel él, mint bírói széksé r t ő t (*violator sedis Judiciariae*) rendelik törvényeink büntetendőnek; „*benigne annuit sua Majestas Sacratissima: ut in causis violationum Sedis, stante eadem per quoscunque commisarum, ulterius quoque Tituli 67 et 72. Partis II. operis Decreti Tripartiti, nec non articuli 89: 1635 et 94: 1649. annorum observentur; §. 1. et poena 25 marcis levis ponderis, singulos florenos constituentibus, in continenti compensetur; §. 2. poenaque haec de violatione sedium Judiciarum statuta ad Congregationes Comitatus quoque extendatur; in iisdemque excedentibus, stante eadem congregatione infligatur.*“ (1723: 57.)

3. §.

Közgyűlések' hatósága, 's határozási mód.

Egyik közgyűlés a' másik közgyűléstől nem függ, akár legyen valamelyik kevesebb számmal, mint a' másik; — körülmények úgy kívánván azonban, az előbbi közgyűlés' végzéseit a' későbbi megváltoztathatja; de ennek kulcsa korántsem abban rejlik: mintha egyik vagy másik közgyűlésnek több vagy kevesebb tehetősége avagy hatalma volna; — de egye-

dül 's csupán abban ; hogy miután a' helyhatósági politikai igazgatás' elve : „mindenkor az iránt intézkedni, mit a' közjó' fentartása követel“ ez okon a' körülmények a' dolgok feltéti korábbi intézkedések' megváltoztatását nem egyszer kívánván, egyik közgyűlés' hatósága a' másik által meg nem sértetik : ha annak, ép úgy a' dolgok' természete és körülmények' kívánta következtében hozott határozatát az utóbbi szinte azon szükségnél fogva megváltoztatja ; az előbbinek mint az utóbbinak köz- 's egyedüli célja : a' közjólét, a' közboldogság' eszközlése. — Egy csak e' tekintetben, mit kívánnunk kell, 's az : vajha — mi fájdalom napjainkban nem egyszer megtörténik : vajha zord 's anyagi többség ne határozná ott, hol csak szellemnek 's értelemnek — de mindennek felett a' közjólétnek kellene határozni. — „In generalibus Comitatum Congregationibus conclusa per particulares Congregationes, multo minus per Supremos vel Vice-Comites, aut alios quoscunque in privato non immutentur.“ (1723 : 58.)

A' végzéseket a' jegyzői hivatal' egyénei teszik fel, melyek még azon közgyűlések alatt felolvastatván, hitelességet nyernek. „Conclusa improtocolentur, ac ante dissolutionem Congregationum publice perlegantur, et hoc modo approbatum Protocollum fidedignitatem sortiatur.“ (1723 : 58.) 's a' gyűlések jegyzőkönyvei 3 hónap alatt a' megye főispán- vagy helyettesének adatnak át, ki azokat a' nagymélt. magyar kir. Helytartó Tanácshoz felterjeszti ; — ellenben az urbéri tárgyak' jegyzőkönyvei közvetlen a' megyéktől a' most czimzett kormányzékhez küldetnek fel.

4. §.

Közgyűlési tárgyak.

A' fentebb előadott politikai úton intézendő tárgyak u. m. a' kisgyűlések' vagy alispányok' intézkedéseit haladó nagyobb nevezetességű, 's fontosságú panaszok, folyamodások, mint szinte jelentések 's hivatalos tudósítások teszik a' közgyűlések' foglalkozását, 's ha ezek között olyak kerülnek elő, melyek akár a' közönséget illetvén, akár magános személyek' ügyviszonyait érdekelvén, végrehajtást, — vagy panaszok' eseteiben, nyomozást, 's illetőleg kihallgatást kívánnak, ezek az illető tisztviselőknek adatnak ki a' hozott megyei végzéssel, a' teendők' meglétele, 's elintézendők' elintézése végett ; 's ez eljárásáról hivatalos jelentését minden esetre beadandó ; — Egyébkint

Közgyűléseink' kizárólagos intézkedése- 's hatóságához tartozandóknak rendelék törvényeink :

1) A' kért birói záruk' elrendelését (1715 : 25.)

2) A' birói ítéletnek végrehajtását akadályozók elleni hatalom-kar elhatározását. (1807 : 13.)

3) A' nemességről szóló levelek' kihirdetését, tiltakozások', előintések' felolvasását, — főleg pedig mindezek előtt a' jólelkű hitelezők keresete, 's árvák' javainak biztosítása' tekintetéből rendelendő záruk', ellenmondások-, előintések-, úrbéri panaszokat, adózók' pénztárát', árvák' 's özvegyek' sérelmeit illető tárgyaknak előleges felvételét 's tárgyalását rendelik törvényeink. — Továbbá

4) A' vérek közt világos örökösödés' esetébeni osztályt eszközözlendő megyei küldöttség' kinevezését. (1836 : 14.)
Végre

5) minden adóssági követelések' elsőbbség végetti be-táblázását. (1840 : 21.)

6) Az időközben tartott kisebb gyűlések' jegyzőkönyvei mindenkor a' legközelebbi közgyűlésben felolvasandók, — hitelességüket csak ettől nyerendők. Mi is hogy sok időt ne fogjon el, elfogadható Pest megyének e' részbeni intézkedése : miszerint a' jegyzői hivatal folyó szám szerint csu-pán a' kis gyűlésen felvett tárgyakról 's azokra költ hatá-rozatokról készített rövid, egyedül a' dolog' velejét érdeklő kivonatot olvassa fel, úgy mindazonáltal : hogy ha a' KK. és RR. közöl valaki akármely számra a' jegyzőkönyvet magát is egész kiterjedésben felolvastatni kívánja, ezt a' jegyzői hiva-tal azonnal teljesíteni köteles; — Végre

7) A' húsnek 's egyéb élelmi szereknek mindenkit ér-deklő árszabása. (1655 : 31. 1659 : 71.)

Ezeken kívül ide tartoznak :

a) közigazgatási szükségek' fedezésére évenként kíván-tató háziadó' mennyisége' meghatározása, a' megyebeli szám-vevő által eleve kidolgozott terv' következtében.

b) Nemes személyre nézve kívánt hites tanúvallatások, 's ezek következtében fenyítő vagy büntető perbe — kivéve az 1715 : 7. 's 1723 : 7. 's 9. t. cikkben foglalt, 's azon eseteket, ha valamely nem nemes személy ellen már folya-matban lévő perben kifejlett körülménynél fogva, birói ítélet által büntársnak találtatnék — csupán közgyűlési határozat következtében idéztethetik. „Köz-gyűléseink e' két rendü ha-tározat' hozásában az angol nagyobb esküdt-sék' ké-pét viselik. Az egyenlő ranguknak egymásfeletti bíraskodá-sát gyakorolják, de melly különböző arányban? több a' bü-

nősökre kedvezésül szolgálható kiváltság talán sehol sincs mint nálunk. Mert máshol csak zárt számú ítélőszék, sors, vagy választás által kijellettekből, meghatározott tulajdonuakból vagy tehetségüekből álló bírásokon azon kérdések felelt, melyeknek megítélésében mindenikünknek szabad részvételi joga van, 's a' legszegényebbeknek olyan mint a' legtehetősebbnek. 'S így vajjon egy büntett szoros tanúvallatási vizsgálat alá vétessék-e vagy sem? Vajjon a' tanúvallatás által terhelt személy törvény eleibe idéztessék-e vagy sem? ezen kérdés talán néhány száz embernek, talán csak egynek részvételével fog eldöntetni, 's az igazságszolgáltatás, a' büntett' fenyték alá vonatása és azon személyek környülményeitől függ, melyek közt előfordúl¹⁾. Innen történik nem egyszer, hogy az, mi egyszer közkereset alá vétetett, más-szor magány útra tartozónak találtatott. —

c) A' hivatali köteleességeknek meg nem felelő vagy más-kép is megrovott megyei tisztviselőket is valamint felelet' terhe alá vonni; úgy büntetésök' nemét és módját meghatározni is a' közgyűléseknek áll egyedüli hatalmában.

d) Olly tárgy kerülván elő, mellynek megvizsgálása vagy végrehajtása törvény szerint, vagy nagyobb fontossága' tekintetéből küldöttség által eszközlendő, annak tagjait, 's mindenkor elnökét is kinevezni; az időközben halál által kimult, vagy megyéből eltávozott, vagy végtére valamely — azonban mindenkor megye' közönsége által megbírálandó — ok miatt felmentett tagok helyett másokat választani.

e) A' megyebeli táblabírák közül a' polgári, — fenytő — és számvető székekre bírákat évenként, nem különben az állandó küldöttségekhez elnököt 's tagokat annak idejében választani. ²⁾

5. §.

Közgyűléseinkbeni általánosságot tervező javaslatok 's tanácskozási tárgysorozat.

A' megyéink között általánossá teendő egyformaság 's az előkerülő tárgyak' czélszerűbb elintézésé' tekintetéből, közgyűléseinkre nézve kívánatos volna, a' már némely megyékben divatozott következő szabályokat, általánossá tenni:

1. Hogy a' kitűzött közgyűlésekre a' tisztviselői kar mindenik tagja megjelenni, a' gyűlések' végét bevarni, 's

¹⁾ l. az idézett Nográdi jelentés 126. lap.

²⁾ l. Nyáry Pál Pest megye' közigazgatási rendszere. 9. lap.

ha talán legyőzhetlen akadály, betegség által gátoltatnék, elmaradása' okát a' megyéhez intézendő jelentésében előterjeszteni köteleztessék; — 's a' jegyző-hivatal által neveik irattassanak össze; — nem szükség erről bővebben szólni, elég a' mult évi Szathmár megyei példa: miszerint az egybegyült megyei rendek több napokig nem ülhetének törvény-székileg egybe — pedig tanúk is berendeltettek — mert a' 16 egyént számító szolgabírói karból egyik sem jelent meg.

2. A' dolog' természete 's a' megyei lét' eleme, a' nyilvánosság kívánja: hogy valamint a' gyűlésnek legnevezetesebb tárgyai eleve köztudattá tétessenek, — mi okon a' közgyűlések' határnapját híresztelő körlevelekhez az első és második napon előlegesen felveendő tárgyaknak az első alispán által készített jegyzéke egész kiterjedésben hozzámellékeltesék; 's minthogy közöttök olyan fontos 's terjedelmesebb foglalatú tárgyak is lehetnek, melyekhez a' gyűlésen egyszer szokott felolvastatás 's hallás után kellőleg szólni nem lehet; ez okon Pest megye' e' részbeni példájára minden közgyűlés előtt tartandó köziratban, a' kiszemelt tárgyakat az alispányi jegyzékben kitűzött sor szerint, mindenki saját költségén egész kiterjedésben is leirattathassa; — úgy más részről szinte igen kívánatos elhatározni azon sorozatot, mely szerint a' tárgyak felvétessenek; tapasztalás mutatja, mi sok idő vesz el sokszor sok megyében azon kérdés' vitatgatása felett is: melyik tárgynak adassék a' felveendőkközött elsőbbség? — így nem régen — (1842. novemberben) Csongrád vármegye' közgyűlésének első napját is csak ezen kérdés feletti vitatkozások enyészítették fel; — illy tanácskozási sorozatúl elfogadhatónak véljük Borsod vármegyében már több év óta divatozó következőt — mely szerint a' közgyűlésekben mindenek előtt

a) a' közigazgatást, a' nemzet' jogait, nemzetiséget, 's a' megye' közönségét különösen érdeklő 's az ezekben érkező kir. parancsok 's leiratok, — vagy a' gyűlés' tartása' okául közhírré tételt tárgyak;

b) Az időközben tartatott kisebb gyűlések' — nemesi- és úrbéri-törvénysszékek' jegyzőkönyvei, (melyeknek felolvasása — Pest megyében — ha a' gyűlés' 1-ső napján 9—10 óráig be nem fejeztetnék a' következő napokon szinte 9—10 óráig folytatattik).

c) A' megye' pénztárát illető tárgyak, 's az e' végre tartatott küldöttségi ülések' jegyzőkönyvei, valamint a' házi pénztárból kiadandó fizetéseket tárgyzó tudósítások, folyamodások;

d) A' főmlgú m. kir. udv. Cancellaria' utján érkezett rendelvénnyek,

e) Nádor ő cs. kir. Fenségének levelei;

f) A' főméltóságú m. kir. udv. Cancellarnak elnökileg irt levelei ;

g) A' nagy mélt. m. kir. Helytartó Tanács' intézvényei.

h) A' megyei főispántól vagy annak helyettesétől érkezett levelek 's válaszok ;

i) A' társmegyekből, kerületekből, sz. kir. városoktól és katonai hatóságoktól érkezett levelek.

k) Ellenmondások, intések, meghatalmazói, ügyvédi válaszok, visszahívások, bejegyzések ;

l) Küldöttségek, 's tisztviselők' tudósításai. — Végre

m) A' magános folyamodások vételnek fel's tárgyaltnak.

Ezen elfogadandónak kívánt sorozat' felhozása által legkevésbbé, még csak látszólag sem akarván ellentétbe lenni országgyűléseink' sorozatkérdése iránt fentebb mondottjainkkal, ismételjük: hogy épen meg nem változtatható „előre 's állandó szabályul kitűzni azon sort, mellyel a' köztanácskozási tárgyak mindenkor felveendők, már csak azért sem lehet, mert ezen sornak a' tárgyak' természetéhez többet vagy kevesebbet sürgető voltához képest kell változni.“ — Továbbá kívánatos :

3. Hogy a' folytatva több napokon át tartott közgyűléseken, mindenkor az ülés' kezdetével az előbbi napon tartott ülés' jegyzőkönyve meghitelesítés végett olvastassék fel; — úgy hisszük e' részben sem kellek bővebben szólnunk; — hogy azonban e' felette üdvös 's minden lehető visszaélést eltávolító intézkedés, megyeinkben nem épen általánosan divatozó; tanúsítja az: hogy Csongrád megye is csak az 1842-ik évi novemberi közgyűlésen fogadta el.

4. Alispánok által elnöki hatóságukhoz képest, önfelelőségük mellett tett intézetekről irt jegyzőkönyvek' bemutatása, 's kivonatias felolvasatása.

5. A' hátra lévő tudósítások' jegyzékének a' jegyzői hivatal általi felolvasatása (scontro) 's az illető tisztviselőktől, 's küldöttségek' elnökeitől az elmaradás' okának számon kérése. E' szinte üdvös szokás Pest megye által is csak 1842-dik évben vétetett foganatba.

6. Azon táblabírák 's tisztviselők jelentése, kik a' törvényeszekek, 's illetőleg közgyűlésekről elmaradásuknak az alispánoknál helyes okadása nélkül kimaradtak, — úgy szinte ezeknek e' tárgyban beadott jelentéseik.

K i s g y ü l é s e k .

1. §.

Kisgyülések' tárgyai, tartásának ideje, — alkreszei, — elnök- 's egyéb sajátságai.

A' kisgyülések' tárgyai általában — a' fentebb elszámolt fontosabb publico-politicumokat 's mindazokat, mellyek a' törvény' rendeléséből csupán közgyülési intézkedés alá tartoznak, kivéven; — a' rendszeresített közigazgatási dolgok, a' közgyülés' határozatainak betöltése, vizsgálatok' elrendelése, perek' vagy egyéb irományoknak a' levéltárból hiteles alakban, végre teljes hatalmu biztosi 's ügyvédi vallásokról a' szokott hiteles bizonyító leveleknek kiadása; — végre akár ő Felségétől a' főméltóságú m. k. udv. Cancellaria' útján, akár a' nagy méltóságú m. k. Helytartó Tanácstól egyesek' magános tárgyú folyamodásaikra érkezett intézvények' következésében teendő tudósítás 's a' törvényhatóságokkal közbátorságot illető dolgokbani levelezés.

A' kisgyülések' tartása' napjai vagy közgyülési határozat által általánosan kitűzvék; p. o. ezelőtt Pest megyében minden héten hétfőn, — Borsodban pedig minden hó 1-ső 's 15-dik napján tartatnak; vagy rendkívüli eset adván elő magát, az alispán által tüzetik ki.

Egy szolgabíró — esküdt — tiszti ügyész, — 's jegyzőnek mulhatlanul jelen kell lenni, — a' megyei Rendek közül pedig mindenki jelen lehet; Borsodban az elsorolt egyéneken kívül hat táblabírónak jelenléte mulhatlanul szükséges.

A' kisgyülésen rendszeren az alispán előszokta adni: időközben minemű közgyülési tárgyak érkeztek hozzája, 's ha ezek között olyan akár felsőbb rendeletek, akár törvényhatósági tudósítások, vagy talán egyeseknek is olly közérdekű panaszai lennének, mellyek közgyülés' tartását a' rendszeres idő előtt megkivánnák, ez esetben legalább 15 napi határnap tüzetik ki, 's közhírré tétetik.

A' kisgyülésen jelenlévők' nevei napról napra összeiran-
dók és a' jegyzőkönyvek' elébe igtatandók; ezek pedig másnap vagy ha a' kisgyülés egy napnál tovább nem tart, ugyanaz nap felolvasandók, 's meghitelesítendők.

A' határozatok egyébiránt itt is azonkép hozatnak, mint a' közgyűléseken, 's szék-sértés is akként büntetendő.

2. §.

Kisgyűlések' eltörlése iránti indítvány.

A' mult 1841-dik évben vármegyéink közül talán 4 az eddig náluk is divatozott kisgyűlések' tartását, azon elvből kiindulva: hogy határozatuk' folytában az eddig szokásban volt gyűlések' összes száma nem kevesbülvén, a' közigazgatás miatt legkevesebb hátramaradást sem szenvedend, sőt a' tárgyak' meghaladása annyival könnyebb léssen, mivel az érvényes végzések egyszerre hozatván meg, a' nevezetes tárgyakat közgyűlésre halasztani 's így tetemes idővesztéssel ismételt tanácskozás alá venni szükséges nem leend; miután egy részről ezeknek végzései csak a' közgyűlésen történendő felolvasás 's helybenhagyás által nyernének kötelező erőt, más részről pedig ezeknek tartása, a' tisztviselői karnak kiszolgálható előfogatok miatt, különben is az adózóknak szintolly terheltetésével járna, mind a' közgyűléseké — közhatározat által eltörlötték 's megszüntették olly módon; hogy a' már meghatározott szabályszerű évnegyedi közgyűléseken kívül minden törvényszékek' első napján a' szükséges tárgyak' meghaladása végett közgyűlés tartassék; melly közgyűlések után nyomban tartandó törvényszékeknek határnapjai — birói idéztetések' alkalmas elrendelhetése' tekintetéből, évenként a' februáriusi közgyűlés' első napjain az egész évre megalapíttassanak. —

Törvényességére nézve ezen kisgyűléseknek elég legyen megemlíteni: hogy azok, épen a' megyei gyűlések' tartása' módjáról (de modo celebrationis Congregationis Comitatum) rendelkező 1723: 58. t. cz. 4-dik §-ban létezőknek 's továbbá is fenállandóknak ismertetve, csupán a' több hatósodással bíró közgyűlések' végzéseinek szentsége biztosítatik az által: hogy ezeket kisgyűlések' végzései, még kevésbbé fő- vagy alispányok vagy mások meg ne változtathassák. — De ki fogja állítani: hogy midőn számtalan törvényeinkben 's nevezetesen a' most idéztet megelőzőben is, a' megyei gyűlések általánosan említtetnek — „poena — de violatione Sedium Judiciarum statuta ad Congregationes Comitatum quoque extendatur“ a' „Congregationes“ kitétel alatt csupán 's egyedül a' közgyűlések értendők? holott ellenben más, bizonyos tárgyak' elintézését kizárólag a' közgyűléseknek fentartó törvényekben, a' kisebb körű kisgyűlésektől

megkülönböztetés végett „Generales Congregationes“ kitételek használatnak? — Vagy talán az 1840. 21. t. cz. 3-dik §-ának eme szavain: „megyei kisgyűlésen történt betáblázásnak törvényes ereje csak azon közgyűléstől számitandó, mellyen a' kisgyűlés' jegyzőkönyve hitelesített“ — fog valaki felakadni? nem inkább e' törvény' azon százados szokást: miszerint a' kisgyűlések' jegyzőkönyvei közgyűléseken hitelesítendőek, megerősítvén, magát a' kisgyűléseknek tartását feltételezi, — 's sok megyében eddigelé az előbbi közgyűlés' jegyzőkönyvei is csak a' következő közgyűlésen hitelesítettnek.

Mindezeknél fogva, miután a' kisgyűlések' tartása iránt eddig országszerte divatozott, 's törvényben alapított szokásnak egyes törvényhatóság által ekképi eltörlötésével a' közigazgatás és annak néha halasztást nem szenvedő tárgyai iránti szükséges intézkedések is káros késedelmet 's hátráltatást szenvednének, minél bizonyosabb: hogy ezen hiányt a' bár számszerint kétszerezett, de mindenkor állandó 's korán eleve kitűzött időszaki közgyűlések sem pótolhatják; a' kisgyűlések mindaddig épen tartandók, miglen a' törvényhozás mint oly kérdések' egyikének, mellyek Pest vármegyének 1790-dik évi mártius 1-ső napján költ felírása szerint „*citra Diaetam nec decidi possunt, sed etsi per Dicasterium quodpiam aut Comitatum deciderentur, vim obligativam tamen neutiquam sortirentur*“ eltörlését szükségesnek vagy legalább czélszerűnek nem találandja.

3. §.

A' gyűléseken felvett tárgyak' végrehajtása.
Jegyzőkönyvek.

Az előbbi gyűlések' határozásai mi módon lett elintézéséről beadott tudósítások a' gyűlésen felolvastatván, ha a' tárgy ugy kívánja vagy felküldetik a' felsőbb politikai kormányzó székekhez, vagy ujra kiadatik illetőségének végrehajtás végett; vagy pedig mint bevégzett tárgy betétezik a' vármegye' levéltárába. Egyébkint

A' gyűlések' végzései a' tárgyak' minősége 's fontosságához képest elintéztetnek, 's illetőleg végrehajthatnak

- a) küldöttségek -
- b) alispányok - 's
- c) szolgabírák által.

Megyei küldöttségekről.

1. §.

Küldöttségek' osztályzata, szerkezete 's általános feladata.

A' küldöttségek áll a n d ó k : mellyeknek munkálkodási köre nem csupán egyes tárgyakra 's meghatározott időre szorítottatik; hanem valamelly közügy' elővitelében folyvást tart; — és ideigleniek, mellyek többoldalú 's egyes személytől nem olly biztosan remélhető megfontolást kívánó tárgyak' elintézése végett szoktak neveztetni. — Az utóbbiak ismét kétfélék: vagy ollyanok, mellyek a' közönséget illető tárgyakkal foglalkoznak, — vagy ollyanok, mellyek valamelly magános személy' ügyei körül intézkednek.

A' küldöttségeket mindenkor a' megye' közönsége nevezi, — még akkor is, midőn a' kinevezést a' megyei főispán vagy egyéb közgyűlési elnök gyakorolja: a' megye közönsége' nevében történik, a' mint is

Minden küldöttség a' reá bizott tárgyaknak miképen lett elintézése felől? a' vármegye' közönségéhez intézi hivatalos jelentését.

A' küldöttségek táblabírákból, a' járásbeli szolgabírák- 's esküdtekből 's az ügyészi hivatal' egyik tagjából, — 's ha a' tárgy' nagyobbszerűsége kívánja, a' jegyzői kar' egyik tagjából is alakulnak.

A' küldöttségek mindenkor azon testület' közbizodalmánának, melly által kiküldetnek, képviselői levén, az állandó küldöttségek' feladata leginkább abban sarkallik: „hogy a' közgyűlésekben, sem a' jelenlevők' száma, sem az egymástól különböző sokféle tárgyakkal elfoglalt idő' rövidsége miatt, czélszerűn el nem intézhető tárgyakra egész figyelmeket központosítva, annak minden részleteibe hatva, minden oldalról megfontolás után tökéletesen kimerített kész munkát terjeszzenek majdan a' megyei Rendek' tanácskozása alá; 's hogy ebből azon, más oldalról tekintve szint' olly káros következmény ne keletkezzék, miszerint így a' dologhoz szólhatásból, mindazok, kik nem küldöttségi tagok, a' szükséges adatoknak egyszeri felolvastatása utáni fel nem foghatása miatt, kirekesztetvén, a' gyűlés a' küldöttek' véleményében megnyugodni kénytelen legyen; magából a'

dolog' egyszerű természetéből önkényt foly: hogy a' nyilvánosság' káros korlátozása nélkül azon módoktól, melyeknél fogva az illy nevezetes tárgyakkal közelebből megismerkedni másoknak is szükséges, senki se zárassék el, "de a' felforgandó tárgyakhoz a' küldötteken kívül más senki se szólhasson. A' megyei állandó küldöttségek részint javaslat-adásra, — részint a' megye' javát eszközölő ügyek' elővitelére, — 's részint az e' részben hozott megyei intézkedések' pontos sikerésítése körüli felügyeléssel bizatnak meg. „A' tapasztalás azonban mutatja, hogy a' küldöttségek' munkálataiban ritkán van annyi tartósság, annyi maradósság, hogy minden felkapott új dolog' 's új vállalat' kezdetén mutatkozott részvétet 's buzgóságot több ideig lankadatlan fentarhassák.“

E' szerint az állandó küldöttségek a' tárgyakkal, melyekkel foglalkoznak, különbsége szerint többfélék lehetnek; ilyenek

- a) Az árvákra ügyelő -
- b) Országgyűlési tárgyakkal foglalkozó -
- c) A' megyebeli utakra 's az adózókat illető közterhek felosztására -
- d) egészség' dolgára ügyelő, továbbá népnevelést, magyar nyelv' terjesztését eszközölő küldöttségek.

2. §.

Árvák' ügyére örökös küldöttség' feladata.

Alig van tárgy, melly iránt olly sok törvényt bírnánk, — mint az árvák' ügye iránt; — 's viszont alig van tárgy! melly daczára olly sok törvényeinknek, hiánosabban, 's fájdalom! az árvákra károsan kezeltetnék, — mint épen az árvák' ügye; — valóban csak hálát kell mondanunk rég elhamvadott őseink' porai felett az árvák' sorsát olly igen szívkön viselő gondos eldődeinknek, 's utánozván e' legnemesebb erényben őket, megtenni mind azt, mit a' sziv, mit az emberiség e' részben tenni parancsol 's ösztönöz.

Vármegyéink', törvényeink' nyomán, a' megyebeli árvák' javai 's neveltetése' kormányzásának, 's egyszersmind a' jólelkű hitelezők' keresete' biztosítására, vagy akármi egyéb tekintetből zár alá vett értékek' czélszerű kezelésének állandó örjei, 's az illető gyámatyák 's gondviselők' számadásainak első folyamodású bírái.

E' nagyszerű hivatás' első részét vagyis az árvák, 's azok' javai feletti felügyelést — az ügy' fontosságához mérve —

„Árvákra ügyelő küldöttség“ által szokták gyakorolni legtöbb megyéink; melyek legyenek e' küldöttség' köteleességei? részletesen közöljük a' fáradhatlan szorgalmú Nyáry Pál ¹⁾ által Pest megye' részére következő sorozatban kidolgozva, ugyanis:

1. §. Hogy az illető gyámatyák és zárgondviselők, a' rájuk bízott árvák' személyeikre 's neveltetésekre felvigyázzanak, 's a' javakat a' törvény' szabályához, 's adott utasításhoz képest kezeljék; — számadásaikat a' kitűzött záros határidő alatt elkészítsék, és beadják; mit ha mulasztának, őket számadásaiknak 15 nap alatti bemutatására törvényesen meginteti, 's e' nem használván, vagy ha valamelyik számadónál hivateltenséget, 's talán értékfogyatkozást is veszen észre, iránta a' vármegyét felelet' terhe alatt haladék nélkül tudósítja.

2. §. Ha értésére esik: hogy a' megyében valamely szüle meghalálózván, árvákat hagy maga után; vagy valamely özvegy másodszor is férjhez menvén, vagy az atya második házasságra lépven, első férjétől 's illetőleg első feleségétől kisebb korú gyermekei vannak, a' szükséges intézetek' megtételének elrendelése végett jelentést teszen, valamint akkor is:

3. §. Ha az atya' vagy anya' halála után érték maradt, 's azt az életben lévő pazarlaná, a' gyermekek' nevelésére kellő gondot nem fordítana.

4. §. Ha a' szülék rosz erkölcsűeknek tapasztaltatnának, 's botránkoztató életet élnének, nehogy gyermekeiket, a' rosz példa elrontván, az állomány' ostaroivá váljanak; illy esetben a' küldöttség a' szüléket bepanaszolja, és a' dolgot megvizsgálását 's törvényszerinti orvoslását sürgeti. — 'S minthogy

5. §. Törvény által az elmebeteg is a' neveletlenekkel egy karba tétetvén, ha a' felől értesítetnék: hogy az illyeneknek atyokffiai vagy nincsenek, vagy ha vannak is, velek nem gondolnak, köteles a' küldöttség olly végre jelentést tenni: hogy irántok, ha még saját értékek nem volna is, csupa emberi kötelességből valamely jótékony intézetbe felvételők iránt rendelés tétethessék.

6. §. A' küldöttség' elnöke, az illető megyei tisztviselő által, értesítettvén valamely árvaságra jutás' esete felől, köteles a' küldöttség' tagjait összehíni, 's addig is, mig a' következő közgyűlésre teendő jelentés' következésében gyám gondviselő rendeltetnék, azon javaknak, melyek a' gyám gond-

¹⁾ l. j. m. 25—30. lap.

viselő' kineveztetéseig kár nélkül meg nem tarthatók, hasznos előadásáról gondoskodni; sőt ha halál által olly foglalatosságok szakaszlatnak félben, mellyek' halasztása az árváknak kárára volna, azoknak folytatása iránt is ideigleni rendelést tenni.

7. §. Az árvák' nevelésében a' gyám gondviselők a' küldöttség' megegyezése nélkül változást nem tehetnek.

8. §. A' küldöttség' gondoskodása alá esnek az elvászott házasságból származott gyermekek is. Minélfogva felvígáz: hogy a' válóperben hozott 's szükséges tudomás és használat végett neki hiteles másolatban mindenkor kiadandó ítélet' gyermekek iránti intézetei pontosan betöllessenek.

9. §. Gyámság alatt lévők, a' küldöttség' megegyezése nélkül házasságra nem léphetvén, köteleztetik a' küldöttség ezen rendelés ellen törekedő árvának szándékát jó útra vezélni, 's mennyiben a' törvényhatóság' segedelmére lenne szükség, e' végett a' közgyűlésnek jelentést tenni.

10. §. Azon esetben, midőn a' küldöttség' gyámatyát vagy gondviselőt javall, felelet' terhe alatt köteles végére járni: annak értéke a' gondviselése alá bizandó vagyon' erejéig elegendő bátorságul szolgál-e?

11. §. Az árvák' javai, szintugy mint a' zár alá vett vagyonok az illető gondviselők által a' küldöttség meghallgatása és megegyezése nélkül haszonbérbe ki nem adathatnak.

12. §. A' gyámság alatt lévő árva, ha férfi, mielőtt a' 24 évet elérte, a' leány pedig férjhez menetete előtt, az illető gyám gondviselőnek számadás' terhe alóli felmentő levelet nem adhat.

13. §. A' küldöttség az illető gyámatyák' és gondviselők' számadásaira nézve törvényszéki hatósággal lévén felruházva, azokat a' számvevő általi előleges megvizsgálás 's a' számolásban történt hibáknak helyrehozása után vizsgálat alá veszi, észrevételeit az illető számadóval írásban közli, 's annak feleletével összehasonlítván, a' számadásra tett nehézségek alól, mennyiben azokat felvilágosítá, felmenti, a' többiekben pedig marasztalja, és a' javak' minéműségéhez 's a' gondviselő' kezelésében kitüntetett szorgalmához mérsékelve, annak jutalma iránt is javaslatot teszen, 's jegyzőkönyvét a' közgyűlésnek olly végre: hogy a' javallott gondviselői jutalom megállapíthatassék, vagy az illető gondviselő' részére felmentő levél adathassék, 's a' szükség úgy hozván magával, a' marasztalásbeli summák' beszédetése' tekintetéből rendelések tétethessenek, minden esetre bemutatván.

14. §. Hogy mind az árvák, és azok' értékének, mind

a' zár alatt lévő javak' állapotjának mibenléte a' vármegye előtt időről időre tudva lehessen, köteleztetik minden mártiusi közgyűlésre a' szerint készítendő táblás tudósítását okvetetlen beadni.

15. §. Azon esetben, mellyben a' gyámogondviselőt fáradsága' jutalmául törvényes hatod illeti, annak kidolgozása is a' küldöttség' hatósága 's kötelességei közé tartozik. Ebbeli munkálkodásában azon elvet követvén: hogy csak az tekintethetik jövedelemnek, mi annak előállítására szükséges költségek' levonatala után fenmarad, a' számadások' bevételi summájából a' következő költségeket levonja, u. m.

I. A' jószág' rendszerinti administratiója 's hasznot hajtó öregbitése' czime alatt:

a) A' gazdasági tisztek' fizetéseit, eselődök' bérét, 's általok tisztök 's kötelességeik' teljesítésekor tett úti 's egyéb költségeket.

b) Szinte a' gazdaság' folytatására kívántató eszközöknek, kézműveknek, materialéknak, természetényeknek megszerzésére. 's jókarban tartására, 's mesteremberek' fizetésére kívántató költségeket; megjegyeztetvén: hogy a' vármegye' engedelmével téletett épületek, mellyek az árvák' tulajdonává 's tőkévé váltak, ide nem tartoznak.

c) Hasonlókép a' gazdaság' folytatása 's öregbitése' tekintetéből a' föld' természetéhez képest, szükséges trágyázásra, irtásra, 's egyéb hasznot hajtó javításokra, mezei munkákra, szőlőkre, vizek' lecsapolására, erdővágásra fordított költségeket, azon esetben, ha ezek a' gyámság' ideje alatt hasznot hajtának.

d) A' gazdasági épületekben és készülékekben történetes csapások által okozott károk' helyreépítésére tett költségek.

e) A' gazdaság' haszonnal folytatása végett a' jószág' terjedelméhez képest szerzett marhák' vételére az első évet, mellyben azok hasznot nem adnak. — Végre

f) A' gyámság' kezdetével átvett épületek' jó karban tartására tett kiadásokat.

II. A' jószágon fekvő 's azzal járó terhek' czime alatt:

aa) Az árvákat adóslag illető tőkék' kamatait.

bb) Az árvák ösi, vagy szüléik által tett évenként fizetendő nyugpénzeket 's alapítványokat.

cc) A' patronatussal együtt járó költségeket.

dd) Az árvák' részéről fizetendő olly haszonbéri summákat, melyeknek hasznában a' gyámalya is részesül.

ee) Az országos ajánlási 's nemesi felkelési költségeket.

ff) A' gyámapai számadások' vizsgálatával egybekötött költségeket.

III. A' jószágok' 's jogok' védelmezése' címe alatt :

aaa) Az árvák' jogai' védelmével foglalkozó ügyvédek' fizetését, 's e' részben kivántatott költségeket; megjegyzetvén : hogy mindazon költségeket, melyeket felvállalt kötelessége' teljesítésében, például a' jószágok' megtekintésekorú utazásra, akár maga akár megbizottjai által tett, maga tartozik viselni.

bbb) a' büntető hatóság' gyakorlásával, ugy szinte a' gyámság' ideje alatt tartatott úriszékekkel együttjáró költségeket. — Ellenben

A' következő költségek egyedül magokat az árvákat illetik, jelesül a' mik :

1. Az árvák' nevelése-, tartása-, ruházatja-, 's tanítására.

2. Adósságaik' fizetésére.

3. Ellenek támasztott perekre.

4. A' gyámság' idő előtt keletkezett okból tartatott úriszékekre.

5. Az árvák' jogai' erősítésére zálog idő' hosszításra vagy felfizetésre, hasznos egyességre új szerzésekre, 's az árvák' részéről keresőleg indított perekre.

6. Vármege' engedelmével újonnan felállított hasznos épületekre fordítottak.

16. §. A' küldöttség kötelességében áll arra is felügyelni: hogy az adózók' árváinak, törvény által illető földes urakra bizott gondviselése, mi módon 's czélszerűen eszközöltetik-e? — mi végből a' szolgabírák kerületeiből a' földesuri felügyelés alatt lévő árvák' állapotját évenként sommás jegyzékben a' küldöttségnek bemutatván, azok következményéről egyben foglalva a' vármege'nek szükséges tudomás végett, de más részről azon tekintetből is: hogy ha a' földes urak törvényes kötelességeiket teljesíteni elmulasztották, arra annak útján köteleztethessenek, jelentést teszen. — Végre

17. §. Minthogy azon árvák, kik szülőiktől 's minden világi javaktól meg vannak fosztva, 's azon szerencsétlenek is, kiknek a' sors' kedvezéséből annyi sem jutott, hogy létök' okát nevezni tudhatnák, egyenesen a' polgári társaság' gyám-

sága alá esnek : az ezekről gondoskodás is a' küldöttség' kötelességei közé tartozván, köteles

a) Azonnal, mihelyt az illető szolgabíró által akár valamely szegény szüléktől származott, és árván maradt akár talált gyermekek felől tudósítatik, mennyiben ez, az atyafiak, illető földes ur, vagy helybeli előljárók által elmulasztatott, azok tartásáról 's neveléséről gondoskodni; csecsemő korokban a' szegény árvákat valamely jótévőnek ajánlani, vagy valamely szegények' számára rendelt alapítványból részökre segédelmet szerezni; a' talált gyermekeket pedig, fenálló felsőbb rendelet' engedelmével, megyei pénztárból nyerendő bérért ápoltatni, 's ha azon kort, mellyben valamire használtathatnak, elérték, mesterségre, vagy szolgálatra adatni; — 's hogy e' részben tett intézeteiről a' közönségnek is tudomása legyen:

b) A' mint azok' állapotjáról az illető szolgabíró által félévenkint tudósítatik; szinte félévenkint irántok a' vármegyének is jelentést tenni.

3. §.

Országgyűlési tárgyakkal foglalkozó-

Az országgyűlési tárgyakkal foglalkozó állandó küldöttség' feladatai az országgyűlési, vagy egyéb hozzá utasított fontosabb tárgyaknak, mielőtt köztanácskozás alá vétetnének, megfontolása, 's véleményének a' közgyűlés elébe terjesztése. Ezen felül az országgyűlésre előre feljegyzett sérelmeket 's kívánatokat különösen nyilvánosságban tartja, oly végre: hogy midőn az országgyűlési követeknek utasítás adatik, azok egy tagban terjeszthessenek a' megyei Karok és Rendek elébe. — Végre ha valamely nevezetes tárgyban Ő Felségéhez felírás határoztatik, mielőtt az illető jegyző által készített felirási szerkezet a' gyűlésen felolvasatnék, általa vizsgáltatik meg.

4. §.

Megyebeli utakról gondoskodó-

A' megyeabeli utakról gondoskodó küldöttség az ezen utak — töltéseknek, a' megye által meghatározott vonalokon mind ujonnan építésére, mind kiigazítására, 's azokon levő hidakra folyvást 's kellőleg teendő intézkedésekkel foglalkozik.

5. §.

Közterhek' felosztására ügyellő -

Az adózókat illető közterhek' felosztására ügyelő küldöttség a' szállást tartó katonaság' élelmezésére kivántató természetmennyek' egész mennyiségét a' megyebeli községekre a' rovások számához képest kiveti, — 's azt: mellyik járás, mellyik csürbe tartozzék szállítani? — meghatározza, 's a' t.

6. §.

Egészségre vigyázó állandó küldöttségek.

Az egészség' dolgára ügyelő küldöttség a' megyei orvosok által az egészség' állapotjáról tudósítván, az időszaki közgyűlések, ha pedig valamely rendkívüli, akár embereket, akár barmokat pusztító ragadvány ütne ki, a' szolgabirákat a' szükséges rendelkezések' tételére utasítván, a' közelebbi közgyűlésnek oly végre teszen jelentést: hogy a' felől a' n. mlgu m. kir. Helytartó Tanács is tudósíthatassék. — Különösen kötelessége e' küldöttségnek, a' járásbeli, 's egyéb himlő-oltásra megbízott orvosoknak 's sebészeknek, hozzá évenként bemutatandó táblás tudósításaikat megvizsgálni: feltaláltatnak-e bennök a' kivántató aláírások? 's ha akármi tekintetből hiányosak lennének, azokat kiigazítás végett az illetőknek visszaadja. — E' megvizsgált tudósításokat észrevételeivel együtt oly végre mutatja be a' vármegyének: hogy a' felsőbb helyen megállapított oltásbér a' házi pénztárból kifizetethessék, 's azok a' n. mlgú m. k. Helytartó Tanácshoz is átküldethessenek. Melly tudósításokat beküldeni elmulasztott, vagy e' részbeni kötelességeikben egyébkint is resten eljáró orvosokat 's sebészeket annak 's a' felsőbbi rendelkezéseknek szorgalmasabb teljesítésére utasítja, az engedetleneket pedig a' vármegyének bejelenti; azokat, kik a' himlő-oltásban magokat kitüntetik, tudósításában különösen kijeleli. — Végre évenként tudósítást tesz az iránt: hány személyben fogamzott meg a' természeti himlő? hány halt meg benne? 's hány találkozott közöttük, kiken a' belöltött himlő észrevehetőleg látszott? — 's ez' okon figyelmez arra is; hogy az orvosok, 's sebészek folyvást jó oltó himlőt tartsanak.

Megyei törvényszékekről.

1. §.

Megyei törvényszékek eredete.

A' vármegyék, törvényszékeiken, részint mint első folyamodású, részint mint feljebbviteli ítélőszék is bíraskodnak.

E' vármegyei törvényszékek „Sedes Judiciaria Comitatum“ kitéttel legelőször az 1447: 21. törvény-tárunkból hiányzó t. cikkben „Nullus Baronum, Regnicolarum fures, latrones, spoliatores, aut quoscunque notorios, malefactores, apud se, aut in suis castris, castellis, possessionibus, et tenentibus, aut conservet, alioquin (si) nobiles Comitatus illius, in quo hujusmodi malefactores per quempiam conservari reperti fuerint, Universitati in loco Sedis Judiciariae congregati hujusmodi malefactores esse promulgaverint, et pronunciaverint, litterasque eorum superinde sub sigillo Comitatus vel Vice-Comitatus et Judicis Nobilium emanati fecerint, mox Gubernator, vel ille, qui per Universitatem Nobilium ad id requisitus fuerit, universas possessiones hujusmodi malefactorum conservatoris occupandi et tamdiu conservandi habeat facultatem, donec idem gratiam pro se poterit impetrare.“¹⁾ III. Endre' korában pedig, miként végzeményének 48-dik cikke tanúsítja: „Omnia etiam instrumenta — mond e' szinte csak Kovachich által közlött cikk — in Curia Regia per Dominum Palatinum vel Judicem Curiae aut alios Judices Ordinarios in factis criminalibus adjudicanda — coram 12. Juratis nobilibus in Sede V.-Comitatus deponi debet;“²⁾ a' „Sedes Vice-Comitatus;“ Zsigmond' 1435: 3-ik cikkében „Sedes Comitatus Parochialis“ kitételekkel említetnek. S hogy már az Árpád házbóli királyaink' korszakában e' törvényszékek a' nemesség' kisebb polgári ügyei felett ítélkeztenek, tanúsítja a' következő ítélet-levél is: „Nos Andreas Comes de Zemlin, Vice-Magister Jaco, et Judices Nobilium de eodem Comitatu, damus pro memoria, quod in quindenis a feria secunda proxima post Do-

¹⁾ Kovachich Supl. ad Vest. Com. II. köt. 70. l.

²⁾ I. Sylloge Decr. Com. I. köt. 43. lap.

minicam Quasimodo M. Michael debet Comitum Boxam — statuere — coram nobis, pro expedito unius equi vel aestimationem equi duabus marcis valentem contra Ladislaum Magistrum. Datum in Zemlin 1299. ¹⁾ — Ugyanezt királyaink' második korszaka alatt divatozottnak tanúsítja I. Mátyás' VI. végzeményének 53-ik czikke; ellenben hogy a' nem nemesek' bünbeli vétségei felett még e' korban sem bírósokodhatának, a' most idézett czikk bizonyítja, mellyeknek egész tartalma a' nem nemesekről, — 's az utána következő a' nemesek' bünbeli vétségeiről szól; — ugyan is e' korban a' bünbeli vétségek' elítélése az úgy nevezett „Judicium generale“ vagy „Palatiale“ 's az I. Mátyás' II. végzeménye' 21-ik czikke által is meghagyott Nádori bíróság' elébe tartozott. A' Nádor t. i. összejárván az országot, majd egy, majd két vagy három vármegyében közgyűlést hirdetett, mellyben a' megyebeli alispán- 's szolgabírákkal 's ülnökökkel együtt a' bűnösöket megítélték. I. Mátyás' IV. végz. 7-ik czikkéből tanuljuk, hogy, hihetőleg a' bűnösök' nem épen nagy száma miatt, a' bírószekek' öt éven át nem tartandóknak rendeltettek, kivéve nyolcz megyét, azon oknál fogva — „quia in illis diversa furta, latrocinia, mutilationes, hominum venditiones, decollationes, aliaque multiplicia malorum genera committi dicuntur.“ Az 1741 : 21. e' bíróságoknak ismét megyeszertei tartását parancsolá, azonban már az 1474 : 5. czikkben a' régi szokás szerint rendeltettek megtartatni, — az 1478 : 11. öt évre megszünteti; végre az 1486 : 1. e' Nádori bíróságot végkép megszüntetvén a' vármegyék' főispánjainak megengedi: hogy eleve kieszközölt engedély mellett a' vármegyével együtt ítélessék a' vétségeket. Ugyan ezt erősíté meg az Ulászlói I. végz. 35-ik cz. is. — Hogy pedig „Congregatio Palatinalis, Congregatio generalis, Judicium Palatiale, és Judicium Generale“ kitételek mind egyetértelmének, a' most idézett Ulászlói czikk kétségtelenné teszi ellenben az ugyan ezen végzemény' 36-ik czikke által eltörölt „proclamata Congregatio“ amazoktól lényegesen különbözött; — ugyanis

Ezen „proclamata Congregatio“ értelmezését Zsigmond' VI. végz. 4. és Albert' végz. 29-ik czikkei következőleg adják: midőn nemes ember súlyosabb vétség, 's főleg hatalmaskodói tettről vádoltatott, meghagyá a' király a' főispányoknak: hogy a' vádlottnak megyéjebeli nemeseket egybehíván, azoknak a'

¹⁾ I. Eatona Hist. Critica. VII. köt. 1139. lap.

vádlott' tette felől Isten és király iránt tartozó hűségök szerinti tanúskodását kikérje. A' többség' vallomása a' fő- vagy alispán' peccétje alatt a' királynak megiratott, mely szerint a' vádlott a' királyi udvarban vagy elítéltetett, vagy felmentetett. Utóbb ezen proclamata Congregatiók az 1486 : 2. által el-töröltettek.

2. §.

Törvényszékek' osztályzata, szerkezete.

A' tárgyak' minőségéhez képest korunkban fenyítő és polgári törvényszékekre oszlanak a' vármegyék' törvényszékei.

Közgyűlésileg kitűzni szokott tartásuk' ideje : mind a' két alakban minden törvény folyamat alatt; 's e' szerint rendszeren négyszer; 's ha a' tárgyak' tömege úgy kívánja, egyszerre két tanácsban is tartatnak.

Elnökei a' megyei alispányok; egyéb személyzete táblabírák, szolgabíró 's esküdt; — ezeken kívül okvetetlen jelen kell lenni egy tiszti ügyész-, 's legalább egy jegyzőnek; — 's hogy ítéletet hozhasson a' törvényszék, a' jegyző- 's ügyészen kívül legalább hét tagnak jelenléte szükséges. A' tárgyakat a' jegyző adja elő. — A' táblabírák a' megye' pénztárából 2 pengő forint napi díjt húznak; kiket legtöbbsnyire magok a' megyék választanak ki az összes megyei táblabírák' sorából.

3. §.

Fenyítő törvényszék' hatósága.

A' fenyítő törvényszékek' hatóságához tartozik :

a) A' megye' kebelében elfogatott nem nemes rabok ellen az ügyészi tiszti kar által előterjesztendő telemesb vádaknak, önkéntes vallásaik- 's a' tanúk' vallomásainak meghitelesítése, azoknak ha szükséges a' vádlottali szembeállítása 's ennek a' vétségek' minőségéhez képest vagy rövid útoni elítélése, vagy a' vádlottak' perbe fogatásának elrendelése.

b) Mennyiben akár a' megye' körében, akár más törvényhatóságok' kebelében a' fenforgó vádak bővebb világo-sítása végett további vizsgálat lenne végrehajtandó: e' részben a' megyei tisztviselőknek utasítása, vagy az illető törvényhatóság' hivatalos megkeresése.

c) mind a' nem nemesek mind a' nemesek ellen előtte

indított fenyítő (fiscalis) és büntető (criminalis) perekben törvények szerinti bíraskodás.

d) a kir. udvari főtörvényszékre a' feljebbvitel iránt hozott ítélet' következésében, az illető fenyítő 's büntető pereknek eredetiben leendő átküldése, 's az ott megvizsgált 's visszaküldött perekben hozott, valamint a' maga ítéleteinek 's az illető rabok előtti ünnepélyes kihirdetése, 's foganatba vételőknek a' büntetésre nézve az ügyészi tisztségnek és rabfelügyelőnek; a' megítélt kárpótlás, vérdíj, orvosi- vagy más egyéb költségek' beszédésére nézve pedig az illető szolgabírónak utasításokkal az eredeti per melletti elrendelése.

e) Az elrendelt fenyítő és büntető perek folyamatba tettettek-e? mi karban legyenek 's ítélet alá bocsátatásukat mi akadályozza? a' tiszti ügyészi kartól időről időre számon kérése; valamint az ítéletek' végrehajtásairai felügyelés is, 's a' késedelmeknek tapasztalendő tisztviselőknek a' közelebbi közgyűlés' elébe oly végből bejelentése; hogy kötelességeik' mulasztásáért felel' terhe alá vonattassanak. ¹⁾ Végre

f) felsőbb rendszabályoknál fogva felügyelni: hogy a' fenyítő-vérhatalommal élő uradalmak az igazság' kiszolgáltatásában késedelem nélkül járassanak el, 's mind eljárásokban mind a' raboskodókkal való bánásmódban magokat szorosan alkalmazzák a' fenálló rendeletekhez.

A' mindeddig nélkülözött rendszeres büntető törvénykönyv' létesítése 's tévesztett irányú, nagy részben inkább véték' iskoláivá alakult tömlöczeink, és ezekben létesítendő javító rendszer' czélszerű elrendezése, szabad legyen remélnünk: a' jelen országgyűlésnek leendő üdvös terméke.

Jelen helyre tartozik megemlítenünk: miszerint pestmegyében, derék főjegyzője Nyáry Pál' indítványa' következtében kinevezett választmányának, a' bünvádi eljárást tárgyazó munkálata 1841-ik évi november 19. 's 20-ik napján tanácskozás alá vétetvén, 's hosszas érdekes vitatás után következő nevezetes határozatok keletkezvén

a) büntető törvényszék a' polgáritól személyzetére nézve is elkülönöztesék;

b) a' büntető törvényszék' táblabirái választatni fognak, 's az minden héten legalább egyszer összeülend;

c) olly esetekben, mellyek rövid úton szoktak elítéltetni, 's 3 évi fogságnál kisebb büntetést húznak magok után,

¹⁾ I. a' Nyáry által készített Pest megyei közigazgatási rendszer 14-15. lapján.

a' vádlott szabadon választandó védelmezője őt előszóval védelmezze; melly végre

d) a' megyei törvényszék nyilvános leend 's egy terem e' célból a' közönség' számára alkalmazandó; az itélethozás külön teremben történik; — később következő legfelsőbb kir. leirat érkezett Pest megyéhez a' fenyítő törvényszékek' helyhatóságilag célba vett rendeztetése iránt. — „Ferdinandus I. etc. Reverendi honorabiles etc. Relata nobis per Consilium nostrum. R. L. sunt ea, quae idem mox atque sibi de vestra circa alterandam praevigentem in causis criminalibus proceduram perlata determinatione innotuit, vi muneris, quod ex ipsa instituti sui indole imprimis ad effectum legum antevertendamque illarum laesionem comparatum est, Vobis circa adaequatam hoc in merito praestandam informationem, effectumque determinationis illius usque superventuros ultiores ordines sistendum intimavit, et vero quae vos eidem ex G. Congregatione vestra die 20. m. novemb. 1841. repraesentanda duxistis. Intelleximusque ex his non sine gravissimo animi nostri resensu, cum eo vos novandarum rerum non consilio sed impetu ferri, ut datam per art. 67. 179°/ Comitatus ac reliquis regni Jurisdictionibus vel etiam privatis, qui super materiis ad Regnicolares Deputationes relegatis sua expromere sensa voluerint, invasionem aspernantes ipsaque legum fundamentalium ac inspecie art. 12. 179°/ de potestate leges ferendi, abrogandi, interpretandique legitime coronato Principi et SS. et OO. Regni ad Comitatus legitime confluentibus communi atque nec extra illa exercenda, Judiciis item secundum conditas hucusque aut in futurum condendas leges celebrandi perlati sanctimonia contenta, limitibusque, quibus activitas Comitatum Trip. Decr. P. II. T. 3. et P. III. Tit. 2. his superstructo Art. 18: 1635. legitime circumscripta est, convulsis atque omnis auctoritatis potestatis legislativae, facultatisque per leges tributae discrimine confuso objectum, de quo ductu operatorum Regnicolarium deputationum ad illud poenitus deliberandum exmissarum positiva lege decernendum superest, vestra illa determinatione non tantum praecoccupare contendatis, verum nequid ad summum licentiae cumulum desit, spreta quoque legali Dicasterii illius auctoritate vos ad effectum eorum, quae conclusistis processurus esse declaraveritis. Hujusmodi conaminibus velut quae si cuique pro se licita Jurisdictioni essent, tunc quidem omnem omnino legum et legalis Regni systematis compagem saeculorum usu roboratam sufferri, sapientissime constitutam negotiorum gerendorum disciplinam cum arbitrariis

singillatarum Jurisdictionum placitis commutari, publicamque rem solutis cohaesionis ejus vinculis in perniciem propelli necessum esset, quum Nos non tantum connivere non possimus, sed ex debito muneris nostri Regii refragari teneamur, vestram illam determinationem, opere alioquin tumultuario et praecipite, nullaque discriminis delictorum, sanctimoniaeque Judiciorum, contra temerarios quoque ausus, quibus ea latiore portam aperiret, praemuniendae cura conceptam hisce pro irrita, cassataque declaramus; Vobisque auctoritate nostra Regia benigne mandamus, distinctim praecipientes: ut leges venerari, legitimaeque auctoritati praeallati Consilii Nostri Regii competentem exhibere reverentiam; vosque intra legales activitatis vestrae cancellos continendo, legis quoad Judicia qualiter de hinc celebranda? praestolari provisionem, interea vero a quavis innovatione abstinere noveritis. Vobis in reliquo gratia Nostra C. R. b. propensi manemus. Datum in Imp. Urbe Vienna Austriae die 7-a Januarii anno Domini 1842. Ferdinandus m. p. C. Antonius Majláth m. p. Sigismundus Ránffy m. p.

4. §.

A' polgári törvényszékek' feladata.

A' polgári törvényszék, mint első bíróság, az előtte indított- 's mint felviteli ítélőszék, a' megye' törvényes bírától 's uriszékektől elébe felhozott polgári perek' vizsgálata- 's elítélésével foglalkozik.—Mindkétrendű perek' előterjesztésében, az elsőbbségre ítélet alá bocsáttatás-, az utóbbiakra nézve pedig a' vármegyéhez lett bemutatás-, az ugyanazon egy időben ítélet alá bocsáttottakban pedig a' per' kezdete 's illetőleg az alsóbb bíró ítéletének napját vévén vezérfonalul sor t (series) tart; ide nem értve az özvegyek' árvák 's adózók' urbéri 's egyéb pereiket, ha azokban mint felperesek állnak; melyek soron kívül, akár sürgettetnek akár nem, mindenkor előlege- sen felveendők ¹⁾. — A' törvényszék elébe minden nemű pe- rek egész kiterjedésben terjesztetnek a' jegyzői hivatal által; 's a' benne hozott ítéletek másnap felolvastatván meghitele-

¹⁾ E' részben kellő ellenőrség' tekintetéből Pest megyében a' perek' sorát magában foglaló jegyzőkönyv külön, -külön ismét az özve- gyek, árvák, 's adózók' pereinek jegyzéke a' törvényszék' megnyitása' alkalmával az elnököknek átadatik, oly végre: hogy abból mind azt: helyesen van-e a' sor feljegyezve? mind azt: a' rend megtartatik-e az előadásban? magok a' bírák láthassák.

sítetnek, a' perekbe tisztán beiratnak 's kihirdetnek ¹⁾. Az ítéletek' kihirdetése után a' megye' törvényes biráitól felhozott 's megvizsgált perek azonnal a' pertárba tétetnek vissza, onnan az illető birák által végrehajtás végett kézhez veendőök; — az úri székek előtt lefolyt vizsgálaton keresztül ment perek az illető járásbeli szolgabíró által az uriszékekhez vissza, — az úrbéri perek iránt a' legközelebbi gyűlésnek jelentés tétetvén onnan a' nagymgú m. k. Helytartó Tanácshoz küldetnek fel; azok végre, mellyekben a' kir. táblára a' feljebbvitel biróikép megengedettett, külön jegyzőkönyvbe igtattatván, az e' végre rendelt helyre betétetnek, onnan a' felek' folyamódására költ határozat' engedelmével részekre annak idejében hiteles másolatban kiadandók.

Számvevő-, Rovást-igazító-, és adókönyvecskéket összeillesztő székekről.

1. §.

Számvevőszék' rendeltetése ²⁾.

Évenként kétszer t. i. minden katonai fél év' végével legfeljebb két hónap alatt számvevőszék tartatik, elnöke valamelyik alispán, közbirái és tagjai: a' választott táblabirák.

A' számvevőszék' rendeltetése következő:

a) A' megye' hadi és házi főpénztáraitól, a' katonaság' számára kiszolgáltattott kenyér- és ló-portiókról, tüzelő fáról, gyertyáról, és ágyneműekről, a' házi főpénztárból a' megye' épületeinek kiigazítására, utak', hidak' építésére kiadott részletes summákról, a' mezei biztosok', 's megyei lovas katonák' részére kiadott lóportiókról, a' megye' székháza' szükségseire, tisztviselők' és szolgák' számára vásárolt fáról; végre

¹⁾ Ugyan Pest megyében az Előadó Jegyző aláírása alatt az ítéletek' kihirdetésére rendelt, 's köztudomásra juttatás végett a' megyeház' mindkét kapujára jó előre kifüggesztendő táblára kiírott lapon és órában tárt ajtókkal hirdettetnek ki, az ugyan az napon törvényszerint beigtatandó feljebbvitel' megengedése feletti ítélet hozásra, és annak hasonló ünnepességgeli kihirdetésére más törvényes nap határozatván.

²⁾ I. a' Nyáry Pál által készített Pest megyei közigazgatási rendszér' 11—19. l.

a' rabok' tartására fordított kenyérportiókról az illető tisztviselők által készített, nem különben a' megye' Rendeinek szabad rendelkezésétől függő pénztárról 's közigazgatások' létesítésére összehozott pénzekről vitt 's előbb a' számvevő tiszttség által megrostált számadások' megvizsgálata.

b) A' szék-házhoz, tömlőczökhöz tartozó butoroknak és eszközöknek 's a' fegyvertárnak, különösen pedig annak: hogy minden számadások' annak idejében beadattak-e, 's kiknél vannak hátra? kellő nyilvánosságban tartása.

c) Különös felügyelés egy részről arra: hogy a' rabtartásra fordított költségek a' megítelt rabok' értékéből beszedessenek; más részről pedig arra: hogy a' közigazgatás' minden ágaiiban lehető legnagyobb költségkimelés hozassék be 's tartassék fenn.

Hatósága ítélőszéki; annál fogva a' számadásokra észrevételeit megtévén, 's az azokat a' számadókkal felvilágosítás végett közölvén, annak utána a' környüállásokhoz képest ellenök felmentő, vagy marasztaló ítéletet hoz, 's jegyzőkönyveit oly végre terjeszti a' következő közgyűlés elébe, hogy abból az illető számadásoknak a' nagyméltóságú magyar királyi Helytartó Tanácshoz felküldése, és egy példányban a' megye' levéltárába tétele, a' tapasztalando nagyobb fogyatkozás, 's talán csempekedés' esetében, a' közpénztár' biztosítása, 's az illetőnek megfenyítettése, 's ha a' számadónál elegendő bátorság nem volna, annak is, kit kötelességénél fogva a' felelet' terhe illet, elégtételre köteleztetése, azon számadók' részére, kiknek számadásaik minden hiba és fogyatkozás nélkülieknek találtattak, a' felmentő levél' kiadása; azoktól pedig, kik számadásaikat beadni elmulasztották, az elmaradás' okának számonkérése, 's mennyiben valamelyik számadásban a' házi főpénztárt illető fölösség, vagy pénzbeli maradvány ütött volna ki, annak vagy kifizetése, 's ha a' számvevőszék valamely javallatot vagy indítványt terjesztene elő, 's az czélszerűnek találatnék, életbe hozása; végre a' számvevőszéken jelen volt táblabírák' napi díjaiknak kifizetése iránt a' Karok és Rendek által szükséges intézetek tételhesenek.

2. §.

Rovásigazító szék' feladata 1).

Az adó alá tartozó tárgyak' rovásos összeírása nem minden esztendőben hajtattván végre, 's állván

1) l. u. o. 19—21. l.

azon rendithetlen elv: hogy adót oly tárgyak után, melyekkel már nem bir, senkire róni nem lehet, szükség: hogy mielőtt mind az egyik országgyűléstől a' másikig meghatározott mennyiségű hadi, mind a' Karok és Rendek által egyik esztendőről a' másikra közigazgatási szükségekhez alkalmazva megállapítatott, 's e' szerint változó háziadó kivettetnék, az adó' tárgyaiban a' közelebbi rovásos összeírás óta történt változások kiigazíttassanak. — Mi végből

Minden katonai esztendő' végével legfeljebb 15 nap alatt valamelyik alispán' elnöksége alatt, valamennyi szolgabíró, hadi és házi főadószedő, számvevő, egy tisztli ügyész, a' Karok és Rendek közül azokkal, kik e' végett megjelennek, egy a' megyében annak rende szerint közhírré tétetett határnapon összejönnek, 's az adórovásokat járásoként elővévén, azokat a' bennök időközben történt változások szerint kiigazítva megállapítják.

A' fentebb érdeklött változások közzé számítatnak:

a) Ha valamely nemesi birtoknak nem nemes haszonbérleje, az illető tulajdonossal időközben új szerződésre lépven a' mult esztendőben fizetett haszonbér feljebb vagy lejjebb szállíttatott.

b) Ha valamely nemesi birtokban a' nem nemes haszonbérlet nemes, vagy megfordítva váltotta fel; melly esetek tekintetéből a' járásbeli főszolgabírák a' nem nemes haszonbérletök' összeírását minden katonai esztendő végével pontosan összehasonlítani 's mulhatatlanul bemutatni tartoznak. — Változtatják az adórovások' számát még:

c) Az adózók' adó alá összeirt javaikban, tűz, jégeső, zápor, vizomlások, nagy szelek, és egyéb csapások által okozott károk is, — mellyeket az illető szolgabírák a' vármegyének bemutatnak 's a' gyűlés által ideutasítatván megvizsgálatnak, és ha a' fenálló elvekkel megegyeznek, a' kártvallott adózók' adójának, a' fenforgó körülményekhez képest, egy vagy több évre leendő elengedésére okúl szolgálnak. Jelesül:

aa) Azon esetben, ha valamely község' lakosainak épületeiken, gazdasági, vagy mesterségi szereiken felül még marháik, takarmányaik is megégnek, egyszóval, midőn a' kártvallottak oly karba tétetnek, hogy a' gazdaságot vagy mesterséget újonnan kezdeni kénytelenek, a' házzal bírónak összeirt javai az összeírásból 5 esztendőre, a' házatlanak pedig két esztendőre hagyatnak ki.

bb) A' hol a' házak, aprólékos házi butorok és ruhák égneek el, ellenben a' külső gazdasághoz, mesterséghez, kereskedéshez kívántató eszközök, élelmi szerek, és áruk meg-

maradnak, a' kártvallottak az előbbeni pontban érdekelt jótéteményben 3 esztendőre részesítenek.

cc) A' hol pedig csupán a' házfödél, vagy istálló ég meg 's a' károsodás nem olly tetemes: ott csak egy esztendei adó engedtetik el. A' jégeső, zápor, vizomlások, és egyéb csapások által okozott károokra nézve pedig

dd) Azoknak minémüése, és mennyisége határozza meg az elengedendő, vagy is az illető község' összeírásából kivonandó adórovások' számát, nevezetesen: a' szántóföldekben tett károokra nézve hány holdnyit rontott el a' jégeső? mellyik osztályzatba tartozott azon föld, ugy szinte a' rétekre nézve: hány ember kaszás és mellyik osztályzatú rét? a' szőlőkre nézve hány kapás szőlő rontatott el? 's mellyik osztályzatú?

ee) Ha a' záporosó vagy nagyobb vizomlások által a' földek, rétek, vagy szőlők annyira megrontattak, hogy több esztendeig hasznokat venni nem lehet, mindaddig, mig haszonvehető karba nem tétethetnek; — ha pedig általában 's végkép haszontalanokká válnak, az összeírásból egészen kihagyatnak.

Az ekként leirt módon, a' hozzáadandók' hozzátétele', kivonandók' kivonásával, megalapítván a' rovások' száma, a' rovásigazgatóság' valamelyik jegyző által vitt jegyzőkönyvnek kivonatjai olly végre adattnak ki a' szolgabiráknak; hogy az illető községek' eljáróit utasítván az elengedett adó' mennyiségéről, felügyeljenek: hogy e' jótéteményben csupán a' kártvallott lakosok részesíttessenek, a' főadószedő tisztség pedig utasítatik: hogy a' megállapodott rovások' számához képest kidolgozván az adó kulcsot, járasonkint a' községre és pusztákra vesse ki mind a' hadi- mind a' házi adót. Végre a' jegyzőkönyv a' közelebbi közgyűlésnek a' főadószedő-tisztség által ahhoz képest készített adókulcsal, és adókivetéssel együtt helybenhagyás, és annak utána a' főadószedőnek hiteles alakban számadásában leendő használat, a' főszolgabiráknak, al-adószedőknek pedig jegyzői aláírás alatt kihirdetés 's az adónak a' szerinti kivetésére leendő felügyelés' okaérti kiadandás végett bemutatattik.

3. §.

Adókönyvecskéket összeillesztő szék' feladata. 1)

Az adózó nép a' kivetett köz adót részint készpénzbeli, részint a' katonaság' élelmezésére, természetmenny 's szállás-

1) l. u. o. 21 - 23. lap.

adással, 's egyéb, azonban mindenkor betudandó közszolgálatokkal rója le. Hogy kellő nyilvánosságban tartathassék: mindenik község mennyivel maradt adós? 's a' hátramaradás' okai megvizsgálatván jövendőre nézve lehetőkép elhárításának; továbbá az adószedők' naplókönyveivel megegyezőleg vannak-e beírva minden község' adókönyvecskéjébe mind a' készpénzbeli fizetések, mind a' kiszolgáltatásokért járó betudások? 's ha e' részben akár az adószedői napló, akár a' helységek' adókönyvecskéiben olly hiányosságok tapasztaltatnának, mellyek akár egyik akár másik részre felelet' terhet vonhatnak, a' vármegye által a' szükséges intézetek azonnal megtehetőssenek; a' katonai esztendő' végével legfeljebb két hónap alatt egy, a' végre kitűzött 's kihirdetett határnapon:

a) Valamellyik alispán' előlülése alatt, valamennyi főszolgabíró, aladószedő, számvevő, tiszti ügyész' jelenlétében a' megyébeli valamennyi községek' és puszták' adókönyvecskéik az aladószedő által készített confrontationalis jegyzékekkel, ezek pedig a' főadószedő tisztség' nagy l. i. az egész megyére kiterjedő napló-könyvével járasonként összeillesztetnek — confrontáltatnak. Mi hogy annak rende szerint mehessen végbe:

b) Az aladószedők kötelesek levén a' confrontationalis szék' tartása előtt, a' confrontationalis-jegyzéket, nem a' községek' adókönyvecskeiből — mellyeket mint épen ellenök bizonyító okiratokat nékik azon időn kívül, midőn azokba az adófelosztási jegyzék szerint az illetőséget, 's annak lerovalása' fejében a' betudást, és készpénzbeli summákat önkezeikkel beírják, egyébkor látniok sem szabad — hanem saját eredetiben bemutatandó kézi könyvek szerint elkészíteni, 's a' főadószedő tisztségnek átadni; a' járásbeli főszolgabírák pedig esküdtjeik által a' községek' és puszták' adókönyvecskéit összeszedetvén, azokat a' kitűzött határnapra magokkal hozzák. — Mellynek elérkeztlével a' kiskönyvek, járasonként elővételvén, mind a' számvevő által előre megvizsgált confrontationalis jegyzékekkel, mind a' főadószedő tisztség' nagykézi könyvével pontról pontra, a' készpénzbeli lerovásokra szintűgy, mint az adóba betudott kiszolgáltatásokra nézve összetartatnak, 's a' kiskönyvekbe a' tolvivő jegyző által a' mult esztendőről tartozás a' vagy fölösség beíratik, a' számolásbeli hibák megigazítatnak, 's mind ezek 's mind a' confrontationalis jegyzékek meghitelesítetnek, a' kiskönyvek azon úton, mellyen beszédettek, az illetőknek visszaadatnak, a' confrontationalis jegyzékek pedig a' főadószedői tisztségnek számadásában leendő használat végett kiadatnak, 's a' melly helységek' előjárói az adó' behajtásában resteknek tapasztal-

találtak, a' közelebbi törvényszék' elébe olly végre rendeltet-
nek be: hogy a' hátramaradásért feleletthez alá vonat-
hassanak. Végre a' confrontationalis szék' jegyzőkönyve a'
közelebbi közgyűlésnek bemutatattik. ¹⁾

U r i s z é k e k r ő l .

1. §.

Uriszékek' ismertetése.

Megemlítendők végre az úriszékek is, miut némileg
a' megyei küldöttségekkel rokon természetűek; — ezek' tar-
tása — mellözve a' büntető ügyek' 's jobbágyoknak egymáskö-
zötti jog utra tartozó keresetjeik' szinte ez utoni tárgyalása
rendszerét — főleg a' földesúr 's jobbágyai között létező köl-
csönös viszonyból származó 's szolgabíró által el nem intézhe-
tett urbéri tárgyakkal, törvényeink által e' célra kitűzött urbéri
útoni tárgyalatása 's elintézése feltételezi. — Tagjai: elnök
's két meghívott — mind a' három a' földes úr által a' tábla-
bírák közül meghivandó — kikkel a' kerületi szolgabíró 's
esküdt egyenlő közbirói minőségben, egyenlő szavazattal bir-
nak, ezeken kívül a' tisztí ügyészi hivatal' egyik tagja sza-
vazat nélkül ugyan, de mindenkor jelen-lenni tartozik; noha
a' jobbágyok más ügyvéd' segedelmével is élhet; — a' vég-
zéseket külön, szavazattal nem bíró, tollnok szokta feltenni,
kit a' földes uraság szabadon választhat ugyan, de soha tiszt-
jei 's ügyvédje ilyen uriszékeken jegyzők nem lehetnek. —
Nagyobb uradalmak évenként egyszer vagy kétszer tartanak
rendesen uriszékeket, mellyeken az időközben urbéri utra utasi-
tott panaszokat egyszerre tárgyalatják, nehogy csekélyebb
dolgok miatt mindannyiszor tartandó uriszékek' költségeivel
terheltessenek; — a' törvény azonban feltétlenül minden
egyes esetre megszabja az időt, mellynek sikertelen elmúltá-

¹⁾ Fálás elismeréssel ismételve utáljunk t. cz. olvasóinkat Nyáry
Pál által készített „Pest megye' közigazgatási rendszere iránti Javal-
latára,“ mellynek dolgozatunk' egész folyamában hasznát 's főleg út-
mutatását vehetni szerencsések valánk.

val a' megye köteles a' földesur' költségére — csupán a' tehetetlenebbek' folyamodására ingyen, uriszéket tartani.

Nem czélunk az uriszékek' hiányairól részletesen szólni, egy szebb jövő' reményét éltetve keblünkben, melly ezekkel egyetemben megszüntelendi magát azoknak alapját, az uriszékek' szerkezetét; valóban igazság 's méltányosság' elveivel egyiránt ellenkezik: hogy a' földesur saját perében is maga kereshesse össze bírát! — egy van Sréterkint, ¹⁾ mit az uriszékek' tartása' tekintetében — míg azok fenmaradandnak — eszközölnünk kell, t. i. ha mindenik vármegye egy különös jegyzéket tartatand, melly év-negyedenként az uriszékek' tartása iránt hozott végzéseket egy rovatban; másikon pedig azt: vajjon a' következő közgyűlésekig megtartattak-e? kimutassa; 's ennek folytában felszólítván az illetők rendelt záridő alatt tartandó uriszékre, a' felszólítás' sikeréről, a' mint a' törvény rendeli a' legközelebbi közgyűlésnek jelentés tétessék. — (Az eljárási foglalkozásról a' 2-ik részben).

És ezekben a' megyei helyhatósági élet' határozó és végrehajtói keltős feladata' egyik részének: az ügykezelési rendszernek, csekély erőnktől telhetőleg hívnek ohajtott előtűkrözését bevégeznék. ²⁾

Megye - ügykezelési rendszerünk' némmelny árnyék-oldalai 's e' részbeni teendőink körül egy-két javaslat.

1. §.

A' megyei beligazgatás' 's végrehajtói hatalom' gyengesége.

Tér nyílik — a' megyei életben észnek és szivnek — „elhagyván egy két napig a' Cáo szerint sza-

¹⁾ I. a' többször idézett Nógrád megyei jelentést.

²⁾ a' megyei levelezések' kérdésének részletes előadását, tárgyszerű terjedelmessége végett a' 4-ik kötetben adandjuk elő.

bad emberhez oly igen illő foglatosságot, melytől Cincinnati a' nép' bizodalma elhívta, hogy dictátorrá emelje: a' magyar nemes tetteles részt vehet a' nemzet' jóvendőjének előkészítésében, 's megóvni segíthet a' polgári szabadságot minden veszélytől, és résre állhat, felfogni segítő minden nyilat, melyet erőszak és ármány nem ritkán honfi-kezekből a' nemzet' szívére irányzott. És miután mind ezekben buzgóan részt vön, ismét — mikint az angol parlamenti tag magasúlni érzi kebelét a' gondolatnál, hogy világ' részek' sorsáról tanácskozhatik 's határozhat: akként minden magyar nemes magasúlni érezheti kebelét a' gondolatnál, hogy megbeesülhetetlen megyei rendszerünknel fogva ő is hivatva van a' nemzet' nagy ügyeinek elintézéséhez hozzá szólani, a' nemzeti jogok' megerősítésében tetteles befolyással részt venni.“¹⁾ E' megyei élet rendszerünk' theoriája szép, gyönyörű: — de valamint hiányzik belőle nem egyszer az éltető szellem, — úgy kettős a' gyarlóság — melly korunkban inkább és inkább ismerhetőleg jellemzi azt: egyike ezeknek a' sajjalagos megyei beligazgatást, másika a' nem épen közvetlen a' megyei tisztli kar-, hanem a' törvények' sikerlése' módjai iránt tanácskozó gyűlések által intézkedő megyei végrehajtói hatalmat bélyegzi; mindkettőt a' megyei gyűlések' tévesztett irányja szüli, 's a' kitűrni nem tudás: a' fagyos részvétlenség; szabad tetszésű részvéttel járó gyülekezeteknek a' köz dolgok iránti ingatag, rövid ideig tartó, kiállást, türelmet, férfiat mindenek felett ékülő állhatatosságot nem ismerő részvétlenség' következménye. „Ma nevezetes gyűlés lesz“ ajkról ajkra száll e' hir, midőn valamely publicopoliticus kérdés lesz erőnyilatkozásbani vetélkedés' tárgyává; — sietünk a' megyei terem felé, hol a' szónoklatnak varázs ereje órákon át hullámoztatja az éber részvét' indulatit, — 's a' már eleve kiszámított 's körlevelek által begyűjtött többséget kivivandók elmondjuk — nem egyszer a' más előnkbe irta szépen hangzó szavakat, — 's azt hisszük ekkor: mi vagyunk a' honnak ha nem is legnagyobb polgárai, de annak legjobb polgárai közzé tartozók, mert a' kisebb vagy nagyobb mérlegben teljesített polgári kötelesség' érzete a' kebelnek egyre legboldogabbika; 's a' kebel' hite annak mennyországa, mond a' német író. — És most az előnk szól: és a' miért oly hön buzogtunk, végzéssé lesz; és

¹⁾ l. az 1841-ik évi 42-ik sz. Pesti Hirlap' vezércikkét.

elkövetkeznek a' beligazgatás' apróknak mondott tárgyai : és az izzadó tömeg ajtónak rohan ; és a' székek, mellyekről néhány percz előtt hatalmas szózatok emelkedtek, megürülnek egész sorokban és a' gyűlés' ötödik, hatodik napján, midőn a' hon' polgárainak személyét, vagyonát közvetlen érintő élet kérdések kerülnek elő, tiz, tizenkét ember kong a' teremben ; satyrája egy népes megye' közgyűlésének ; és ez alkalmazás ezer árnyéklataiban közgyűlési erővel nem ritkán hoz végzéseket, merőben ellenkezőket amaz elvekkel, mellyek' theoriájaért egy két nap előtt ezren buzogtunk, — és ott az elv jegyzőkönyvünkben, egy eleven vád mindnyájunk ellen ; mert le ri az élet'képéről, minőnek gyakorlatban mutatkozok, mint gyászkontörsről egyegy fejről. — „Az a' kiterjedt hatalom, mellyel egy megye' rendei birnak, a' megye' kormányzására nézve, csak pillanatnyi élethez van kötve, 's gyakorlatilag elenyészik, semmivé lesz, azért, mert a' gyakorlat hosszabb időt kíván, 's erre a' részvét' állandóságának eleme hibázik.“ — Innen ered

A' megyei végrehajtó hatalom' gyengesége is. Mert mennyire különbözök a' megyei köztanácskozásokban kijelentett nézetek, időszak' 's személyzeti viszonyok' különbözőségéhez képest, 's mennyire elágazók nem egyszer magoknak a' különbözőféle nézeteket nyilvánító egyénekből alakult testvér-megyéknak is egymás közötti nézeteik ; annyira különbözök és elágazók a' sikerlés-módok is törvényeinkre nézve : úgy hogy ép' ezek által nem egyszer a' törvény' egész czélzata 's rendeltetése elenyésztetik. — Mennyire aláássák mindezek megyeink' tekintélyét főleg akkor, midőn magános érdekeket érintnek, 's a' szomszéd hatóságok' rendelkezéseiben arra nézve, mi legyen szabad 's törvényes? — holott a' törvény' egyre változhatlan értelmében — különbözőséget kell tapasztalni.

2. §.

Vidékieknek közgyűléseinkbeni jelentéte.

A' megyei életrendszerünkben korunkban számassá lett visszaélések között egyik 's nem legesekélyebb azon befolyás, mellyet sokhelyütt a' megyéhez nem tartozó, azokban sem állandóul nem lakó, sem nem bíró 's annak terheihez nem járuló egyének közvetlen vagy közvetve a' megyei gyűlésekre gyako-

rolnak. Kimeríté e' szempontot az X. Y. Z. könyv' korán elhalt szerzője következő szavaiban: kétféle azon hatás, — mond ő — mellyet illy egyének megyei gyűléseken a' megye' valóságos tagjainak testületére magoknak szereztek: közvetelt 's közvetlen. A' közvetlen hatás a' vidékieknek a' megye' tagjaivali vegyületében gyökerezik. A' közvetlen befolyás a' vidékieknek felszólalásában, felkiáltásában, zajongásában áll. Eredményileg mindkettő egyiránt káros: physice lehetlenné válik a' megyebelieknek, hogy helyeikhez juthassanak; tolakodni nem akarók vagy nem képesek, elmaradnak, elkedvetlenednek azok, kik szavazatokat egy egészen ismeretlen tömeg' zajongásában látják elveszni; lehetlenné lesz az elnököknek, hogy a' valóságos megyei többséget kiösmérje; a' képzelt majoritás' tekintélye elámitja a' másképp gondolkozókat, és egykét népszerű szónok' kezére játszatik a' közügyek' igazgatásának egyedárusága. Mindezek együttvéve, olly helyeken főképp, hol a' gyűlések vásárkor tartatnak, 's számos iskolai vagy törvénygyakorló ifjuság van, a' gyűlések' physiognomiáját egészen megváltoztatják, elannyira; hogy az sokszor minden máshoz inkább hasonlít, mint azon megye' nemességének gyülekezetéhez, mellyet törvény és alkotmány szerint képeznie kellene.

Ezen természetelleni, mellyet az általa nyertesek rendszeresen hoztak elő 's a' közvélemény' annyiszor bitorlott szép szerepében szeretnek feltüntetni, kétféleképp szokott igazoltatni. Először a' régi magyar gyakorlat, és szokás, másodsor a' törvény' azon rendelete által, hogy a' megyegyűlések nyilvánosan tartassanak — ut Congregationes Generales palam et publice celebrentur: — mert hogy volna törvény, melly vidékieknek a' megyei dolgokra befolyást engedne 's a' tisztválasztási törvények világos rendeletéből folyó erősségét meggyengitené; nem tudjuk 's állítani sem hallottuk.

A' mi már a' szokást és gyakorlatot illeti, lényeges különbség van a' mult idők 's a' jelen közt. Csak a' minap rajzolta hü ccsettél Balogh János azon kort, midőn a' legkitünőbb megyei hivatalok' elfogadására is kényszeríteni kelle az embereket. Mit ártott, mit árthatott akkor egy két vidéki nemesnek részvéte a' gyűléseken? szavazások nem voltak, zajongás még kevésbbé; 20—25 vagyonos és tekintélyes táblabíró ülte körül a' zöld asztalt, nem perorált de tanácskozott, 's a' dolgok többnyire egy értelmüleg végeztek, mert mind egyik rész engedni szokott valamit vélekedéséből. Ha egyszermásszor egy vidéki nemes felvilágosítólag megszólalt, mi rossz oldala lehetett ezen informativum votumnak? 's ha a' magyar

vendégszeretet nemcsak a' beigtatási, de a' tisztválasztási ünnepekre is meghitta a' szomszéd megyéket; lehetett-e ez szedelmes olly tisztválasztásokon, mellyek többnyire pappasztalások voltak? —

De hogy már az előkorban is szükségesnek látta Zsigmond királyunk az e' részbeni intézkedést, tanúsítja a' Kovachich által közölt Zsigmond-féle Registernek 24-dik czikke: „Videtur etiam quod non essent admittendi quilibet nobilis alterius Comitatus in medium congregatorum alicujus Comitatus nec daretur vox talibus in declaratione facienda, sed quod quilibet nobilis in suo Comitatu, ubi habet domicilium, deberet dicere et suam proferre opinionem.“¹⁾ — Egyébiránt figyelmet igénylő, a' most idézett Registernek a' megyei köztanácskozásról szóló 23-dik czikke is, mellynek szavai ezek: „Item videretur Majestati Regiae, quod nobiles possessionati homines cujuslibet Comitatus congregarentur, sub certis gravaminibus et birsaigiis, quem admodum solitum est congregari, et quod in unum convenientes pariter condescenderent, et quilibet eorum absque quolibet timore libere secundum suum sensum opinionem dicerent suam ad singula, nec quisquam ditior aut potentior auderet quovis modo inferioribus adhibere, aut minas imponere, ut non diceret, quod sibi appareret, et hoc ordine observato requirerent, quilibet distinctim et seorsive per capita super sua opinione, in praemissis et opinionem cujuslibet extensive praescriberent, hisque sic peractis tandem a tota communitate nobilium divitum et pauperum, et non tantum a potentioribus et ditioribus eligerentur de quolibet comitatu certi Nobiles et idonei viri, qui attentiosem haberent respectum et diligentiosem considerationem, ad procurandas communitatis utilitates, quod de hujusmodi opinionibus et totali intentione eorum plene informatos ad Praelatos et Barones regni congregatos pro facienda in omnibus conclusione futuris semper temporibus destinarent.“ De kérdem, folytatja előbbi írónk: — mi hasonlatossága van ezen itt leirt helyzetnek, a' dolgok' mostani állapotjával? — Amaz egykori néhány tisztos és hallgatódzó vidéki nemes miképen indentificáltathatik azon zajongó anonymus tömeggel, melly most a' teremet jókor elfoglalja az asztal körül ülőknek hátára dül 's irgalmatlanul rivalg? Az, mi amazokra nézve bátran történhe-

¹⁾ I. Supl. ad Vest. Com. I. köt. 411. lap.

tett, lehet-e ezekre alkalmazni? 's nem volt-e már több megye a' régi magyar szivesség' félretételével önvédelem' tekintetéből kénytelen, felhagyni a' szomszéd megyék' meghívásával tisztválasztó gyűléseire?'' Athenében — mond Montaigne u Libanius után ' — azon idegen, ki a' népgyűlésebe avatkozott, halállal büntetteték.

„Mi a' nyilvánosságot illeti; a' „palam et publice“ szavak és a' leirt állapotnak, vélekedésünk szerint, egymáshoz semmi köze. Nyitva kell igenis lenni a' terem' ajtajinak, nyitva a' karzatnak; de ebből az, hogy a' megyebeliek jogaik' gyakorlatában a' vidékiek által megszoríttathassanak, teljességgel nem következik. A' nyilvánosság nem a' hallgatók' számától függ, mellyet a' nélkül a' hely' kiterjedése föltételez, hanem abban áll, hogy hallgató, különbség nélkül, akárki lehessen. A' hely, mellyet a' megyei tagok üresen hagynak, a' hallgatósággé, nem pedig megfordítva, mint most: a' hallgatóság által üresen hagyott hely a' megyebelieké. Most mikor a' közgyűlési tanácskozások' nyilvánossága hírlapok által is eszközöltetik, nevetséges volna a' megyei helyhatósági jogot és rendszert a' megyebeliek' megszorításával, az a' nélkül is realizálható nyilvánosság' ürügye alatt más tekinteteknek alárendelni.

Főleg azonban és mindenek felett a' helyhatósági rendszer' eszméjével, természetével, és rendeltetésével ellenkezik a' vidékiek' befolyása. Az egész helyhatósági rendszer az egyes megyei universitások' individualitásán, a' megyében foglalt egyének' és érdekek' szellemi egységén alapúl; ez pedig el van választva, mihelyt vidékiek határoznak. És tökéletesen igaz, bármely nemét vegyük is a' megyei ügyeknek 's tárgyalásoknak. Tegyük, hogy X. vármegyéről van szó; statutum indítványoztatott, kit fog kötelezni ha létesül? X. megyeit, és így nincs joga hozzá szólni a' vidékinek. Egyes ember' vagy község' dolga forog szőnyegen? úgy de a' törvények, mikor egy vagy más tárgy' elintézését a' megyékre bizzák, ezt mondják: „Comitatus“ az „illető megye“ — sehol azt „nobiles regni“ 's itt ismét nincs szólója a' vidékieknek. — Teher-kivetésről van szó? ha nemesekre, úgy azt a' vidéki nem fogja fizetni, és így nincs hozzá köze; ha nem nemesek, úgy nincs közte 's köztök semmi viszony, és így ismét semmi alap a' hozzá szólásra. — Utasítást kell adni a' megyei követeknek

1) I. Törvények' I. kötet 2-dik könyv.

vagy felszólítást intézni a' megyékhez körlevél által, valami közügyben? de ez az utasítás megszűnik X. vármegye' utasítása lenni, ez a' körlevél nem X. vármegye' vélekedésének nyilvánítása, ha a' megyéhez nem tartozók' befolyásával készült. Tisztújító-székről, követválasztásról nem is szölok; a' dolog magában világos. De ezt kérdem befejezésül: hogy tehát mellyik azon tárgy, mellyre nézve a' vidékieknek befolyást engedni lehet és szabad? — — „ha a' megyék közgyűléseikre nézve úgy rendelkeznének: hogy a' vidékieknek csak a' karzat, magában a' teremben pedig csak sorompók által elkülönözött hely jusson, — a' sorompókon belül csak az foghatván helyet, ki a' megyének az összeírásban feljegyzett és bizonyos jeggyel ellátott tagja — vélekedésünk szerint egészen törvényes hatóságuk' korlátiban maradnának, a' „palam et publice“ szabálynak teljesen eleget tennének, módot kapnának az elkülönözött és így többé megyei többség' szerepét nem bitorolható hallgatóság' magaviseletének zabolázására, és így egy nagy lépést tennék helyhatósági rendszerünk' tökéletesbitése felé. — Igen is sajnáljuk ha ezen javaslat visszatetszik azoknak, kik ösnép gyűléseket látnak a' megyei gyülekezetekben, vagy az angol-meetingekkel szeretik azokat összekeverni. Nem vizsgáljuk, miféle joggal neveztetik ősnépgyűlésnek oly gyülekezet, mellyben csak a' kiváltságos osztályok, az aristocratiai értelemben vett *populus hungaricus* vehetnek tetteleges részt; de ha volna is ősnépgyűlés, az nem általános őnnépgyűlés, hanem csak egy bizonyos megye' ősnépgyűlése; 's mi még azt sem látjuk világosan, hogy ezen elvont fogalomból mikép' folyhatnak a' megyei gyűlések' részére oly jogok, mellyekkel azok már mint megyei gyűlések nem bírnának? ha csak itt valami népfenségi vagy foederatiói, és így minden esetre antimonarchiai eszme nem lappang. Az angol-meetingekre nézve pedig azt jegyezzük meg, hogy azok sem egyes érdekekről közigazgatásilag nem végeznek, sem adót ki nem vetnek, sem végrehajtó testülettel nem bírnak sem kötelező utasításokat nem adnak, sem szavazati jogot nem osztogatnak. Eredményeiknek maximuma néhány „*resolutio*“ határozat, mellynek csak erkölcsi ereje van, vagy „*petitio*“ a' parlamenthez, vagy egy aláírásnak megnyitása. Miképen lehet ezeknek tág szertartásaiból a' mi megyei gyűléseinkre nézve, mellyek életbe vágó kérdések iránt határoznak 's a' végzést végre is hajtadják, következtést húzni? — és valóban akár a' dolog' természetét, akár a' jelenkor' körülményeit 's újítóink' hajlamait, akár a' napirendi kérdések' fontosságát — 's napi események' gyászsortát tekintjük: eljött,

vélekedésünk szerint, az idő a „laxa observantia“ helyébe megyei tanácskozásaink' formáira a stricta observantiát léptetni, ha csak legnagyobb érdekeink' elhatározását törvényes és alkotmányos hatóságok helyett egyes visszaélők' s a vak-sors' kezére bizoni nem akarjuk.“ — „Részletés és hathatós törvény által kell tehát szabályozni köztanácskozás és választási állapotjainkat s biztosítani azok' tisztaságát, nem mintha lehetséges volna e' tárgy körül minden visszaélést mellőzni; hanem hogy megkísértezzék e' körben is az, mi lehetséges, hogy a' rendetlenség nem a' szabályt, de a' kivételt képezze, s a' szükséges fenytéket el ne kerülje.“ Ez az első s általános szabály megyei életünk' rendszerűbbítésére s már az 1790: 67-dik t. cikk¹⁾ országos küldöttségre bizta a' megyék' elrendezését, a' tervet legközelebbi országgyűlésre beadandónak határozván. Az 1825- és 1830-ik évi törvényczikkek e' rendelést megújítván, törvényhozásunk maga törvényhozói feladatá canonisálta a' megyék' elrendezését.

Kitetszik a' fentebb mondottakból, hogy megyéink' közgyűléseiben csupán s kizárólag a' kebelbeli nemesség vehet tetteleges részt; „ámde — mondandja tán valaki, viszhangjául a' pestmegyei teremben hangoztatott eme szavaknak: „mi a' mi sorsunk, szegény nemeseké? kiknek részére alig mosolyg azon remény, hogy valaha személyes részt vehessünk a' törvényhozában.“ — Létezik-e? szabad legyen viszont kérdeznünk: — létezik-e egész Európában szélesebb hatáskör egyes polgár' részére, mint millyet hazánkban a' megyei szerkezet s a' kötelező utasítások' gyakorlata minden egyes nemesnek nyújt? — „Hazánkban országgyűlés — hogy azon tisztelt szónoknak saját szavaival feleljünk: — „vannak nyilvános választások, vannak mindig s mindenütt közgyűlések, mellyeken mindenki megjelenhet, nézeteit a' statut' s magánosokról illető dolgokról előadni mindenkinek alkalman van, — ezenfelül mind a' törvényhatóságoknak különösen,

¹⁾ — — — sequentes cum designatione objectorum pertractandorum ordinatae sunt regnicolares Deputationes: 1-o in Deputatione Publico Politica pertractanda sunt: Coordinatio Diaetarum, Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici, Comitatum, ubi quaestio de haereditariis et perpetuis Comitibus suscipietur. Civitatum: tum Jurisdictionum separatas portas habentium, salva tamen semper constitutionali activitate seu diaetarum, seu vero ipsorum Comitatum, aliarumque regni Jurisdictionum, verum relate unice ad meliorem et magis ordinatam negotiorum seu Diaetalium seu aliorum publicorum manipulationem et legum spiritui conformem pertractationem.

mind az országgyűlésének közönségesen a' kormány' cselekvései által történt sérelmeiket legnagyobb nyilvánossággal vitáztat' tárgyává tenni 's miattok nyilván panaszkodni 's előterjesztéseket a' Felsőházhoz egyenesen intézni tagadhatlan szabadságuk." — Mit kelljen továbbá a' megyei gyűlésekben nyilvánosság alatt értenünk? — ugyanazon szónok tanított meg következő szavai által: „a' nyilvánosság — publicitas — nem azt teszi, hogy a' dologhoz mindenki hozzá szólhasson, mint a' Methodistáknál a' ki magában szent lelket érez, prédikál, hanem azt teszi, hogy a' tanácskozásokat mindenki hallgathassa, — 's ezért a' publicitást — a' nyilvánosságot — cum jure voti — a' szavazati joggal össze nem kell zavarni.“ — „Ki a' törvényes korlátokat lerombolja, vagy az azokról fogalmakat elesavarja, mert személyes nézeteinek útjában állnak; az, az individualismus' és önhietség' tanácsára hallgat; a' boni civis officium abban áll, hogy mérsékelni tudjuk békétlenségünket 's nézeteinknek sikerét bármilyl buzgón óhajtjuk is, soha másképp, mint törvényes úton, ki vivni ne iparkodjunk.“

3. §.

Gyűlések-, törvényszékek- 's állandó törvénykezési szak' összesése.

Nem egyszeri a' panasz: hogy a' bírák a' közgyűléseken nem vesznek részt; — úgy szinte hogy a' perekben nem hoznak ítéletet; — végre az iránt sem ritkán hallhatni neheztelő szót, hogy az ügyvédek a' pereket magoknál letartóztatják; mind három napontai panasz, 's mind három panasznak oka nem más: mint a' gyűlések', törvényszékek', 's állandó törvénykezési szaknak (fixumoknak) összesése. Mi természetesebb ez esetben, mint hogy egy részben a' bírák az előttök folyamatban lévő polgári ügyekben ítéletet hozandók, a' gyűlések- 's törvényszékekbe meg nem jelenhetnek, avagy az ezekre kellő hivatalos dolgaik' elkészítése- 's azokbani megjelentük miatt nem érhetnek rá ítéleteket hozni, vagy legalább az ítéletozásra nem fordíthatnak olyl figyelmet, minőt az ügy' fontossága követel, minőt különben, ha a' pöröket, gyűlés- 's törvényszékeken kívül vehetnék vizsgálat alá, — ráfordítani képesek lennének; más részről pedig az ügyvédek sem kevésbbé kívánnak részt venni a' gyűlés- 's törvényszékeken, 's e' miatt a' pörökben nem dolgozhatván, azokat a' törvényesü-

net' idejében szóváltásaik beigtatása végett magoknál le-
tartóztatni kénytelenek; — 's ne feledjük: hogy mind ezen
érintettek ugyanezen időszakok alatt nem egyszer, még az
olly igen divatba hozott, számos küldöttségeknek is lehetnek
tagjai; — két mód van a' dolgon segíteni — mond Sréter ¹⁾ —
vagy megszüntetni az állandó törvénykezést, 's mint némelly
más megyénél, az egész törvénytevő időt fenahagyni a' tör-
vénykezésre, úgy hogy a' pertárnok, vagy az ő segédje foly-
vást helyben legyen, a' bírák a' pörök' felvételére 's itéle-
teik' kihirdetésére napokat határozzanak jelen lenni; — vagy
egészen el kell választani a' törvénykezés' két helét a' tör-
vényszékektől és közgyűlésektől, 's ezeket külön időben tar-
tani; — 's valóban már az 1817-ik évi januarius' 7-ről
422. sz. alatt költ intézménnyel az igazság' gyorsabb kiszol-
gáltatása iránt közölt rendszabás' 2-ik pontjában megha-
gyaték a' megyéknek: hogy az állandó törvénykezések alatt
se törvényszékek, se közgyűlések ne tartassanak. Erre néz-
ve talán azon ellenvetés tétethetik: hogy a' tisztviselőknek
naponkint szaporodó munkálatai olly hosszás ideig a' közép
ponti helyen való tartzkodását nem engedik. De ez nem is
szükséges. Rendeljen mindenik bíró a' pörök' felvételére bi-
zonyos napot, 's akkor legyen jelen, a' többi időt más fog-
lalatosságaiban kívül töltheti, 's az ügyvédek' rendbe tartása
végett a' dolog mindig úgy intéztethetik, hogy folyvást szol-
gabíró jelen legyen.

4. §.

Közgyűlési tárgyak' sorozata.

A' megyei közgyűlésekben előkerülő — saját helyén elő-
adott tárgyak' sokféleségét tekintve, 's tekintve más részt a'
tárgyak' czélszerű felosztásából eredő főleg időnyerési hasz-
not, nem lehet nem kellőleg méltányolni, 's általános elfoga-
dásul nem ajánlanunk, az évnek négy negyedében tartatni
szokott közgyűlések mindenikének mintegy sajátul fentar-
tott tárgyak' következő felosztási rendszerét:

Az évnek első negyedében tartatni szokott köz-
gyűléséből a' gyógyszerárak' megvizsgálása — himlő' beoltá-
sáról szóló táblás jegyzékek, — az időjárás és uralkodott
nyavalyák iránti orvosi észrevételek, — népesség iránti ösz-
szeségi táblás jegyzékek, úgy szinte a' megye- és vérbiróság-

¹⁾ l. az idézett jelentés' 113. lapját.

gal felruházott uradalmak' és községek' fogházaiban ülő megítélt 's itélet nélküli rabok iránt készítendő félévi táblás jegyzékek, — végre a' közelebb lefolyt évben folyamatban volt polgári pereknek a' megyebeli minden bírák által beadandó táblás jegyzékei az illető tisztviselők által beadtván — az elsőbbek a' nagy mélt. m. kir. Helytartó Tanácshoz, — 's az utóbbiak pedig a' fő méltóságú kir. udv. Cancellariához felküldendők.

A' második évnegyedes közgyűlésből — eleve a' mindkét pénztárról, úgy szinte a' nemesi pénztárakról szóló számadások a' számvevő szék által megvizsgáltatván, mind a' két u. m. a' hadi- és házi pénztár' állapotját kimutató táblás jegyzékek, úgy szinte a' házi- és hadi pénztári megvizsgált számadások' hiteles másolatjai a' Helytartó Tanácsnak felküldetnek. — Ugyanezen közgyűlésből kell a' most érintett felsőbb helyre az iránt is jelentést tenni: ha az adóbeli tárgyak — és a' nem nemesek' összeírásához szükséges táblás jegyzékek ne talán elfogytak.

A' harmadik évnegyedes közgyűlésből a' házi pénztár' jövő évi költségei' előleges kivetési- úgy szinte az élet és széna termés' táblás jegyzékeket, valamint a' megye' és vörbírósággal felruházott uradalmak' és községek' fogházaikban ülő megítélt, 's iteletnélküli rabok' feljegyzéseit ugyancsak a' nagy mélt. m. kir. Helytartó Tanácsnak felküldeni kell.

A' negyedik évnegyedes közgyűlés előtt az adófizetés alá tartozó személyek' és tárgyak' összeírását magában foglaló 's a' fő-szolgabírák által e' gyűlésre okvetetlen beadandó táblás jegyzékek' megvizsgálását, e' célból kirendelni szokott küldöttség végrehajtván, a' táblás jegyzékek' e' közgyűlésből a' többször czimzett Helytartó Tanácshoz felküldetnek. — Ezen közgyűlés alatt a' fő-szolgabírák az előfogatok, az által-utazó 's benfekvő katonaság' részére kiszolgáltatott hálás, szállás, istálló 's más egyéb terhek iránti táblás jegyzékeket beadni tartoznak, — úgy szinte a' megye' rendszerinti orvosa az általa gyógyított közszolgák és rabok iránti tudósítását, valamint a' megye' minden helységei' megvizsgálatáról szóló tudósításokat a' megye orvosai beadni köteleztetnek. Végzetül

5. §.

Statutumkönyv.

Megyéink' közgyűlései' tekintetében czélszerűnek véljük azt is: miszerint minden megyében — mint már jelenleg is

sok helyütt divatozik, az időnkint hozandó minden szabályos rendeleteknek egy e' végre szolgálendő, külön könyvbe időről időre beigatása, a' jegyzői hivatal kötelességévé tétethetnék.

6. §.

Törvényszékeink' szerkezetébeni hiány.

De van még törvényszékeink' szerkezetében is valami — mint a' többször nevezett Sréter helyesen megjegyzé: a' mi egy jól rendezett biráskodás' föltételeivel meg nem egyezik. — „Az igazságkiszolgáltatás' egyik főczélja: a' közvélemény' megnyugtatólása, a' törvények' pontos, részrehajlatlan sikerlése felett; és biztosítás az iránt, hogy hasonló esetben hasonló fogjon ítélteni. Tettek felett ítélteni könnyű, t. i. kézzel fogható dolgokról vagy érzék alá eshetőkről, és ezeknél, mert egyéb nem kívántatik tiszta érzéknél, ritkán tesz a' résztvevők' különbsége nagy változást. Másként van akkor, midőn a' törvény' alkalmaztatása bizonyos esetre a' törvény' értelmének nyomozgatását, magyarázását kívánja — 's mivel erre nézve különböző ismeretek és tehetségek igen különböző hatást gyakorolnak, a' résztvevők' változása, az ítéletekben való változatosságot származtatja. — Valamint a' törvény' bizonytalansága nagy baj, úgy nem kevésbbé károsak a' törvény' magyarázatában a' birák által gyakorlott egyenetlenségek. — Az ítéleteknek nem csupán az előfordult esetre, hanem a' magánosoknak magok alkalmazására kívántató utasításul is kell szolgálni főképp ott, hol a' törvény' értelme valami magyarázandót hagyott: az ítéletek által behozott törvénykezési divat' egyenlősége szükséges, hogy a' törvény' hiányát pótolhassa. — Pedig épen ebben van a' nagy baj: a' törvényszékek' tagjai változnak, hasonló esetekben különböző tagok ítélnék, különböző nézetekkel, 's így számos ellenkező ítéletek hozatnak. Így van 's így kell lenni 's a' következményeknek még súlyosabban éreztetni a' főbenjáró dolgoknál, hol a' beszámítás' különbsége olly igen függ a' birák' különböző nézeteiktől, 's érzékenységeiktől. Ez is olly baj, mellynek orvoslását egy pillanatig sem kellene halasztani; — 's miben álljon az orvoslás? — egy idő óta a' megyék magok kívánják a' törvényszékeken biráskodandó táblabirákat időről időre kinevezni a' közgyűlésből; nem ugyan azért, mintha mások ez által kirekesztessenek, de hogy

a' kinevezettek rendesen jelen lenni köteleztessenek. Megtörtént a' kinevezés; némellyek jöttek, némellyek nem jöttek, de a' megjelenők' száma mindinkább kevesedett, még a' dolgozók' régi állapotja visszaesett 's a' kinevezések is elenyésztek, — jegyzé meg Nógrád vármegyét jellemzőleg Sréter; szerinte a' bírásokodásnak a' törvényszéki tagok' változásából következő ingatagsága igen üdvösen lesz korlátozva azonnal, a' mint a' törvényszékek a' törvénykezésektől külön választva fognak tartatni. Eddig azért változtak oly nagyon a' törvényszékek' tagjai, mert a' törvénykezések alatt tartattak, és némellyek bejövén, pöreik miatt bementek a' törvényszékre, mások ellenben kimentek a' törvényszékből saját dolgaik' elintézése végett. Mihelyest a' törvényszékek alatt semmi más bejövételre ingerlő érdek nincs; csak azok fognak jönni, kik meghívtak vagy jó szántukból, vagy önhazafiúi buzgóságból, közszolgálatra való készségekből jöhetnek, vagy nem sokkal többen, — és így sem lehet oly rendkívüli ellenkezésektől, változékonyságtól tartani az ítéletnél, mint most.

U t ó h a n g .

Azon szives kivánságunkkal fejezzük be ezen megyei köztanácskozásainkrólí ingénytelen sorainkat: hogy az eddigelé oly gyakran követett ösvénytől eltérve, mind azon esetben, mellyekben anyagi erő- 's számhatalommal vívtunk 's győztünk azon ügyeinkben, mellyeknek igazság-szerűségét csupán józan 's el nem fogult észszülte 's megfontolásérlette okok vívhatták ki, — jövőre: a' midőn köztanácskozási tere-meink' szent küszöbeít érintendik lábaink, mindannyiszor te-endőink' vezérelveként tünjenek előnkbe, bár minden tanácskozási terem' homlokfalazatára aranybetűkkel beedzendő szavai a' Nagy Férfiúnak: „Alkotmányos nemzetek-nél, hol a' többség határoz, minden lépés akkor biztos, midőn a' kifejlett eszméket azok-nak győző ereje 's az igazság' hatalma vívja ki

